

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
„OKTATÁS ÉS TÁRSADALOM” NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Zsohárné Stummer Krisztina

**A HAZAI NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK
TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN,
SAJTÓTERMÉKEK TÜKRÉBEN**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin

Pécs, 2024

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés.....	6
I.1.	A téma bemutatása	6
I.2.	A téma tudományrendszertani helye és relevanciája	8
I.3.	A disszertáció címének értelmezése.....	9
I.4.	A téma szakirodalmi- és forrásalapjai	10
I.5.	A kutatás módszertana	14
I.6.	Kutatási kérdések	16
II.	Eszme- és társadalomtörténeti alapozás	18
II.1.	A felvilágosodás	18
II.1.1	Oktatáspolitikai a felvilágosult abszolútizmus idején.....	19
II.1.2	Demográfiai, társadalmi változások	20
II.2.	A „hosszú” 19. század	21
II.2.1	Demográfiai, társadalmi változások	21
II.2.2	Oktatás és kultúra.....	23
II.3.	A 20. század első fele	25
II.3.1	Demográfiai, társadalmi változások	25
II.3.2	Oktatás és kultúra.....	26
III.	A nőnevelés és női művelődés kutatása	28
III.1.	A nőtörténeti kutatások szakaszai	30
III.2.	Nőtörténeti irodalom nemzetközi szinten és hazánkban	31
IV.	A 19. század második felének és a 20. század első felének nőképe.....	35
IV.1.	A hagyományos (tradicionális) nőkép.....	36
IV.2.	A modern nőkép	43
V.	A lányok oktatási és művelődési lehetőségei	48
VI.	Szakoktatási lehetőségek és intézmények Európában és hazánkban	55

VI.1.	Előzmények.....	55
VI.2.	Nemzetközi kitekintés	59
VI.3.	Szakoktatásunk a dualizmus idején.....	65
VI.4.	A kereskedelmi szakoktatás hazánkban, különös tekintettel a felső kereskedelmi iskolákra	67
VI.5.	Az iskolatípus változásai az első világháború után	74
VI.6.	A nők (kereskedelmi) szakképzési lehetőségei	78
VII.	Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolákról.....	81
VII.1.	A sajtótermékek vizsgálatáról	81
VII.2.	A Kereskedelmi Szakoktatás.....	83
VII.2.1	A szerzők	83
VII.2.2	Az írások	85
VII.2.3	A vélemények csoportosítása és elemzése.....	90
VII.3.	Az Ujság.....	93
VII.3.1	A szerzők	93
VII.3.2	Az írások	94
VII.3.3	A vélemények csoportosítása és elemzése.....	110
VII.4.	A Magyar Iparoktatás.....	127
VII.4.1	A szerzők	127
VII.4.2	Az írások	128
VII.4.3	A vélemények csoportosítása elemzése	132
VII.5.	A Magyar Pedagógia.....	136
VII.5.1	A szerzők	136
VII.5.2	Az írások	137
VII.5.3	A vélemények csoportosítása és elemzése.....	140
VII.6.	A Nemzeti Nőnevelés.....	143
VII.6.1	A szerzők	143

VII.6.2	Az írások	144
VII.6.3	A vélemények csoportosítása és elemzése.....	148
VII.7.	A Pécsi Napló.....	153
VII.7.1	A szerzők	153
VII.7.2	Az írások	154
VII.7.3	A vélemények csoportosítása és elemzése.....	158
VII.8.	Összegzés és csoportosítás	164
VII.9.	A női felső kereskedelmi oktatásról alkotott vélemények beillesztése a korszak nőképeibe	169
VIII.	Egy példa: a Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola	173
VIII.1.	Pécs városa a 19. század második és 20. század első felében	173
VIII.2.	A pécsi női felső kereskedelmi iskola	178
VIII.2.1	Az iskola létrejötte és fejlődéstörténete.....	178
VIII.2.2	Az iskola létszámának alakulása	182
VIII.2.3	A tanulók rekrutációja lakóhely szerint.....	185
VIII.2.4	A tanulók felekezeti hovatartozása.....	189
IX.	Összegzés	193
IX.1.	További kutatási irányok.....	197
X.	Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék.....	198
X.1.	Értesítők	198
X.2.	Sajtótermékek.....	203
X.3.	Könyvek, lexikonok	212
X.4.	Törvények, rendeletek, statisztikák	214
X.5.	Levéltári források	217
X.6.	Szakirodalmi feldolgozások	218

I. Bevezetés

*„Hogy a szelíden érző szép nemet
Letiltva minden főbb pályáiról,
Guzsalyra, tőre kárhóztatni szokta
A férfitörvény, vajjon jól van-e?”¹*

I.1. A téma bemutatása

A 18. és 19. században Európa-szerte és hazánkban egyaránt számtalan változás indult el. A kibontakozó és felgyorsuló technikai, társadalmi, gazdasági és oktatáspolitikai változások révén nemzeti szinten és a társadalom egyre szélesebb rétegeiben mind inkább felértékelődött a művelődés és az oktatás szerepe. Ennek hatására megkezdődött a nők számára is látogatható oktatási intézmények palettájának gyarapodása: számukban és a megszerezhető végzettség terén is minőségi fejlődés mutatkozott.

Az oktatás számos tényezőnek köszönhetően került az érdeklődés homlokterébe. A felvilágosodás eszméinek központi gondolata volt az ész és értelem kibontakoztatása, „*az ember kilábalása a maga okozta kiskorúságból*”². A felvilágosodás folyamányaként Európa egyes területein és hazánkban is megkezdődött az intézményes keretek között zajló elemi szintű oktatás rendszerének a kiépítése. A társadalom jólétének érdekében minden hatalom az uralkodó kezében összpontosult, ellenőrzése és befolyása az élet minden területére kiterjedt, így az oktatásra is. Az 1760-as évektől kezdődően hazánkban Mária Terézia az életminőség és a kulturális állapotok javítására nagyobb hangsúlyt helyezett, és a szociális problémák megoldása érdekében reformokat vezetett be. Mária Terézia nevezte először az oktatást politikumnak, az állampolgárok nevelése érdekében annak irányítását is hatalma alá vonta³. Célja nem pusztán a társadalom műveltségi szintjének a növelése volt, hanem az oktatás révén hasznos és hűséges alattvalók nevelése az állam számára. Ez a gondolat ösztönözte az 1777-es I. Ratio Educationis bevezetése során is⁴.

Az oktatás továbbfejlesztésének szándéka vezérelte I. Ferencet, amikor 1806-ban kiadta a II. Ratio Educationist. Kiemelt hangsúlyt fektetett a nemzetiségi és vallási türelemre,

---

¹ BERZSENYI, 1815

² KANT, 1980

³ Azt megelőzően az oktatás az egyház fennhatósága alá tartozott.

⁴ KATUS, 2012

gondoskodott a lányok oktatásáról, illetve eltörölte a német nyelv kötelező oktatását is. Az uralkodó rendelete 1848-ig érvényben maradt. A 19. század első felében tovább folytatódott az iskolaügy fejlesztése. 1845-ben megjelent a „*Magyarország elemi tanodáinak szabályai*”, amelynek célja az alapfokú oktatás megreformálása volt.

Az 1868. évi, Eötvös József nevével fémjelzett 38. törvénycikk nevelés- és oktatástörténeti szempontból is megkérdőjelezhetetlenül hazánk egyik legjelentősebb törvénye. Hatására mindennemű megkülönböztetés⁵ nélkül vehettek és kellett részt venniük a lányoknak és fiúknak az intézményesült oktatásban. Míg az I. Ratio Educationis csak ajánlást tett az, addig az Eötvös-féle népoktatási törvény kimondta a tankötelezettséget. A tanulói létszám évről-évre emelkedett, az analfabetizmus csökkent. Ez a progresszió a következő évtizedekben és a 20. század első felében tovább folytatódott. A népoktatás és az általános művelődés mellett a szakképzési rendszer kialakítása és fejlesztése iránti igények is megfogalmazódtak. Ezen a területen azonban egy ideig nem volt tapasztalható hasonlóan dinamikus előrelépés.

A szakoktatás hosszú évszázadokon keresztül céhes keretek között zajlott, az intézményi szintű kezdeményezések a céhszisztem megszűnését követően szaporodtak meg, a modern szakképzési rendszer kialakulása pedig a dualizmus időszakára datálható.

A doktori értekezés a szakképzés kereskedelmi ágára, azon belül is a nők kereskedelmi szakoktatására helyezi a hangsúlyt. A téma szerteágazó kutatási lehetőségeit figyelembe véve jelen disszertáció a hazai női felső kereskedelmi iskolákra fókuszál, a 20. század első felében. Célunk, hogy képet kapjunk a női iskolatípus társadalmi megítéléséről, hogy feltérképezzük, milyen fogadtatása volt az intézménynek és milyen helyet foglalt el az intézményi hierarchiában. Először történetileg áttekintjük a korszak eszme- és társadalomtörténeti hátterét, majd, hogy miként alakultak a nők oktatási és művelődési lehetőségei. Ezt követően a hazai szakképzés intézményes rendszerének kialakulását vizsgáljuk meg, különös tekintettel a felső kereskedelmi iskolákra. Ezt követően sajtótermékekben megjelent írásokon keresztül keressük arra a választ, hogy a női felső kereskedelmi iskolákat érintő írásokban milyen képet közvetítenek a szerzők az oktatási intézményről. Célunk, hogy lehetőség szerint a nyomtatott sajtóból a társadalom különböző csoportjainak szemüvegén keresztül újabb korabeli nézőpontokat és véleményeket ismerhessünk meg. További célkitűzésünk, hogy a sajtóorgánumban megfogalmazott véleményeket beleillesszük a 20. század első felének nőképebe. Ez az összevetés árnyalni kívánja a társadalmi folyamatok változását, a nőkkel szemben támasztott elvárások és szerepek átalakulását a vizsgált korszakban. Végül egy

---

⁵ A fogyatékosokkal élők más elbírálás szerint tanulhattak.

konkrét, pécsi példán keresztül betekintést nyújtunk az iskolatípus működésébe és tanulóinak rekrutációs bázisába.

Eredeti terveink szerint a *Kereskedelmi Szakoktatás*, a *Nemzeti Nénevelés*, a *Magyar Pedagógia*, a *Pécsi Napló*, a *Magyar Iparoktatás* és *Az Ujság* lapszámain kívül felekezeti sajtótermékeket is szerettünk volna bevonni a kutatásba, ám előzetes elképzeléseink meghiúsultak. Számtalan felekezeti lap (*Katolikus Szemle*, *Katholikus Nevelés*, *Keresztény Magvető*, *Religio*, *Dunántúli Protestáns Lap*, *Protestáns Szemle*, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*) áttekintését követően ugyanis arra a meglepő eredményre jutottunk, hogy azokban egyetlen említés sem történt a női felső kereskedelmi iskolák tárgyában. Olyan említés, amely érdemben nyilatkozott volna az iskolákról, az ott zajló pedagógiai munkáról vagy egyértelműen állást foglalt volna az intézmény társadalmi hasznossága mellett vagy ellen.

I.2. A téma tudományrendszertani helye és relevanciája

A disszertáció a hazai női felső kereskedelmi iskolák megítélését vizsgálja sajtótermékek tükrében. A téma okán az értekezés a nőnevelés- és szakképzéstörténeti kutatások csoportjába tartozik, tágabb értelemben a neveléstudomány és művelődéstörténet diszciplínáiba, melyek pedig történettudományi keretben foglalnak helyet.

A női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélésének vizsgálata több szempontból is indokolt. Az elmúlt években, évtizedekben növekvő számban találkozhatunk magyar és nemzetközi viszonylatban is olyan kutatókkal, akik nőtörténeti kutatásokat végeznek⁶; az inter- és multidiszciplináris megközelítés térnyerésének köszönhetően a vizsgált témák pedig rendkívül széles palettán mozognak.

Ezzel ellentétben a neveléstörténeti vizsgálódásokon belül a szakképzés különböző ágainak (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem) a kutatására meglehetősen kevés figyelem irányult, és számtalan fehér folttal találkozhatnak a téma iránt érdeklődők. Bár a felső kereskedelmi iskolák kialakulásának és fejlődéstörténetének a feltárása megtörtént, mindeközül a női intézmények és az egyes iskolák története jóval kevesebb figyelmet kapott. Annak ellenére, hogy az új iskolatípus szélesítette az intézményi palettát, a megszerzhető végzettség révén elősegítette a nők munkaerőpiaci elhelyezkedését, és a korszak alapvető

---

⁶ Erről részletesebben lásd a III.2. fejezetet.

elvárásaitól eltérően tantervében néhány kisebb különbségtől eltekintve megegyezett a fiúiskola tantervével, a tanintézmény társadalmi visszhangjának átfogó elemzésére még nem került sor.

Kezdetben kutatásunk iskolatörténeti jelleggel a Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskolára fókuszált. Az intézmény fejlődését, létszámadatainak változását, a tanulók rekrutációs bázisát (lakóhely, felekezeti hovatartozás) vizsgáltuk. Ezen kutatások során találkoztunk először az iskola értesítőiben az intézménytípusra vonatkozó társadalmi megosztottsággal. Ennek nyomán kezdett érdeklődésünk mind inkább egy adott (pécsi) iskola helyett az intézménytípus általános, országos megítélése felé fordulni. E tekintetben viszont nem találtunk olyan szakirodalmakat, amelyek hazánkban a női kereskedelmi képzés visszhangjait vizsgálnák. Disszertációnk célja így ezt a hiányt pótolni, és a kiválasztott sajtótermékek segítségével rendszerbe foglalni a kor emberének erről az iskolatípusról alkotott véleményét. Ezen felül célunk, hogy az intézményre vonatkozó véleményeket összevessük a vizsgált időszak nőképeivel.

Így tehát a kutatásunk eredetileg meghatározott fókusza megváltozott, de a hangsúlyok eltolódása nem jelenti azt, hogy a pécsi intézmény működését ne tartanánk fontosnak és ne képeznék a disszertáció részét, „esettanulmányi” jelleggel.

I.3. A disszertáció címének értelmezése

A fentiekben felvázolt hangsúlyeltolódás miatt a doktori képzés elején meghatározott munkacím (A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola fejlődéstörténete és rekrutációs bázisa 1912 és 1948 között) is változáson esett át és *A hazai női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélése a 20. század első felében, sajtótermékek tükrében* címre módosult, amelyet az alábbiakban értelmezünk és magyarázunk, elemeire bontva a címet.

A hazai: Ez a kutatás térbeli dimenzióját jelzi. Vizsgálódásaink során a magyarországi női felső kereskedelmi iskolákat vettük alapul, ehhez igazodva a felhasznált elsődleges és másodlagos források is elsősorban magyar nyelvűek. Fontos kiemelnünk, hogy a „hazai” megnevezés a vizsgált időszakon belül az országhatárok változása miatt eltérő jelentéssel bír: értelemszerűen más volt a Trianon előtti és Trianon utáni Magyarország. A pécsi női felső kereskedelmi iskolába járó tanulók lakóhelyének a bemutatása kapcsán más tartalommal bír az 1920 előtti és 1920 utáni időszakban az értesítőkben szereplő „külföldi lakóhely”.

Női: A disszertáció témaválasztása okán a nőnevelés-történeti kutatásokhoz sorolható. A téma bemutatása során elengedhetetlen volt a nőtörténeti kutatások felvázolása, valamint az,

hogy kitérjünk a lányok és nők oktatási és művelődési lehetőségeire és szokásaira, és bemutassuk a korszakban párhuzamosan egymás mellett élő, hagyományos és modern nőképet. A szakoktatási lehetőségek esetében nem csupán a nők lehetőségeit vettük számba, hanem átfogóan (tehát a férfiakat érintően is) mutattuk be az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi ágazat fejlődését.

Felső kereskedelmi iskola: A téma szakoktatástörténeti érintettsége révén mind a három ágazatot bemutattuk, de a felső kereskedelmi iskolákra nagyobb hangsúlyt helyeztünk. Áttekintést nyújtottunk az iskolatípus kialakulásáról és fejlődéséről, valamint egy konkrét példán keresztül betekintést adtunk az intézmények gyakorlati működésébe is.

Társadalmi megítélése: A női felső kereskedelmi iskolák szervezete és tanításterve megegyezett a fiúiskolákéval, így a korszakban elvárt normáknak nem minden tekintetben felelt meg. A tanórák között nem kaptak helyet kortársak szerint „a női lelkületnek megfelelő” és „a nők természetes hivatására felkészítő” tárgyak, így az iskola gyakran került a viták keresztüzébe. A disszertáció azokat a csomópontokat keresi, amelyek mentén a társadalom egyes tagjai véleményt formáltak a megosztó iskolatípusról.

20. század első felében: a címben ez a kutatás időbeli dimenzióját jelzi. A történeti háttér felvázolása során elengedhetetlen volt a korábbi időszakokra való hivatkozás is, de az iskolatípus társadalmi megítélésének vizsgálata és a pécsi női felső kereskedelmi iskola bemutatása is a 20. század első felére irányult. Az első női felső kereskedelmi iskola 1909-ben Pozsonyban nyitotta meg kapuit, és az intézménytípus 1938-ig viselte ezt a nevet, így a sajtótermékek áttekintését erre az időintervallumra korlátoztuk.

Sajtótermékek tükrében: a címben ez a két szó arra utal, hogy az iskolatípus kapcsán megfogalmazott támogató és kritikai észrevételek feltárása során a sajtótermékek nyújtották számunkra az elsődleges forrásbázist. Az itt megjelent írások segíthetnek közelebb jutni a társadalom mentalitásának a megismeréséhez.

I.4. A téma szakirodalmi- és forrásalapjai

A női felső kereskedelmi képzés és annak megítélése vizsgálatához rendkívül széleskörű forrásanyagot szükséges bevonni a kutatásba. Mindenképpen fontos a korszak társadalomtörténeti, nőnevelés-történeti, szakképzéstörténeti áttekintése. A téma térbeli dimenziójából adódóan a felhasznált források túlnyomó része magyar nyelvű. A disszertáció elkészítése során elsődleges és másodlagos forrásokra egyaránt támaszkodtunk. A szakirodalmi

áttekintés kapcsán több csomópontot határoztunk meg, melyek esetében olykor átfedés tapasztalható. Az alábbiakban ezek köré a csomópontok köré rendezve mutatjuk be a főbb felhasznált irodalmakat, a teljesség igénye nélkül.

Társadalomtörténet:

A téma kontextusba ágyazásához elengedhetetlen Magyarország társadalomtörténetének az áttekintése. Gyáni Gábor és Kövér György *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* című munkája részletesen taglalja a társadalom berendezkedését, etnikai összetételét, bemutatja a kultúra különböző területeit (többek között a női divatot), a mentalitás egyes kérdéseit.

Katus László *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914* című kötete két nagy részre tagolódik, ezeken belül pedig a szerző különböző csomópontok köré rendezve mutatja be többek között hazánk politikai, gazdasági, társadalmi, vallási, oktatási és művelődési ügyeit.

A pécsi iskola bemutatása során a helyi viszonyok ismerete is szükséges. Pécs igen sokrétű (ipari, gazdasági, társadalmi stb.) bemutatására vállalkozik a *Tanulmányok Pécs történetéből* sorozat. Agócs Angéla és Fehér Zsófia közös munkája a kifejezetten a pécsi nők helyzetét érinti, Kaposi Zoltán több publikációja nyomán pedig a gazdasági, mezőgazdasági és földbirtokrendszerre nyertünk rálátást.

Nőtörténet, a lánynevelés és női művelődés története:

A tradicionális történetírás hosszú időn keresztül a férfiak cselekedeteire koncentrálva, férfi szemszögből konstruálta meg a korábbi időszakok történetét, a női alakok szinte teljes mellőzésével. Bár nőket érintő írásokkal korábbi századokban is találkozhatunk, azok zömét férfiak írták, és a nő történet árnyalt, a levéltárakban, irattárakban őrzött kútfők mellett a magánszférához tartozó források, például az egodokumentumok feltárását is fókuszba állító vizsgálata az elmúlt évtizedekben vált igazán hangsúlyossá, és azóta is a társadalomtörténeti kutatások fontos részét képezi.

A téma feldolgozása során megkerülhetetlen Kéri Katalin munkássága. A kutatónő a hazai és európai lánynevelés-történeten túl foglalkozik a nem-nyugati kultúrák vizsgálatával is. *A Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914* címet viselő kötete széleskörű témafeldolgozásával jelentős alapot ad a kutatók számára. A könyv informálja az olvasót a rendelkezésre álló források sokszínűségéről, felvázolja a korszak nőképét, az emancipációs törekvéseket, betekintést nyújt a lányok oktatási- és munkaerőpiaci

lehetőségeibe, valamint kitér egy kevésbé vizsgált területre, a nők mindennapi és szabadidős tevékenységeire is. Egy további, 2018-ban megjelent könyvében az újkorra fókuszálva mutatja be (nemzetközi kitekintéssel) a magyarországi női nevelési, művelődési szokásokat és lehetőségeket. Nagy részletességgel taglalja a nők neveléséről és oktatásáról alkotott véleményeket, felvázolja a korszakban rendelkezésre álló oktatási színtereket, majd pedig kitér a hagyományos női szerepekre (háziasszony, anya, feleség), végül a nők testi- és egészségnevelésére is. Kéri Katalin mindkét említett művében foglalkozik a nőképpel, a nőkre vonatkozó véleményekkel, munkánkban erre (is) alapozva vizsgáljuk a 20. század első felének nőképét (nőképeit).

A nőnevelés, nőtörténet kutatói számára ugyancsak alapvető Pukánszky Béla műveinek az ismerete. *A nőnevelés évezredei* (2006) című kötete az ókortól egészen a 19. század végéig nyújt bepillantást az egyes történelmi korok nőnevelési szokásaiba, és kiemeli a legfontosabb gondolkodókat, majd a kronologikus bemutatást követően, csomópontok köré szervezve taglalja a nőképet, magyar és európai viszonylatban a nők társadalmi szerepeit. A vizsgált korszak nőképeinek vizsgálata során Pukánszky Béla *Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után* című munkája is nagy segítségünkre volt.

További adalékot nyújt a jogtörténész, Nagyné Szegvári Katalin (1969) *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)* című könyve, mely megjelenésekor úttörő jelentőségű, később nagyon sokat hivatkozott mű volt Magyarországon. Témánk szempontjából azért is releváns ez a kötet, mert az általános nőnevelés-történelmi bemutatás mellett – még ha vázlatosan is, de – kitér a női szakoktatás fejlődésére is.

Szakoktatás-történet:

A hazai szakoktatás történetéről több olyan munka is született, amelyek érintették a felső kereskedelmi iskolák témakörét is. Ilyen munka Sanda István Dániel (2016) *Bevezetés a szakképzéstörténetbe* című kötete, amely az ókortól a rendszerváltásig átfogóan kiemeli a legjelentősebb csomópontokat az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi oktatás területén is. Orosz Lajos 2003-ban, Patyi Gábor pedig 2021-ben vállalkozott a szakmai képzés mindhárom ágának a bemutatására.

A hazai felső kereskedelmi iskolák legrészletesebb és legátfogóbb vizsgálatát Nagy Adrienn végezte el doktori értekezésében (2014). Disszertációja a kereskedelmi szakképzés történetének hiánypótló eleme, mivel ebben a témában korábban hasonló részletességű kutatás még nem született. A felső kereskedelmi iskolák létrejöttét, fejlődését és szabályozását érintő, elsődleges forrásokat Schack Bélánál és Vincze Frigyesnél találhatunk. Az ő műveik részletes

képet festenek a kereskedelmi oktatásról, statisztikákat közölnek az iskolák számára és a tanulók létszámára vonatkozóan. E két szerző művei saját koruk és a múlt eseményeit egyaránt felvázolják, ezért kezdetben nem volt egyértelmű, hogy elsődleges vagy másodlagos forrásként kezeljük-e ezeket. Mivel Vincze Frigyes kereskedelmi akadémiai tanár, Schack Béla kereskedelmi iskolai tanár, a kereskedelmi iskolák főigazgatója, a *Kereskedelmi Szakoktatás* folyóirat alapító szerkesztője volt, így mindketten aktívan részt vettek a képzés alakításában, saját koruk kereskedelmi életének a formálói voltak, így írásaikra elsődleges forrásként hivatkozunk.

Iskolatörténet:

A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola megalakulását és működését illetően az iskolai értesítők nyújtják az elsődleges forrásbázist, innen nyertük a legtöbb adatot. Ezen értesítők adataira, illetve a volt diákok interjúira támaszkodva adott ki egy jubileumi évkönyvet (2012) az intézmény mai jogutóda, a Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikuma⁷.

Sajtótermékek:

A sajtótermékek, mint kordokumentumok szerves részét képezik a disszertáció forrásbázisának. Az egyes újságok, folyóiratok olyan, máshol fel nem lelhető információkat (véleményeket) tartalmaznak, amelyek nagymértékben elősegítik az intézménytípus társadalmi megítélésének vizsgálatát, ezért elsődleges forrásként tekintünk rájuk. A sajtótermékek kiválasztásánál szem előtt tartottuk azt az elvet, hogy szakmai és széles néprétegeket elérő lap egyaránt szerepeljen a források között. A választásunk így esett a következő sajtótermékekre: *Kereskedelmi Szakoktatás*, *Az Újság*, *Magyar Iparoktatás*, *Magyar Pedagógia*, *Nemzeti Nénevelés* és *Pécsi Napló*. A sajtótermékek esetében mindenképpen kellő kritikával kell élni, nem minden esetben a teljes társadalom véleményét tükrözi egy-egy írás. Amennyiben fel van tüntetve, figyelembe vesszük a szerző személyét is, hiszen ez nagymértékben árnyalhatja a kontextust.

Törvények, rendeletek, statisztikák, értesítők:

Az elsődleges források felhasználása során támaszkodtunk egyes törvények és rendeletek szövegeire, valamint statisztikai összeírásokra, táblázatokra is. Ezeket a kútfőket a

---

⁷ A jubileumi évkönyv elsősorban a volt diákok és tanárok számára készült, korlátozott példányszámban. Hajdu Csaba, az intézmény egykori dolgozója segítette kutatásunkat azzal, hogy a kötetből egy tiszteletpéldányt eljuttatott számunkra.

szakirodalmak kiegészítésére, pontosítására egyaránt használtuk. A pécsi iskola esetében vannak olyan évek, amelyekben nem jelentek meg értesítők, ilyenkor a későbbi füzetek adatait vettük alapul.

A kutatás helyszínei:

A források fellelhetőségét tekintve alapvetően két nagy csoportba sorolhatjuk őket: ~~papíralapú,~~ nyomtatott és online elérhető. Jelen helyzetben a kutatásunkat nagyban elősegítette, hogy az interneten egyre növekvő számban találtunk kútfőket. A *Kereskedelmi Szakoktatás* folyóirat kivételével minden sajtóorgánumhoz hozzáfértünk online, digitalizált formában. Az *Arcanum Digitális Tudománytár* (ADT) és a Pécsi Tudományegyetem *Digitália* felületén számos sajtótermék elérhető, a keresőfunkció segítségével pedig célzott keresést is lehetővé tesz a kutatók számára.

A személyes jelenléteket igénylő vizsgálódásaink során ellátogattunk a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontjába, valamint a Történeti Gyűjtemények Osztályára. Emellett Budapesten az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban, az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is folytattunk kutatásokat.

I.5. A kutatás módszertana

A neveléstörténeti kutatások módszertani apparátusa meglehetősen széles skálán mozog, a vizsgálódások körében tartalmi és metodikai tekintetben is folyamatos megújulás figyelhető meg. Szabolcs Éva a tartalomelemzés módszerén keresztül vizsgálta a gyermekekről való gondolkodást, a felnőttek és gyermekek egymáshoz való viszonyát a különböző történeti korokban.⁸ Ugyancsak a tartalomelemzés módszerével vizsgálódott többek között Baska Gabriella⁹ és Frank Tamás¹⁰. Az ikonográfiai kutatások az írásos források mellett újabban a képi ábrázolásokat is bevonják az adatgyűjtés körébe. Hazánkban például Kéri Katalin¹¹ és Endrődy-Nagy Orsolya¹² folytatnak ikonográfiai kutatásokat a nőtörténettel kapcsolatosan.

---

⁸ SZABOLCS, 1999

⁹ BASKA, 2015

¹⁰ FRANK, 2022

¹¹ KÉRI, 2017

¹² ENDRŐDY-NAGY, 2015

A kutatásunkban a neveléstudomány és történettudomány hagyományos módszereit alkalmaztuk. Elméleti kutatásunkban a diakrón mellett a szinkrón megközelítésmód is érvényesül. A társadalomtörténet-, nőnevelés- és (kereskedelmi) szakoktatás-történet kronologikus áttekintését leíró jelleggel végeztük el, elsődleges és másodlagos forrásokra alapozva. A diakrón áttekintés mellett az értekezés szinkrón szemlélettel kiemel néhány problémátörténeti csomópontot is: esettanulmányi jelleggel bemutatja a pécsi női felső kereskedelmi iskola történetét, valamint kitér a korszakban uralkodó nőkép felvázolására is.

Első lépésként a témánkat érintő másodlagos társadalomtörténeti, nőnevelés-történeti, szakoktatás-történeti irodalmakat vettük számba. Ezt követően a vonatkozó elsődleges forrásokra irányult a kutatás fókuszja. A nőkép feltérképezése során az elsődleges és másodlagos források feldolgozása egymással párhuzamosan zajlott. Az elsődleges források értelmezése során minden esetben figyelmet fordítottunk a forráskritikai elemzésre.

A primer források feldolgozása során elsődlegesen a kvalitatív módszertani apparátusra támaszkodtunk, de érintőlegesen kvantitatív módszert is alkalmaztunk. A kvalitatív módszerek közül a dokumentumelemzés került előtérbe. A női felső kereskedelmi iskolák kapcsán első lépésként feltérképeztük azokat az írásokat, amelyek véleményt alkotnak az intézményről, annak működéséről és/vagy tanulóikról. Azokat az újságcikkeket, amelyek csupán egy-egy iskolát hirdettek, állásajánlatot tartalmaztak, statisztikai adatokat közöltek, tanulmányutakról, anyagi nehézségekről számoltak be, nem vettük figyelembe. Kizárólag azokat tekintettük vonatkozó, releváns írásoknak, amelyek véleményt formáltak az iskolatípusról. Második lépésben ezeket a vonatkozó írásokat soroltuk be az alábbi elsődleges kategóriákba: „támogató”, „bíráló”, „nem foglal állást”. Az elsődleges kategorizáció még csak felületes képet vázolt fel, így alkategóriákba rendezve kerestük arra a választ, hogy milyen megfontolás alapján kritizálták a szerzők a tanintézetet.

Munkánkban egyaránt alkalmaztuk a leíró és az összehasonlító stratégiát. A leányok oktatási és művelődési lehetőségeit, valamint a szakképzés fejlődését leíró jelleggel mutattuk be, míg a pécsi iskola és a nőkép kapcsán, valamint a sajtótermékek elemzése során az összehasonlító stratégia került a fókuszba.

I.6. Kutatási kérdések

A nők felső kereskedelmi iskoláinak társadalmi megítélése eddig kevésbé keltette fel a kutatói társadalom érdeklődését, így kevés információval rendelkezünk róla. Figyelmünk emiatt az iskoláról kirajzolódó sajtóábrázolásra irányult, kérdéseinket is ennek kapcsán fogalmaztuk meg.

- 1) Hogyan vélekedett a magyar társadalom a nők művelődését, társadalmon belül elfoglalt helyét, szerepét illetően a 20. század első felében?

Jelen kérdéssel a 20. század első felének a nőképét kívántuk feltérképezni. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a társadalmi, gazdasági változások, illetve a női emancipációs törekvések révén mennyiben változott meg a társadalom véleménye a nők oktatási és művelődési lehetőségeiről, valamint, hogy milyen szerepet, illetve szerepeket szántak nekik.

- 2) Mennyire felelt meg a női felső kereskedelmi iskola a 20. század első felében a társadalom elvárásainak?

A 20. század első felében továbbra is alapvető elvárásként fogalmazódott meg az oktatási intézményekkel szemben, hogy a nemi, lelki és fizikai sajátosságokhoz alkalmazkodva, speciálisan a fiúk és leányok igényeihez, jobban mondva a társadalom által megfogalmazott igényekhez igazodva állítsák össze az adott iskola tantervét. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy ez az általános magatartás a női felső kereskedelmi iskolák esetében is érvényesült-e. Helyet kaptak-e az órarendben a „női tantárgyak”, és ha igen, milyen formában?

- 3) Foglalkoznak-e a vizsgált sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolával? (Ha igen:) Milyen képet közvetítenek az iskolatípus létjogosultságával és működésével kapcsolatban?

A különböző sajtótermékek áttekintésével azt szeretnénk kideríteni, tematizálják-e egyáltalán az iskolatípust. Amennyiben igen, hogyan viszonyulnak a szerzők az intézményhez, mit gondolnak róla. Akik a támogatásukat fejezték ki, vajon mire alapozták az érveiket, és akik kritikával illették, mit róttak fel a tanintézettel kapcsolatban.

- 4) A sajtótermékekben megjelenő írások szerzői vállalták-e névvel a véleményüket? Az ismert szerzők milyen kapcsolatban álltak a leányneveléssel, illetve a felső kereskedelmi iskolával?

Fontos adalékot nyújthat a kutatáshoz, hogy az ismert (névvel szereplő) szerzők milyen viszonyban voltak a kereskedelmi szakoktatással és a lányneveléssel. Nem elhanyagolható szempont az elemzés során az, hogy közvetlen kapcsolatban álltak-e vele, volt-e saját tapasztalatuk, vagy külső szemlélőként fogalmazták meg elképzeléseiket.

- 5) Milyen volt a szerzők nemi megoszlása? Találhatunk-e nőket is a közlemények írói között?

Női iskola révén jelentőséggel bír, hogy a férfiak mellett hölgyek is kifejtették-e a véleményüket, akár mint oktatók, akár mint a képzésben diákként érdekelt személyek.

II. Eszme- és társadalomtörténeti alapozás

*"a történelem az emberiség legszélesebb horizontját tárja elénk, melyre életünk épül; mértéket ad, melyhez jelenünket hozzámérhetjük, megszabadít saját korunk tudat alatti kötelékeitől, megtanít bennünket arra, hogy az embert legjobb képességei és soha el nem múló alkotásai tüzeiben lássuk."*¹³

II.1. A felvilágosodás

A 18. század mind európai, mind magyarországi viszonylatban számtalan fordulatot hozott: társadalmi, demográfiai, gazdasági, politikai és intellektuális tekintetben is a változások időszaka volt. A tudósok és filozófusok figyelme mindinkább az emberre irányult, műveikben a tudatot, a gondolkodást és a jogokat, az emberek közötti egyenlőtlenségeket és ezek megszüntetésének a lehetőségeit taglalták.

A felvilágosodás eszmeáramlata elemi erővel söpört végig Európán, hatást gyakorolva a következő évszázadok társadalmi berendezkedésére is. Az eszmeáramlat nem csupán filozófiai, hanem kulturális mozgalom és egyben kultúrtörténeti korszaknak is tekinthető. Esszenciáját Immanuel Kant¹⁴ nemes egyszerűséggel úgy foglalta össze, hogy „*a felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából*”¹⁵. Az ember kiskorúsága az önálló gondolkodásra és döntéshozatalra való alkalmatlanságot jelölte, azt az állapotot, amikor az egyén mástól várja életének az irányítását, nem felvállalva a döntést és az azzal járó hibázás lehetőségét. Az ember képes lenne élete saját vezetésére, hacsak nem „értelme fogyatékosága” akadályozza benne, de bátorság hiányában mástól várja az irányítást.

A felvilágosodás szellemisége elsősorban a polgárság köreiből talált táptalajt, célja az egyenjogúságért folytatott küzdelem. Szeretett volna eltávolodni a régi, feudalista ideológiától, valamint a katolikus egyházi kötelékektől. A filozófusok élesen bírálták az egyház hatalmát, és vallási türelmet követeltek. Bár a mozgalom fellépett a babonás hiedelmekkel és a vallási dogmákkal szemben, de mégsem tekinthető vallásellenesnek.

---

¹³ JASPERS, 1989: 109.

¹⁴ Immanuel Kant filozófus, a német idealizmus megteremtője, a königsbergi egyetem professzora. Korszakalkotó gondolatai az észről, gondolkodásról a felvilágosodás alapköveit tették le. Munkásságára és gondolkodására nagy hatást gyakoroltak a természettudományok. Véleménye szerint a nevelés célja az ember erkölcsi lényé formálása. Legfontosabb és ismertebb művei közé tartoznak: A tiszta ész kritikája, A gyakorlati ész kritikája, Az ítélőerő kritikája. NAGY, 1977: 309-310.

¹⁵ KANT, 1980

A felvilágosodás a társadalmat és a gazdaságot új utakra akarta terelni, és a (természet)tudományok kiemelkedő szerepet kaptak. A középkori elképzeléssel szemben, melyben a cél a közösséghez tartozás volt, melyben az ember egy nagy láncolat része, az individuum és az egyéni boldogulás jelentőségét hirdette.

II.1.1 Oktatáspolitikai a felvilágosult abszolútizmus idején

A felvilágosult abszolútizmus egyik jelentős lépése volt az, hogy az oktatást állami fennhatóság alá helyezte. Mária Terézia kimondta, hogy „az iskola politikum”, a nevelés és oktatás célja az állam számára hasznos polgároknak a kiművelése. Felismerte, hogy terve csak egy egységes struktúra kialakításával valósítható meg, ezért az elképzeléseit tükröző tantervek, tankönyvek és tananyagok kidolgozására adott felkéréseket. Oktatásügyi intézkedéseivel megteremtette a népiskoláztatás alapjait. 1773-ban az uralkodó feloszlatta a jezsuita rendet, vagyonát pedig oktatási célokra fordította. Magyarországon elrendelte nyolc, míg Horvátországban egy tankerület kialakítását, majd egy évvel később, 1777-ben, Ürményi József és munkatársai tervezete nyomán kiadta az első Ratio Educationist (Magyarország és a társországok átfogó oktatási-nevelési rendszere)¹⁶.

A Ratio Educationis azt az új oktatási rendszert írta le, amely egységes alapokra terelte az iskolákban zajló munkát. A protestáns felekezetek teljes mértékben elutasították a reformot, arra hivatkozva, hogy az iskolaügy kizárólag az egyházak hatáskörébe tartozik. Azzal együtt is, hogy csak a katolikus fenntartású intézményekre terjedt ki a hatása, Kornis Gyula méltán nevezte a „*magyar művelődés első egységes kódexének*”.¹⁷ Egysége abban rejlett, hogy hatályát minden (kivéve protestáns) iskolára kiterjesztette, a felügyelet pedig kizárólag állami kézben összpontosult.

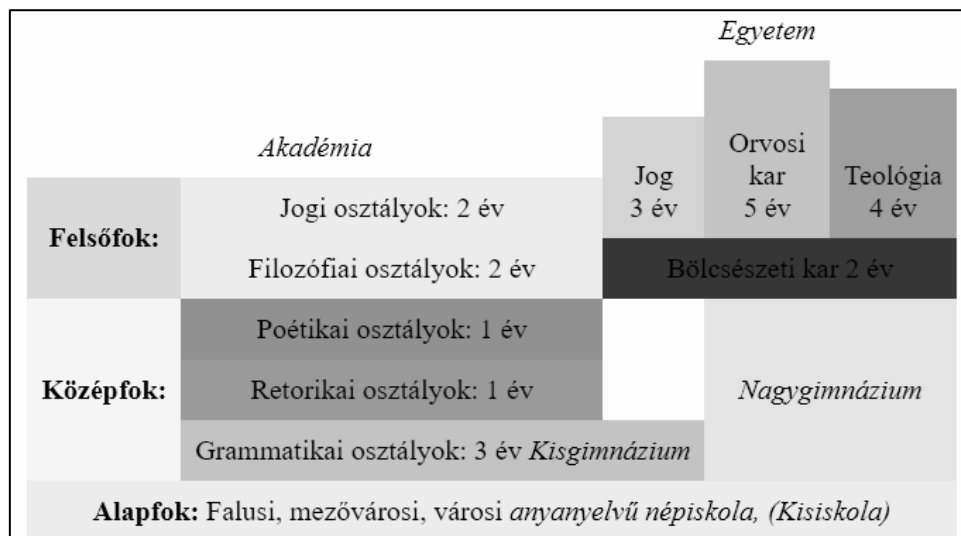
Az egyén nevelésén keresztül az egész közösség nevelése volt a cél, figyelembe véve a társadalmi hovatartozást is. Megkülönböztetett mindenki számára nélkülözhetetlen ismeretköröket és csak némelyek számára szükséges ismereteket. A természettudományok és a test művelése minden eddiginél nagyobb hangsúlyt kapott a tantervben.

---

¹⁶ PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

¹⁷ KORNIS, 1927: 3

1. kép – A felvilágosult abszolútizmus iskolatípusai

Forrás: PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

A felvilágosult abszolútizmus iskolarendszerében (1. kép) alapfokon a tanulók anyanyelvükön részesültek oktatásban, közép- és felsőfokon pedig már latin nyelven.

Édesanyja halála után II. József folytatta a központosításra irányuló reformokat. A magyar országgyűlés, valamint a középfokú oktatás hivatalos nyelvvé a németet tette meg. Tandíjat vezetett be, melynek burkolt célja volt az, hogy fenntartsa a társadalmi tagozódást. Az uralkodó a halálos ágyán, 1790-ben aztán a rendeleteit visszavonta.

Az I. Ratio Educationis 1806-ig hatályban maradt, ekkor adta ki a második rendeletet I. Ferenc. A II. Ratio Educationis több ponton is elért az első gondolataitól. Ez utóbbi fontos eleme volt a vallási és nemzetiségi türelem. Ami az oktatást illeti, a felügyelet és irányítás továbbra is az uralkodó kezében összpontosult, és a tanügyi dokumentum hatálya továbbra is csak a katolikus iskolák számára volt irányadó. Az alsófokú oktatás ingyenessé vált, a tanítás nyelve a diákok anyanyelve volt. Emellett részletesen foglalkozott minden szint tananyagával, és elődétől eltérően már a lányok taníttatásáról is rendelkezett.

II.1.2 Demográfiai, társadalmi változások

A 18. század elején demográfiai mélypontra került az ország, de a törökök kiűzését követően megindult a népesség növekedése, a helyreállítás folyamata és a gazdasági helyzet javulása. A

század elejének népességét a demográfiai adatok mintegy négy millió főre becsülték¹⁸. Az 1700-as évek népesség-növekedésének sikeréhez hozzájárultak a betelepülések, a betelepítések, valamint a teljes századot tekintve a járványok visszaszorulása, a védőoltások terjedése és az életminőség javulása. 1754-re az örökös tartományok populációját mintegy 6,2 millió főre becsülték.¹⁹ A népességeloszlás rendkívül egyenetlen képet mutatott, az alföldi területek népsűrűsége továbbra is alacsony volt.

Egyre nagyobb méreteket öltött Európa-szerte, így hazánkban is az urbanizáció: a vidéki lakosság meghatározó része maga mögött hagyta a falusi életet, ezáltal a városok számának és népességszámának gyarapodása is megfigyelhető. A korábbi településszerkezetben is változások figyelhetők meg, új városrészek alakultak ki. A lélekszám dinamikus emelkedésével egyidejűleg új igények vetődtek fel, úgymint a közvilágítás kiépítése, a csatornarendszer bevezetése vagy akár az ivóvíz rendszerének kiépítése.

II.2. A „hosszú” 19. század

II.2.1 Demográfiai, társadalmi változások

A 19. század folyamán minden addigiaknál nagyobb demográfiai növekedés ment végbe. Az 1800-tól az első világháborúig terjedő időszakban globálisan tekintve kétszeresére nőtt a lakosság lélekszáma, számokban kifejezve 874 millióról 1682 millióra²⁰. Európa népességének az életkörülményei javultak, a gazdasági viszonyok átalakultak. A higiéniai állapotok javulásának köszönhetően a csecsemő- és gyermekkori halálozás aránya csökkent.

Nem feledkezhetünk meg az ipari forradalom terjedéséből adódó változásokról sem. A technológia új vívmányai révén egész Európában átalakult a közlekedés, az új eszközökkel gyorsabbá és könnyebbé vált a növekvő távolságok legyőzése. Megjelentek a metrók és omnibuszok, valamint elkezdtek kiépülni a vasúti hálózatok²¹. A terciér szektor fellendülése kedvezett a bolthálózatok, éttermek, színházak, könyvtárak terjedésének, valamint olyan egyéb szolgáltatásoknak, amelyek a fogyasztók szórakozását és művelődését szolgálták.

---

¹⁸ Konkrét adatokkal nem rendelkezünk, mivel rendszeres lélekszámlálások csak a 18. század közepétől készültek. KATUS, 2021

¹⁹ Uo.

²⁰ MAJOROS, 1995

²¹ FRENCH és POSKA, 2007

Az európai viszonyokhoz hasonlóan hazánkban is meghatározó volt a 19. században a polgárosodás, valamint a kapitalizmus kibontakozása. A népesség gyors ütemű fejlődését emellett a jobbgyság megszűnése, valamint az ipari és városi társadalmakra jellemző népességmodell terjedése is előmozdította. Ugyanakkor az igazi demográfiai forradalom a kiegyezés (1867) utáni időszakban kezdődött el. Míg a dualizmus kezdetén hazánk 13,6 millió főt számlált, néhány évvel később közel ötmillió fővel nőtt, 18,3 millió főre emelkedett, míg 1910-re 20 millió fölé ért el a lélekszám²². A nemek eloszlását tekintve kiegyenlítettnek tekinthető az arány, a lakosság körülbelül 51%-át tették ki a nők, 49-et a férfiak. A járványok számának visszaszorulása²³ révén csökkent a halálozási többlet, a növekedési ütem fokozódott. Megfigyelhető volt továbbá a várható élettartam növekedése is, 1860 környékén már elérte a 40 évet az átlagéletkor. A születések arányszáma a 20. század elejéig magas szinten állt, bár felekezeti különbségek megfigyelhetők²⁴. A magas szám szoros összefüggésben állt a házasságkötési trendekkel: hazánkban akkoriban a korai házasságkötés tekinthető megszokottnak. A 20. század első évtizedében a termékeny korú nők 65%-a házasságban élt, és a 20. életévük körül léptek frigyre.

A városiasodás folyamata is új erőre kapott. A kiegyezést követő évben a népesség kevesebb, mint 15%-a élt városokban, 1910-re ez az arány már 20% fölé emelkedett²⁵. Az országon belüli népvándorlás a kisebb települések felől a nagyobbak irányába mutatott, a dualizmus öt évtizede alatt az 5000 főnél népesebb települések össz-lélekszáma 2,9 milliőről 6,2 millióra emelkedett.

A városi népesség gyarapodásával együtt Magyarországon is megkezdődött a tömegközlekedés és a szállítmányozás fejlesztése. Megjelentek a villamosok a fővárosban, majd a vidéki városokban is; Budapest tudhatja magáénak Európa első földalatti vasútját (1896). A városfejlődés gyorsabb ütemben zajlott azokon a településeken, amelyek a kiépülő vasúthálózat csomópontjait alkották, illetve a vásárvonalak mentén helyezkedtek el. A vasútforgalom elsősorban az áruszállítást, és nem a személyszállítást szolgálta. A vonalak kiépítését a kezdeti időszakban magánszemélyek végezték, az állam a kiegyezést követően látott hozzá érdekeltségeinek a bővítéséhez, a magánvasutak állami felvásárlásához. A dualizmus időszakában a vasútvonalak hossza megtízszereződött, de a szállítási teljesítést

---

²² HANÁK, 1978, KATUS, 2021

²³ Az utolsó „középkori típusú” járvány 1872 és 1874 között sújtotta az országot. A hivatalos adatok szerint 189.000 halálos áldozatot követelt a kolera, de ez a szám a hivatalos közléseknél jóval magasabb lehetett. KATUS, 2021

²⁴ A katolikusoknál ez a szám jóval magasabb volt, mint a protestánsoknál.

²⁵ GERGELY, 1971

figyelembe véve jelentősen elmaradt a nyugat-európai szinttől. A közműhálózat kiépítése és terjedése a század végén vette kezdetét a nagyobb városokban. Nagy hangsúlyt fordítottak a folyók szabályozására, ami meghatározta a tájak természeti és gazdaságföldrajzi adottságait. Az iparosodás tekintetében két húzóágazatot emelhetünk ki: a vas- és gépipart (szénbányászat, nyersvas termelés, járműgyártás), valamint az élelmiszeripart (ezek közül is a legjelentősebbek a cukor- és a malomipar)²⁶.

II.2.2 Oktatás és kultúra

Az ipar, az infrastruktúra, az urbanizáció és egyéb vonások mellett egy állam modernizációja az oktatás és a kultúra fejlettségével is szorosan összefügg. A 19. század első fele kedvezett a művészeteknek, a (tömeg)kultúra terjedésének, nőtt az írni-, olvasni tudók száma, növekedett az érdeklődés a tudományok és művelődés iránt. A kultúra és tudományok differenciálódása révén mindenki a saját igényeinek megfelelően hozzáfért a szellemi javakhoz. A könyvnyomtatás és -kiadás, a sajtó fejlődése, a modern irodalmi nyelv térnyerése mind-mind elősegítették a pozitív változást, valamint formálták a közízlést és érdeklődést.

A magyar sajtó, mint a nyilvánosság egyik legfőbb platformja, a 18. század utolsó évtizedeiben kezdett szélesebb teret nyerni. 1780-ban Pozsonyban látott napvilágot a *Magyar Hirmondó*, hat évvel később Bécsben megjelent a *Magyar Kurír*. A század első felének egyik legmeghatározóbb lapja a *Tudományos Gyűjtemény* felületet kínált a „*polgári nemzetté válás eszméinek megvitatására*”²⁷. A liberalizmus eszméinek terjesztői voltak az *Athenaeum*, illetve a *Budapesti Szemle*, de szaporodó számban jelentek meg divatlapok, irodalmi folyóiratok, napilapok, politikai hírlapok stb.

Dobszay Tamást idézve „*a századfordulóig a magyar tudományosság a tudománnyá szerveződés folyamatában volt*”²⁸, számos területen ekkor zajlott le a szakszerűsödés. Ami az oktatást illeti, társadalmi rétegenként jelentősen különbözött. A vidéki társadalmakban elsősorban családon belül adták át a szülők a következő generációk számára a szükséges ismereteket. Az intézményes oktatás legalsó fokát az anyanyelvi vagy kisiskolák alkották. Céljuk elsősorban az olvasásitanítás volt, bibliai történeteken és egyházi énekeken keresztül. A következő szintet a gimnázium jelentette, amely a latin nyelv használatára épült. Végül, a

---

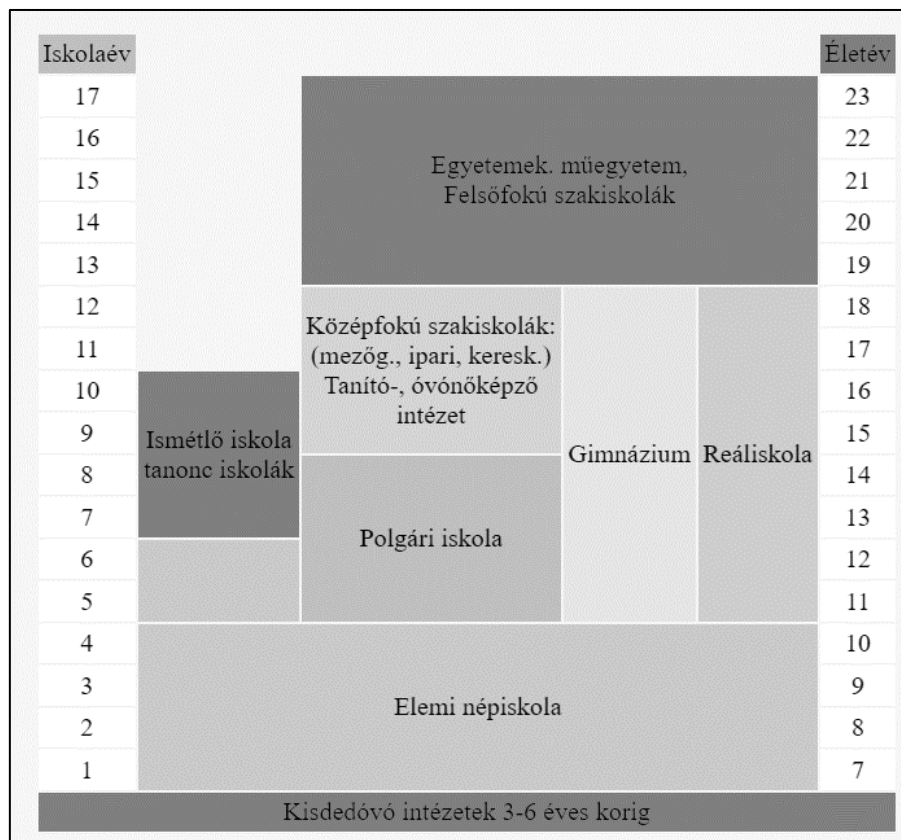
²⁶ KATUS, 2021

²⁷ Uo.: 231

²⁸ DOBSZAY, 2003: 475

legfelső szinten, a Nagyszombat városából előbb Budára, majd Pestre került egyetemet, illetve az akadémiákat és kollégiumokat látogathatták a magasabb ismeretekre törekvő ifjak. A reformkorban²⁹, 1845-ben megjelent a *Magyarország elemi tanodáinak szabályai* névre hallgató rendelet azzal a céllal, hogy korszerűsítse a hazai alsófokú oktatást. Az igazi áttörést azonban csak az 1868. évi, Eötvös József nevéhez köthető népiskolai törvény hozta meg. A népoktatás fejlesztése következtében csökkent az analfabetizmus, 1890-ban az olvasni és írni tudók aránya a hét év feletti lakosság körében 65%, 1910-re már 69% volt.³⁰

2. kép – A századforduló iskolatípusai

Forrás: PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

A kialakult iskolarendszer (2. kép) az emancipációs folyamat szempontjából is előrelépést jelentett. A kötelező elemi oktatáson túl közép- és felsőfokon is új szinterek nyíltak meg³¹ a diákok előtt.

²⁹ A reformkor elnevezés a 20. század elején terjedt el. A köztudat sokáig 1825-öt tekintette a reformkor kezdetének, azonban az utóbbi évtizedek történelmi diskurzusai alapján azt inkább 1830-ra datálják. PAJKOSSY, 2003; KATUS, 2021

³⁰ PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

³¹ Erről részletesebben lásd az V. fejezetet.

II.3. A 20. század első fele

II.3.1 Demográfiai, társadalmi változások

Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveiben az ország lélekszáma elérte a 21 millió főt, a trianoni határátrendezés következtében azonban drasztikusan megváltozott a demográfiai helyzet. Magyarország elveszítette korábbi területeinek közel háromnegyedét, addigi lakosságának több mint 60%-át; a népesség nyolcmillió főre esett vissza. A lélekszám apadásának nem a trianoni döntés az egyetlen tényezője, a világháború is jelentős számú emberveszteséget okozott. A legkritikusabb időszaknak az 1930-as évek első felét tekinthetjük, ekkor vette kezdetét a napjainkig tartó fokozatos népességcsökkenés. Bár a Horthy-korszakban jelentősen javultak a csecsemő- és gyermekhalandósági mutatók, de a fejlettebb európai országok szintjét nem sikerült elérni. A házasságkötések száma növekvő tendenciát mutatott, ennek ellenére erőteljes csökkenésnek indult a gyermekvállalási kedv. A házasságkötések átlagéletkora mind a férfiak, mind a nők körében kitolódott. A férfiak esetében az 1920-as években még 28,6 év körül alakult ez a szám, 1944-ben már 29,7 év volt. A hölgyek esetében ugyanebben az időintervallumban ez a szám 24 évről 28 évre emelkedett. A termékenységi ráta visszaesése nagymértékben a tudatos születéskorlátozás eredménye volt. Hosszú ideig gazdasági oka volt az „egykezés”-nek³², majd ez később „életrendszerre” vált. A korábbiakkal ellentétben már nem pusztán gazdasági megfontolás ösztönözte erre a családokat³³. A fogamzásgátláson túl a magzatelhajtás is széles körben elterjedt, holott a törvény büntettnek minősítette. A 20. század negyvenes éveinek elején továbbá a második világháború és a holokauszt is megtizedelte a népességet, az emberveszteség mintegy egymillió fő volt.

A monarchia felbomlása és az első világháború veszteségei, valamint a trianoni határváltozások nagy megrázkódtatást okoztak a nemzetnek. A vasúthálózatunk kétharmadát elveszítettük, a vaskohászat és -termelés jelenős része az országhatáron kívülre szorult, az erdőállomány is megtizedelődött. A gazdaság válságba került, az infláció és a munkanélküliség fokozódott. Az 1925 és 1929 közötti időszakban tapasztalható volt egy intenzívebb fellendülés – leginkább a textil- és papíriparban –, amelynek a gazdasági világválság vetett véget. Ami az urbanizációt illeti, a főváros népességgyarapodása lelassult a századfordulót követően, és az

---

³² Az „egykezés” elsősorban az ormánsági parasztcsaládok körében terjedt el, és a birtokok elaprózódását kívánták vele megakadályozni.

³³ GYÁNI és KÖVÉR, 2006

1940-es évek elején is alig haladta meg az egymillió főt a budapestiek száma. A népességvándorlás célpontja a főváros helyett az agglomerációkra helyeződött át. A vidéki urbanizáció az elvesztett városok révén megtorpant, a megmaradt központok valódi nagyvárossá válása kivitelezhetetlen volt.

II.3.2 Oktatás és kultúra

A 20. század oktatásügye a dualizmus idején kialakult rendszerre épült. Az első világháború eseményei után az irredentizmus, valamint a keresztény-nemzeti ideológia erősödése tanügyi vonatkozásban is megjelent. Az 1920-as numerus clausus kimondta, hogy *„a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.”*³⁴ A törvény politikai alapokra helyezve állapította meg, ki kezdhette meg felsőfokú tanulmányait, ki nem, és ez az évtized végéig érvényben is maradt.

A Horthy-korszak két kiemelkedő vallás- és közoktatásügyi minisztere³⁵ Klebelsberg Kunó (1922-1931) és Hóman Bálint (1932-1942) volt. Kultuszminiszterségük idején nőtt az oktatásra fordított állami keretösszeg. Mindkettőjük számára elsőbbséget élvezett a népiskolák fejlesztése és az általános műveltségi szint emelése. Erre elsősorban 1925-től nyílt alkalom, a gazdasági élet stabilizálódása és fejlődése után. Klebelsberg új iskolákat, tantermeket, tanítói lakásokat építtetett. A gyermekszám növekedése és az iskolai körülmények javulása okán nőtt az iskolába járó ifjúság száma. Az 1937-1938-as tanévre a népiskolákban tanuló növendékek száma meghaladta az egymillió főt, a tanítóké a húszezret³⁶. Az analfabetizmus továbbra is csökkenő tendenciát mutatott, a '30-as évekre a hat év feletti lakosságnak már csak a hét százalékát érintette. Már Klebelsberg Kunó is foglalkozott az ismétlőiskolák ügyével, tervezete szerint a nyolc osztályos alapoktatás képezte volna az iskolarendszer alapját, amely az eddigi elemi iskoláknál magasabb színvonalat képviselt volna, tervét azonban a gazdasági világválság megghiúsította. A gyakorlati kivitelezés Hóman Bálint nevéhez fűződik, aki az 1940. évi 20. törvénycikk értelmében bevezette a nyolc osztályos, mindennapos népiskolát³⁷. Mindkét VKM

---

³⁴ 1920. ÉVI XXV.TC.

³⁵ A továbbiakban VKM.

³⁶ ROMSICS, 2010

³⁷ 1940. ÉVI XX.TC.

a szíven viselte az oktatás ügyét, még ha másként is képzeltek el annak struktúráját (3. és 4. kép).

3. kép – Az iskolatípusok 1928-ban

Iskolaév					Életév	
17	Egyetemek, tud. egyetemek, műegyetem, egyetem				23	
16	közgazdaságtudományi kar				22	
15	Főiskolák (jogi és gazdasági akadémiák, zeneakadémia, hittani., állatorv., erdészeti., testnev., színműv.)				21	
14					20	
13	Polgári iskolai tanárképző főiskola				19	
12	Továbbképző iskola Alsófokú szakiskola	Középfokú szakiskolák: (mezőg., ipari, keresk.) Tanító-, óvónőképző intézet	Gimnázium és Leány- gimnázium	Reálgimnázium és Leány- liceum	Reáliskola és Leány- kollégium	18
11						17
10		Polgári iskola				16
9						15
8						14
7						13
6						12
5						11
4	Elemi népiskola				10	
3					9	
2					8	
1					7	
Óvoda 3-6 éves korig						

Forrás: PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

4. kép – Az iskolatípusok 1935-ben

Iskolaév					Életév	
17	Egyetemek, tud. egyetemek, műegyetem, egyetem				23	
16	közgazdaságtudományi kar				22	
15	Főiskolák (jogi és gazdasági akadémiák, zeneakadémia, hittani., állatorv., erdészeti., testnev., színműv.)				21	
14					20	
13	Polgári iskolai tanárképző főiskola				19	
12	Továbbképző iskola Alsófokú szakiskola	Középfokú szakiskolák: (mezőg., ipari, keresk.) Tanító-, óvónőképző intézet	Gimnázium, Leánygimnázium			18
11						17
10		Polgári iskola				16
9						15
8						14
7						13
6						12
5						11
4	Elemi népiskola				10	
3					9	
2					8	
1					7	
Óvoda 3-6 éves korig						

Forrás: PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

III. A nőnevelés és női művelődés kutatása

„...azt hiszem s merem állítani, hogy a nőnek ép úgy joga van neveltetését illetőleg az állam gondoskodását igénybe venni, mint a férfiaknak”³⁸

A (hagyományos) történetírásban évszázadokon keresztül nem, vagy csak érintőlegesen jelentek meg a nők. A férfiak által és férfiakról írt történelem sokáig mellőzte a nők nevelésének, művelődésének, mindennapjainak és egyéb, őket érintő tényezőknek a papírra vetését. Pierre Nora meghatározása alapján minden időben hatalmi kérdésnek tekinthető, hogy mi kerül be a történelembe, melyek azok az események, amelyeket arra érdemesnek tartanak, hogy megőrizze a jövő generációja számára. Hosszú ideig a „történelmet, mint az állam múltjának tudományát határozták meg, mely mint leíró tapasztalati tudomány, a nemzet múltját tematizálta. A politika, az állam története pedig a férfiak világának számított”³⁹. Nincs ez másképp az oktatás területén sem. A nevelési és oktatási színterek történetének felvázolása, a pedagógiai módszerek bemutatása, jeles nevelők bemutatásakor is jobbra férfiakról és férfiakról születnek leírások. Rosalind Miles szerint „a férfiak már az idősámításunk előtti 3. évezredben hozzáfogtak az események lejegyzéséhez, megfogalmazásához és értelmezéséhez, a nők esetében pedig mindez a 19. századig el sem kezdődött”⁴⁰.

Pukánszky Béla a nőnevelés történetét a Holdhoz hasonlítja: a bolygónkat kísérő égitest túloldalát az emberiség hosszú időközön keresztül nem ismerte, a tudás, amellyel rendelkezett vele kapcsolatban, hiányos és felületes volt. A nevelés ilyen „árnyoldalát” képezi a nők nevelésének története is⁴¹. A 18. és 19. században a nemzeti oktatáspolitikai rendszerek kiépülése nyitotta meg az utat a lányok számára a szélesebb körű művelődés felé, ennek következményeképp pedig már az addigiaknál nagyobb figyelem fordult feléjük. Meg kell azonban jegyeznünk, ez nem jelenti azt, hogy a történelem során korábban ne lettek volna olyan ismert és megbecsült hölgyek, akikről írásos feljegyzések készültek⁴².

Mint azt Kéri Katalinnál olvashatjuk, a feminizmus különböző vonulatai, a társadalomtudományi megközelítések kibontakozása és terjedése, valamint a női szemléletmód

---

³⁸ SZUPPÁN, 1896: 6

³⁹ PETŐ, 2006: 521

⁴⁰ MILES, 1988: 12-13

⁴¹ PUKÁNSZKY, 2006

⁴² Lásd például: Hypatia, Anna Maria van Schurman, Anna Maria Sibylla Merian, Laura Bassi és sokan mások.

megjelenése a történetírásban nagy lendületet adott az addigi egysíkú, férfi-orientált vizsgálati elvnek. A női szemléletmód nem csupán a másik nem iránti érdeklődésből, hanem a nők történeti pályára lépéséből is adódott⁴³. Az új megközelítésmód alkalmas arra, hogy az eddig evidenciaként kezelt múltképet felülírja, tovább árnyalja, esetleg kiegészítse.

A nőtörténet és nőket érintő témák kutatása napjaink egyik különösen prosperáló területévé vált, amely inter- és multidiszciplináris voltából fakadóan a neveléstudomány mellett egyéb tudományterületeken is megjelenik, úgymint a filozófia, a történettudomány⁴⁴, a pszichológia⁴⁵, a szociológia⁴⁶, irodalomtudomány⁴⁷. Az említett inter- és multidiszciplinaritás révén ezek a területek sok esetben nem különülnek el egymástól élesen, hanem egymásba mosódnak.

Claude Fohlen szerint „*a nőt sajnálatos módon mellőzték a klasszikus történetírásban*”⁴⁸, de a 20. század második felében három tényezőnek köszönhetően a női tematika visszatért a történelembe. Elsőként a társadalomtudományok befolyását említi. A nőt csak interdiszciplináris megközelítésben, más diszciplínákat segítségül hívva lehet körvonalazni. A kutatómunka során figyelembe kell venni többek között a szociológia, a politológia vagy a pszichológia eredményeit is. Második tényezőként a nőmozgalmakat, illetve azok befolyását veszi számba. A mozgalmak legékezebb példájaként az Amerikai Egyesült Államokat emeli ki, ahol a kezdeményezések gyökerei a 19. század közepéig nyúlnak vissza. Két szervezet munkáját (*American Woman Suffrage Association* és *National Woman Suffrage Association*) említi meg, amelyek a 20. század elején elsősorban a nők politikai emancipációjáért emeltek hangot. Később, a század második felében már más célok felé törekedtek a mozgalmak: társadalmi és gazdasági jogokat követeltek. Harmadsorban a nőket tematizáló tanulmányok számának a növekedésére hivatkozik. Az 1960-as évektől kezdődően

---

⁴³ KÉRI, 2018

⁴⁴ A témában lásd például: CZEFERNER Dóra (2022): Pillanatképek a magyarországi feminista mozgalom 1918 utáni történetéből. In: KISS Zsuzsanna és SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés: a határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete: a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesülete 2022. évi, pécsi konferenciájának tanulmánykötete*. Líceum Kiadó, Szeged. 85-98.; GYÁNI Gábor (2020): *A nő élete – történelmi perspektívában*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest; PAPP Barbara és SIPOS Balázs (2017): *Modern, diplomás nő a Horthy-korszakban*. Napvilág Kiadó, Budapest.

⁴⁵ A témában lásd például: BERÁN Eszter (2014): Feminista diskurzusok és a pszichológiai kutatások metszéspontjai: a narratív megközelítés. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*. 4. évf., 2.sz. 68-90.

⁴⁶ A témában lásd például: SULLEROT, Evelyne (1971): *A női munka története és szociológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest; GORDON GYÖRI János (2007): Nők és férfiak, iskoláztatás. *Educatio*. 4. sz. 591-611.; PÁLMAINÉ Orsós Anna (2007): A magyarországi beás nők és férfiak nyelvhasználata. *Educatio*. 4. sz. 612-622.

⁴⁷ A témában lásd például: HIMA Gabriella (1998): Gender Studies. A feminista irodalomtudomány történetéhez. *Debreceni Szemle*, 6. évf., 4. sz. 615-621.

⁴⁸ FOHLEN, 1982: 85

rohamosan megemelkedett a nőket érintő tanulmányok száma, amely mind a feminizmussal, mind a társadalomtudományok szerepének növekedésével kapcsolatba hozható⁴⁹.

III.1. A nőtörténeti kutatások szakaszai

A nőtörténeti kutatásokat Pető Andrea három korszakra osztja. Az első korszak az 1970-es és 1980-as évekre datálható, ezt az alapítás időszakának nevezi. Ennek az úgynevezett kompenzációs vagy szeparatista iskolának a központi tézise volt a nőt láthatóvá tenni. Célja, hogy a múlt gyakorlatát megváltoztassa, a férfiak története mellett megjelenjen a nőké is, vagyis a „his-story” mellett helyet kaphasson a „her-story”. Ebben az időszakban jól körülhatárolható témákban születtek különböző írások. Magától értetődő volt, hogy híres nőalakok életrajzával foglalkoztak a szerzők, elsősorban uralkodónőkével. A második, jól lehatárolható témakör a nők intézményei. Ide tartoztak az oktatási intézmények vagy egyletek. A harmadik tematikai csomópont egy (napjainkban is) vitatott terület a munkavállalás. Annak a kérdése, hogy mit és hol dolgozzon a nő, egyáltalán dolgozzon-e, milyen bérezésben részesüljön, mennyi ideig tartózkodjon a munkaerőpiacon (házasságkötés előtt vagy azt követően is), illetve, hogy miként változ(hat)nak meg a női hagyományos szerepei kenyérkeresőként. A negyedik témakör a családot állította a középpontba. Tematizálta a meglévő családmodelleket, a reprodukció történetét, a női szerepekről való gondolkodást. Az 1970-es évek közepére a nőtörténelemnek jelenős irodalma keletkezett: életrajzi leírások, enciklopédiák születtek, a könyvtárak, levéltárak, amelyek a nők történetére koncentráltak, lendületesen fejlődtek⁵⁰.

Ezt követte az úgynevezett integrációs iskola, amely a nőket már, mint társadalmi csoportot vizsgálta, a nagy egészen (társadalmon) belüli elhelyezkedését kutatta. Kétségbe vonta az eddigi csupán férfiakra vonatkozó, kronologikus történetírást. Ezen fázis legfőbb kritikája, hogy az eddigi történetírási alapkategóriákat nem oldotta fel. Ez a két történetírói iskola nagyban hozzájárult a *women's studies*, vagyis nőtudományok intézményesüléséhez⁵¹.

A harmadik korszakban Joan Wallach Scott⁵² nyomán megszületett a társadalmi nem, vagyis a *gender* fogalma. Pető Andrea Joan Kelly-t idézve fogalmazza meg ennek az iskolának

---

⁴⁹ FOHLEN, 1982

⁵⁰ PETŐ, 2006

⁵¹ PETŐ, 2006

⁵² Joan Wallach Scott amerikai történész. Számátalan munkájában foglalkozik a nők történetével, illetve a *herstory* megjelenítésével. Kiemelkedő munkássága ellenére magyar nyelvre eddig csak egyetlen munkáját fordították le.

alaptételét: „*a nem alapvető a társadalmi rend elemzésében, éppen úgy, mint a társadalmi osztály és a faj*”⁵³. A társadalmi nem azon túl, hogy történeti elemzési kategória, módszernek is tekinthető. Az iskola keretein belül 1989-ben megalakuló *Gender and History* folyóirat legelső számában kijelentette, hogy a „*nőtörténetírás nem a népesség felét, hanem egészét érinti*”⁵⁴.

Pető Andrea a *gender* fogalmának két megközelítését vázolja fel. Az egyik a leíró mód, „*amely struktúrák és ideológia összekapcsolásával a nemek kapcsolatát érinti*” és új területek megismerésére irányul. A másik megközelítést Joan Wallach Scott alapján magyarázó használati módnak nevezi, amely három elméleti alcsoportba osztható: a feminista, a marxista, valamint a francia posztstrukturalista, illetve angolszász tárgykapcsolat-elmélet követőire.

Joan W. Scott két komponensből álló, egymással kölcsönös kapcsolatban álló definíciót vázol fel: „*a társadalmi nem a nemek közötti látható különbségeken alapuló társadalmi kapcsolatok alkotóeleme, a társadalmi nem a hatalmi kapcsolatok elsődleges jelölési módja*”⁵⁵. A makroszinten (hatalom) történő változásokat visszatükrözi a mikroszint (társadalmi kapcsolatok), de a változások iránya nem minden esetben egyezik.

III.2. Nőtörténeti irodalom nemzetközi szinten és hazánkban

Az elmúlt évtizedekben dinamikusan növekedett a nő történeti és nőnevelés-történeti kutatások eredményeit közreadó írások száma. Ez azonban ne tévessze meg a kutatókat és olvasókat, mivel megannyi fehér folt található még, amelyek nem, vagy csak részben kerültek feldolgozásra.

A nő történeti kutatások kezdeti időszakától egészen napjainkig jelentős változáson ment keresztül az, hogy a kutatók milyen tématerületeket érintettek. Kezdetben a munka kérdése, a jogok, a nő családon belüli szerepei, a lányok nevelése és művelődése, valamint a női intézmények és szervezetek kapták a legnagyobb figyelmet. Az idő előrehaladtával ezek a vizsgálódási területek kiegészültek újakkal, úgymint a női test, az egészség, a női orvoslás, a szexualitás, a női divat és szépségápolás vagy akár a háztartás⁵⁶. A női testtel kapcsolatos kutatások nyíltak meg Fohlen szerint a legkésőbb, így az ezzel kapcsolatos eredmények még

---

⁵³ KELLY, 1984 Idézi: PETŐ 2006: 529

⁵⁴ GENDER AND HISTORY, 1989: 111

⁵⁵ SCOTT, 2001: 144

⁵⁶ FOHLEN, 1982; KÉRI, 2019

jelenleg is sok hiányosságot mutatnak, főként a nő és az orvostudomány viszonylatában. A szexualitás témakörének vizsgálatában ezzel ellentétben fellendülés tapasztalható: egyre szélesebb körben foglalkoznak a házasság előtti, illetve házasságon kívüli kapcsolatokkal, a fogamzásgátlás kérdésével, a prostitúcióval, illetve azzal, hogy a divat változása miként hatott a szexualitásra⁵⁷.

A nőtörténeti kutatások vonatkozásában országonként jelentős eltérések figyelhetők meg, „*az eredmények térben széthúzódnak és számukban korlátozottak*”⁵⁸. Fialat mivolta ellenére a nőtörténet kutatása számtalan eredményt mutathat fel, ugyanakkor Fohlen a jövő kutatói számára előrevetíti, hogy még számtalan teendő vár rájuk. Négy területen tesz javaslatot a leendő szakemberek számára. Először is egy egységes tipológia kialakítását szorgalmazza. Másodsorban a „hagyományos” források körét ki kell egészíteni új alternatívákkal. A levéltári, többnyire politikai töltetű kútfők nem alkalmasak az ilyesfajta vizsgálódásokhoz. Bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, de interdiszciplináris módon kell a témához közelítenünk. Kiváló lehetőségek rejlenek az irodalmi szövegekben, a szóbeli elbeszélésekben (oral history), az orvostudományi vagy pszichiátriai dokumentumokban, de a művészetek és az ikonográfia területe is rengeteg újdonságot és ezzel együtt új aspektust kínál. A harmadik javaslata az interdiszciplinaritást állítja a középpontba. Nemcsak a forrásfelhasználás terén szükséges nyitottnak lenni, hanem a különböző tudományterületeken dolgozó szakemberekkel való kommunikációban is. Nélkülözhetetlen az orvosokkal, egészségügyi szakemberekkel, szociológusokkal, néprajzkutatókkal, jogászokkal való szoros együttműködés, melyre egyes országok kutatócsoportjai kiváló példát mutatnak. Végül egy ugyancsak fontos és megfontolandó javaslatot vet papírra a jövő generációi számára. A nők és férfiak kölcsönös nyitottságát hangsúlyozza egymás irányába. A nők történetét nem kizárólag nőknek kell megírni, mindkét nem tollából értékes adalékok láthatnak napvilágot, amelyek kiegészíthetik egymást⁵⁹.

Katherine L. French és Allyson M. Poska néhány évtizeddel később más tematikai csomópontokat emelt ki: egyrészt, hogy a nők élete milyen kapcsolatban van a különböző történeti eseményekkel és eszményekkel; másodrészt a szexualitás és a család története; harmadrészt a nem, mint társadalmi konstrukció; negyedrészt, hogy milyen különbségek fedezhetők fel a nők élete és a kulturális eszmények között, végül, hogy a nők miként

---

⁵⁷ FOHLEN, 1982

⁵⁸ UO.: 111

⁵⁹ UO.

vélekednek önmagukról és a szerepeikről⁶⁰. A *gender* fogalmának bevezetése fontos szerepet játszott ezeknek a csomópontoknak a meghatározásában.

Napjaink átfogó műveit bemutatva meg kell említenünk Barbara Whitehead nevéhez kapcsolódó szerkesztett kötetet, amelyben egész Európára kiterjedően olvashatunk a leánynevelés történetéről⁶¹. A nemzetközi szintű kutatási eredmények közül említést érdemel továbbá Natalie Zemon Davis és Joan Wallach Scott közös munkája, a *Women's History as Women's Education*⁶².

A tématerület kutatói Magyarországon is egyre bővülő szakirodalmi bázissal rendelkeznek, annak ellenére is, hogy Gyáni Gábor szavaival élve „*hazánkban még mindig csak éledező nőtörténetírásról*”⁶³ beszélhetünk. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül emelünk ki néhány szerzőt és műveiket, amelyeket a kutatásaink során mi is figyelembe vettünk és felhasználtunk.

Orosz Lajos *A magyar nőnevelés úttörői*⁶⁴ címmel adta közre művét, amelyben többek között a leányiskolákról, nőemancipációs törekvésekről, női művelődésről, a nővitáról olvashatunk. Nagyné Szegvári Katalin 1969-ben a nők művelődési jogairól írt fentebb már idézett munkájában⁶⁵. Az I. Ratio Educationistól (1777) egészen a dualizmus végéig (1918) vázolja fel a nők oktatáshoz és művelődéshez való hozzáférését, kitérve a szakoktatás kérdéseire is. A hazai kutatásokról értekezve elengedhetetlen megemlítenünk Kéri Katalin és Pukánszky Béla nevét. Kéri Katalin⁶⁶ számtalan művében foglalkozik a leánynevelés és női művelődés kérdéseivel nemcsak magyar viszonylatban, hanem nemzetközi szinten is. Pukánszky Béla több művében⁶⁷ is arra vállalkozik, hogy az ókortól egészen a 20. századik átfogóan mutassa be a lányok oktatásának éppen aktuális kereteit és a mögötte húzódozó eszmei

---

⁶⁰ FRENCH és POSKA, 2007

⁶¹ WHITEHEAD, Barbara (ed., 1999): *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500 to 1800*. Routledge, New York.

⁶² DAVIS, Natalie Zemon – SCOTT, Joan W. (1985): *Women's History as Women's Education*. Smith College Library.

⁶³ GYÁNI, 2020: 33

⁶⁴ OROSZ Lajos (1962): *A magyar nőnevelés úttörői*. Franklin Nyomda, Budapest.

⁶⁵ NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin (1969): *A nők művelődési jogaiért folytatott harc Magyarországon (1777-1918)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

⁶⁶ KÉRI Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914*. Pro Pannonia, Pécs.; KÉRI Katalin (2013): *Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet nemzetközi kutatásában. Neveléstudomány*. 2013/3. sz. 22-39.; KÉRI Katalin (2018): *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Kronosz Kiadó, Pécs.

⁶⁷ PUKÁNSZKY Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat Kiadó, Budapest; PUKÁNSZKY Béla (2007): *Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után*. Educatio. 2007/4. sz. 551-564.; PUKÁNSZKY Béla (2013): *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

háttérrel. Ugyancsak meg kell említenünk Gyáni Gábor munkásságát, amely során sok figyelmet fordított a női munkavállalásra, illetve a nő családon belüli szerepére⁶⁸.

A kutatások jellemzően egy-egy területre, illetve időszakra koncentrálnak. Rébay Magdolna 2009-ben megjelent kötetében⁶⁹ a leány középiskolák létrejöttével, jogi szabályozásával foglalkozik hazai és német viszonylatban. A tanító(nő)i szakmások és feminizáció témakörében Nóbik Attila kutatásait emelhetjük ki. Vizsgálódásai során gyakran fordul sajtótermékekhez mint forrásbázishoz, hogy a tanítónők szakmásokké válásának kérdéseit és mutatóit vegye górcső alá⁷⁰. Papp Barbara és Sipos Balázs gyakran tematizálják a Horthy-korszakban a munkavállalás, mobilitás és női szerepek kérdéskörét⁷¹. Takács Zsuzsanna Mária kutatásai során figyelmet szentel a tanítónők magánéletének, a munka és családi élet viszonyának, valamint betekintést nyújt a tanítónőkkel szemben állított öltözködési normákba⁷². Maisch Patrícia a nők olvasóvá nevelését vizsgálja a reformkori Magyarországon 2021-ben megvédett doktori disszertációjában. Az értekezés mind sajtótermékeken, mind a magánszféra műfajain keresztül ad rálátást a korszak női olvasási szokásaira⁷³. A felekezeti, kifejezetten református nőnevelés kérdéseinek kutatásával Ács Marianna foglalkozik⁷⁴.

---

⁶⁸ GYÁNI Gábor (1987-1988): Női munka és család Magyarországon (1900-1930). Történelmi Szemle. 30. évf., 3. sz. 366-378.; GYÁNI Gábor (2020): *A nő élete – történelmi perspektívában*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

⁶⁹ RÉBAY Magdolna (2006): *A leány-középiskolák jogi szabályozása Magyarországon és a német nyelvű országokban: A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

⁷⁰ NÓBIK Attila (2017a): Feminization and professionalization in Hungary in the late 19th century. Women teachers in professional discourses in educational journals (1887-1891). *Espacio Tiempo Y Educación*. 4.évf., 1.sz. 1-17.

⁷¹ SIPOS Balázs (2011): Right wing feminism and popular culture in Hungary in the Horthy-era. In: HEGEDŰS Orsolya és PŠENÁKOVÁ Ildikó (szerk.): *Veda pre vzedalnie - vzedalanie pre vedu: Tudomány az oktatásért - oktatás a tudományért*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra. 77-82.; PAPP Barbara (2006): Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest. 713-756.

⁷² TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2019): A tanítónők és a divat: „Dresszkód” a századfordulón. In: WÉBER Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről: Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs. 141-154.; TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2022): Tanítónők magánélete Magyarországon a 19. század végén és 20. század elején – a munka világa és a családi élet „választóján”. In: KISS Zsuzsanna és SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés: a határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete: a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2020. évi, pécsi konferenciájának tanulmánykötete*. Linceum Kiadó, Szeged, Eger. 247-262.

⁷³ MAISCH Patrícia (2021): *A nők olvasóvá nevelése a reformkori Magyarországon*. Doktori (PhD) disszertáció. Pécs.

⁷⁴ ÁCS Marianna (2017): *Még a kövek is ...: Nőnevelés a Felsőbaranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában és internátusában (1916 - 1948)*. Publikon Kiadó, Pécs.

IV. A 19. század második felének és a 20. század első felének nőképe

A nők „részére nemcsak az iskolarendszer szablya meg és jelöli ki tanítási tervével, rendtartásával, felügyeletével, hogy egész életében mire van hivatva, hanem a társadalmat vezető akarat is.”⁷⁵

Mielőtt megkezdjük a 19. század második felének és a 20. század első fele nőképeinek a bemutatását, röviden ki kell térnünk arra, hogy a disszertációnkban mit értünk a nőkép fogalma alatt⁷⁶. A nőképre átfogó fogalomként tekintünk, amely a lányok és nők életének szinte teljes spektrumát lefedi. Beletartozik minden olyan mozzanat, gesztus, viselkedési forma, amely alapján a társadalom a nőket és női sajátosságokat körvonalazza. Ide értjük a(z elvart) viselkedésmódot, az öltözködést, az oktatási és művelődési viszonyokat, a biológiai sajátosságokról való gondolkodást, azokat a konszenzuson alapuló társadalmi szerepeket, amelyekkel felruházzuk őket, a családhoz fűződő viszonyukat, vagy azt, hogy egyáltalán mire asszociálunk a „nő” szó hallatán. Ezeket a tényezőket egyidejűleg figyelembe véve egy adott korszakban több, egymással párhuzamosan létező nőképet is felvázolhatunk, így indokolttá válik a *nőképek* megnevezés. Korszakonként, eltérő földrajzi és kulturális viszonyok között meglehetősen széles skálán mozog, hogy a társadalom milyen elvárásokat állított, illetve állít a hölgyekkel szemben⁷⁷. Ezért minden esetben, amikor nőképről beszélünk, szükséges megjelölni, hogy mely időszak és mely kultúra keretein belül mozgunk.

Az alábbiakban a 19. század második felének és a 20. század első felének nőképeit vázoljuk fel magyar viszonylatban. Bár jelen értekezés a 20. század első felére koncentrálna, mindenképpen említést kell tennünk a 19. századról is annak érdekében, hogy a bemutatott gondolatok és elvárások eszmei hátterét megalapozzuk, és a két, párhuzamosan létező nőkép törekvéseit és ellentmondásait megérthessük.

---

⁷⁵ KIRCHNER, 1914: 162

⁷⁶ A 19. és 20. század nőképeivel foglalkozó fejezet Stummer Krisztina (2021): *A nőkről alkotott kép hazánkban a 20. század első felében sajtótermékek tükrében. Képzés és Gyakorlat*. 19. évf., 1-2.sz. 39-48. című és Stummer Krisztina (2024): *A 19. század második felének és a 20. század első felének nőképe hazánkban*. In: Maisch Patrícia, Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária: *Tanulmányok a 19-20. század neveléstörténetének köréből* (Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Pécs) című tanulmányainak átdolgozott és kibővített változata. 7-20.

⁷⁷ CLEMENTS, 2006; FRADER, 2006; THUN, 2007; BROOKMANN-NOOREN, 1992

IV.1. A hagyományos (tradicionális) nőkép

A felvilágosodás eszméinek térnyerésétől kezdve kerültek a nők hazánkban is egyre inkább a társadalmi érdeklődés homlokterébe. A 18. század utolsó évtizedétől az írók, politikusok, filozófusok fokozott érdeklődéssel fordultak olyan témák irányába, mint a nők társadalmi helyzete vagy oktatási és művelődési lehetőségeik. Mind több írás foglalkozott a férfiak és nők fizikai felépítésével, szellemi teljesítőképeségével, szociális szerepeivel; a sajtótermékek⁷⁸ egyre gyakrabban elemezték a két nem közötti hasonlóságokat és (kiváltképpen) a különbségeket. A munkák túlnyomó többsége azt a tradicionális értékrendet vette alapul és jelölte ki követendő példaként, amely az évszázadok alatt erősen beleivódott a társadalom mindennapjaiba⁷⁹.

A nőkről való gondolkodás egyik alappillére a „hármasszerepekörük”. Legalapvetőbb tevékenységi körként fogalmazódott meg velük szemben, hogy váljon belőlük jó feleség, jó háziasszony és jó anya, ahogy a *Felső Magyar Országi Minerva* hasábjain is kifejtette egy D. M monogram mögé rejtőző szerző: „Az Asszonyt a Természet elsőben ugyan csak embernek szülte, de úgy hogy ő feleség - anya, és egy háznak asszonya legyen”⁸⁰. Háziasszonyként és anyaként a család összetartására, a gyermekek helyes nevelésére kell nagy hangsúlyt fektetnie. Nem kérdés, sőt, az asszonyok „alapfunktíója” és elemi ösztöne a gyermekvállalás. A nevelés folyamatában szerinte nagy felelősség hárul az édesanyákra: az első éveikben a gyermekek mindennapjaik jelentős részét velük töltik, tőlük sajátítják el az elvárt társadalmi és erkölcsi normákat, de kiemelkedő a szerepük a nemzeti kultúra áthagyományozásában, a hazafias érzület kialakításában. A férfi, az apa rendeltetése a kenyérkereset és családjának fenntartása, „az asszonyi végrendeltetés pedig abban áll, hogy ez legyen férjének gyönyörűsége, és apró családjának nevelője”⁸¹. Mint nővel, mint feleséggel, mint anyával és mint háziasszonnyal szemben is határozott elvárások fogalmazódtak meg: egy nőtől minden esetben megkövetelték a mély vallásosságot, amelyhez könyörületesség és érző szív párosul; feleségként elengedhetetlen a férj iránti hűség, kedvesség és szelídség, tanúsítson engedelmességet és „békesség-tűrést”; anyaként szeresse és gondozza megfelelően gyermekeit, fordítson nagy gondot nevelésükre; háziasszonyként mozogjon otthonosan a ház körüli teendőiben, tartson

---

⁷⁸ Többek között a *Tudományos Gyűjtemény, Felső Magyar Országi Minerva*

⁷⁹ KÉRI, 2008; PUKÁNSZKY, 2006

⁸⁰ D.M., 1827: 1253

⁸¹ HETÉNYI, 1837: 649

rendet otthonában, bánjon takarékosan a pénzzel, ne költsékezzen feleslegesen⁸². Kétségtelenül rendkívül sokoldalú munkásságot vártak el a nőktől nap, mint nap. A férfiakhoz képest jóval korlátozottabb mozgástérrel rendelkeztek, viszont találkozhatunk sajtótermékekben olyan írásokkal, amelyek változatos feladatköreik és helytállásuk elismeréseként méltatják és piedesztálra emelik az asszonyokat: „Magas hivatás és nagy fönség családanyának lenni”⁸³. A 20. század első felében még mindig széles körben elterjedt ez a nézet, holott az oktatási paletta szélesedése és a munkavállalás révén későbbi időpontra tolódott a házasságkötés, és a női szerepek is bővültek (pl.: dolgozó nő). Ezt a kettős szerepet (anyai és dolgozó nő) mind hazánkban, mind külföldön számtalan kritika érte⁸⁴. Altenburger Adolf azt mondta, „A női kötelességek közt a legmagasztosb a családi tűzhely gondozása, a családi élet méltóságának és boldogságának biztosítása”⁸⁵. A társadalmi és gazdasági változások ellenére is ragaszkodott a hagyományos koncepcióhoz. De nem volt egyedül ezzel a véleménnyel. A *Magyar Pedagógia Társaság* 1920. június 26-án elhangzott vitaülésén Szuppán Vilmos felszólalt a lányok oktatása és nevelése kapcsán. Hangsúlyozta, hogy amint eddig is „ezentúl is az lesz a nőnek legfontosabb hivatása, hogy háziasszony és anya legyen. Ez az egyetlen hivatás, amelyben a normális nő igaz boldogságot és teljes meglegedést találhat. Minden másfajta hivatás a nőre nézve csak tartalék”⁸⁶. Szuppán a jelenre és jövőre nézve is a nők évszázados szerepkörét és feladatait tartotta szem előtt. Utalt rá, hogy a családi teendőkön kívül minden más csak „tartalék”, így a tudományos pálya vagy a munkavállalás is. A *Vasárnapi Ujság* hasábjain egy ismeretlen szerző a modern nő fogalmát járta körül. Ha az olvasó nem tudná, hogy a modern nőkről értekezik a szerző, azt hihetné, hogy a klasszikus feladatköröket vázolja fel. A lányok legfőbb kötelessége nem más, minthogy hasznos társként támogassák férjüket és legyenek kívánatosak. Ne „a modern nő jogaira való jussát, hanem az okos és jó feleség kötelességeire való rátermettségét tudja igazolni”⁸⁷. A modernséget nem a jogok vagy kiváltságok megszerzésében látta, hanem a tradicionális erények elsajátításában és gyakorlásában. Hasonló gondolatmeneten haladt Vöö Mihály, amikor az általa kívánatosnak tartott oktatási elveket mutatta be. Meglátása szerint a munkavállalás következtében a házias erények kiveszöben vannak és az oktatás sem erősíti ezeket kellő mértékben. Azt javasolta, hogy „vissza tehát a családba, vissza az otthonba!”⁸⁸.

---

⁸² D.M., 1827: 1260

⁸³ PODENSTEIN, 1841: 263

⁸⁴ N.N., 1971

⁸⁵ ALTENBURGER, 1916: 67

⁸⁶ MAGYAR PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG 1920: 147

⁸⁷ A MODERN LEÁNY, 1908: 49

⁸⁸ VÖÖ, 1928: 182

A fiúkat a nevelés által harcra kész férfiakká kell formálni, akik erélyesek és keménykezűek, de a lányokat gyengédnek, akikből anyaként és feleségként melegség árad. Hazánk férfiúi nem mondanak le a nőies egyéniségű feleségről, „*mellyel szemben a németek által Mann-Weibnak elnevezett semleges nemű lény [áll] korunk egy pathologikus jelensége*”⁸⁹, vélte Hajnal Dániel, aki a koedukált nevelésről és a nemi szerepekről fejtette ki véleményét 1913-ban. A fiúkkal együtt oktatott, teljesen azonos képzésben részesülő lányokat semleges lényeknek nevezte, nem tartotta őket se nőknek, se férfiaknak. Szemében ezek a lányok elveszítették nőies tulajdonságaikat, de biológiai és fizikai adottságaik alapján férfinak sem mondhatók.

Gyakorta visszatérő gondolat, hogy a nő legyen szerény és visszahúzódó, ne próbáljon természetes határain túllépni. Ennek többek között az az oka, hogy a „*teremtés egyedül a férfit jelölte ki arra, hogy a világ ura legyen*”⁹⁰. A férfi rendelkezik azzal a privilégiummal, hogy a közéletben aktívan részt vegyen, véleményt formáljon, valamint döntéseket hozzon. Ezzel szemben a nő egész életében alárendelt szerepet tölt be: házasságkötéséig az apával, azt követően a férjével szemben⁹¹. Az otthon falainak átlépése „*következményeket*” is von maga után. „*Mihelyt a nő a ház légkörét elhagyja (...) a tulajdonságokból, melyek a nőt nővé alkotják, megfosztatik, emelkedett, szép alakját elveszti*”⁹². Nem ritka, hogy a tanult vagy dolgozó nőket becsmérelték és mind írásokban, mind karikatúrákon⁹³ férfiasnak titulálták őket. Ennek kapcsán a sajtótermékekben megjelenő nővitában számtalan mizogin, nőgyűlölő írás látott napvilágot.

Az oktatási intézményeknek kiemelt szerepet tulajdonított a társadalom a nőiesség megőrzésében és megkövetelték tőle, hogy gondot fordítson a „*nőiség fogalmában egyesülő szép tulajdonságok fejlesztésére*”⁹⁴. Ennek különösen nagy relevanciát tulajdonítottak abban az időszakban, amikor a hosszú tanulmányi időszak és azt követő periódus, tehát, amikor a lányok kénytelenek voltak a megélhetésük érdekében munkát vállalni, eltávolította őket a családi élettől. Ezt az életszakaszt átmeneti állapotnak tekintették, semmiképpen sem véglegesnek, tehát, amint a megpróbáltatások (munkavállalás) után a lányok férjhez mennek, állásaikat feladva igazi helyükön, a családban tevékenykedhetnek.

Nemcsak a férfiak lelkes szószólói a hagyományos női erényeknek és feladatköröknek, hanem számos esetben maguk a hölgyek is. Molnár Mária helytelennek és természetellenesnek nevezte

---

⁸⁹ HAJNAL, 1913: 5

⁹⁰ MEDVE, 1872 Idézi: KÉRI, 2018: 312

⁹¹ PUKÁNSZKY, 2006

⁹² TÓTH, 1881 Idézi: PUKÁNSZKY, 2006: 30-31

⁹³ A témában lásd: KÉRI Katalin (2017): Tanult lányok, emancipált nők ábrázolása dualizmus kori karikatúrákon. *Gyermeknevelés*. 2017/1. sz. 4-16.

⁹⁴ MOLNÁR, 1897: 7

azt az elterjedőben levő nézőpontot, hogy a „nők a férfi munkájára” vannak utalva, hogy túlcsaponghatnak azon a tevékenységi körön, amelyet a természet nekik rendelt el. Férfias, nőhöz nem illő viselkedésnek tartotta a munkavállalást. Érdeemes röviden elidőznünk annál a gondolatnál, hogy a „férfi munkája”. Molnár Mária élesen kijelölte ezzel a határokat: a kenyérkereső, tehát fizetségért végzett munka, amely egyre inkább az otthonról fizikailag elkülönülő helyen történik, a férfiak világa, nem az asszonyoké. Határozottan elválasztotta a két szférát, amely között nem jelölt ki átmenetet⁹⁵.

A 19. századi demográfiai fejlődés, az urbanizáció és az emancipációs törekvések mind befolyással bírtak a nők növekvő munkaerőpiaci jelenlétére, majd a 20. században a világháborúk is új lendületet adtak a nők térnyerésének. Kezdetben nagyobb ellenállás mutatkozott a jelenséggel kapcsolatban, majd az idő múltával árnyaltabbá vált a társadalom megítélése. A 19. század első felében Sebestyén Gábor úgy vélte, *„jó feleség, jó anya és jó háziasszony mindég talál az övéi között elég foglalatosságot, ha pedig nem talál, kár volt annak férjhez menni”*⁹⁶. A hajadonok esetében sem támogatták a kenyérkereső pályákat, ám a férjzetek szigorúbb elbírálásban részesültek. A statisztikai adatok is jól mutatják, hogy a korlétérán felfele haladva csökkent a dolgozó nők száma. A korszakban gyakori jelenség, hogy a nők a házasságkötésig töltötték (tölthették) be állásaikat, majd férjhezmenetel után azt feladták és feleségszerepükre koncentráltak⁹⁷. Egészen az 1920-as évekig általános tendenciának tekinthető a hajadonok döntő többsége a munkaerőpiacon, ekkor viszont emelkedés figyelhető meg a férjzett asszonyok arányszámában is⁹⁸. Ezt a növekedést a frontról hazatérő férfiak újbóli munkába állása törte meg⁹⁹. A 1900-as évek elején a közel egy évszázaddal korábbi határozott, elmarasztaló vélemények valamelyest oldódni látszottak, de a társadalom jelentős része továbbra is ragaszkodott a konzervatív értékekhez. *„Szivesen ismerjük el, hogy a nőkben többékevésbé megvannak azok a tehetségek, melyek a férfiakban, és alkalmasint épen olyan fogas ügyvédek lennének (mert tudnak feleselni), a diplomáciában pedig ritkítanak párjukat, (mert ravaszabbak és simábbak), a doktorságot is jól vihetnék (mert az ápolásban gyöngédebbek), de hát azért mégis csak ferde állapot lesz ez”*¹⁰⁰, hangzott el a *Vasárnapi Ujság* egyik 1908-as lapszámában a tanult és dolgozó nők kapcsán. Elismerte a nőkben rejlő tehetséget a cikk anonim szerzője, amelyet egyes szakmákban kamatoztatni

---

⁹⁵ MOLNÁR, 1897

⁹⁶ SEBESTYÉN, 1826 Idézi: FÁBRI, 1999: 90

⁹⁷ GYÁNI és KÖVÉR, 2006; GYÁNI, 2020

⁹⁸ GYÁNI, 1987-1988

⁹⁹ PAPP és SIPOS, 2017

¹⁰⁰ FIZIKUS LEÁNYOK, 1908: 182

tudnának, de kizárólag feltételes módban írt róla és „ferde állapotnak” nevezte, ha mindez a valóságban is megtörténne. De egyes szerzők érvelésükben ennél is tovább mentek, a dolgozó nőket okolták a férfi munkanélküliség növekedése miatt. Minden olyan asszony, aki megpályáz és elnyer egy állást „*kiszorít onnan egy férfit, tehát a kenyérkereső nők szaporodása azt jelenti, hogy még több lesz az állásnélküli férfi*”¹⁰¹. A dolgozó nő több szempontból is „veszélyt” jelentett a társadalom számára. Egyfelől ellehetetleníti a férfiakat attól, hogy ők is a természetes hivatásukat tölthessék be, vagyis kenyérkeresőként a családjairól gondoskodhassanak¹⁰². Általánosságban elmondható, nemcsak hazánkban, hanem nemzetközi szinten is, hogy a női munkát ugyanabban a munkakörben kevesebbre értékelték anyagilag – nem mellesleg erkölcsileg is –, így a munkáltatók szívesen éltek a lehetőséggel, hogy ugyanazt a feladatkört kevesebb javadalmazás ellenében női alkalmazottakra bízták¹⁰³, ami újabb nehézségeket állított a férfiak elé. Másfelől a családi élet rovására, valamint a gyermeknevelés kárára válik, amennyiben a nők elhagyják az otthon falait. Csökken a házasságkötések száma, kitolódik a családalapítás életkora, az édesanyák gyermekeiktől veszik el az időt, amely nyomot hagy a felnövekvő generációkon.

Egyéb kritikai észrevétel is megfogalmazódott a dolgozó nővel szemben. Nem egyedi eset, hogy férjszerzéssel gyanúsították meg az egyes hivatalokba jelentkező lányokat. Zsengery Manó tapasztalatai alapján állította, hogy a „*a leányok direct azzal a célzattal mennek hivatalba vagy irodába, hogy valamelyik férfi collégájuk fejét elcsavarva, férjhez mehessenek*”¹⁰⁴. Mivel állítása szerint kezdetektől foga a rövidtávú munkavállalás a cél, újból felmerült a kritika, hogy a férfiak kiszorulnak az állásokból.

Az oktatási és művelődési viszonyokat érintő kérdések kapcsán szinte kivétel nélkül vitát generált a nők biológiai, fizikai és lelki felépítése. „*A férfi és nő antropológiai fogamának lényegi eltérése, a biológiai másság ténye*”¹⁰⁵ alapot szolgáltatott az egyenlőtlenségekre és a nők alsóbbrendűségére. A biológiai sajátosságokat sokszor egy az egyben megfeleltették a mentális és fizikai alárendeltségnek. A férfi agyvelő nagyobb térfogatát és súlyát egyenesen arányosnak tekintették a magasabb mentális teljesítménnyel. Ezzel magyarázták, hogy a „*a nő értelmi-felfogó, rendszerező, feltaláló-tehetsége a férfi e nemű tehetsége alatt áll*”¹⁰⁶. A férfiak

---

¹⁰¹ A MODERN ASSZONY, 1904: 6

¹⁰² Disszertációnk keretein belül nincs lehetőségünk megvizsgálni a férfiak szempontját, hogy ők miként élték meg a nők kenyérkeresővé válását, de jövőbeli kutatásaink során fontosnak tartjuk ezt az aspektust is megvizsgálni. A férfi és női szerepkörök változása, illetve bővülése vagy szűkülése sohasem csak az adott nemet érinti, hanem minden esetben hatással van a másikra is.

¹⁰³ FRADER, 2006

¹⁰⁴ ZSENGERY, 1899: 294

¹⁰⁵ GYÁNI, 2020: 23

¹⁰⁶ SOMOGYI, 1879 Idézi: KÉRI, 2018: 312

az észre, a logikára támaszkodnak, igazságérzetük magasabb, ítélőképességüket tekintve reálisabban tudnak egy-egy helyzetet felmérni. Ezek a képességek hiányoznak az asszonyokból. Ellenben más, alsóbbrendű tulajdonságokból és erényekből a természet többet ajándékozott nekik. Képzelő erejüket tekintve felülmúlják férfitársaikat, érzékenységük tökéletesen alkalmassá teszi őket a gyermeknevelésre, valamint ebből adódik a szépre, esztétikumra való törekvésük. Gyengébb, törékenyebb fizikumát az iskolai tantervek kialakításában minden esetben figyelembe kell venni. Vélt alacsonyabb mentális terhelhetőségükre, lelki alkotásukra és gyengébb fizikai sajátosságaikra vezethető vissza, hogy a két nem különböző iskolákban tanult¹⁰⁷, a fiúk és lányok iskoláinak tanterve és tanulmányi ideje eltért egymástól. A tradicionális társadalmi szerepek hívei a vélt csekélyebb teljesítőképeségből és munkabírásból fakadóan a nőket kevésbé alkalmazhatónak titulálták, amihez társul az alacsonyabb előképzettség is. Természetesen a nemcsak a különböző oktatási szintereken jelent meg a nemi differenciálás, hanem egyes hivataloktól eltiltották őket fizikai felépítésükre hivatkozva, ugyanis *„e hivatásokhoz fontos közérdek fűződik, melyet nem lehet rábízni az asszony gyönge fizikumára”*¹⁰⁸.

A 20. század első felében több lexikon vállalkozott a nők és nők helyzetének definiálására. Érdekes ezekre egy pillantást vetni, az itt megjelent értelmezések visszatükrözik a korszak mentalitását és nézeteit, másfelől maguk is alkalmasak a társadalom nézeteinek befolyásolására. A *Tolnai Új Világlexikona* 1928-as kiadása a „nő” címszó alatt elsősorban a nemek közötti különbségeket hangsúlyozta. Tényként kezelte a férfiak felsőbbrendűségét és ezt az eltérő adottságokra, valamint társadalmi szerepekre vezette vissza. A szócikk szerzője megjegyezte, *„újabbban egyre erősebben nyilvánul meg az a törekvés, hogy a nő egyenrangú legyen a férfival”*, de kiemeli, hogy *„sohasem lehet eltüntetni a természeti törvényen alapuló nemi és társadalmi különbségeket”*¹⁰⁹. Biológiailag a férfi ellentétének tekintette őket és ezzel indokolta a jogi különbségeket is. A jogokkal ugyanis együtt járnak bizonyos kötelezettségek is, melyet a szerző szerint a nők nem képesek teljesíteni. A *Katolikus Lexikon* nem vállalkozott külön szócikkben a nő fogalmának meghatározására, viszont a „nőkérdés” definiálása során erre is kitért. A Biblia tanítása alapján a férfi segítője, természeténél és tulajdonságainál fogva szociálisan alárendelt helyzetben van a családfővel (apa, férj) szemben. Erkölcsi, vallási tekintetben viszont nem tett különbséget a lexikon a nemek között, hiszen minden ember ugyanazon célra van hivatva, hogy az üdvösségre jusson. A közéleti szerepvállalás a férfi

---

¹⁰⁷ Természetesen itt nem feledkezhetünk meg a szigorú erkölcsi kritériumokról sem.

¹⁰⁸ A MODERN ASSZONY, 1904: 6

¹⁰⁹ TOLNAI ÚJ VILÁGLEXIKONA, 1928: 104

feladata, mivel a teremtés során ő kapta meg az ehhez szükséges értelemi hajlamot. A nő feladatai a családi körre korlátozódnak, melyhez a gyengédség, önfeláldozás, rendszeret, erkölcsösség és háziasság erényét kapta. A modern nőmozgalmak egészségügyi és erkölcsi védelmet célzó intézkedéseit nem vitatta, „*de hibáztatni kell minden olyan feminista törekvést, amely a nő egyenjogúsítását a nő különleges természeti hivatásától és képességétől függetlenül igyekszik megvalósítani*”¹¹⁰. Így helytelenítette a lányok magasabb ismeretekkel való leterhelését, a munkavállalást, mellyel a férfiak kereseti forrásait lecsökkentik, őket a családalapítástól ezáltal ellehetetlenítik. A nők közéleti tevékenységet szerzetesnőként vállalhatnak, például szegények és árvák gondozása, vagy hitterjesztés révén. Az *Uj Idők Lexikona* a nő élettani rendeltetésének vitathatatlanul az anyaságot gondolta, melyet „*különleges szellemi és lelki beállítottsága is bizonyítanak*”¹¹¹. A család feje minden esetben a férfi, felesége őt „követni tartozik”. A kereszténység – írta a szerző – a nők egyenrangúságát biztosítja, de ez nem jelent egyenjogúságot, közjogi értelemben a nő hátrányos helyzetben van. A lexikonok megközelítései és definíciói számtalan ponton fedik egymást. Közös mozzanat, hogy a nőket továbbra is a családi kötelekben tevékenykedve látják, a férfiakkal szemben pedig alárendelt pozícióba helyezik őket. Megemlégették a nőmozgalmakat, az egészségügyi és erkölcsi állapot javítása érdekében kifejtett munkájukat elismerték és támogatták, viszont a nőket a természetes hivatásukból kiragadó kezdeményezéseket elutasították.

A tradicionális nőkép több évszázados múltra tekint vissza. Alapvetően befolyásolta, hogy a történelem során a férfiak foglalkoztak a közügyekkel, a politikával, hogy ők rendelkeztek döntéshozatali jogokkal és őket illette elsősorban a magasabb ismeretekhez való hozzáférés, míg a nők a családon belül tevékenykedtek, nevelték gyermekeiket, támaszt nyújtottak férjüknek, vezették a háztartást. Folyamatosan ismétlődő toposzként jelenik meg a nők hármas szerepköre, amely köré épült a nevelésük és az oktatásuk is. Az életre való felkészítés során az anyai és háziasszonyi erények kialakítása, lányokba plántálása állt a középpontban. A munkavállalással, közéleti szerepvállalással kapcsolatban számtalan fenntartás és kétely fogalmazódott meg. Napjaink gondolkodásmódjával könnyen arra az elhamarkodott következtetésre juthatunk, hogy a 19. és 20. század hagyományos nőképe meglehetősen egyoldalú, mivel a nők tevékenységköre szűk keretek között mozog, a családra, gyermekekre terjedt ki, térben pedig az otthon falai közé korlátozódott. Ezeken a kereteken belül viszont látnunk kell, hogy a szerepük és jelentőségük kiemelten fontos, melynek a kor emberei is hangot

---

¹¹⁰ BANGHA, 1932: 418

¹¹¹ UJ IDŐK LEXIKONA, 1941: 4804

adtak. Megjelenik egyfajta dichotómia, miszerint a nők a férfiakkal szemben alárendelt szerepben voltak, ugyanakkor a család fogalmának keretein belül mozogva az anyákat piedesztálra emelték, számtalan pozitív jelzővel ruházzák fel őket: „magas hivatás”, „nagy fönség”, „magasztos”. *„Ha nem osztoznak is külügyeinkben, fáradalmainkban és szenvedelmekben: fönmarad mégis részökre egy nemesebb osztályrész: a férfíniem megszelidítése és valódi művelése. Valamint a nők méhéjökben hordják a jövendő nemzedéket, szintugy lelkükben hordják a jövendő nemzedék végétét is.”*¹¹² A hagyományos nőkép vizsgálatok arról a tényről sem feledkezhetünk meg, hogy egy évszázadok, sőt évezredek óta fennálló társadalmi berendezkedés képezi az alapját, amelynek eszmei alapjait a világban végbemenő változások sem tudják rövid időn belül megváltoztatni.

IV.2. A modern nőkép

A hagyományos nőképpel párhuzamosan a mentalitásbeli különbségek, gazdasági és társadalmi változások következtében, valamint emancipációs törekvések megjelenése nyomán kezdett kibontakozni és mind szélesebb körben terjedni a modern nőkép. Modern abban a tekintetben, hogy szélesebb mozgásteret engedett a nőknek az oktatás, művelődés és a munka világában egyaránt. Míg korábban hosszú időn keresztül a nők „életpálya-karrierje” a házasságkötést és gyermekvállalást jelentette, addig a 19. századtól már párhuzamosan „munkaerő-piaci karriert” is építhettek¹¹³. Európában 1921-ben a nők 13,6%-a vállalt munkát, 1928-ra ez majdnem megkétszereződött, arányuk elérte a 24%-ot¹¹⁴. A családi kötelek és a megszokott női szerepek fellazulását eredményezte, hogy a frigyre lépés után is egyre több asszony ragaszkodott a munkájának megtartásához. A tanítónők esetében a századfordulón még 70%-uk hajadon, három évtizeddel később, 1930-ban ez az arány 55%-ra redukálódott¹¹⁵. Budapesti viszonylatban vizsgálódva 1900-ban a város dolgozóinak 35%-a volt nő, 1930-ban már 39%.

A hölgyek emelkedő létszáma a kenyérkeresői pályákon egy egyre természetesebb médiaábrázolást hozott magával¹¹⁶, így a kritikai megjegyzések mellett gyarapodó számban jelentek meg a női munkát pártfogoló írások. A nőemancipációt támadó véleményekkel szemben megjelent az a szemlélet, hogy *„ott kezdődik a női emancipáció, hogy épen úgy*

---

¹¹² R.J. 1852: 304

¹¹³ KONCZ, 2005

¹¹⁴ PUKÁNSZKY, 2013

¹¹⁵ GYÁNI, 1987-1988

¹¹⁶ SIPOS, 2009

legyenek ők is jogosítva a felsőbb tudományszakok látogatására, s így tetszésként választható pályák betöltésére, mint jogosítva van ma egész teljében a férfinem”¹¹⁷. Az idézet szerzője 1872-ben mind az oktatás, mind a munkavégzés területén egyenlő viszonyokat és feltételeket kért a nők számára is. Ez a gondolat közel negyed évszázaddal azelőtt fogalmazódott meg, hogy az egyetemek egyes karai megnyitották kapuikat a nők előtt. A haladó szellemű gondolatok ebben az időszakban még utópisztikusnak tűntek, mivel még a középszintű intézmények ügye sem volt rendezett. Ekkor még csak középfokú, érettségit nem adó intézmények álltak a lányok rendelkezésére, így nem szerezhettek kvalifikációt felsőfokú intézetekbe; magánérettségit is csak 1883-tól tehettek a fiúk középiskoláiban. A századforduló felé haladva több platformon alakult ki társadalmi vita a nők helyzetéről és nem ritkán férfiak is a téma jeles szószólóivá váltak. Ghyczy József szerint „a mai világban a nő sem maradhat el a férfi mellett. Ha a társadalom férfi tagja emelkedik, a másik, a nő attól el nem maradhat. A nőnem sorsa a férfiéval, a társadaloméval szorosan összeforrott”¹¹⁸. A társadalmi élet átalakulása számos esetben kényszerítette a férfiak mellett a nőket is a pénzkeresetre, akár önfenntartás érdekében, akár a családi üzletben való segítségnyújtás miatt. A nemzet a nőben újabb „erőt nyert”, vagyis mindenkinek a javára vált a képzett munkavállaló, nemtől függetlenül. Amennyiben pedig a nő támasz nélkül maradt, csak a képzettsége és állása biztosíthatta jövőjét.

Többen osztották meg saját tapasztalataikat is, mint például Szmollényi Nándor, aki szerint „az eddig elhelyezkedett nők mindenütt meg is állják a helyüket”¹¹⁹. A helytállás és munkabírási tematizálása a világháborúk időszakában megélné vált. A *Vasárnapi Ujságban* Szigma néven publikáló szerző rendkívül pozitívan jegyezte meg, hogy „a nő munkaereje, teljesítőképessége, kereső és eltartóképessége gyönyörű diadalt aratott olyan viszonyok között, a melyek az energiának — a nemre való minden tekintet nélkül — legnagyobb megfeszítettségét és felfokozottságát követelték.”¹²⁰ Ugyanebben az évben a *Nők a hadseregben* címmel megjelent 1918-as közlemény névtelen szerzője állította, hogy a női munkaerő kitűnően bevált és „nemcsak helyettesítette, de az irodai üzemek némely ágában még felül is multa a fronton küzdő férfiak képességét”¹²¹. Gortvay György szerint „a női munka ma már közszükségletté vált”¹²², néhány évvel később Bánhegyi Jób pedig már úgy írta le, hogy „általánossá lett napjainkban”

---

¹¹⁷ SZERÉNYI, 1872 Idézi: NAGYNÉ, 1969: 118

¹¹⁸ GHYCZY, 1892: 11

¹¹⁹ SZMOLLÉNYI, 1900: 39

¹²⁰ SZIGMA, 1918: 260

¹²¹ NŐK A HADSEREBEN, 1918: 103

¹²² GORTVAY, 1930 Idézi: PAPP és SIPOS, 2017: 131

az „önálló kenyérkereső nő”¹²³. Jól látható, hogy a társadalom azon csoportjával szemben, akik a női munkát elutasítják, kezdett egy támogatói közösség is kialakulni.

Bár a tendencia már korábban megindult, a világháborúk tovább erősítették a munkaszerkezet átalakulását. Míg korábban a nők otthon végeztek (akár háziipar jellegű) munkát, addig a 19. század végén és 20. század első felében egyre inkább kiváltak az otthon kereteiből. Az iparosodás felgyorsulásával a mezőgazdaságban dolgozó napszámosok aránya csökkent, az ipari szektorban elhelyezkedőké pedig növekedésnek indult. Kis számban, de már az értelmiségi és tisztviselői pályákon is képviseltették magukat a nők, a századfordulón arányuk két százalék, 1930-ban már hét¹²⁴. A női munkaerő keresettsége gyakran annak köszönhető, hogy ugyanazokat az állásokat csekélyebb fizetség mellett töltötték be, így a munkáltatók jelentős összeget meg tudtak takarítani¹²⁵.

A nők fizetett munkákban való térnyerése a családszerkezet változására is hatást gyakorolt. A 19. század második felétől a nagycsaládokat a nukleáris családtípus kezdte felváltani, csökkent a gyermekek száma és a házasságkötések alapjává pedig egyre inkább a szerelmen alapuló kapcsolat vált¹²⁶. A fizetett és a háztartási munkák párhuzamos végzése a női életforma pluralizálódását eredményezte¹²⁷, mivel így a nők már „*két munkakörrel lesznek megterhelve: egy hivatási és egy foglalkozási feladattal*”¹²⁸. A szerepek különválása nyomán megkezdődött a dolgozó nő individualizációja, önálló cselekvőként való értelmezése¹²⁹. Arra a gyakran hangoztatott állításra, hogy a nőket vissza kell adni eredeti hivatásuknak, Tarkóné Gáll Beatrix hosszasan reagált. Jól csengő gondolatnak tartotta, de annak tartalmát jobban megvizsgálva inkább olyan, mint az üres pohár csengése. Az a nő, aki munkát vállal, éppen családja biztonsága érdekében teszi és anyai, háziasszonyi feladatait nem mulasztja el, csupán amellet megjelenik egy új szerepkör. A munka tiltása – véleménye szerint – a célzott eredmény ellenkezőjét fogja eredményezni, és ha „*a nők férjhezmenésük miatt elvesztik kereseti lehetőségüket, nagyon valószínű, hogy lemondanak inkább a férjhezmenésről*”¹³⁰.

Nemcsak a munkavállalás megítélését illetően tapasztalhatunk a 19. és 20. században változásokat. A művelődéshez való szélesebb körű hozzáférés kívánalma mindjobban felerősödött, ezzel együtt pedig az ügy szószólói elkezdtek lebontani a nők alacsonyabb

---

¹²³ BÁNHEGYI, 1939 Idézi: PAPP és SIPOS, 2017: 84

¹²⁴ GYÁNI, 2009

¹²⁵ KÁDÁR-FÜLÖP, 1973

¹²⁶ PUKÁNSZKY, 2006

¹²⁷ SCHADT és PÓTÓ, 2014

¹²⁸ PRUSZNÁK, 1936 Idézi: PAPP és SIPOS, 2017: 83

¹²⁹ PAPP és SIPOS, 2017

¹³⁰ TARKÓNÉ GÁLL, 1934: 192

szellemi teljesítőképesége körül kialakult falakat. A *Tudományos Gyűjtemény* gyakran szolgáltatott teret a nőkérdéssel kapcsolatos vitáknak, így az érveknek és ellenérveknek is. Szép János a nők tanításának problematikájával foglalkozott 1821-es írásában. Kiemelte, hogy egyelőre kevés támogatója van az ügynek, annak ellenére is, hogy a nőknek ugyanolyan kötelessége a tanulás, mint a férfiaknak. Összehasonlítva a két nemet elmondható, hogy „*testi, és lelki, vagy elméleti tehetségökre nézve nem alább valók az Asszonyok a' férfiaknál. Olyan lélek, olyan ész lakik az Asszonyokban, mint a' férfiakban*”¹³¹, megvan bennük is az értelem és akarat a tanuláshoz. A tudományokban járatos édesanyák a gyermekeik nevelésére, de önmaguk beszédére és viselkedésére is nagyobb gondot tudnak fordítani. Fizikai felépítésükre nézve tagadhatatlanul gyengébbek az asszonyok, de a test művelése révén fejleszteni tudják magukat. Ifjabb Jakabfalvy András hasonlóan vélekedett, sőt továbbment, amikor papírra vetette, hogy a természet „*éles elmével, könnyű ésszel ajándékozta meg a' szépnemet, mellyel a' nagy és magas képzetek felfogására frissebb, mint a' férfi nem*”¹³². Feltette a kérdést, hogy Isten, aki a teremtést az asszonnyal koronázta meg, a tudás szikráját ne adta volna a nőnek. A történelem korábbi időszakaira visszatekintve mindig találunk magasan képzett, tudós nőket, akik bizonyították rátermettségüket, hiba tehát hogy a magyar társadalom nem ad erre lehetőséget leányai számára. A jövőre tekintve reményét fejezte ki, hogy a nők is elindulnak a tudományos pályák felé, elősegítve nemzetünk „arany-korát”.

Közel egy évszázaddal később még mindig hasonló kérdések merültek fel a nőnevelés kapcsán: mit és mennyit tanuljon egy lány. Sebők Jenő egyértelműen állást foglalt a lányok magasabb szintű ismeretszerzése mellett nem csupán az általános műveltséget tekintve, hanem a szakmai tudásra vonatkozóan is. A lányok oktatását komplex folyamatként vázolta fel, amely a teljes társadalomra befolyással bír. A megszerzett tudásanyag birtokában a mindennapi élet akadályait könnyebben veszik, ha kenyérkereső pályára kényszerülnek, ott is megállják a helyüket, valamint a jövő generációk megfelelő neveléséhez is kellő általános műveltséggel kell rendelkezniük. „*A jövő Magyarországa kiépítésében a nőre, úgy is mint a társadalom munkás tagjára, úgy is mint gyermekei édesanyjára és szellemi vezetőjére, nagyon fontos szerep vár. Mindennel, ami az ő szellemi nívójának emelésére alkalmas, hazánknak teszünk szolgálatot.*”¹³³ Az anyák és anyai nevelés egész nemzetre kiható szerepe nem újkeletű gondolat, Fáy András 1841-es kötetében¹³⁴ részletesen kifejtette erről álláspontját.

---

¹³¹ SZÉP, 1821: 23

¹³² JAKABFALVY, 1825: 25

¹³³ SEBŐK, 1918: 204

¹³⁴ FÁY András (1841): *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztos karuak' lánykáira.* Pest.

A modern nőkép a változó világ jelenségeire reagálva a korábbi szűk kereteket kiszélesítette, a nők számára új szerepeknek és új lehetőségeknek adott teret. Ösztönözte a lányok oktatási lehetőségeinek kibővítését önmaga, a családja és a nemzet érdekében, nem zárkózott el a dolgozó nő jelenségétől sem. Összehasonlítva a hagyományos nőképpel fontos kiemelni, hogy egyik sem tekinthető jónak vagy rossznak, mindkettőt a saját korában, a társadalmi és kulturális tényezők figyelembevételével kell a kutatónak értékelnie.

V. A lányok oktatási és művelődési lehetőségei

„A nőket nem hősnek, sem oktalan állatnak, csupán értelmes lényeknek szeretném látni.”¹³⁵

A nők, jóllehet a történelem során mindig megközelítőleg a népesség felét tették ki, az államilag szabályozott intézményes oktatáshoz való jogaik kivívása rendkívül sokáig váratott magára hazánkban. Ez viszont nem feltétlenül jelentette a lányok művelődésből való teljes kizárását. A szélesebb néprétegekben a lányok nevelése családi körben zajlott, az édesanyák hagyományozták át a háztartás vezetéséhez, a gyermekek neveléséhez szükséges tudnivalókat. Ami az oktatásukat illeti, már jóval korlátozottabb lehetőségek álltak rendelkezésre, de bizonyos esetekben a leányok is részesülhettek a műveltségszerzés kiváltságában. Tehetősebb családok esetében a 18. század előtt sem volt ritka, hogy fiaik mellett leányaik taníttatására is figyelmet fordítottak családi körben, magántanítók fogadásával. Intézményi szintű, akár az elemi szintet is meghaladó oktató-nevelő munkát lányok számára a tanítórendek biztosítottak, szintén elsősorban a magasabb társadalmi rétegek leányai számára¹³⁶. Az első, oktatással is foglalkozó női szerzetesrend a Pázmány Péter kérésére 1627-ben Pozsonyban letelepedő Angolkisasszonyok rendje volt. Fél évszázaddal később érkeztek hazánkba, ugyancsak Pozsonyba, az Orsolyiták. A lányok számára kétségtelenül új lehetőséget és ismeretszerzési alkalmat nyitottak a megalakult intézmények, ugyanakkor a zárdai iskolák alacsony száma miatt kevesen tanulhattak ezekben a tanintézetekben. Sok esetben ezek az intézmények nem tudtak megfelelni a kor elvárásainak, fejletlenek voltak a társadalmi viszonyokhoz képest¹³⁷.

A felvilágosodás korában általános maradt a lányok kizárása a magasabb műveltségből. A tanult nőket rendszeresen gúny tárgyává tették és kipurózították őket. Műveikben Rousseau, Pestalozzi és Campe az anyai és a háziasszonyi erények kialakítását szorgalmazták. A nő ne legyen tudós, hanem szerény és visszafogott, férjének legyen jó társa, gyermekeinek jó édesanyja. A legmagasztosabb életfeladat, amelyet a pedagógiai és filozófiai gondolkodók, illetve a társadalom felvázol számukra, az anyai szerep.

A 19. században felgyorsuló polgári átalakulás, modernizálódás, urbanizáció, valamint a manufaktúrák kialakulása nem csupán a gazdasági életre volt jelentős hatással, hanem a

---

¹³⁵ WOLLSTONECRAFT, 1792 Idézi: ANTAL, 2018: 123

¹³⁶ RÉBAY, 2006; 2009

¹³⁷ PUKÁNSZKY, 2006

munkaerő-szerkezet és képzési igények átalakulására is¹³⁸. A gazdasági és társadalmi változások mellett a lakosság körében mentalitásbeli változások is megfigyelhetők voltak. Többen felszólaltak a nők képzésének szélesebb körű kiterjesztése mellett és annak színvonalbeli emelése érdekében. Takács Éva szót emelt a nők elmaradott művelődési lehetőségei miatt, és korának gondolkodásmódját megelőzve, szellemi egyenjogúságot helyezett kilátásba. Sőt, ezen túlmenően lányával, Karacs Terézzel együtt nemcsak a nemek közötti, hanem a társadalmi csoportok közötti egyenlőséget is hirdette¹³⁹.

Fáy András a 19. század közepén szintén kiállt a nőnevelés ügye mellett, erőteljesen hangsúlyozta, hogy társadalmi érdek fűződik hozzá, mi több közügy, hiszen a nemzet boldogulása függhet tőle. Az 1841-ben megjelent *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban* című munkájában az alábbiak szerint fejtette ki meglátásait: *„Én nem bámulandó híres nevezetes, hanem boldog és boldogító nőket kívánok neveltetni, földi lényeket, erényszerető tisztelő ugyan, de nem gyarlóság-nélküli magyar leányokat kívánok képeztetni, honi intézeteinkben, jó nőket, anyákat, polgárnékat, tiszteletre, szeretetre méltó asszonyokat; s van e' józan ember a' hazában, ki ne ohajtaná ezt?”*¹⁴⁰ Semmiképpen se kívánt a fiúkéval megegyező tudásanyagot biztosítani a leányok számára, hiszen feladatukat az anyai és jó háziasszonyi hivatásban jelölte meg. Fontosnak tartotta az erkölcsi neveltetésüket, valamint kiemelte, hogy „honi intézeteinkben” történjen az oktatásuk. Ennek a kíváncságnak a korszak több jeles alakja is hangot adott (többek között Teleki Blanka) arra alapozva, hogy a tehetősebb családok külhoni nevelőnőket fogadtak leánygyermekük mellé vagy külföldi nevelőintézetekbe küldték őket, ami akadályozta, hogy a növendékben kialakuljon a kívánt magyarságtudat, valamint a magyar nyelvtudásuk is jelentős hiányosságokat mutatott.

A felgyorsuló társadalmi és gazdasági változások miatt, valamint a művelődés iránti igény növekedésével az 1830-as évektől mind több városban nyíltak meg új, nőneveléssel foglalkozó magánintézmények. A teljesség igénye nélkül emelünk ki néhány példát. Zirzen Janka tanulmányai befejeztével 1840-ben Jászberényben nyitotta meg nőnevelő intézete kapuit¹⁴¹. 1846-ban Miskolcon alakult „nőnövelde” Karacs Teréz irányításával. Karacs Teréz kiállt a nők nevelése mellett, de figyelembe vette a kor elvárásait és lehetőségeit. „Kenyértudományokat” csak azoknak kívánt nyújtani, akik nem tudtak férjhez menni, és gondoskodniuk kellett önfenntartásukról. A többiek számára a női hivatásra való felkészülést

---

¹³⁸ KÉRI, 2008; 2018

¹³⁹ NAGYNÉ SZEGVÁRI, 1969

¹⁴⁰ FÁY, 1841: 9

¹⁴¹ Később Eötvös József felkérésére az első tanítónőképző vezetője lesz Budán. PUKÁNSZKY, 2006

tartotta a legfontosabbnak. Ugyanebben az évben Pesten Teleki Blanka hozott létre intézetet főúri leányok képzésére. A képzés célja a honleányi nevelés, a magyar kultúra és nyelv megőrzése. Teleki Blanka jóval radikálisabb nézeteket vallott Karacs Teréznél, művelődési és jogi egyenjogúságot követel a két nem számára¹⁴².

Az 1839-40-es országgyűlésen napirendre került az alsófokú oktatás globális megreformálása¹⁴³, az 1843-44-es ülésen pedig már kifejezetten a lányok vonatkozásában is születtek döntések. A hazafias szellemű oktatás érdekében leánynevelőnőket kiképző intézeteket kívántak felállítani, ám a tervezet végül nem emelkedett törvényerőre. 1848-ban szintén napirendre került Eötvös József jóvoltából a népoktatás kérdése. A népoktatást mindenkire kiterjedően képzelte el, az egyes intézményeket felekezeti hovatartozástól függetlenné tette volna. A fiúk tankötelezettsége 6-tól 12 éves korig terjedt volna, míg a lányok esetében ez csak 6-tól 10 éves korig. A reformtörekvés ekkor nem valósult meg¹⁴⁴.

Az államilag szabályozott, mindenkire kiterjedő népoktatásra a kiegyezésig kellett várni. Eötvös korábbi törekvése változtatásokkal 1868-ban lépett életbe. Az 1868. évi 38. törvénycikk értelmében rendi, felekezeti és nemi különbségekre való tekintet nélkül mindenki számára¹⁴⁵ kötelezővé vált az oktatás: „Minden szülő vagy gyám, ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésökről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járatni, életidejük 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg 15-ik év betöltéséig”¹⁴⁶. 12 éves korukig a diákok a hat osztályos mindennapos elemi népiskolát látogatták, majd ezt követően a három évig terjedő ismétlő iskolát. A törvény a két nem számára ugyanazon tananyagot írta elő, de a koedukált oktatást nem¹⁴⁷.

Azon diákok, akik a hat elemi osztály után folytatni kívánták tanulmányaikat, a felsőbb népiskolába léphettek át. Ebben a középfokú¹⁴⁸ iskolatípusban már különbséget tettek a nemek tanulmányi ideje között. A fiúk képzése három, a lányoké pedig két évet ölelt fel. Ez az intézménytípus látogatottság hiányában hamar megszűnt. Négy elemi osztály elvégzése után, egy felvételi vizsgát követően lehetősége volt a diákságnak a polgári iskolába lépni. Leányok

---

¹⁴² PUKÁNSZKY, 2006

¹⁴³ KÉRI, 2018

¹⁴⁴ NAGYNÉ SZEGVÁRI, 1969

¹⁴⁵ Kivéve a szellemileg akadályozottak számára, hiszen őket kitiltotta a nyilvános intézményekből.

¹⁴⁶ 1868. ÉVI XXXVIII. TC. 1. §

¹⁴⁷ A gyakorlatban azonban a tanárhiány miatt számos esetben az elkülönítés nem volt megoldható.

¹⁴⁸ Mészáros István a *Magyar iskolatípusok 996-1990* című munkájában definiálja a középiskola és középfokú iskola közötti különbséget. Az első típusnál nyolcéves a képzési idő, érettségi vizsgával zárult és felsőfokú tanulmányokra jogosított. Ezzel szemben a középfokú iskolák (felsőbb népiskola, polgári iskola, felsőbb leányiskola, leánykollégium) az elemi és felsőfokú tanulmányok között helyezkedett el, általános műveltséget közvetített, de nem jogosított felsőfokú tanulmányokra. MÉSZÁROS, 1991

számára négyéves volt ott a képzés, fiúknak hat. A polgári iskola szintén középfokú népoktatási intézménynek minősült. A törvény ezen felül rendelkezett az első állami tanító- és tanítónőképző intézet felállításáról, amely 1869-ben Budán jött létre¹⁴⁹. A hivatalos tantervet egy évvel később, 1869-ben adták ki. Habár az állam kötelezővé tette a népoktatást, az állami alapítású intézmények száma csekélynek mondható¹⁵⁰.

Az „úri középosztály” igényeit a polgári iskolai képzés nem tudta teljes mértékben kielégíteni, leányaik számára magasabb műveltséget nyújtó intézmény megnyitását kezdeményezték. A Veres Pálné Beniczky Hermin vezetésével működő *Országos Nőképző Egyesület* a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter jóváhagyásával 14 növendékkal 1869-ben megnyitotta Magyarország első felsőbb leányiskoláját. A képzés főként humán műveltséget nyújtott a növendékek számára. Az első állami felsőbb leányiskola hat évvel később, 1875-ben kezdte meg működését Trefort Ágoston jóváhagyásával¹⁵¹. Az intézet működésének célja nem más, mint „*alkalmat nyújtani arra, hogy benne társadalmunk női tagjai nemük sajátlagossága és a társadalmi jelen viszonyok által feltételezett, de egyszersmind oly mérvű általános műveltséget szerezhessenek, a mely egyfelől élethivatásukra szükséges, és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekében gymnasiumi és reáliskolai középtanodáinkban nyerhetnek*”¹⁵². Az iskola két tagozatból állt: egy kétéves előkészítő tanfolyamból és egy négyéves középiskolai tanfolyamból. Az előkészítő tanfolyam ideje alatt két-két óra fordítandó a női munkákra (a kötelező 28-28 órából), a középiskolai tagozaton pedig minden évfolyamnak heti három óra (a heti kötelező óraszám minden évfolyamon 30). A 1879. évi 12.440. számú rendelettel vált az iskola egységes hat évfolyamú intézménnyé¹⁵³. Kezdetben csak szűk réteg íratta ebbe a típusba a leányait, szélesebb körben csak a század végére vált látogatottá. A reformok révén azonban az oktatás színvonala elkezdett távolodni a férfi középiskolákétól. Ismét megindult a törekvés a lányok oktatása színvonalának javítására annak érdekében, hogy ők is részesülhessenek a magasabb ismeretekben. Kétféle irányvonal rajzolódott ki: Az első a meglévő felsőbb leányiskolák átalakítását szorgalmazta költséghatékonyság céljából; a másik teljesen új alapokra épített, a fiúk képzéséhez közelítő rendszert képzelt el¹⁵⁴.

Az 1883. évi középiskolai törvény a lányok számára jelentős fordulópont, ettől kezdve magánúton érettségi vizsgát tehettek, de csakis a fiúktól elkülönítve¹⁵⁵. Bár így a diákok

---

¹⁴⁹ Az első hazai (nem állami) tanítónőképzőt az Angolkisasszonyok hozták létre 1855-ben Pesten. PUKÁNSZKY, 2006

¹⁵⁰ KÉRI, 2018

¹⁵¹ NAGYNÉ SZEGVÁRI, 1969

¹⁵² MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1875: 498-498

¹⁵³ RÉBAY, 2009

¹⁵⁴ NAGYNÉ SZEGVÁRI, 1969

¹⁵⁵ KÉRI, 2018

érettségig szerezhettek, felsőfokú tanulmányokat továbbra sem folytathattak. Az *Országos Nőképző Egyesület* ismét csak elsők között karolta fel a leányok magasabb iskoláztatásának ügyét és 1892-ben gimnázium létrehozására szánta el magát, viszont a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter engedélyének hiányában a kezdeményezés megghiúsult. Wlassics Gyula 1895. évi 64 719. számú rendelete viszont koraszakalkotó jelentőségű, megnyitotta a nők számára az egyetemek egyes karait: a bölcsészettudományi kart, az orvostudományi kart, illetve a gyógyszerészeti tanfolyamot¹⁵⁶. Döntését azzal indokolja, hogy „*Ma már a műveltebb körökhöz tartozó nők is mind nagyobb számmal kénytelenek részt venni az élet küzdelmeiben, és a családi élet nyugalmasabb körét gyakran kell felváltaniuk a kenyérkereset nehéz s fárasztó munkájával*”¹⁵⁷. Az egyetemre való felkészülés érdekében időszerűvé vált a leánygimnáziumok alapítása is. A korábbi terveit ezen alkalommal sikeresen megvalósító *Országos Nőképző Egyesület*¹⁵⁸ hozta létre elsőként a fiúkéval hasonlatos nyolc osztályos gimnáziumát. Az első érettségi vizsga az iskola falain belül 1900-ban zajlott le¹⁵⁹. Tantervében különbözött a fiúgimnáziumoktól, a „női lélek sajátosságainak” megfelelő tárgyak helyet kaptak az órarendben, a megszerezhető érettségi pedig nem biztosított a fiúkéval azonos jogosítványokat (hiszen csupán néhány egyetemi kar volt megnyitva számukra). 1912-ig csupán négy darab nyilvános leánygimnázium kezdte meg országsszerte működését. A többi érettségire felkészítő intézmény a felsőbb leányiskolából alakult át; a negyedik osztályt követő bifurkáció lehetővé tette, hogy a hagyományos felsőbb leányiskolai tagozat helyett a gimnáziumot válasszák a lányok¹⁶⁰.

1904-ben Berzeviczy Albert korlátozta a nők egyetemi felvételét, csak a jeles érettségivel rendelkezők kerülhettek be a felsőoktatási intézményekbe. Társadalmi szinten ez az intézkedés ellenérzéseket váltott ki, válaszreakcióként megalakult a *Feministák Egyesülete*¹⁶¹, amely hangot emelt a korlátozás ellen, valamint felszólalt a koedukáció és a nők szakképzésének fejlesztése érdekében, ezzel elősegítve a jobb munkaszerezési lehetőségeiket¹⁶².

1916-ra a felsőbb leányiskolák egy része elnéptelenedett, a leánygimnáziumok és felső kereskedelmi iskolák azonban nagy népszerűségnek örvendtek, mindemellett pedig magántanulói státusban a fiúgimnáziumokat is nagy arányban látogatták lányok. A lányok

---

¹⁵⁶ Az első rendes egyetemi hallgatónő Glücklich Vilma volt. PUKÁNSZKY, 2006

¹⁵⁷ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1895: 1681.

¹⁵⁸ A továbbiakban ONE.

¹⁵⁹ KÉRI, 2018

¹⁶⁰ RÉBAY, 2009

¹⁶¹ A Feministák Egyesülete 1904-ben jött létre Budapesten, a város 14. nőegyleteként, Glücklich Vilma elnöklétével. CZEFERNER, 2020

¹⁶² RÉBAY, 2009

képzésének rendezése érdekében a VKM 88.100. számú rendelete a felsőbb leányiskolákat átalakította, a továbbiakban felső leányiskola néven folytatták működésüket. Emellett „*a leányközépiskoláknak még két típusát szervezem: – írja – a leánygimnáziumot és felső kereskedelmi leányiskolát*”¹⁶³. A három típus esetében azonos, négyéves képzést követően történt egy trifurkáció: a négyéves alapra épülő felső leányiskola és felső kereskedelmi leányiskola¹⁶⁴ három-három évfolyammal működött, a gimnáziumi tagozat négy osztállyal.

Az első világháború idején jelentősen felértékelődött a nők oktatása, mivel a megnövekedett munkaerőhiányt a munkáltatók velük tudták pótolni. A képzett munkaerőigény és a férfiak helyettesítése miatt emelkedett a továbbtanuló lányok aránya. A leányközépiskolai reformok után továbbra is egy nagy hiányossága volt az oktatási rendszernek, mégpedig a törvényi szabályozás hiánya. Az első törvény csupán 1926-ban született meg¹⁶⁵, Klebelsberg Kuno akkor a 24. törvénycikkkel két iskolatípusnak adott középiskolai rangot: a leánygimnáziumoknak és a leányliceumoknak; harmadik (középfokú) típusként pedig bevezette a leánykollégiumot¹⁶⁶. A miniszter a differenciálással a különböző életpályákra való felkészülést kívánta elősegíteni. A leánygimnázium a hagyományos latinus műveltséget közvetítette, nyolc évig tartott a képzési idő és érettségi vizsgálattal zárult. A leányliceum a modern nyelvekre (német, francia, angol, olasz) helyezte a hangsúlyt, a képzés ideje szintén nyolc év volt, és ez az iskolatípus is érettségit adott. Ez a két iskola jogosította diákjait a felsőfokú oktatásba való belépésre. A leánykollégium elsődleges feladata a női hivatásra nevelés volt, és mindenekelőtt azoknak ajánlották, akik a későbbiekben nem tervezték a továbbtanulást. Az előző két típusal szemben ez nem örvendett nagy népszerűségnek: az 1927/28-as tanévben három ilyen iskola működött az országban, a következő tanévben már csak egyetlen egy¹⁶⁷.

Klebelsberg Kunóval szemben Hóman Bálint a differenciálás megszüntetésén dolgozott. Véleménye szerint a nemzet fejlődéséhez egységes (nemzeti alapokon nyugvó) oktatási rendszert szükséges kialakítani. Ennek érdekében az 1934. évi 11. törvénycikk megszüntette az iskolák tagozódását, ettől kezdve a „*Magyar középiskola neve: gimnázium*”¹⁶⁸ lett. A fiúk és lányok esetében minimális különbségek figyelhetők meg a tantervben: egyrészt a testnevelési gyakorlatokban, másrészt a (nemi sajátosságoknak megfelelő) kézimunkában. Az

---

¹⁶³ MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1916. 1371

¹⁶⁴ Erről lásd még bővebben az XY. fejezetet

¹⁶⁵ A fiú középiskolák törvényi szabályozása már két évvel korábban megtörtént az 1924. évi 11. törvénycikkben. 1924.ÉVI 11.TC

¹⁶⁶ 1926. ÉVI 24. TC

¹⁶⁷ RÉBAY, 2006

¹⁶⁸ 1934. ÉVI XI. TC

egyetemi felvételi követelmények a két nem esetében azonossá váltak: a középiskolai és érettségi eredményeket, a magaviseletet és az egyéniséget vették számításba. Hóman Bálint négy év múlva, 1938-ban¹⁶⁹, a praktikus ismeretek nagyobb térnyerése érdekében újra differenciálta az oktatási rendszert. Létrejött a leánylíceum, a korábbi intézménytípussal azonos néven, de eltérő funkcióval. A négyesztendős képzés célja a háztartási- és gyermeknevelési ismeretek oktatása volt. Az iskolatípus meghonosításának deklarált szándéka a diplomás munkanélküli nők arányának csökkentése¹⁷⁰.

Az 1940-es évek újabb tantervi változásokat hoztak, kötelező tantárgyként bevezetésre került a honvédelmi ismeretek. A század közepe felé közeledve az iskolai tantervek, a politikai jogok kiterjesztése (1945-es választójog), a nők egyre magasabb aránya a munkaerőpiacon a két nem egyenlőségét vetítette elő. Egyre több egyetemi kar nyitotta meg kapuit a hölgyek előtt is; a második világhéget követően a hittudományi karok kivételével mindenhol felvételt nyerhettek¹⁷¹. Az 1947/48-as tanévben a női hallgatók aránya az egyetemeken már elérte a 22 százalékot¹⁷².

---

¹⁶⁹ 1938. ÉVI XIII. TC

¹⁷⁰ RÉBAY, 2009

¹⁷¹ A különböző felekezetek között ebben a kérdésben különbségek mutatkoztak. A budapesti református *Theológiai Akadémia* már 1918-ban fogadott női hallgatókat, az első beiratkozó Novák Olga volt.

¹⁷² PUKÁNSZKY, 2006

VI. Szakoktatási lehetőségek és intézmények Európában és hazánkban

„A kereskedelmi iskola, illetve a kereskedelmi szakoktatás sokáig mostoha gyermeke volt közoktatásunknak”¹⁷³

VI.1. Előzmények

A szakképzés nem iskolarendszerű, de szervezett keretek között zajló formája a középkortól kezdve a céhek falain belül valósult meg Európa-szerte és hazánkban is. A céhek alapvetően érdekérvényesítő szervezetek voltak, melyeknek összetartó magja, hogy tagjai azonos mesterséget űztek. Az érdekképviseleten és érdekérvényesítésen túl képzési feladatokat is magára vállalt. Ez a szervezeti forma évszázadokon keresztül fennállt – a 14. századtól az 1872. évi ipartörvényig – és sajátos képzési struktúrát alakított ki. A 10 év körüli fiúgyermekek kezdetben mindennemű előképzettség nélkül kezdték meg inaséveiket, majd a 16-17. századtól, a városi iskolák hálózatának kiépülését követően elemi elvárás lett, hogy a gyermekek tudjanak számolni, írni és olvasni, tehát rendelkezzenek előzetes tanulmányokkal, ugyanis itt ilyen jellegű elméleti képzésre nem volt lehetőség. Az inasévek után a segédévek vették kezdetüket, amikor is elkezdődött a szakma mélyebbre ható elsajátítása. Elhagyva eddigi mesterüket, kettő-övéig tartó vándorútra indultak a legények, hogy Magyarországon vagy akár külföldön tapasztalatot szerezzenek¹⁷⁴. A tapasztalatszerzés egyaránt érintette a szakmai tudást, az eddig megszerzett ismeretek színvonalának növelését, valamint, hogy szakmájának ügyeire szélesebb rálátást nyerjenek a legények¹⁷⁵. A vándorlásból való visszatérést követően, ha a „*városban házat és polgárjogot nyert*”¹⁷⁶, úgynevezett „mesteresztendőre” bocsátották, hogy előkészülhessen a remekmű megalkotására. A remeklés elfogadásával és a jelentős anyagi terhet megfizetésével ért véget a céhes tanulás folyamata, ekkor válhatott a jelölt mesterré. A céhrendszer megszűnését a manufaktúrák és a nagyüzemek terjedése, valamint a tőkés termelés térnyerése okozta. 1872-ben az országgyűlés által jóváhagyott ipartörvény kimondta, hogy a magyar korona területén minden nagykorú állampolgár *„nemre való tekintet nélkül, ezen*

---

¹⁷³ HEINRICH, 1934: 167

¹⁷⁴ PATYI, 2021; SANDA, 2016

¹⁷⁵ SZÜCS, 1994

¹⁷⁶ SANDA, 2016: 31

törvény korlátai közt, bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol, önállólag és szabadon gyakorolhat”¹⁷⁷. Ez a törvény a szabad versenyen alapuló fejlődést támogatta. Az inas elnevezést felváltotta a tanonc¹⁷⁸, a munkaidejüket felülvizsgálták és csökkentették, valamint létrejöttek az ipariskolák¹⁷⁹.

A polgárosodás folyamata nemcsak az általánosan képző tanintézetek térhódításának kedvezett, hanem a kereskedelmi, mezőgazdasági és ipari ismereteket nyújtó iskoláknak is. A hagyományos, latinos műveltség mellett a gyakorlati tudásszerzés mindinkább felértékelődött, a természettudományok az érdeklődés középpontjába kerültek.

A felvilágosult abszolutizmus időszakában az eddigieknél nagyobb hangsúly került az oktatásügyre. Az utilitarizmus jegyében megindult az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági élet fejlesztése és az ehhez szükséges képzett szakerő kiművelése. Az általános oktatásügy felkarolása mellett ebben az időszakban a szakképzés sem szorult háttérbe, megannyi képzőintézmény nyitotta meg hazánkban kapuit. Nem célunk a teljesség igényével az összes intézményt felsorolni és részletesen bemutatni, de áttekintő jelleggel néhányat felvázolunk az alábbiakban.

Mária Terézia és II. József alap- és középfokon nem hozott létre szakiskolákat, a képzés ebben az időszakban alapvetően céhes keretek között zajlott. A legjelentősebb változások a felsőfokú intézmények között mentek végbe. A selmecbányai bányatisztképző iskolát III. Károly alapította 1735-ben. Hazánk első műszaki és gazdasági szakiskolája kezdetben középfokon működött, majd 1770-ben akadémiai rangot nyert. A kezdeti időszakban két év volt a képzés időtartama, majd három évre emelkedett. A képzés célja, hogy megfelelő tudással rendelkező mérnököket neveljen ki az állam számára. Három tanszék alakult az akadémián: az első az ásványtan, kémia, illetve a nemesfémkohászat tanítására, a második a mechanika, bányagépészet és fizika tanítására, a harmadik a bányaműveléstan oktatására. Az oktatás nyelve a német volt, a hallgatók ingyenesen végezheték el itt tanulmányaikat. A bányatisztképző iskola a század végére Európa-szerte nagy hírnévre tett szert¹⁸⁰.

1763-ban Szempcen *Collegium Oeconomicum* néven jött létre számviteli és műszaki főiskola. Az oktatás ebben az intézményben is német nyelven zajlott, célja a kamarai tisztviselők kiképzése. Szerteágazó ismereteket kínált a hallgatóknak: a matematika,

---

¹⁷⁷ 1872.ÉVI VIII. TC.

¹⁷⁸ A későbbiekben is gyakran előfordul, hogy a tanonc szinonimájaként használják az inas kifejezést.

¹⁷⁹ HORVÁTH, 2013

¹⁸⁰ OROSZ, 2003

mechanika, hidrosztatika, pénzügyigazgatás, számvitel, hivatali levelezés, földméréstan egyaránt helyet kapott a tanított tárgyak között¹⁸¹.

Mária Terézia a *Jézus Társasága* szerzetesrend feloszlatása után (1773) annak vagyonából tanulmányi és egyetemi alapot hozott létre. Új királyi akadémiákkal bővítette a hazai felsőoktatási intézmények sorát, amelyek kétszer két esztendő tanulóidővel működtek bölcsészeti és jogi tanfolyamon. A tantervben kiemelt szerepet kellett fordítani a természettudományokra és a praktikus ismeretekre, hogy a végzett hallgatók mind mezőgazdasági, mind kereskedelmi, mind ipari területen kamatoztatni tudják ismereteiket. Az 1777-ben Budára helyezett nagyszombati egyetem is átalakuláson esett át. A bölcsészeti karon is bevezetésre kerültek az akadémiák tanterébe felvett új tantárgyak, mint a földméréstan, polgári építészet, rétgazdálkodás vagy a terményértékesítéshez kapcsolódó ismeretanyag¹⁸².

II. József felvilágosult abszolutista uralkodó javaslata nyomán 1782-ben megalakult az *Institutum Geometricum*. Kezdetben az oktatás német nyelven zajlott, majd később ezt a latin váltotta fel. A mérnökintézetben három év alatt tudták a hallgatók elvégezni a képzést, amely egyaránt magába foglalta az elméletet és gyakorlatot, a záróvizsgák alkalmával pedig mindkettőről számot kellett adnia a tanulóknak¹⁸³.

Tessedik Sámuel szarvasi szorgalmatossági iskolája (1780-1806) gyakorlati-gazdasági népoktatási intézményként alakult meg, amely az elemi ismereteken kívül praktikus tudnivalókat közvetített a diákok számára. Az intézményt saját erejéből nyitotta meg és tartotta fenn, ahova a fiúkat és a lányokat egyaránt várta. Célja „különösen a fölnek jobb művelése és hasznosítása, az ipari érzék kifejlesztése, a kereskedelmi szellem beoltása” a növendékekbe”. „A munkákat úgy osztotta be, hogy változatosak legyenek s a végzésük közben érzett erkölcsi élvezet a munkát megkedveltesse a fiatalsággal”¹⁸⁴. Az oktatás során a mindennapokban előforduló problémákkal és nehézségekkel is megismerkedtek a diákok, például az embereket és állatokat érintő betegségekkel, azok gyógyításával, növénytermesztési és állatgondozási kérdésekkel. A lányok a háztartás körüli teendőkben is jártasságot szereztek, megtanultak szőni és fonni is. Az iskola végül a szükséges anyagi fedezet hiányában 1830-ban bezárta kapuit.

A keszthelyi *Georgikont* 1797-ben Festetich György gróf hozta létre, amely nemcsak hazánk, hanem Európa első mezőgazdasági főiskolája. A gróf célja magasan képzett gazdatisztek kiművelése volt. Kezdetben az oktatás még német és latin nyelven zajlott, majd

---

¹⁸¹ SZÜCS, 1994

¹⁸² SANDA, 2015

¹⁸³ PATYI, 2021

¹⁸⁴ GAAL, 1918 Idézi: VÍG, 1932: 124

magyarrá változott. A főiskolai tagozatra való bekerülés feltétele volt az érettségi bizonyítvány, valamint a filozófiai tanfolyam elvégzése. A képzés rendkívül széleskörű elvárásokat állított a hallgatók elé. A főiskolai tagozaton túl mellék-tagozatokat nyitottak meg a lányok és fiúk számára. Míg a lányok a gazdasszonyképzőbe iratkozhattak be, addig a fiúk a lovász-, vadász-, ménestesteri és kertésztanfolyamok közül választhattak¹⁸⁵.

Orosz György az 1790 és 1830 közötti időszakot a „haladó törekvések hullámvölgyének” nevezte, ugyanis a szakoktatás fejlesztése a korábbi szinthez és kezdeményezőképtességhez képest megtorpant. A szakoktatás iránti érdeklődés a reformkorban kezdett el újra élénkülni. A 19. század elején (és annak második feléig) az alapfokú szervezett szakoktatás továbbra is elsősorban céhes keretek között zajlott, de találhatunk egyéb kezdeményezéseket is. Országsszerte több helyen létesültek hosszabb-rövidebb ideig működő gazdasági, mezőgazdasági, erdészeti, kézimunka szakiskolák fiúk és lányok számára egyaránt. A szegényebb sorsú családok leányai számára elsősorban kézimunka, illetve ipari oktatást biztosítottak. 1828-ban Brunszvik Teréz vezetésével jött létre az úgynevezett „kézműoskola”, amely a budai nőegylet kezdeményezésére nyithatta meg kapuit. Egészen fiatal korban (6-10 év) az elemi ismeretek mellett sajátíthatták el a lányok a szalmakalap és -papucsgyártást, de készítettek miseruhát és aratókalapot is. Karacs Teréz 1846-ban megnyílt intézménye az elméleti oktatás mellett a fehérnemű, valamint felsőruha készítés rejtjelmeibe is bevezette a növendékeit¹⁸⁶. A nagyobb városokban működő alsófokú tanintézetekben megjelentek a praktikus ismeretek, elsősorban azon diákok számára, akik a későbbiekben nem kívánták a tanulmányaikat gimnáziumban folytatni. Ez a kezdeményezés az evangélikus iskolaügyből indult ki és vették át más iskolák is¹⁸⁷.

Az ipari szakoktatás terén a *József Ipartanoda* megnyitása jelentett új lendületet. Bár az önálló magyar műegyetem ötlete nem valósult meg, helyette létrejött az Ipartanoda, amely 1846-ban nyitotta meg kapuit középfokú intézményként. A három tagozat (ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi) két-két párhuzamos évfolyammal működött. A tanítás nyelve a magyar lett, a tanulók a 13. életévüket követően polgári iskolai vagy a felső elemi iskola négy osztálya után kezdhették meg itt tanulmányaikat¹⁸⁸. A kereskedelmi képzésre, illetve a kereskedelmi tárgyak oktatására nagyobb hangsúly került, valamint megélénkült az igény önálló tanintézet megnyitására is.

---

¹⁸⁵ SANDA, 2016

¹⁸⁶ UO.

¹⁸⁷ PATYI, 2021

¹⁸⁸ VINCZE, 1937

VI.2. Nemzetközi kitekintés

A szakképzés és a szakképzés fejlődésének története Európában szorosan összefüggött az egyes nemzetek iparosodási folyamataival, valamint a gazdasági és társadalmi változásokkal. Ebből kifolyólag az egyes országok szakképzése jelentősen eltért egymástól. Más prioritásokat fogalmaztak meg és más típusú intézményeket állítottak fel. Az iparosodást megelőző időkben a szakmai tudás átadásának színterét a céhek jelentették. Ez a tudásátadási forma jelentette a későbbi szakképző intézmények alapját. A céhrendszer hosszú évszázadokon át egyet jelentett a szakmaisággal és a minőséggel, ugyanakkor az új technológiák megjelenése, a gazdasági és ipari fejlődés új lendületet adott a szakképzés újragondolásának. A megváltozott igényeket már nem tudták kielégíteni a céhek, ez pedig megteremtette az alapot az intézményes, formális szakoktatás kiépítésére.¹⁸⁹

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül adunk egy sommás áttekintést az európai szakoktatás fejlődéséről.

Német területek:

A német területeken a felvilágosodás eszméi nagyban hozzájárultak az iskolai rendszerű szakképzés modernizációjához. A tudományos ismeretek terjedése és a praktikus tudás felértékelődése szükségessé tette a formális oktatás kereteinek kialakítását, így Németországban is megjelentek a modern oktatási szintek.¹⁹⁰ A 18. és 19. század fordulóján több olyan intézmény is megnyitotta a kapuit, amely a kereskedelmi ismereteket helyezte a középpontba, ezek egy része viszont rövid életűnek bizonyult. 1819-ben Magdeburg városa megalapította az elemi iskolára épülő *Höhere Gewerbe- und Handelsschule*-t, egy felső ipari és kereskedelmi iskolát, amelynek az utolsó évfolyamán ismerkedhettek meg a tanulók a kereskedelmi élet jelentősebb tudnivalóival. Az intézmény negyed évszázaddal később reáliskolává alakult át, a kereskedelmi képzés pedig teljesen megszűnt¹⁹¹.

August Schiebe¹⁹² jóvoltából 1831-ben létrejött az *Öffentliche Handelslehranstalt* Lipcsében, amely egyedülálló módon alsó és középfokú kereskedelmi oktatást is biztosított¹⁹³. Majd ezt követően országszerte sorra nyíltak a kereskedelmi iskolák Berlinben, Drezdában,

---

¹⁸⁹ BROCKLISS, 2000

¹⁹⁰ GREINERT, 1994

¹⁹¹ VINCZE, 1935

¹⁹² David August Schiebe az egyik legjelentősebb német nyelvű kereskedelemügyi író és pedagógus. POTT, 2017

¹⁹³ RÄTZER, 2001

Freiburgban és még számtalan helyen. Az újabb iskolák létrejöttében, illetve a képzés fejlesztésében az erre a célra létrejött szövetségek is jelentős szerepet vállaltak. A legfontosabb célkitűzéseik között szerepelt a minőség fejlesztése.

A 20. század fordulójára közpszinten két intézménytípus honosodott meg a német kereskedelmi oktatás területén. Az egyik típus az úgynevezett kereskedelmi reáliskola (Handelsrealschule) volt. Ez a képzőintézmény a 19. század második felében jött létre és elsősorban a gazdasági és adminisztratív teendőkre készítette elő a diákokat és olyan tantárgyakat oktattak benne, mint az üzleti matematika, könyvelés, kereskedelmi jog, valamint az idegen nyelvekre is gondot fordítottak. Az általános ismereteket sem hanyagolta el, ezek is szerves részét képezték a tananyagnak. A másik típus a felső kereskedelmi iskola (Höhere Handelsschule) volt. Míg az előbbi iskola egyidejűleg művelte a növendékeit az általános és szakmai műveltség területén is, addig ezutóbbi a szakmai tudásra helyezte a hangsúlyt. Az iskolába való bekerülés alapvető feltétele volt a kellő általános műveltség¹⁹⁴. Barta János 1927-es írásában kiemelte, hogy a német oktatás- és nevelésügy terén figyelemmel kell lennünk a decentralizációra is. „*Nemcsak földrajzi viszonyai írják ezt számára elő, hanem egész történelmi fejlődése is.*”¹⁹⁵ Ennek tekintetében az egyes kereskedelmi iskolák között is előfordultak különbségek, amelyek a tantervekben köszöntek vissza.

Az 1920-as években a korábban említett két kereskedelmi iskola mellett egy harmadik is létrejött. Az öt évfolyamos, középfokú Wirtschaftsoberschule tantervében gazdasági és általános tanórák is helyet kaptak. A megszerezhető végzettség lehetőséget biztosított a tanulók számára, hogy a későbbiekben felsőfokú tanulmányokat folytassanak¹⁹⁶.

Ausztria:

Ausztriában a szakoktatásügy hasonló mederben fejlődött, mint a németeknél, azzal a különbséggel, hogy annak üteme lassabb volt. Az elemi iskola elvégzését követően a reáliskola kínált alkalmat a praktikus ismeretek elsajátítására. Kezdetben három évig tartott a képzés, amelynek az utolsó, harmadik évében kaptak nagyobb hangsúlyt a kereskedelmi tárgyak. A felső évfolyam megszüntetésével azonban ezeknek a tanóráknak az aránya elenyészővé vált. A kereskedelmi és gazdasági ismeretek tanítása ezt követően átkerült a bécsi politechnikumba¹⁹⁷, illetve a technikai intézetekbe. Az oktatott tárgyak között szerepelt többek között az áruismeret,

---

¹⁹⁴ NAGY, 2014; MÜLLER, 1985; WEHLER, 1995

¹⁹⁵ BARTA, 1927

¹⁹⁶ NAGY, 2014, RÄTZER, 2001

¹⁹⁷ Itt tanult hazánk első nyilvánossági joggal rendelkező kereskedelmi iskolájának alapítója, Bibanco Gyula Emánuel is. SCHACK és VINCZE, 1930

a könyvvitel, a szépírás, a kereskedelmi levelezés, a kereskedelmi számtan, valamint a kereskedelmi és váltójog. Rövid időn belül viszont a technikai intézetekben is megszűntek a kereskedelmi tagozatok.

Az 1830-as és 1840-es évek a tanonciskolák és középfokú intézmények fejlődésének kedvezett. 1828-ban Grazban létrejött Ausztria első kereskedelmi tanonciskolája, majd ezt követően Bécsújhelyen, Laibachban és Bécsben is. A grazi intézményben vasárnap és ünnepnapokon zajlott az oktatás három évfolyamon.

Ami a középfokú képzést illeti, 1834-ben Laibachban alakult az első (kétéves) szakiskola, majd ennek mintájára néhány évvel később Bécsben¹⁹⁸. Az osztrák középfokú kereskedelmi képzésnek azonban a bécsi és grazi akadémiák megnyitása adott igazi lendületet.

A kereskedelmi ismeretek bővítése mellett a 19. század második felében más tényező is motiválta a középfokra beiratkozó diákokat. Az egyéves önkéntességre a három évfolyamos kereskedelmi iskolák is jogosítottak, így rövidebb időn belül, érettségi nélkül is megkaphatták a diákok a jogot. Ennek következtében nagy népszerűségnek örvendett az iskolatípus, számuk a későbbiekben is emelkedett. A század végére már 10 iskolát számlált az ország 2601 tanulóval, melyek közös vonása volt, hogy előkészítő osztállyal rendelkeztek. Így hát, ha nem is hivatalosan, de négy évfolyammal működött a képzés. Említést érdemel továbbá az is, hogy sok esetben a fiúk intézménye mellett a nőknek is tartottak fenn tanfolyamokat¹⁹⁹.

1900-ra a tanulói létszám 19 iskolában már meghaladta a 4430-at. Ha a hazai adatokkal hasonlítjuk össze ezeket a számokat, akkor „*a szám előnyünkre dönt*”, ugyanis 37 intézményben 5336 diák folytatott tanulmányokat. Gara János szerint öröndetes ez a szám, viszonyt egyértelműen visszatükrözi a túlképzést és meglátása szerint kereskedelmünknek nincs szüksége ennyi hivatalnokra²⁰⁰. A tanárok létszámát is összevetette a két országban és arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon arányaiban kevesebb volt a tanár, óraterhelésük viszont magasabb. Ennek ellenére fizetésük az osztrák kollégákéhoz képest jelentősen elmaradt.

Franciaország:

Schack Béla és Vincze Frigyes beszámoltak egy 1800-ban a *Gazette Nationale* hasábjain megjelent cikkről, amelyben a szerző arról értekezett, hogy a szakiskolák hiánya Franciaországban egy rendkívül káros jelenség. Ennek ellenére a 18. században alig

---

¹⁹⁸ SCHACK és VINCZE, 1930

¹⁹⁹ GARA, 1900a

²⁰⁰ GARA, 1900b: 329

jöttek létre középfokú kereskedelmi intézetek és ezek sem bizonyultak hosszú életűnek, ugyanis a 19. század elejére mind megszűntek. *"Az első alapítások magánkezdésből indultak ki. 1800-tól kezdve néhány intézményt alapítottak, de tanulók hiányában ezek is nemsokára bezárták kapuikat."*²⁰¹ Az első jelentősebb törekvés a *Société pour l'instruction élémentaire* nevéhez köthető, ugyanis 1815-ben felvette a könyvvitelt a tanítandó tárgyak közé.

A század közepén jelentek meg nagyobb számban olyan iskolák, amelyek a praktikus tudás átadására nagyobb hangsúlyt fektettek és a tantervbe beemelték ipari, valamint kereskedelmi szaktárgyakat is. Azonban ezek a kezdeményezések sem voltak alkalmasak arra, hogy a szakoktatás megteremtését és fejlesztését a megfelelő mederbe tereljék. Erre egészen a század második feléig kellett várni. Jelentős szerepet játszott benne az 1865. június 21-én kiadott iskolatörvény, amely az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi képzést egyaránt szabályozta. Akárcsak Ausztriában, Franciaországban is növelte a kereskedelmi iskolák népszerűségét a tanulók körében, hogy a képzés egyéves önkéntességre jogosított²⁰².

A század utolsó éveiben a kereskedelmi miniszter a képzés tantervét egységesítette²⁰³, 1906-tól azonban az iskolák saját hatáskörben dönthettek arról, hogy mely szakág művelésére szeretnének nagyobb gondot fordítani és autonómiájuk révén az adott vidék sajátosságaihoz igazodtak. Az 1920-as években a minisztérium szabályozta a kereskedelmi szakképzés tantervét, amelyben egyértelműen domináltak a gyakorlati és szakmai elemek.²⁰⁴

A felső kereskedelmi iskolába a 15. életévüket betöltött, alsó kereskedelmi iskolai, illetve közép vagy polgári iskolai bizonyítvánnyal rendelkező ifjak iratkozhattak be. A tanítás két évfolyamon zajlott, amelyet rendszerint kiegészített az internátusi nevelés. A tandíj évente 800 és 1500 frank között mozgott az iskola keresettsége függvényében. A tanulók beiratkozhatnak a képzésre rendes és rendkívüli jogviszonyban is.

Érdeemes szót ejtenünk a nők kereskedelmi oktatásáról is. *„A leányokat – mint az általános műveltséget adó középfokú oktatásnál – úgy a kereskedelmi szakoktatásnál is előbb csak fiúiskolába veszik föl rendkívüli hallgatónak vagy magántanulónak, végül rendes hallgatónak. De amint a női emancipáció megindul a múlt század második felében, az önálló női kereskedelmi tanintézetek száma is szaporodik.”*²⁰⁵ A lányok növekvő érdeklődéssel fordultak általában az oktatás, így a kereskedelmi iskolák felé is. Ennek köszönhetően nyitotta

---

²⁰¹ SCHACK és VINCZE, 1930: 181

²⁰² 1906-ig. SZÁNTÓ, 1925

²⁰³ BOROTVÁS-NAGY, 1928

²⁰⁴ NAGY, 2014

²⁰⁵ BOROTVÁS-NAGY, 1928: 217

meg kapuit többek között a *la Martinière* és a *Női Kereskedelmi Főiskola (École de Haut Enseignement Commercial pour les Jeunes Filles)*. Az első évben még csak 17 lány iratkozott be, az 1920-as évek közepére viszont már 130 növendékkel büszkélkedhetett az intézmény.

Anglia:

A 20. század fordulóján Latzkó Hugó arról számolt be, hogy „*a kereskedelmi szakoktatás ügye teljesen el volt hanyagolva*” annak ellenére is, hogy Anglia „*a föld első kereskedő országa*”²⁰⁶. Bár a 19. században nem álltak rendelkezésre kifejezetten szakiskolák, találhatunk kezdeményezéseket. A londoni kereskedőtestület felállította a *City of London School*-t, amely szaktárgyakat is oktatott, illetve Liverpoolban jöttek létre olyan intézmények, amelyek külön tagozatokat hoztak létre a kereskedelmi tárgyak oktatására. Az intézmények hiánya és a szakszerű képzés időbeli kitolódása több tényezővel is magyarázható. Egyrészt úgy gondolták az angolok, hogy földrajzi adottságainak köszönhetően a kereskedés egyfajta determinált képességük. Másfelől azt az álláspontot képviselték, hogy a kereskedés alapját az általános műveltség adja, a többi szükséges készséget pedig úgyszólván a gyakorlatban tudják elsajátítani. Harmadrészt a befolyásos kereskedők külföldi intézetekben tanultak. Mindezek következtében a hazai képzés színvonalának fejlesztése elmaradt²⁰⁷.

A londoni kereskedelmi kamara tette meg az első jelentősebb lépéseket 1888-ban a szervezett közép-, illetve felsőfokú kereskedelmi oktatás tervének és a vizsgák rendjének szabályozására. Az a sajátos helyzet állt elő, hogy a szabályzatok ugyan elkészültek, ám iskolák nem jöttek létre. Ennek következtében rendkívül alacsony volt a vizsgákon a részvételi arány. London példáján felbuzdulva Cambridge-ben és Oxfordban is szerveztek hasonló vizsgákat, majd ezek 1895-ben megszűntek.

Az alapfokú szakmai oktatás Angliában ismeretlen volt. A tanulók 15-16 éves korukig egységesen általánosan művelő oktatásban részesültek. További eltérés a magyar és általában a kontinentális rendszerekhez képest, hogy nem voltak állami középiskolák, ennek következtében egységes iskolai szervezet sem alakult ki²⁰⁸. A tantervről az igazgató határozott és jellemzően a helyi sajátosságokat is figyelembe vették.

Az első, rendszeres kereskedelmi szakoktatást nyújtó intézmény megszervezése awakefield-i *West Riding County Council* nevéhez köthető. Az 1891-ben beadott reformterv feltűnést keltett és kivívta a meghatározó egyesületek elismerését is. A tanács azt a célt tűzte ki

---

²⁰⁶ LATZKÓ, 1903: 228

²⁰⁷ SCHACK és VINCZE, 1930

²⁰⁸ Sem az általános, sem a szakmai képzés területén.

maga elé, hogy a fiatal generációkat szervezett keretek között ismertesse meg a kereskedelmi élet legfontosabb tudnivalóival és megmutassa annak működését. Ennek érdekében tanításterveket dolgozott ki, tanfolyamokat szervezett, illetve támogatta azokat az intézményeket, amelyek kereskedelmi képzést kínáltak. A törekvések ellenére meglepő módon maga a tanács sohasem alapított iskolát, azonban tevékenysége révén fokozódó figyelemmel fordultak az illetékesek a szakoktatás felé.

Angliában rendkívül alacsony volt az önálló kereskedelmi iskolák száma, mivel a képzés elsősorban az általános műveltséget adó iskolák falain belül zajlott. „*A létező csekélyszámú önálló kereskedelmi iskola viszont az általánosan művelő tantárgyakat teljesen kihagyta a tanítástervből.*”²⁰⁹ Nem tekintette céljának a szakiskola az általános műveltség közvetítését.

A középfokú kereskedelmi képzés két szintéren zajlott: az önálló iskolákban (technical schools, illetve polytechnich) vagy a grammar school úgynevezett modern side-ján, ahol a modern nyelvek és a természettudományok kerültek előtérbe²¹⁰. A legkiemelkedőbb intézetek között említhető a hároméves tanfolyammal rendelkező *City of Bristol School of Commerce*, az 1900-ban alapított, kétéves *University College School London, Commercial Department*, a *Bradford Grammar School* kereskedelmi tanfolyama (*School of Commerce*), amely három évet ölelt fel. A 20. század elejére már két kereskedelmi főiskola is megnyitotta kapuit: egyfelől a *School of Economics and Political Science* Londonban, másfelől a birminghami egyetemen alapított *Faculty of Commerce*. A következő évtizedekben is alakultak kereskedelmi tanfolyamokat kínáló intézmények, sőt esti tanfolyamok keretében a továbbképzésre is lehetőség nyílt.

---

²⁰⁹ LATZKÓ, 1903: 229

²¹⁰ Míg a grammar school classical side-ja szolgált a klasszikus nyelvek és a matematika behatóbb művelésére.

VI.3. Szakoktatásunk a dualizmus idején

A kapitalista fejlődés nyomán meginduló változások révén nagyobb kereset mutatkozott a képzett szakemberek iránt, így a szakképzés minden ágában szükségszerűvé vált a képzés fejlesztése. A dualizmus időszakában kezdődött meg a modern (szak)oktatási rendszer kiépítése. Mind alap-, közép- és felsőfokon jelentős változások mentek végbe. Ebben a fejezetben az ipari²¹¹ és mezőgazdasági²¹² szakoktatás változásaira térünk ki elsősorban²¹³.

Az 1868. évi 38. törvénycikknek nemcsak a kötelező népoktatás bevezetése köszönhető, hanem egyes ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági ismeretek beemelése az iskolai tantervekbe, amely révén praktikus ismeretekhez juthattak a növendékek. A természettan és természetrajz keretében ipari és földművelés, a vegytan órákon kereskedelmi és gazdasági ismereteket is oktatni kellett²¹⁴.

Az 1872. évi ipartörvény és a céhek megszüntetése révén a tanoncok oktatása az ipartestületek és önálló kisiparosok hatáskörébe került. A törvény rendelkezett a tanoncok oktatásáról, majd az 1884. évi ipartörvénnyel²¹⁵ megtörtént a munkaidő szabályozása, illetve feljebb emelték a tanoncoktatás életévét²¹⁶. A tanonciskolák három évfolyammal működtek 10 hónapig tartó iskolaévvvel, magyar nyelven. A területi tanfelügyelő kezében volt a közvetlen

---

²¹¹ Az ipari szakoktatásról lásd bővebben: HALKOVICS László (1999): A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. *Statisztikai Szemle*. 77. évf., 4. sz. 260–273.; NAGY Péter Tibor (1999): Az iparpolitika és a tanoncoktatás kialakulása. In: KISS Vendel és LÁSZLÓ János (szerk.): *A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodástól napjainkig*. (Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 3.), Tatabánya. 16–23.; VÖRÖS Katalin (2015): A női iparoktatás szerepe a 19–20. század fordulójának magyar oktatási rendszerében. In: SCHAUB, Anita és SZABÓ, István (szerk.): *III. Interdiszciplináris doktorandusz konferencia 2014 = 3rd Interdisciplinary Doctoral Conference 2014*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs. 577–591.; VÖRÖS Katalin (2017): Az iparoktatás külföldön. Kísérlet a dualizmus kori pedagógiai sajtó és iparoktatás-politika árnyalására. *Századvég* 83.évf., 1. sz. 81–99.

²¹² A mezőgazdasági szakoktatásról lásd bővebben: HECKENAST József (1992): *A mezőgazdasági szakoktatástörténet alapjai az 1850-es és 1910-es évek között*. Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gazdasági és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézet, Gödöllő.; RENDEK Magdolna (1998): Gazdasszonyképzés az alsó fokú mezőgazdasági szakképzésben. *Mezőgazdasági szakoktatás a dualizmus korától a II. világháború végéig*. *Új Pedagógiai Szemle*. 48. évf., 7–8.sz. 94–101.; SURÁNYI Béla (2021): *A magyar mezőgazdasági szakoktatás története*. Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Debrecen.; Szávai Ferenc (1996): *Gazdaképzési rendszerek. A mezőgazdasági szakképzés története a XIX–XX. századi Európában*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.

²¹³ A kereskedelmi oktatásról lásd részletesebben az VI. 3. fejezetet

²¹⁴ 1868. ÉVI XXXVIII. TC

²¹⁵ 1884. ÉVI XVII. TC

²¹⁶ A kötelező közoktatással és a szakmai oktatásba való belépés korhatárának növelésével a választás koréve kitolódik. Ez egy napjainkig tartó tendencia, sok esetben a szakma tanulása már a felsőoktatási szintre helyeződött át. KOZMA, 2012.

felügyelet joga, a főfelügyeleté pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, valamint a Földművelés-, ipar- és kereskedelmi Miniszterében. 1898-ban 400, a világháborút megelőzően 633 tanonciskola működött hazánkban. A tanulószámot tekintve 137 ezer tanoncról beszélhetünk, közülük mintegy 4 ezer lányról²¹⁷. A lányok szakoktatása az *Országos Nőiparegyletben* 1874-ben indult meg, majd alig 10 év múlva állami nőipariskolaként folytatta tevékenységét²¹⁸.

Középfokon az iparoktatás területén négy intézménytípust különböztethetünk meg. A felsőipariskolákat illetően az első intézmény 1872-ben Kassán alakult meg magániskolaként, majd állami kézbe került. Néhány évvel később Budapesten az *Állami Felsőipariskola* folytatta a sort, amelyből az építészeti szakosztály kivált és önállóan, Budapesti *Állami Felső Építőipari Iskola* néven folytatta tevékenységét. Szegeden 1908-ban jött létre a *Szegedi Állami Felsőipariskola*. Az ipari iskolák második típusát az ipari szakiskolák jelentették. Míg az előző típus elméletorientált, addig ez a gyakorlatra helyezi a hangsúlyt. A harmadik típus a nőipariskola, mint a már említett *Országos Nőiparegylet* iskolája. A diákok mindenekelőtt ruhák szabásával, varrásával, valamint hímzéssel foglalatostkodtak. A negyedik típus a kézművesiskolákat foglalta magába, ahol a háziipar került a középpontba²¹⁹.

A *József Műegyetem* a dualizmus időszakában vált egyetemi szintű intézetté. Öt év alatt végezhettek el a hallgatók a képzést, a bekerülés feltétele az érettségi vizsga letétele vagy a reáliskolai végzettség volt. A selmeci *Erdészeti és Bányászati Akadémia* főiskolai rangra emelkedett és több tanszak jött létre. Az öt esztendő képzés első három évében az elméletet sajátították el, míg az utolsó két évben a gyakorlatra koncentrált a képzés²²⁰.

A mezőgazdasági oktatás a másik két ágazathoz képest kisebb figyelmet kapott. A 19. század végén a kisebb településeken jöttek létre a gazdasági ismétlő iskolák, amelybe az elemi oktatást követően léphettek be a tanulók. Ezek az ismétlő iskolák tananyagukat annak függvényében alakították ki, hogy a helyi viszonyok mit kívántak meg. Nagyobb településeken a szaktanítós gazdasági ismétlőiskolák nyitották meg kapuikat. Az idősebb fiúk számára (16-20 év) földművesiskolák, a hasonló korú lányok számára a gazdasszonyi és háztartási tanfolyam álltak rendelkezésre.

Míg középfokon felső ipari és felső kereskedelmi iskolák alakultak, addig ez az intézménytípus a mezőgazdasági képzés területén nem jött létre. Ugyanakkor öt

---

²¹⁷ PATYI, 2021

²¹⁸ FERICSÁN, 1999

²¹⁹ GELLÉRI, 1892; SANDA, 2016

²²⁰ OROSZ, 2003

vincellériskolában tanulhattak a fiatalok szőlészeti és borászati ismereteket. Felsőfokon (1906-tól) öt intézményben tanulhattak a hallgatók országszerte, egységes szervezeti felépítésben.

A dualizmus időszakát követően a szakképzés valamelyest háttérbe szorult. 1922-ben a 12. törvénycikkkel a VKM megemelte a tanoncképzésben résztvevők elméleti órakeretét a színvonal emelése érdekében. A törvény középfokon csökkentette az ipari szakiskolák és nőipariskolák képzési idejét, azáltal a gyakorlati oktatás arányát is. A felsőipariskolákban nem változott a képzési idő, viszont a gyakorlat itt is veszített eddigi mennyiségéből. Az országhatárok újra rajzolása révén a trianoni Magyarországon összesen három felsőipariskola maradt. A felsőfokú intézmények tekintetében a legnagyobb változást a *József Műegyetem*, illetve a *Bányászati és Erdészeti Főiskola*, valamint egyéb intézmények összevonása jelentette *József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmé*.

Alapfokon a gazdasági ismétlő népiskolák, az önálló szaktanítós gazdasági továbbképző népiskolák, valamint a mezőgazdasági iskolák álltak az érdeklődők rendelkezésére. A korábbi fölművesiskolák mezőgazdasági szakiskolákká alakultak és továbbra is az idősebb tanulókat várták²²¹. Középfokon létrejöttek a felső mezőgazdasági iskolák, amelyek közismereti és szaktárgyi tudást egyaránt nyújtottak. A század első harmadától emellett középfokú mezőgazdasági tanintézetek is nyíltak, a lányok ezirányú képzésére pedig megalakult a gazdasági felső leánynevelő intézet. Felsőfokú tanulmányok keretében a *Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán* folytathatták tanulmányaikat a hallgatók, valamint a *Budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán*, illetve az *Állatorvosi Főiskolán*²²².

VI.4. A kereskedelmi szakoktatás hazánkban, különös tekintettel a felső kereskedelmi iskolákra

A kereskedelmi ismeretek átadása a céhes kereteken kívül a különböző szerzetesrendek iskoláiban is megfigyelhető, de mint az ipari és mezőgazdasági képzés esetében, ekkor még nem beszélgetünk szervezett keretéről. Az 1777-es I. Ratio Educationis, ha implicit módon is, de már tartalmazott a gyakorlati életre felkészítő elemeket. Kikötötte ugyanis, hogy az iskoláknak közvetítenie kell „a számokkal való elbánást, hogy a számtani műveleteket mindazon esetekre, melyek a kereskedelemben és üzleti életben s a fontosabb kézműiparban

---

²²¹ OROSZ, 2003

²²² UO.

még a legnagyobb városokban is előfordulnak, alkalmazni tudják”²²³. A 18. század végén a *Pesti Polgári Kereskedelmi Testület* is kifejtette véleményét a szakoktatás nélkülözhetetlenségéről, miszerint: „Szükséges, hogy minden kereskedő a szakmájának megfelelő üzleti tőkét és kellő képzettséget mutasson ki és éppen úgy, mint kellő tőke nélkül, kellő szakképzettség nélkül se szabadjon senkinek üzletet nyitnia, vagy a saját személyére üzleti engedélyt adni”²²⁴.

Az 1802-es országgyűlésen, a kereskedelmi testületek kitartó munkájának köszönhetően, napirendre került a szakképzés kérdése, de egyelőre nem iskolai keretek között, hanem gyakorlati képzés formájában²²⁵. Érdemi előrelépés ez ügyben a tanácskozás után nem történt. Fontos viszont kiemelni, hogy alulról jövő, magánkezdemenyezések bontakoztak ki a század első felében. Magánszaktanítók idegen (elsősorban német) nyelvű szakkönyvek alapján alapfokú kereskedelmi oktatást kínáltak az érdeklődők számára. Bibanco Gyula Emánuel egyike a Pesten tevékenykedő magántanítóknak. Tanulmányait a reáliskola befejeztével a bécsi politechnikumon folytatta, majd elvégezte annak kereskedelmi tagozatát is. Megszerzett tudását a gyakorlatban is kamatoztatta, miközben folyamatosan ügyelt arra, hogy a legújabb ismereteknek a birtokába kerüljön. A széleskörű elméleti és gyakorlati tudása, valamint a képzés iránti egyre fokozódó társadalmi igény hatására indította el magántanítói pályáját. Meglevő tapasztalatainak, illetve a *Pesti Polgári Szabadalmazott Kereskedelmi Testület* támogatásának köszönhetően 1830-ban létrejöhetett Magyarország első vasárnapi kereskedelmi tanonciskolája. Az iskola két évfolyamon a kereskedelmi számtan, jog, földrajz, könyvvitel, áruismeret, világtörténet, kereskedelem-történet, technológia valamint magyar és német nyelvű fogalmazás tantárgyak keretein belül vezette be a tanulókat a kereskedelmi élethez szükséges tudnivalókba²²⁶. Bár hatalmas előrelépés volt az iskola létrejötte, Bibanco azonnal kezdeményezte egy mindennapos szakiskola megalapítását is, melyet 1830. március 16-án a 6585. számú rendelet jóvá is hagyott, akkor még nyilvánossági jog nélkül; azt az intézmény csak 1838-ban nyerte el. Az iskolakomplexum három tagozaton fogadta a diákokat. Alapfokon a vasárnapi iskolába iratkozhattak be a tanoncok, ahol négy órában sajátíthattak el alapvető nyelvtani- és kereskedelmi ismereteket. A tanított tárgyak: nyelvtan, szépírás, helyesírás, fogalmazás, kereskedelmi számtan, könyvvitel voltak²²⁷. A második tagozat a kereskedelmi iskola volt, mely három részből tevődött össze. A féléves előkészítő osztály célja a tanulók

---

²²³ KORNIS, 1913: 94

²²⁴ PÓLYA, 1896 Idézi: NAGY, 2014: 64

²²⁵ SCHACK és VINCZE, 1930

²²⁶ VINCZE, 1937

²²⁷ SCHACK és VINCZE, 1930

tudásszintjének kiegyenlítése volt, mivel nagyon különböző bemeneti ismeretekkel rendelkeztek. Ebben az osztályban elsősorban az általánosan művelő tárgyakon volt a hangsúly, az egyetlen szakmai óra a „Bevezetés a könyvvitelbe”. Ezt követően léphettek át a diákok a 12 hónapot felölelő kereskedelmi osztályba, ahol a szakmai tárgyakat Bibanco az elmélet mellett praktikus ismeretekkel is kiegészítette. Az osztály elvégzése után a diákok a megfelelő ismeretek birtokában kiléphetek a munkaerőpiacra, vagy lehetőségük volt átlépni a kereskedelmi iskola harmadik osztályába, a gyakorlóirodába. A gyakorlóiroda lehetőséget biztosított a megszerzett tudás elmélyítésére azáltal, hogy kitalált élethelyzeteket szimuláltak, és ezeket kellett a fiataloknak megoldania. Az intézmény harmadik tagozata egy bentlakásos nevelőintézet volt. A bentlakó diákok a meghatározott tanórákon felül, a szülők igényei szerint naponta további két különóránban részesülhettek. Mindenképpen említést érdemel, hogy az intézmény továbbképző jelleggel, dolgozó felnőttek számára is indított tanfolyamokat az ismereteik bővítésére²²⁸.

Bibanco iskolája az első olyan kereskedelmi iskola volt, mely nemcsak intézményes mivolta miatt emelkedett ki a korban, hanem amiatt is, mert a diákok tanulmányaik befejeztével érvényes bizonyítványt kaptak kézhez. A kereskedelmi iskola mintájára országszerte nyíltak új magánintézmények, többek között Nagykanizsán, Sopronban, Aradon.

A szakoktatás iránti fokozódó igény az országvezetést a hiányosságok pótlására ösztönözte. A bécsi politechnikum mintájára 1846-ban megalakult az első állami alapítású szakismereteket nyújtó intézmény, a *József Ipartanoda*. A hároméves képzés első éve egy előkészítő osztály volt, a második évtől trifurkáció révén ipari-, mezőgazdasági- és kereskedelmi tagozatokon folytathatták tovább tanulmányaikat a tanulók. A kereskedelmi képzés azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, csak kevesen iratkoztak be a tagozatra: az 1847/48-as tanévben mindössze 4 hallgató, így 1851-től a tagozat megszűnt²²⁹.

A nagykereskedők és testületeik az addigi eredményekkel nem elégedtek meg, és külföldi mintára kérvényezték egy középfokú kereskedelmi iskola létrehozását. A nagykereskedők magasabb társadalmi presztízsüknek megfelelően magasabb szintű oktatást akartak kivívni az államtól. Mivel azonban állami anyagi támogatásban nem részesültek, a költségek teljes mértékben a testületekre hárultak. A létesítendő iskola működési terve német és francia mintára lett kidolgozva, amely kisebb változtatásokkal elfogadásra került, így 1857-

---

²²⁸ UO.

²²⁹ BÁTHORY és FALUS, 1997

ben megkezdhette működését a *Pesti Kereskedelmi Akadémia*²³⁰ (*Pester Handelsakademie*)²³¹. Az akadémiára való bekerülés feltétele a három reáliskolai vagy négy reálgimnáziumi osztály sikeres teljesítése volt. Azon diákok, akik ennek a feltételnek nem tudtak eleget tenni, egy kétéves előkészítő iskolába²³² nyertek felvételt, ahol megszerezhették a felső kereskedelmi iskolához szükséges bemeneti ismereteket. További kritérium volt a felvételnél a betöltött 14. életév. A felső kereskedelmi iskola összesen három évet ölelt fel, a mindennapos oktatás során a tanulók nem csupán szakmai képzésben részesültek, hanem általánosan képző órákon is részt vettek. Az intézménnyel kapcsolatosan egy esti iskola is működött, ahova a tanoncok és már végzett kereskedők iratkozhattak be²³³. A hároméves képzés végén sikeres vizsgát tett tanulók úgynevezett „elbocsátó-bizonyítványt” kaptak képhez, 1869-től azonban ez már az „érettségi-vizsgálat” nevet viselte, mely feljogosított az egyéves katonai szolgálatra, és bár korlátozott mértékben, de felsőfokú tanulmányokra is²³⁴.

Tanulói létszám tekintetében az első évek a vártnál jóval alacsonyabb érdeklődést váltottak ki. Az 1859/60-as tanévben is még csak 120 fővel zajlott az oktatás. A fellendülés az 1860-as években indult meg, 1864/65-ben 172 diákkal kezdődött el a tanév, 1865/66-ban 250-nel és 1869-ben 350-nel. Az alsó osztályok tanulói létszáma rohamosan növekedett, viszont a diákság magas hányada a második év után kilépett az iskolából a munkaerőpiarca. A lemorzsolódó diákok száma a képzésen meglehetősen magas volt, csak kevesen végezték el mind a három évfolyamot, közülük is többségben voltak az önálló nagytulajdonosi családból származó fiúk²³⁵. Ez az arány az érettségi vizsgálatok bevezetésével valamelyest csökkent.

Amennyiben a tanulói összetételt felekezeti alapon vizsgáljuk, egyértelműen látszik, hogy az izraelita fiúk voltak többségben. Míg 1869 és 1874 között arányuk a diákság körében 66 százalék volt, addig a századforduló utáni évekre 82 százalékra nőtt. Az iskola növendékeinek mintegy 50 százaléka fővárosi volt, illetve további 16 százalék azon hallhatók aránya, akiknek a családja vidékről költözött Budapestre. Az apák foglalkozását vizsgálva elmondható, hogy többségben önállók küldték fiaikat az akadémiára, közülük is legnagyobb arányban a kereskedelmi szférából²³⁶. A tanulók iskola utáni pályakövetéséből kiderül, hogy a

---

²³⁰ VINCZE, 1935

²³¹ A *Pesti Kereskedelmi Akadémia* történetéhez lásd bővebben: BRICHT Lipót (1896): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia Története Alapításától 1895-ig*. Singer és Wolfner, Budapest.

²³² 1861-től egy évre csökkent az előkészítő képzés, 1871-től pedig teljesen megszűnt.

²³³ 1860-tól az 1866-os megszűnéséig az esti iskola tanoncokat már nem fogadott, kizárólag a gyakorlati életben tevékenykedő kereskedőket, ismereteik bővítésére.

²³⁴ SCHACK és VINCZE, 1930

²³⁵ BÓDY, 2006

²³⁶ NAGY, 2014

szülőkkel ellentétben nagyrészen (a vizsgált tanulók közel háromnegyede) feladták önállóságukat, és tisztviselői pályára léptek²³⁷.

Az akadémia megalapítása után a következő jelentős fordulópontot az 1868. évi 38. törvénycikk jelentette. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter ezzel a törvénnyel létrehozta a felsőbb népiskolát. Az 5000 fő feletti települések kötelesek voltak felállítani az intézményt, és biztosítani a fiúk és lányok számára is az oktatást. Bekerülni a hat elemi osztály elvégzése vagy felvételi vizsga letétele után lehetett. A képzési idő a két nem esetében eltérően alakult: fiúk számára három, a lányoknak pedig két esztendő volt. Az iskola tantárgyai között helyet kaptak szakmai jellegű órák: a fiúk órarendjében szerepelt a mezei gazdaságtan, egyszerű könyvvitel, természetrajz és természettan, tekintettel a földművelésre és iparra. A lányok számára pedig ott szerepelt a kézimunka, a természetrajz és természettan, mely a kertészetet és női foglalkozásokra való előkészítést jelentette elősorban²³⁸.

A népoktatási intézmények palettáján a felsőbb népiskola mellett megnyitotta kapuit a polgári iskola is. Nagyobb községek, amennyiben lehetőségük nyílt rá, felsőbb népiskola helyett polgári iskolát voltak kötelesek állítani. A tanulmányi idő tekintetében szintén differenciálás történt. Míg a fiúk képzése hat²³⁹, addig a lányoké csak négy évig tartott. A felvétel kritériuma a négy elemi osztály elvégzése vagy a felvételi vizsga volt. A tanórák jegyzékét vizsgálva kereskedelmi vonatkozású tárgyakat is találhatunk, említést érdemelnek az alábbi tárgyak: vegytan, természetrajz, természettan ipari, kereskedelmi és gazdasági vonatkozásban, mezei gazdaságtan vagy ipartan, könyvvitel, valamint köz-, magán- és váltójog²⁴⁰. Bár mindkét iskola általánosan képző volt, az előírt órák között egyaránt hely kaptak alapvető szakirányú ismeretek is.

Eötvös József nagy hangsúlyt fektetett a középfokú szakképzés megszervezésére, mivel úgy gondolta, hogy: „*A magyar kereskedés terjedésének és haladásának is az egyik nagy akadálya a kereskedelmi iskolák hiányában keresendő*”²⁴¹. Ezért az 1860-as évek második felétől szakembereket kért fel a külföldi intézmények (elsősorban német, francia, angol és belga) tanulmányozására, melyeket alapul vett a magyar rendszer kiépítése során²⁴². A szakképzést nem önállóan, hanem a reáliskolák és gimnáziumok felsőbb osztályaihoz kapcsoltnak képzelte el, így a közismereti és szakmai tárgyakat is megfelelő mértékben és

---

²³⁷ SCHACK és VINCZE, 1930

²³⁸ 1868. ÉVI XXXVIII. TC, 64. §

²³⁹ Az ötödik és a hatodik osztály elnéptelenedése miatt a század végére négy osztályosra redukálódott. PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

²⁴⁰ 1868. ÉVI XXXVIII. TC, 74. §

²⁴¹ BODA, 1936 Idézi: NAGY, 2014: 75

²⁴² VÖRÖS, 2013

színvonalon tanulhatták volna a növendékek, de Eötvös tervezete nem emelkedett jogerőre. 1871-ben a *Pesti Kereskedelmi Akadémia* igazgatója nyújtott be újabb javaslatot a kereskedelmi oktatás megújítására, melyet szintén elvetettek. Rövid időn belül több javaslat is visszautasításra került, így érdemi változás a képzés színvonalának emelésében nem történt.

1872-ben történt előrelépés a kereskedelmi oktatás ügyében, ugyanis a felügyelet a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter hatóköréből átkerült a vallás- és közoktatásügyi miniszterébe (Trefort Ágoston), aki még ebben az évben kiadta a kereskedelmi iskolák első szervezetét²⁴³. Ebben Trefort Ágoston kimondta, hogy az általánosan képző intézetektől elkülönítve kell működnie a kereskedelmi iskoláknak. Alapfokon az ismétlő iskolák helyett a tanoncok számára a vasárnapi vagy esti iskolák felállítását írta elő. Rendelkezett emellett egy három osztályú közép kereskedelmi iskoláról és a felsőbb kereskedelmi iskolákról, „*melyek felállítását a jövőben kifejlendő szükségétől kell feltételezni*”²⁴⁴. A három osztályú kereskedelmi iskola nyilvánossági jogot kapott és a főreáltanodával, valamint a főgimnáziummal azonos rangra emelkedett.

Az 1880-as évek több pozitív változást hozott magával, melyek növelték a kereskedelmi iskolák népszerűségét. Az 1883. évi 1. tc. (a köztisztviselők minősítéséről) az iskolát végzettek számára egyenlő jogokat biztosított a középiskolai végzettségükkel²⁴⁵. Az 1884-ben, valamint 1885-ben kiadott szervezetek pedig lehetővé tették, hogy ne csak önállóan, hanem polgári iskolákkal kapcsolatosan is alakulhassanak kereskedelmi iskolák. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az 1884-es évben a polgári iskola felső két osztálya kereskedelmi szaktanfolyamként működött, 1885-től pedig kiegészült még egy évvel a képzés és már közép kereskedelmi iskola néven folytathatta tevékenységét. Az 1884-es szervezet életbe lépésekor kilenc önálló középkereskedelmi iskola működött hazánkban, közülük egyetlen állami fenntartású²⁴⁶.

Az 1890-es évekre fokozódott a kereskedelmi iskolák iránti érdeklődés, növekedett a tanulói létszám és új iskolák is alakultak. A növekvő igény megkövetelte az új intézmények alapítását, mely révén az évtized közepére már 37 iskolát számolhatunk 5810 fővel²⁴⁷. A gyorsan keletkezett tanintézetek sok esetben nem rendelkeztek megfelelő szakmai és tárgyi feltételekkel, ennek hiányában pedig nem tudták az elvárt színvonalat biztosítani. A helyzet orvoslására Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1895. évi 44.001. számú

---

²⁴³ SCHACK ÉS VINCZE, 1930

²⁴⁴ KERESKEDELMI ISKOLÁK SZERVEZETE, 1872 Idézi: SCHACK és VINCZE, 1930: 258

²⁴⁵ 1883. ÉVI 1.TC

²⁴⁶ SCHACK és VINCZE, 1930

²⁴⁷ NAGY, 2015

rendeletben kiadta a felső kereskedelmi iskolák negyedik szervezetét²⁴⁸. Az első és legfontosabb változás, hogy ezentúl a korábbi megnevezésekkel szemben (közép kereskedelmi iskola, kereskedelmi akadémia, felsőbb kereskedelmi iskola, kereskedelmi középiskola stb.) egy egységes megnevezés használata vált kötelezővé az iskolatípusnál, mégpedig a felső kereskedelmi iskola. Neve ellenére nem felsőfokú, hanem továbbra is középfokú intézménytípus volt ez. Az intézménytípust a miniszter a felső kereskedelmi iskolai főigazgató hatásköre alá vonta, a felvételi vizsgát eltörölte, a felvételt pedig a négy középiskolai, illetve négy polgári osztály teljesítéséhez kötötte. A tanórák tekintetében jelentős változás nem történt, inkább azok megoszlásában. Új tárgyként felvételre került a vallástan és irodai gyakorlat, valamint a szakmai tárgyakra nagyobb hangsúly került. 1895-től már minden felső kereskedelmi iskolát végzett diák érettségi vizsgálattal zárta le tanulmányait. Korábban a *Pesti Kereskedelmi Akadémia* kivételével a többi iskolában csupán záróvizsgát tehettek a fiúk. Az érettségi bevezetése, ha korlátozott mértékben is, felsőfokú tanulmányok megkezdésére jogosította tulajdonosát, valamint a középiskolai érettségivel azonos kiváltságokat nyújtott²⁴⁹. A továbbtanulást választók a kereskedelmi és gazdasági akadémiákra, a kereskedelmi iskolai tanárképzőbe, valamint a közgazdasági kar kereskedelmi szakosztályára nyújthatták be jelentkezésüket.

Az új szervezet kiadása után rövid időn belül széleskörű diskurzus alakult ki a diákok óraszámára, valamint túlterheltsége kapcsán. Sok kritika fogalmazódott meg a tananyag terjedelmével kapcsolatban, többek között, hogy „*a kereskedelmi iskolák tananyagát három év alatt becsülettel elvégezni teljes lehetetlenség*”²⁵⁰. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére felmérések segítségével kívánták feltérképezni a kereskedelmi szakoktatás hibáit, hiányosságait, valamint a cégek és testületek igényeit. A beérkezett válaszok alapján 26 pontból álló tervezetet készített és nyújtott be az *Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács*, melyet az új szervezet vezérelveként képzeltek el. Az alapelvek között szerepelt többek között a magyar fogalmazás fejlesztése, az idegennyelv-oktatás gyakorlatiasabbá tétele, a gyakorlatorientáltság, a képzési idő növelése egy évvel (négyéves kereskedelmi képzés kidolgozása), kötelező testgyakorlás heti két alkalommal stb. Hosszú évekig tartó tárgyalások, szakmai egyeztetések eredményeként 1913-ban született meg az új szervezeti szabályzat, mely a következő évtől lépett volna életbe a negyedik évfolyam kiépítése céljából²⁵¹. Mindeközben,

---

²⁴⁸ NAGY, 2016

²⁴⁹ NAGY, 2014

²⁵⁰ TRAUTMANN, 1898: 201

²⁵¹ SCHACK és VINCZE, 1930

1908-ban, a három évfolyamos képzésre ideiglenes tanítástervet dolgoztak ki a diákok túlterheltségének mérséklésére, de az első világháborúig (1915) nem lépett életbe. Egyetlen eltérés a két tanterv között, hogy míg 1908-ban a testgyakorlat a kötelező órák között kapott helyet, addig 1915. évi 81.000. számú rendelet a nem kötelező tárgyak közé sorolta be. Ezzel a kötelező órák száma a heti 32-ről 30-ra csökkent. A negyedik évfolyam bevezetése az első világháború okozta tanárhiány miatt nem valósulhatott meg.

Schack Béla és Vincze Frigyes összeírása szerint a háború ideje alatt összesen hét darab fiú és 13 női felső kereskedelmi iskola nyitotta meg kapuit. A számokból arra következtethetünk, hogy a szakképzett női munkaerő felértékelődött ebben az időszakban. Ugyanakkor a tanulói létszámadatokat nézve az 1918/19-es tanévben negyedannyi (3814 fő) lány látogatott felső kereskedelmi iskolát, mint amennyi fiú (12.037 fő)²⁵².

VI.5. Az iskolatípus változásai az első világháború után

Az első világháború után a trianoni határváltozások következtében jelentős mértékben megváltozott az ország ipari, kereskedelmi és gazdasági helyzete. Az ország területének közel háromnegyede, a lakosságnak pedig 64 százaléka lett elcsatolva az anyaországtól. A megmaradt ország homogenitása növekedett: a magyar anyanyelvűek aránya 90 százalékra nőtt, felekezeti tekintetben pedig egyértelműen a katolikus népesség dominált, arányuk mintegy 75 százalék²⁵³.

A Tanácsköztársaság (1919. március – augusztus) fennállása alatt az iskolatípust üzemszervezeti szakmunkásképző iskolává, illetve szakiskolává kívánták átalakítani. Az átszervezés a kommunista ideológia szellemében valósult meg, de rövid időn belül, a Tanácsköztársaság megszűnésével a határozatok visszavonásra kerültek.

A Horthy-korszakkal kezdetét vette a valláserkölcsei alapokon nyugvó, hazafias érületű nevelés. A 20-as évek elejének politikai gondolkodásmódját befolyásolta a revízió eszméje. Az oktatás primátusa helyett a nevelőmunka került előtérbe, az individuális képzéssel ellentétben pedig nagy hangsúly helyeződött a közösségi programokra (például cserkészet)²⁵⁴.

A kereskedelmi oktatás tekintetében az 1919-es év hozta meg a régóta tervezett fordulatot. A VKM 160.500.B.XII. számú rendelete értelmében az 1919/20-as tanévtől kezdve négy évfolyammal működött a felső kereskedelmi iskola. Azok a diákok, akik 1920-ban

---

²⁵² UO.

²⁵³ GYÁNI és KÖVÉR, 2006

²⁵⁴ JÓBORÚ, 1963

terveztek érettségi vizsgálatot tenni, plusz egy évre lettek kötelezve. Azonban azon intézményekben, ahol a jelentkezők létszáma nem érte el a 20 főt, nem nyithatták meg a negyedik évfolyamot²⁵⁵. A negyedik évfolyam bevezetését az indokolta, hogy „*Hazánk boldogulása függ attól, hogy az eljövendő gazdasági harcot olyan kereskedők és általában közgazdasági munkások vívják meg, akik a nélkülözhetetlen általános műveltségen, tisztult erkölcsi felfogáson, erős nemzeti érzésen kívül megfelelő szaktudással is rendelkeznek. Mivel a célok elérésére az eddigi hároméves felső kereskedelmi iskola nem nyújthatott elegendő képzést és tudást, (...) a kereskedelemügyi miniszter úrral egyetértően elhatároztam, hogy már most, a gazdasági újjáalakulásunk küszöbén, kiadom a felső kereskedelmi iskoláknak az érdekelt körök részéről rég sürgetett négyévfolyamú tanítástervét*”²⁵⁶. A vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1919²⁵⁷-ben kiadott átmeneti tanításterv ellentmondott a korábban megfogalmazott elveknek. A negyedik évfolyam megnyitását a tanulók túlterheltsége miatt indítványozták, ennek ellenére a korábbi 30 órától 32-re emelkedett minden évfolyamon a kötelező heti óraszám és emellett elrendelte az úgynevezett munkadélutánokat, melyek keretében gyakorlati készségeiket fejleszthették a növendékek. A végleges tantervet 1920-ban adta ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter. „*A felső kereskedelmi iskolának a köznevelés szervezetében az a sajátos feladata, -írja a VKM az új tanítástervben- hogy a kereskedelmi szakképzettséget kívánó közgazdasági pályákra készítsen elő és egyúttal a valamennyi pályán egyaránt szükséges ismeretekbe való bevezetéssel műveltséget nyújtson növendékeinek. Az intézetfaj e rendeltetésében kettős cél rejlik: a szakképzettség és a műveltség megadása*”²⁵⁸. A megreformált iskolatípus két tagozatból tevődött össze. Az első két évfolyam a hazai kereskedelmi élethez igazodva kívánt hivatalnokokat és kiskereskedőket képezni. Egy idegen nyelv elsajátítása volt kötelező itt a diákok számára, valamint a gyakorlati képzés vált kiemelten fontossá. A következő két osztály a közgazdasági tagozat, ahol már egy második idegen nyelv is bekerült a tantervbe, valamint nemzetközi kitekintésben is foglalkoztak a tanulók a kereskedelmi és közgazdasági viszonyokkal. A kereskedelmi tagozat teljes értékű végbizonyítványt adott, mindkét tagozat elvégzése érettségi bizonyítvány megszerzésével zárult²⁵⁹.

---

²⁵⁵ NAGY, 2014

²⁵⁶ 1919. ÉVI 160.500. B. XII. SZ. RENDELET Idézi: SCHACK és VINCZE, 1930: 291

²⁵⁷ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. MNL OL VKM K503. 1920. – 51. csomag –18. tétel.

²⁵⁸ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. MNL OL VKM K503.1920. – 51. csomag –18. tétel.

²⁵⁹ SCHACK és VINCZE, 1930

A tanítástervet kiadásától kezdve rengeteg kritika érte, nemcsak a tagozatok kialakítása és a tanulói túlterheltség miatt, hanem az erős szelekciós mechanizmusok miatt is. Az iskolába jelentkezőknek felvételi vizsgán kellett részt venniük, majd az első két félév szintén befolyásolta további lehetőségeiket. Akik az első félév végére legalább két tárgyból elégtelen érdemjegyet szereztek, nem folytathatták tanulmányaikat. Akik pedig az első évet csak javítóvizsgával tudták teljesíteni, egy éves eltöltésben részesültek²⁶⁰.

Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter első intézkedése volt az, hogy a vallástan órák számát minden évfolyamon egyről kettőre emelte. 1923-ban kiadott 98.210.VI. számú rendeletével kivette a tanítástervből a munkadélután, a két tagozatot megszüntette, ezzel a képzést egységessé tette, valamint egy évvel később a felvételi vizsgákat is eltörölte. Klebelsberg 1927-ben új tanítástervet (68.000. sz. rendelet) és új rendtartást (67.500. sz. rendelet) is kiadott, mivel akkor még az 1895-ös volt érvényben. A tanítástervben tárgyankénti lebontásban olvashatók a meghatározott célkitűzések. Az 1920-as tanítástervhez képest a tanulók össz-óraszámát négyel csökkent (a heti 32-32-32-32-ről 30-30-32-32-re)²⁶¹.

1929 szeptemberében 50 felső kereskedelmi iskola működött Magyarországon, melyből egy iskolának csak egyetlen évfolyama volt. Budapesten 15, vidéken 34²⁶² iskola volt megtalálható. A fiúiskolák száma közel kétszerese volt a női iskoláknak; előbbiből 31, utóbbiból 18 található országszerte. A kereskedelmi iskolai növendékek létszámát tekintve összesen 11.067 fő szerepel a statisztikában. Az 1930-as érettségi statisztika alapján az összes férfi és női kereskedelmi abiturienus száma 52.190 fő²⁶³ volt.

Az 1930-as években újabb változások mentek végbe a sokat kritizált felső kereskedelmi iskolák életében. 1931-től új érettségi vizsgaszabályzat lépett életbe, az írásbeli érettségi tárgyai az alábbiak: magyar fogalmazás, kereskedelmi számtan, idegen nyelvi kereskedelmi levelezés, gyakorló iroda; a szóbeli vizsgálat tárgyai: közgazdaságtan és jogi ismeretek, magyar irodalom, földrajz, történelem, német nyelv, valamint áruismeret²⁶⁴.

Politikai szintéren is átalakulás tapasztalható a korszakban. 1932-től Hóman Bálint vette át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését, aki elődjével, Klebelsberg Kunóval ellentétben a differenciálás mielőbbi megszüntetését kezdeményezte és egységes középiskolai képzést indítványozott. Az 1924. évi 11. tc. kimondta, hogy „*A középiskolának három faja van:*

---

²⁶⁰ NAGY, 2014

²⁶¹ A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és a tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. MNL OL VKM K503.1920. – 51. csomag –18. tétel.

²⁶² Az egyetlen évfolyammal működő nyíregyházi intézményt nem számítva.

²⁶³ SCHACK és VINCZE, 1930

²⁶⁴ 1930. évi 622-05-08. számú rendelet az új érettségi szabályzatról. MNL OL VKM K503. 1933 – 157. csomag – 10. tétel

*a gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola*²⁶⁵, egy évtizeddel később viszont Hóman a korai szelekció eszközeként, valamint egységes oktatási-nevelési szempontok és nemzeti szemléletmód kialakítása érdekében az 1934. évi 11. tc.-ben kijelenti, hogy a magyar középiskola a gimnázium, feladata, „*hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye*”²⁶⁶.

A kereskedelmi iskolával kapcsolatban számtalanszor fogalmazódott meg az a kritika, hogy csak nevében kereskedelmi, de leginkább hivatalnoki pályákra készít fel. Ezt tovább erősíti az 1934-ben kiadott 44.000. számú rendelet azon utasítása, mely a tudományos-közgazdasági vonalat hangsúlyozta. Hóman jóvoltából 1938-ban megszületett az első, régóta várt szakiskolákra vonatkozó törvényi szabályozás. Korábban kizárólag rendeleti úton történt határozathozatal. Az új törvény értelmében három középiskola-típus létezik: az elméleti irányú gimnázium, a gyakorlati líceum, valamint a gyakorlati gazdasági középiskola (mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari középiskola). Az iskolába az nyerhetett felvételt, „*aki a gimnázium vagy polgári iskola negyedik osztályát sikerrel elvégezte és tizennyolcadik életévét még nem töltötte be*”²⁶⁷. A gazdasági középiskola célkitűzése, hogy továbbra is koedukáció nélkül vallásos ifjúságot neveljen, gazdasági- és szaktudást adjon át a diákoknak, valamint, hogy a nemzeti érzületet kialakítsa bennük és azt ápolja.

A kereskedelmi középiskoláknak a megfelelő gyakorlati képzés biztosítása érdekében gyakorló irodát kellett szervezniük. A kereskedelmi középiskolák számára 1940-ben a 62.500. számú rendelettel²⁶⁸ bocsátották ki az új tanítástervet. Az iskolatípus nagymértékben közelített a gimnáziumokhoz, hiszen céljaik, a tanítási módszerek, illetve elveik is megegyeztek, ami pedig nem más, mint „*kiművelt emberfő*” nevelése²⁶⁹. A heti óraszámok 30-ra csökkentése továbbra sem valósult meg, viszont egyes órákat összevontak a tanulók terheinek csökkentése érdekében, valamint a nyelvek oktatása ügyében egy kötelezően oktatandó nyelvet írtak elő, de a korábbinál magasabb óraszámban. A kellő gyakorlati tapasztalatszerzés érdekében kötelező üzemi gyakorlatot írtak elő minden évfolyamon.

---

²⁶⁵ A leány-középiskolák esetében a differenciálás 1926-ban történt meg. A három típus a 1) latinos műveltséget nyújtó leánygimnázium, 2) a természettudományokat és modern nyelveket központba helyező leánylíceum, valamint 3) az egyetemi tanulmányokra nem jogosító, női munkákat is oktató leánykollégium. 1924. ÉVI XI.TC. 1. §

²⁶⁶ 1934. ÉVI XI. TC. 1. §

²⁶⁷ 1938. ÉVI XIII. TC. 42. §

²⁶⁸ A felső kereskedelmi iskolák átszervezése kereskedelmi szakiskolákká és a kereskedelmi középiskolai tanításterv kiadása. 1940. évi 62.500. számú rendelet. MNL OL VKM K503. –1937-1944 – 193. csomag – 1.tétel.

²⁶⁹ LOCKA, 1944 Idézi: NAGY, 2014: 131

Az 1940-es évektől kevesebb figyelmet kaptak a szakiskolák, a népiskolai képzés kapott nagyobb hangsúlyt. Ugyanis a 40-es évek vívmánya a nyolc osztályos népiskola²⁷⁰ volt, majd, 1945-től az általános iskola. Az új típus célja a széles körben megvalósuló népnevelés és az analfabetizmus visszaszorítása volt. A középiskolai rendszer szintén jelentős változásokon ment keresztül. A nyolc osztályos modell helyét a négy osztályos forma vett át. A latin nyelv dominanciája csökkent, a német mellett az egyéb tanulható modern idegen nyelvek palettája szélesedett. Az 1946/47-es tanévben 4016 nép-, illetve általános iskola, 354 polgári iskola, 173 gimnázium és 129 gazdasági középiskola működött az ország területén²⁷¹.

1948-ben (33. tc.) az akkori politikai-ideológiai törekvések következményeként, az egységes világnézet kialakítása céljából megtörtént a felekezeti iskolák államosítása, amiről Ortutay Gyula így nyilatkozott: „... az iskolaiügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon is éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendéket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző posztjain, a szellemi, gazdasági, politikai és egyéb irányító posztjain hogyan viselkedjék és vezesse a hatalom érdekében az ország népét... Az iskolaiügyön keresztül az állami apparátusnak módja van, ha tetszik bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni...”²⁷²

VI.6. A nők (kereskedelmi) szakképzési lehetőségei

A 19. század gazdasági változásai elkerülhetlenné tették a nők munkaerőpiacra való kilépését. Bár kezdetben kis számban csatlakoztak be a munka világába és többnyire szakképzettséget nem igénylő foglalkozási köröket töltöttek be, de egyre égetőbbé vált szakmai jellegű képzésük. A század végéig a tanító-, óvó- és nevelőnői képzésen kívül egyéb lehetőség nem áll rendelkezésre. Az intézményes szakiskolai rendszer kiépítése a lányok esetében az első világháborút megelőző időszakban nem történt meg, ami nagyban megnehezítette a munkavállalásukat²⁷³. Kezdeményezésekkel viszont már a 18. század során is találkozunk.

Prónay Gábor a nők családanyai hivatására fókuszálva kezdeményezte egy alsófokú oktatási intézmény kialakítását, melynek tervezetét elutasították, így a képzés nem valósulhatott meg. Az 1780-as években alakult meg Tessedik Sámuel szorgalmatossági iskolája, mely a

---

²⁷⁰ Bár az ötlet már évtizedekkel ezelőtt felmerült, felállítására eddig nem került sor. 1940. ÉVI XX.TC.

²⁷¹ PUKÁNSZKY és NÉMETH, 1996

²⁷² UO.

²⁷³ NAGYNÉ SZEGVÁRI, 1969

lányok számára is megnyitotta kapuit. Ugyanebben az évtizedben olyan szövő-fonó iskola nyitotta meg kapuit Pesten, amely elsősorban szegény sorsú gyermekek számára kívánt kenyérkereső szakmát biztosítani²⁷⁴.

Az első kezdeményezések főként az ipari oktatásra terjedtek ki. A nemi sajátosságokból fakadóan a nők ipari tevékenysége a kézimunka különböző formáit foglalta magába. Feltehetően ezért ez az ágazat indult először fejlődésnek. Eötvös József a 19. század közepén már felveti az intézményesült szakmai képzés lehetőségét, de törekvései ekkor még nem találtak visszhangra. Az első tényleges tanfolyamot az 1874-ben nyíló *Nőipartanoda* kínálta a négy elemi osztály teljesítése után. A hímzés és ruhavarrás mellett a kereskedelmi ismeretekbe és könyvkötésbe is betekintést nyertek. Fél évtizeddel később az iskola reformon esett át, a képzést két évre csökkentették a korábbi háromról, valamint a felvételt a hat elemi osztály elvégzéséhez kötötték²⁷⁵. A nők ipari tevékenysége a férfiakétól eltérően nem minden esetben vált el az otthonától, többnyire háziipar-szerűen űzték²⁷⁶, a dualizmus végéig pedig a kézimunkával szinte egyet jelentett²⁷⁷.

A nők kereskedelmi képzése érdekében már az 1870-es években is szót emeltek. Magániskolai oktatásra ugyan volt már példa, de az első önálló női kereskedelmi tanfolyam 1888-ban Budapesten jött létre. Az első két évben hat hónapot ölelt fel a képzés, 1900-tól nyolc hónapra emelkedett²⁷⁸. Általában nem önállóan, hanem más iskolákkal kapcsolatosan működtek a tanfolyamok. A képzés színvonala sok esetben nem felelt meg az elvárásoknak, így egyre sürgetőbbé vált egy iskolarendszerű, magasabb képzettséget biztosító iskolatípus kialakítása. 1909-ben kérvényt nyújtottak be ez ügyben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyet jóváhagyott, így még ugyanebben az évben megnyithatta kapuit az első női felső kereskedelmi iskola Pozsonyban. A növekvő érdeklődést bizonyította, hogy a diákság száma évről-évre emelkedett, a vidékről érkezők elszállásolása érdekében pedig internátust is felállított az iskola²⁷⁹. Ezt követően egyre több felső kereskedelmi iskola alakult lányok számára, többek között 1912-ben Pécsen²⁸⁰.

Az 1895. évi 44.001. számú rendelet a női kereskedelmikben is érvénybe lépett, így néhány apróbb különbségtől eltekintve a két nem azonos anyagot sajátíthatott el, érettségi bizonyítványuk egyenlő jogosítványokat biztosított. Ugyanakkor a kereskedelmi érettségi

---

²⁷⁴ Uo.

²⁷⁵ NAGY, 2014; SANDA, 2016

²⁷⁶ GYÁNI, 2009

²⁷⁷ NAGYNÉ SZEGVÁRI, 1969

²⁷⁸ NAGY, 2010

²⁷⁹ NAGY, 2014

²⁸⁰ A pécsi iskoláról lásd bővebben a VIII. fejezetet.

(melyet a lányok 1912-től lehettek) nem egyenjogú a gimnáziumi érettségivel, hiszen csak korlátozott mértékű továbbtanulásra ad lehetőséget. 1918-ig 17 darab női felső kereskedelmi iskola jött létre az ország területén²⁸¹.

A női felső kereskedelmi iskolám mellett 1916-tól létrejöttek a felső kereskedelmi leányiskolák, melyek a felső leányiskolák felső három évfolyamát jelentették. Célját tekintve szintén kenyérkereső pályára kívánta felkészíteni a lányokat, viszont tantervükben különböztek egymástól. A női felső kereskedelmi iskola órarendjében magasabb számban kaptak helyet a szakmai tárgyak, míg a felső kereskedelmi leányiskolában a közismereti tárgyak voltak többségben. Emellett az anyai, háziasszonyi teendőkre is szerette volna felkészíteni növendékeit. A lányoknak ezzel az új iskolával már három különböző képzés állt rendelkezésükre a kereskedelmi ismeretek megszerzésére, ami nem aratott osztatlan sikert a közvélemény szemében. A *Kereskedelmi Szakoktatás* hasábjain Sebők Jenő fejtette ki hosszasan a véleményét arról, hogy maguk a munkaadók sincsenek tisztában vele, milyen különbséget jelent a tanfolyami, a felső kereskedelmi leányiskolai, illetve női felső kereskedelmi iskolai végzettség, de sokszor a szülők és maguk a tanulók sem²⁸². A felső kereskedelmi leányiskolát sok kritika érte a tanári kar szakmai felkészületlensége miatt, az 1923/24-es tanévtől pedig megszűnt. Mivel a női felső kereskedelmi iskolák fejlődése a fiúiskolákéval megegyező módon zajlott, így erre hosszasabban nem térünk ki.

---

²⁸¹ NAGY, 2014

²⁸² SEBŐK, 1918

VII. Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolákról

*„Ma már minden intelligens szülő kötelességének ismeri,
hogy leánygyermekét ép úgy, mint a fiút,
valamely kenyérkereseti pályára képesítse”²⁸³*

A sajtótermékek bevonása a neveléstörténeti vizsgálódásokba új információt és új perspektívát jelenthet a kutatók számára. Kéri Katalin ugyanakkor felhívja arra a figyelmet, hogy kellő kritikával és körültekintéssel kell eljárni a sajtóorgánumok esetében, mivel azok az olvasói igények kiszolgálása érdekében olykor elferdítik a tényeket. Segítség lehet azonban a sajtó bizonyos adatok ellenőrzésében, valamint az oktatáspolitikai és a nevelési eszmények feltérképezésére, a korszak gyermekszemléletének feltárására, és – ami esetünkben különösen releváns – az iskolák működésével kapcsolatos megannyi információ megismerésére. Szem előtt tartottuk azt a szempontot, hogy *„nagyobb körültekintésre van szükség egy-egy cikk tartalmának értelmezése és elemzése során, hiszen az egyes írások gyakorta nem a közvélemény gondolatait tükrözik, hanem csupán az újságíróét, egy olvasóét vagy valamely érdekcsoportét”²⁸⁴.*

VII.1. A sajtótermékek vizsgálatáról

Az alábbi fejezetben a női felső kereskedelmi iskolákról alkotott képet, az intézmény működéséhez és az oktatás mikéntjéhez kapcsolódó véleményeket mutatjuk be a különböző nyomtatott sajtóorgánumokban publikált írásokon keresztül. A kiadványok kiválasztásának alapját a lapok eltérő orientációja és fókuszja képezte.

A vonatkozó írások bemutatását megelőzően minden esetben kitérünk a sajtótermék jellemzőinek az ismertetésére, így a lapjaikon megfogalmazott vélemények is árnyaltabb értelmezést nyernek. Ezen túlmenően az írások szerzőinek bemutatása, illetve nőneveléshez, szakképzéshez való viszonyuk is fontos szempont lehet az elemzés során, hiszen ebből következtethetünk a témában való jártasságukra, kompetenciájukra. Az értekezés időbeli kereteit, az 1909-től 1938-ig tartó időszakot vettük alapul a sajtóorgánumok áttekintése során.

---

²⁸³ BÉDY-SCHWIMMER 1910:195.

²⁸⁴ KÉRI 2001: 37

A felhasznált sajtótermékek elérhetőségük szempontjából két csoportba sorolhatók. Az első csoportba a kizárólag papíralapon kutatható orgánumok tartoznak. Ebbe a kategóriába egyetlen elem került, a *Kereskedelmi Szakoktatás*. Minden egyéb, az alábbiakban vizsgált és prezentált lap, így a *Magyar Pedagógia*, a *Nemzeti Nénevelés*, a *Pécsi Napló*, az *Ujság*, valamint a *Magyar Iparoktatás* digitalizált formában az interneten fellelhető, ami nagyban elősegítette a kutatói munkát.

A *Kereskedelmi Szakoktatás* vonatkozó írásainak kiválasztása során mindenképp a tartalomjegyzékben szereplő címeket vettük alapul, és ezek alapján jelöltük ki a lehetséges írások körét. A digitálisan elérhető tartalmak esetében más megközelítés révén történt a kiválasztás. Mivel a *PTE Digitália* és az *Arcanum Digitális Tudománytár* adatbázisa (ADT) lehetővé teszi a szövegben való keresést, így kulcsszavak meghatározásával és alkalmazásával szűkíthetővé vált a repertoár. Keresőszavakként a „*felső kereskedelmi*” és „*felsőkereskedelmi*” hívószavakat határoztuk meg. Az egyben- és különírt szóhasználat magyarázata, hogy a korabeli sajtótermékek, szakirodalmak és dokumentumok rendszeresen éltek mind a kettő írásmóddal, akár egyazon közleményen belül is. Így annak érdekében, hogy ne mulasszunk el témánk szempontjából releváns publikációkat, mindkettő írásmódot figyelembe vettük.

Ugyanakkor az olvasóban jogosan felmerülhet a kérdés, hogy a disszertáció szerzője miért nem a „*női felső kereskedelmi*”, illetve „*női felsőkereskedelmi*” hívószavakat választotta. Ezen választást több megfontolás is indokolta. Egyfelől a „*felső kereskedelmi*” keresőszó nem kizárólag erre az összetételre vonatkozó találatokat listázta, hanem minden olyat is, amelyben külön-külön megtalálható a *felső* és a *kereskedelmi* kifejezés. Ennek következtében gyakran kaptunk olyan találatokat is, amelyek nem kapcsolódtak a témánkhöz. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a *női* keresőszó megjelenne, a lánynövendékek iskoláit tematizáló írásokhoz is eljutottunk. Másfelől, bár az intézménytípus hivatalos megnevezése női felső kereskedelmi iskola, még a hivatalos dokumentumokban is gyakran találoztunk azzal, hogy leánykereskedelmi vagy felső kereskedelmi leányiskolaként hivatkoztak rá. Ez különösen körültekintő eljárásmodot igényel a kutató részéről, mivel a vizsgált korszakban más tantervvel és más működési elvvel, de felső kereskedelmi leányiskola néven egy teljesen különálló intézménytípus is működött²⁸⁵.

---

²⁸⁵ A felsőkereskedelmi leányiskoláról lásd bővebben a VI.5. fejezetet.

VII.2. A Kereskedelmi Szakoktatás

A *Kereskedelmi Szakoktatás* című folyóiratot Schack Béla alapította 1892-ben Pozsonyban²⁸⁶. A lap a hazai kereskedelmi oktatás központi folyóirata lett, majd két évvel később, 1894-ben hivatalosan is a *Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületének Közlönyévé* vált. Évente 10 számmal jelent meg az olvasóközönség számára. Egy-egy szám tartalomjegyzékét átlapozva egyértelműen látszik a tematikai sokszínűség: a cikkek között helyet kaptak módszertani írások, jegyzőkönyvek, könyvajánlók, más országok kereskedelmi képzését bemutató tájékoztatók, statisztikai beszámolók stb. Szerkesztői között olyan neveket tudhatunk, mint az alapító, Schack Béla²⁸⁷, Vincze Frigyes²⁸⁸ vagy Trautmann Henrik. A szerzők neveinek áttekintése során szembetűnő, hogy szinte kivétel nélkül férfiak voltak, nőket csak elvétve találtunk. A szaklap 1944-ben szűnt meg.

VII.2.1 A szerzők

A *Kereskedelmi Szakoktatás* lapszámait alapvetően 1909-től 1938-ig (ekkor a felső kereskedelmi iskolák középszintre emelkedtek és középiskola néven működtek tovább) tekintettük át, ugyanakkor két olyan cikkről is mindenképpen fontosnak tartottuk szót ejteni, amelyek még 1909 előttről származnak. (Ennek okáról az alábbiakban részletesen is írunk). Így összesen hat (négy + kettő) témánkat érintő publikációt vettünk számba.

A szerzők személye a hat írásból kettőnél egyáltalán nem volt feltüntetve és utalás sem volt található, így a kilétük teljesen anonim maradt. A további négy esetben az írók névvel vállalták észrevételeiket, értékítéletüket. Ami a nemi eloszlást illeti, a beazonosítható szerzők közül három férfi volt, és csupán egyetlen a nő. Az alábbiakban először a szerzők személyét mutatjuk be röviden, majd azt követően kronológiai sorrendben térünk ki a releváns publikációk

---

²⁸⁶ A lap bemutatásával és a női felső kereskedelmi iskolával kapcsolatban megjelent írások elemzésével foglalkozó fejezet STUMMER Krisztina (2021): *Nők a Kereskedelmi Szakoktatás hasábjain*. In: SIMONICS István, HOLIK Ildikó és TOMORY Ibolya (szerk.): *Módszertani újítások és kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén: X. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia Tanulmánykötet*. Óbudai Egyetem, Budapest. 386-395. című tanulmányának átdolgozott és bővített változata.

²⁸⁷ Schack Béla úttörő a kereskedelmi szakoktatás területén. Szakmai pályafutása során a kereskedelmi iskolák főigazgatója lett, majd a vallás- és közoktatási minisztériumban kinevezték a kereskedelmi oktatási ügyosztály főnökévé. KENYERES, 1967

²⁸⁸ Vincze Frigyes a Kereskedelmi Akadémia tanára, majd később igazgatója volt. (Dr. Vincze Frigyes tanár, Magyar Nemzeti Digitális Archívum, https://mandadb.hu/tetel/17020/Dr_Vincze_Frigyes_tanar)

ismertetésére, végezetül azokat tartalmuk alapján csoportosítottuk, összefüggéseket keresünk és következtetéseket vontunk le.

Vargha Lajos, elemi és polgári iskolai tanító, a tanulmányait Győrben, a fővárosban és Székesfehérváron folytatta. Oklevelei megszerzése után még tovább képezte magát és kereskedelmi szakiskolai vizsgát is tett. Pedagógiai pályafutása során polgári iskolai tanárként, elemi iskolai igazgatóként és felső kereskedelmi iskolai tanárként egyaránt működött. Aktív közéleti tevékenysége részeként a *Vas megyei tanító-egyesület* járásköri alelnöki pozícióját töltötte be.²⁸⁹

Sebők Jenő, a földrajz, a kémia és az áruismeret tanára, munkásságát Pozsonyban kezdte meg, majd Győrött folytatta, kezdetben a női, később a fiú felső kereskedelmi iskolában. Pedagógiai munkásságának szerves részét képezte a szemléltetés, amelyet gyakran iskolai tanulmányutak keretében valósított meg. Aktív közéleti szerepvállalása révén csatlakozott a *Vöröskereszt Egyesülethez*, valamint a *Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesületéhez*. Írásai nemcsak a *Kereskedelmi Szakoktatásban*, hanem a helyi lapokban is megjelentek, továbbá fűződnek a nevéhez ismeretterjesztő írások, útleírások és még színdarabok is.²⁹⁰

Szirmai Gina, a folyóirat egyetlen női szerzője, középiskolai és felső kereskedelmi iskolai tanárnő, emellett okleveles gyorsírástanár volt. A *Budapesti Kereskedelmi Akadémián* megbízott óraadóként német és francia nyelvet oktatott a növendékek számára²⁹¹.

A folyóirat negyedik és egyben utolsó névvel szereplő írója Szuppán Vilmos²⁹². Szuppán középiskolai oklevelének megszerzése után változatos pedagógiai utat járt be, és széleskörű tapasztalatokra tett szert. Pályája főreáliskolai tanárként indult, ezt követően a polgári iskolai tanítóképzőben vállalt állást. Részt vett a közoktatásügyi minisztérium népoktatásügyi osztályának munkájában. A nőnevelésbe a budapesti állami felsőbb leányiskola igazgatói pozíciójában kapcsolódott be, sőt, a vidéki állami felsőbb leányiskolák miniszteri biztosává is kinevezték. A kereskedelmi szakoktatás területén is tevékenykedett, amikor a *Budapesti Kereskedelmi Akadémia* igazgatói székét töltötte be. Számos publikáció, tankönyv

---

²⁸⁹ Vargha Lajos. In: SZINNYEI József szerk. (é.n.): Magyar írók élete és munkái, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/v/v29227.htm>

²⁹⁰ SEBŐK Jenő. Győri SZC Baross Gábor Két Tanítási Nyelvű Közgazdasági Technikum, <http://www.barossgyor.hu/hun/sebok-jeno.html>

²⁹¹ VINCZE, 1934

²⁹² Szuppán Vilmos a vezetéknevét többféle formában is használta: Suppan, Suppán és Szuppán. Az értekezésben egységesen a Szuppán írásmódot használtuk.

és értekezés²⁹³ kapcsolódik a nevéhez, kritikai észrevételeivel és reformjavaslataival különböző szakmai lapokban és fórumokon találkozhatunk.²⁹⁴

VII.2.2 Az írások

Korábban már utalást tettünk rá, hogy a hat vonatkozó írás közül kettő nem tartozik a vizsgált időperiódusba, mivel azt megelőzően keletkeztek (1895, 1897). Ennek ellenére elengedhetetlen és szükséges volt, hogy beemeljük őket az elemzés kereteibe, és említést tegyünk róluk. Mind a két esetben közel 15 évvel az első női felső kereskedelmi iskola megnyitása (1909) előtt már megfogalmazódott az az elképzelés, hogy a lányok szakmai ismeretszerzésének biztosítására – a leánygimnáziumok mintájára – nem kizárt a fiúiskolákhoz hasonló intézmények felállítása. A 19. század végének aktuális társadalmi és oktatásügyi lehetőségeitől elrugaszkodva, előre prognosztizálták a női intézménytípus megnyitását.

Vargha Lajos 1895-ben *Női kereskedelmi tanfolyamaink* címmel értekezett a tanfolyamok időtartamáról, valamint minőségéről. A tanulmányi idő növelését javasolta, ettől remélve a minőség emelkedését. Emellett kilátásba helyezte, hogy a leány növendékek számára is elérhetővé kellene tenni magasabb „qualificatio” megszerzését. Ezen a gondolatmeneten tovább haladva úgy fogalmaz, „nem lehetetlenség tehát, hogy egyszer csak arra ébredünk, hogy a felső kereskedelmi iskolákkal szemben női kereskedelmi akadémiákat találunk. Joggal félnek tehát a férfiak”²⁹⁵. Az utolsó mondata háttérben a korszakban egyre fokozódó nővita azon gondolata sejthető, miszerint a férfiak attól tartanak, hogy a munkát vállaló nők elveszik tőlük a kenyérkereseti lehetőséget²⁹⁶.

A második újságcikk névtelen szerzője Ábrai Lajos igazgatónak arra a megnyitóbeszédére alapozta a cikkét, amely az Aradi Női Kereskedelmi tanfolyam megnyitóján hangzott el. Hosszú folyamat eredményének nevezte, hogy Magyarország eljutott a női kereskedelmi tanfolyamok megnyitásáig. Kilenc esztendő telt el attól a koncepciótól, „*hogy a férfiak ipari és kereskedelmi szakoktatását ki kell egészíteni a nőknek ugyanilyenmü*

---

²⁹³ SZUPPÁN Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák multja és jelene*. Lampel Róbert, Budapest.; LÉVAY Ferencz, MORLIN Emil és SZUPPÁN Vilmos (1893): *A magyarországi népoktatásiügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közgazgatása I.* Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.; SZUPPÁN Vilmos (1907): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907*. Budapesti Kereskedelmi Akadémia, Budapest.

²⁹⁴ Szuppán Vilmos. In: SZINNYEI József (é.n.): Magyar írók élete és munkái, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

²⁹⁵ VARGHA, 1895: 124

²⁹⁶ A 19. és 20. század nőképéről lásd az V. fejezetet.

szakoktatásával” odáig, hogy ez tanfolyam formájában megvalósulhatott. Egyidejűleg reményét fejezte ki a kereskedelmi szakoktatás jövőbeli minőségi fejlődésével kapcsolatban, de elismerte, hogy „*az idő pedig, legalább nálunk, nem érkezett el még arra, hogy a millenárius évben megnyilt első leánygymnasium mintájára női felső kereskedelmi iskolákat állítsunk*”²⁹⁷. A tanfolyam szerényebb célokat állított fel a tanulók képzése során, mint a felső kereskedelmi iskola, de ezek a célkitűzések kétségkívül változatosabbak. Megállapítását, miszerint hazánkban nem érkezett el az ideje egy női felső kereskedelmi iskola felállításának, korának erkölcsével és mentalitásával magyarázta. Véleménye szerint az erkölcsi normák átalakulása minden korban hosszabb idő alatt megy végbe és sok energiát igényel, de a jelenkori ember kötelessége a változások előkészítése és a szemléletformálás. A női művelődés és szakképzés széleskörű társadalmi elfogadása szerinte a jövő feladata, de az alapokat a jelenben kell letenni, így „*lassankint le fognak dűlni azon sorompók, melyeket rövidlátásunk és előítéletünk nem annyira az illendőség és erkölcs oltalmára, mint inkább tiszta érzés és józan felfogás rovására állított fel*”²⁹⁸. Bizott benne, hogy a jövőben szélesebb körben elterjed az „eszme”, és hogy a férfiak mellett a nők előtt is kinyílnak a kapuk a szakmai és magasabb műveltség megszerzésének irányába.

A Pozsonyi Női Felső Kereskedelmi Iskola megnyitása című 1910-es közlemény anonim módon jelent meg. Amint azt a cím sejteti, az első női felső kereskedelmi iskola megnyitásának körülményeiről számolt be a szerző. Előzményként a város gazdasági és társadalmi fejlettségét hangsúlyozta, amely fontos előfeltétele volt az iskolaalapításnak. Pozsony kiemelkedő érdeme, hogy elsőként adott helyet és lehetőséget a leányok számára a kereskedelmi ismeretek magasabb szintű elsajátítására. A gazdasági és társadalmi élet átalakulása nemcsak a férfiaktól, hanem immár a nőktől is megkívánta a gyakorlatias tudást: mind anyaként és feleségként, mind pedig a munkaerőpiacon. Nem adódott lehetőség minden nő számára a (korai) házasságkötésre és a családalapításra, valamint, hogy találjon maga mellé egy gondoskodó, családfenntartó férjet; egyre többek kényszerültek akarva-akaratlanul a munkaerőpiacra önfenntartás céljából. A biztos állás és kereset alapvető feltételévé vált a munkakör betöltéséhez szükséges általános és praktikus tudás. A lányokban rejlő képességek alkalmassá teszik őket a kereskedelmi pálya művelésére, amennyiben erre lehetőségük nyílik és a szükséges ismereteket elsajátítják. Az intézmény célja a nők felkészítése az életre és „*aki pedig ebben az országban fegyvert ad a nők*

---

²⁹⁷ NŐK A KERESKEDELMI AKADÉMIABAN..., 1897: 89

²⁹⁸ UO.: 92

kezébe, *existenciát biztosít nekik, az humánus dolgot mivel*²⁹⁹. A legjelentősebb fegyver, amelyet az életben való boldoguláshoz biztosítani lehet és kell, a tudás.

Sebők Jenő a munkavállalás oldaláról közelítette meg a kereskedelmi képzést. Az első világháború idején kialakuló munkaerőhiányt a nők bevonásával sikerült mérsékelni. Úgy gondolta, hogy a nők várhatóan a háborút követő időszakban sem kívánják az állásaikat feladni, hanem továbbra is a munkaerőpiacon maradnak. Sebők egyfelől arra a kérdésre kereste a választ, hogy a hivatalnoki és kereskedelmi pályára igyekvő nők és férfiak előképzettsége megfelel-e egymásnak, másfelől pedig arra, hogy ezeken a pályákon dolgozó nők előképzettsége egységes-e. Ez utóbbi kérdésre hosszasan fejtette ki meglátásait. Egyértelműen kijelentette, hogy nem egységes a képzés, hiszen három különböző úton (női kereskedelmi tanfolyam, női felső kereskedelmi iskola, felső kereskedelmi leányiskola) juthattak a lányok kereskedelmi végzettséghez. A maga idejében komoly előrelépést jelentett a tanfolyamok bevezetése, azoknak minden előnyével és hátrányával együtt. Ám idővel a hátrányok – többek között a megfelelő mennyiségű tapasztalatszerzés hiánya és a lányok korai életkorban való kilépése a hivatali életbe – egyre több problémát szültek. Ezen hátrányok kiküszöbölésére, valamint a nőemancipációs törekvések hatására alakult meg a hároméves kereskedelmi iskola. *„Ez az alapjában véve céltudatos gondolat azonban azt eredményezte, hogy a női felső kereskedelmi iskola, mint a gyakorlati életre nevelő iskolatípus várakozáson felül bevált, az intézetek száma mindinkább növekedett.”*³⁰⁰ *„Magáról az intézményről nem szükséges részletesebben nyilatkoznom, hisz annak tanításterve szóról-szóra megegyezik a régóta jól ismert fiúiskolai tanítástervvel. Tudjuk jól, hogy ez a terv három évi kitartó, szorgalmas munkát követel a növendékektől, tehát az itt végzett alapos munka össze sem hasonlítható az egyéves szaktanfolyam elnagyolt munkájával. A növendékek, jó vezetés mellett, e három év alatt hozzászoknak a komoly, rendszeres munkához és nem 15, 17 éves korban lépve ki az iskolából, akit anyagi viszonyai ráutalnak, vagy akinek kedve van hozzá, bizonyára sokkal megfontoltabban lát hozzá az élet feladataihoz.”*³⁰¹ Sérelemzte, hogy a munkáltatók a két képzési forma között a kiválasztás során nem tettek különbséget, holott az iskola kereskedelmi érettségit adott a végzett diákok kezébe. Ezt az állapotot még „khaotikusabbá” tette az 1916-tól megalakuló felső kereskedelmi leányiskola, amelynek célja a szélesebb körű általános műveltség nyújtása a szakismeretek rovására. Éppen azt a többletet nélkülözték a női felső kereskedelmi iskolák, mivel *„a természettudományok terén található olyan hézag, amely*

---

²⁹⁹ A POZSONYI NŐI FELSO...,1910: 39

³⁰⁰ SEBŐK, 1918: 198

³⁰¹ UO.: 200

fájdalmasan érezhető és amely az életbe kilépő növendékek általános műveltségében sajnálatos űrt hagy”, valamint „vizsgálva a női felső kereskedelmi iskolák tanítástervét, bizonyára nem nevezhető az ideálisnak, mert a női lélek subtilisabb természetéhez képest kissé száraz, szakdolgokkal túltömött”³⁰². Ezzel együtt is a fiúiskolák összetételével szemben „a női felső kereskedelmi iskolákba ma még többnyire a jobb családok gyermekei járnak, akiket szülei, a kezükben levő érettségi bizonyítvánnyal, fel akarnak fegyverezni az élet szeszélyes véletleneivel szemben” és ez az iskolatípus „ma már Magyarország ifjú nőtársadalmának elitjét neveli”³⁰³.

A következő szerzőről, Szuppán Vilmosról általánosságban elmondható, hogy minden írásában – mint ahogy azt látni fogjuk, a *Magyar Pedagógiában* is – rendkívül kritikusan viszonyult a kereskedelmi képzéshez, a nők ezirányú szakoktatáshoz pedig még inkább. Kétszeresen is beteg iskolának nevezte, mivel „*rajta van a fiúiskola minden nyavalyája, azon felül külön bajok is kínozzák*”³⁰⁴. Nagy hibának aposztrofálta a két nem azonos alapokon szervezett iskoláját. Az intézménnyel kapcsolatos heves érzelmeit jól példázza, hogy kezdetben bosszúságot érzett, majd szánalmat „*a sok leány iránt, akit az azonos tantervvel megnyomorítottak*”³⁰⁵. Eltérő fizikai és lelki karakterük alapján teljesen más irányvonalat vázolt fel a lányok számára, főként serdülő korban. Álláspontja szerint fejlődésük ezen szakaszában (13-16. életév) a fiúk jobban terhelhetők, a tanulás terén jobban igénybe vehetők, míg a lányok szellemi befogadóképessége ezzel szemben csökken. Ennek okán az elemi képzésben nem látta akadályát az azonos tantervnek, de az ezt követő oktatási színtereken a tananyagot a nemi és lelki adottságoknak megfelelően javasolta meghatározni. „*A középiskolák terén már felismerték ezt a szükségességet; de a felső kereskedelmi iskolákban még azonos tantervek pedagógiailag helytelen álláspontján tartunk*”³⁰⁶. A pedagógiai megfontolás mellett a munkaerőpiac és a gyakorlati élet sajátosságait hangsúlyozta. A nők rendszerint nem töltenek be magasabb tisztségeket, „*nem lesz [belőlük] tőzsdeügynök, diszponens, biztosítási matematikus*”, „*női bankárokról pedig rendszerint csak szenzációs bűnperek kapcsán hallunk*”³⁰⁷. Amennyiben a (szak)oktatáspolitikai döntéshozók ezen aspektusokat szem előtt tartják, Szuppán szerint nyilvánvalóvá válik, hogy a leányok számtalan, számukra felesleges és használhatatlan ismeretet kénytelenek elsajátítani, viszont az iskola elhanyagol megannyi, az életben való boldoguláshoz szükséges készséget átadni.

---

³⁰² SEBŐK, 1918: 203

³⁰³ UO. 203-204

³⁰⁴ SZUPPÁN, 1931: 420

³⁰⁵ UO.

³⁰⁶ UO.: 421

³⁰⁷ UO.

Végül Szirmai Gina *Svájc középfokú női kereskedelmi oktatása* címet viselő publikációját említhetjük. A szerző a svájci viszonyok bemutatását nem csupán felsorolásszerű tényközlésként tárta az olvasó elé, hanem párhuzamot is vont a hazai viszonyokkal. Svájcban a kereskedelmi végzettséggel rendelkező lányok sikeresebben helyezkedtek el különböző állásokban, statisztikai adatok alapján hozzávetőleg 75.000-en tevékenykedtek biztosítási, közlekedési, kereskedelmi, valamint banki munkakörökben. További jelentős különbség a hazai viszonyokhoz képest, hogy Svájcban nem volt ritka a vegyes osztályok felállítása sem. A koedukált oktatás során a szakképzés nem tett különbséget a két nem között, ugyanakkor a kizárólag lányiskolák egyes esetekben kisebb-nagyobb változtatásokat eszközöltek. Szirmai Gina meglátása szerint a tantervet az eltérő szellemi beállítottságra és érdeklődési körre alapozva szükséges kialakítani. *„Közvetlen tapasztalat alapján megállapítható, hogy a fiúiskolákra szabott tanításterv követelményei nem állíthatók egész terjedelmükben a női iskolák elé. Törekednünk kellene egyes, a női léleknek idegen ismeretek helyett a nő hivatását jobban kielégítő ismeretanyagot nyújtani”*³⁰⁸. Épp így alapvető feltételként nevezte meg a tankönyvpiacról jelenleg még hiányzó női kereskedelmi iskolai tankönyv mielőbbi pótlását is.

A *Kereskedelmi Szakoktatás* folyóirat hasábjain a témánkat érintő hat (négy + kettő) írás jelent meg. A vizsgált korszakhatárokat kiterjesztve kettő, a 19. század utolsó évtizedében keletkezett publikációt is fontosnak tartottunk bemutatni, mivel azok koruk szakoktatásügyi valóságát meghaladták.

1. táblázat – A Kereskedelmi Szakoktatásban megjelent írások

Névvel	Név nélkül	Összesen
4 db	2 db	6 db

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás lapszámai 1895 és 1938 között

2. táblázat – A szerzők nemi eloszlása a Kereskedelmi Szakoktatásban

Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
1	3	2

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás lapszámai 1895 és 1938 között

³⁰⁸ SZIRMAI, 1937: 26

VII.2.3 A vélemények csoportosítása és elemzése

A fentiekben bemutatott írások csoportosítását első lépésben az alapján tettük meg, hogy a női felső kereskedelmi iskolák korabeli működését hogyan ítélték meg. Ennek tükrében elsődleges kategóriáink: „támogató”, „bíráló”, „nem foglal állást”. A további sajtótermékek esetében is ezt a kategorizációt követtük. Minthogy a kereskedelmi iskolai szaktanárok hivatalos közlönyét tekintettük át, előzetesen az az elvárás fogalmazódott meg, hogy az iskolatípust érintő szövegek túlnyomó többségben azok érdemeit méltatja.

Támogatónak azokat a véleményeket tekintettük, amelyek egyértelműen a képzés és az iskolatípus pozitívumait emelték ki, annak jó tulajdonságait hangsúlyozták, valamint kiálltak a leány és fiú növendékek azonos tanterve mellett. Ebbe a kategóriába kettő elem sorolható be. Vargha Lajos 1895-ben közzétett publikációja a lányok számára elérhető kereskedelmi irányú szakképzettség minőségi növelését szorgalmazta. Nem tartotta elképzelhetetlennek, sőt kívánatosnak vélte a jövőben a már meglévő tanfolyamok cseréjét a fiúk oktatásával azonos női felső kereskedelmi iskolai képzésre. Nem tagadta, hogy a lányok számára is fontos szempont a magasabb szintű ismeretszerzés. Papírra vetett gondolatait több aspektusból is érdemes megvizsgálni. Egyfelől, mint arra már korábban utaltunk, az első női kereskedelmi iskola megnyitása előtt 14 évvel járunk, amikor hasonló intézmény létesítésére még egyáltalán nem érkeztek javaslatok az oktatáspolitikai döntéshozók felé. Másfelől a nők magasabb szintű ismeretszerzésének gyakorlati megvalósítása ebben az időszakban még igazán kiforratlan állapotban volt. Ebben az évben nyíltak meg egyes egyetemi karok (bölcészettudományi, orvosi, gyógyszerészeti tanfolyam), az első nyilvános leánygimnázium megalakulására pedig csak egy évvel később, 1896-ban került sor. Mindezek fényében Vargha Lajos gondolatai meglehetősen modernnek számítottak ebben az időszakban.

Kategóriánk második eleme a pozsonyi női felső kereskedelmi iskola megnyitását közreadó ismertetés, amely idézte és keretbe foglalta az elhangzott beszédeket. A felszólalók nagyra becsülését fejezték ki Pozsony városával szemben haladó szellemű gondolkodása miatt. Magától értetődő tényként kezelte a szerző, hogy a korszak gazdasági és társadalmi helyzete a nőktől is megkívánja az életben való boldoguláshoz a megfelelő szakképzettséget. Az önfenntartás és önérvényesítés kulcsfontosságú eszköze (fegyvere) a használható, magas szintű szaktudás.

Az iskolatípus bírálata során Szuppán Vilmos és Szirmai Gina hasonló módon gondolkodtak, érveiket hasonló alapokra helyezték. Előbbi több ízben is betegnek nevezte az

iskolatípust és minden tekintetben elítélte a két nem azonos képzésének gondolatát. Alapvető mulasztás a lelki, fizikai és biológiai sajátosságok figyelmen kívül hagyása. Szuppán a lányok oktatása során a hagyományos anyai és háziasszonyi szerepekre kívánta helyezni a hangsúlyt, hogy természetes hivatásuktól az iskola ne térítse el a növendékeit. Ezen meglátását nemcsak a női felső kereskedelmi iskolákkal kapcsolatban fogalmazta meg, hanem amikor a leánygimnáziumokról és egyéb női intézménytípusokról értekezett akár írásban, akár szóban. Szirmai Gina szintén a nők természetes hivatását állította középpontba. Egyikül sem támogatta, sőt éles bírálta a két nem azonos tantervét, mégpedig a nők fizikai és biológiai sajátosságaira hivatkozva. Nem egyedi a női szerepek változása ellenére sem, hogy a 20. században a hagyományos nőkép képviselői erőteljesen ragaszkodtak a tradicionális női szerepekhez.

A harmadik kategória ugyancsak két elemet tartalmaz. Nem minden esetben foglaltak a szerzők egyértelműen állást a képzési forma ellen vagy mellett. Néhány esetben a női felső kereskedelmi iskola pozitívumai mellett a hiányosságait, illetve a fejlesztendő területeket is az olvasók elé tárták. Az 1897-es név nélkül közzétett publikáció szorgalmazta a férfi felső kereskedelmi oktatás kiegészítését a nők ugyanilyen szakoktatásával, de ezt kizárólag a jövőben megvalósuló lehetőségként tartotta reálisnak, mivel korának társadalma erre még nem állt készen. A szerző figyelembe vette korának gondolkodásmódját, értékrendjét és ennek tükrében jelentette ki, hogy hazánkban nem jött el az ideje a női iskolatípus létrehozásának. Ez a perspektíva még vízióként tekintett a női felső kereskedelmi iskolákra, míg Sebők Jenő már tapasztalataiból táplálkozva mutatta be a képzés előnyeit és hátrányait. Céltudatos döntés eredményének nevezte, hogy a tanfolyamok után a fiúkéval megegyező kereskedelmi képzést biztosítottak a lányok számára. Úgy vélte, az iskolatípus „várakozáson felül bevált”, a gyakorlati életre készít fel, de alapvető hiányosságokkal rendelkezik. Nem hanyagolható el a tény, hogy az általános műveltség terén elmaradások tapasztalhatók a diákok tudásában, főként a természettudományok körében. További mulasztás, hogy a tanterv megfeledezett a lányok törékenyebb lelki felépítéséről és „kissé száraz, szakdolgokkal túltömött” ismeretanyagot közvetített számukra.

3. táblázat – Az írárok kategorizálása a Kereskedelmi Szakoktatásban

Vélemények/ megjelenés éve	Támogató	Bíráló	Nem foglal állást
1895	1 db	0 db	0 db
1897	0 db	0 db	1 db
1910	1 db	0 db	0 db
1918	0 db	0 db	1 db
1931	0 db	1 db	0 db
1937	0 db	1 db	0 db
Összesen	2 db	2 db	2 db

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás lapszámai 1895 és 1938 között

VII.3. Az Ujság

Az Ujság (később *Ujság*, névelő nélkül) 1903-ban kezdte meg a működését Gajári Ödön³⁰⁹ felelős szerkesztő vezetése alatt, „*Tisza István gróf konzervatív liberális irányának orgánusaként*”³¹⁰. Megjelenésének első évében 15.000 példányt értékesítettek, egy évtizeddel később ez a szám már megnégyszereződött és 65.000 darabra emelkedett, amellyel a legnépszerűbb politikai témájú napilapok közé avanszálódott. Egy 1925. május 31-én megjelenő cikk miatt³¹¹ a napilapot betiltották. Az újra indulásra július 12-éig kellett várni, amikor is *Ujság* néven (a névelőt elhagyva) látta meg a napvilágot az új szám. „*Közel negyedszázados fennállása után, mintegy hat héttel ezelőtt megszűnt létezni Az Ujság, hogy a mai napon helyet adjon az Ujságnak... Tisza István nemzeti és liberális politikája támasztotta életre Az Újságot. Tisza István nemzeti és liberális politikáját akarja életre támasztani az Ujság.*”³¹² Ebben a megújult formában 1944. március 23-áig működött, majd végleg megszűnt.

VII.3.1 A szerzők

A napilap hasábjain 30 olyan bejegyzés jelent meg, amely a női felső kereskedelmi iskolákat érintette és mindössze egynegyedüknél derült ki a szerző neve. A szerzővel együtt közzétett írások között öt női és három férfi író található, közülük egyik a korábban már bemutatott Schack Béla.

Gergely Janka 1902-től a *Nőtisztviselők Országos Egyesületének* (NOE) tagja, majd később a szervezet elnöke lett. Aktív közéleti szerepvállalása során szerkesztette a *Nőtisztviselők Lapját*, az első világháború idején részt vett a békemozgalom szervezésében, több ügy érdekében felszólalt szóban, illetve írásban egyaránt, valamint fordítói minőségben is tevékenykedett. Vezetéknevét Grossmannról 1910 körül magyarosította Gergelyre. Az

---

³⁰⁹ Gajári Ödön publicista és politikus. A pesti egyetemen hallgatott jogot, majd később képviselőként is kamatoztatta tudását. Újságírói tevékenységet az Ujság mellett a Nemzet, a Pester Lloyd és a Vasárnapi Ujság munkatársaként fejtett ki. Gajári Ödön. In: SZINNYEI József (é.n.): Magyar írók élete és munkái, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/g/g06240.htm>

³¹⁰ <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Ujsag/> (2024.01.18.)

³¹¹ A lap első oldalán közölte Beniczky Ödön belügyminiszter gondolatait Somogyi Béla meggyilkolásáról.

³¹² OLVASÓINKHOZ, 1925: 1

ellenforradalom hatalomra kerülése idején Bécsbe emigrált, majd az 1930-as évek közepén tért vissza Magyarországra.

Szemeréné Horváth Renée³¹³ budai női felső kereskedelmi iskolai tanárnő, tanulmányai végén filozófiai doktorátust szerzett. Horváth Renée megalapította a *Budai Nők Kulturális és Jótékonyági Körét*, melynek elnöki tisztségét is betöltötte. Célja az egyesületen keresztül megszólítani a középosztálybeli asszonyokat, összetartani, valamint szociális munkára nevelni őket. Rendszeresen tartott előadásokat és estélyeket is rendezett, melyeknek a bevételéből a középosztály szegénysorsú tagjait támogatta. Nyolc éven keresztül az *Ujság* belső munkatársa és fordítói tevékenységet is végzett³¹⁴.

Balla Jenő néven a kutatások során számtalan névazonos személyt találtunk, így az egyértelmű beazonosítás (ezidáig) nem volt lehetséges. A híradások alapján a kor emberei is megannyi esetben találkozhattak visszaélésekkel a név kapcsán.³¹⁵

Simon Blanka eredetileg zsidó családba született, majd később kikeresztelkedett és az evangélikus egyházhoz csatlakozott. Sokoldalú munkássága abban mutatkozott meg, hogy erdélyi és fővárosi napilapokban, továbbá szaklapokban publikált, rádióelőadásokban tematizálta a nőket érintő problémákat, foglalkozott a lakáskultúrával és az otthon művészetével. Szerkesztői tevékenységét dicséri *A dolgozó nő otthon*³¹⁶ (1961) című kiadvány.

Bárdos Géza és Rónay Viktorné³¹⁷ esetében hosszas keresést követően sem találtunk olyan megbízható adatokat, amelyek alapján egyértelműen beazonosíthatók lennének, akárcsak V. Erzsébet és -s-s, Sz. V. monogramok esetében.

VII.3.2 Az írások

Akárcsak a *Kereskedelmi Szakoktatásnál*, *Az Ujság* esetében is kivételt tettünk, és egy 1908 márciusában megjelent, névtelen írást is bevontunk a vizsgálatba, amely egy, az Országos Ipari

---

³¹³ Nevével a lapokban találkozhatunk Horváth és Horvátként is

³¹⁴ BOZZAI, 1931: 906

³¹⁵ A Kortárs Online lap is foglalkozik a „szerencsétlen nevű” Balla Jenővel és a nevével való visszaélésekkel. PERÉNYI, 2022

³¹⁶ A kötet középpontjában az a gondolat állt, hogy az asszonyoknak egyszerre mennyi szerepben (anya, feleség, dolgozó nő stb.) kell megállniuk a helyüket. Korának hölgyei már nemcsak azért vállaltak munkát, mert a szükség úgy kívánta, hanem azért is, mert korábbi lehetőségeiket szűkössnek érezték meg és egyre erősödő igényük mutatkozott az otthon falain kívüli munkára is. A korszerű háztartás-vezetés módját kívánta a könyv felvázolni, ezzel is segítséget nyújtva a mindennapi feladatok könnyebb és gyorsabb elvégzéséhez.

³¹⁷ Rónay Viktorné nevével a *Népszava* 1929. augusztus 29-ei számában találkozhatunk. A rövid bejegyzés arról tudósított, hogy a fiatal, 27 éves nő eltűnt és a rendőrség keresi. Mivel ezen túl más információt nem közöltek róla, nem tudjuk, hogy a két név egyazon személyre utal-e. NÉPSZAVA, 1929

és Kereskedelmi Oktatási Tanács kereskedelmi oktatási szakosztályának üléséről számolt be. Schack Béla a női felső kereskedelmi oktatás kérdését érintette előadói felszólalásában. A tanács határozata szerint a leányok, mint rendes tanulók a fiúiskolákba nem vehetők fel. „Engedélyezhetőnek véli azonban néhány, szorosan csak a tényleg mutatkozó szükséglet kielégítésének megfelelő női felső kereskedelmi iskolák megnyitását oly erkölcsi testületeknek, amelyek az ily iskolák anyagi prosperálását és teljesen szakszerű, valamint pedagógiai vezetését biztosítani képesek.”³¹⁸ Az egyéves tanfolyamok továbbra sem válnak feleslegessé az érettségit adó intézmény mellett, azon családok számára tökéletes választás, akik szerényebb célokat tűztek ki gyermekük számára. Továbbá kimondta a tanács, hogy a jövőben felállítandó női felső kereskedelmi iskolák a „fiú felső kereskedelmi iskolák tanítástervével azonos legyen”³¹⁹ és hogy a női felügyeletről is feltétlenül gondoskodni kell. Felvételt csak azok a növendékek nyerhetnek, akik a felsőbb vagy polgári leányiskola, illetve a gimnázium négy osztályát sikerrel elvégezték. Emellett a tanórák számának redukálását tűzte még a tanács napirendre, ennek megoldását pedig az egyes tantárgyak összevonásában látta.

Az *Ujság* – főként a női kereskedelmi iskolák megalakulásának első éveiben – aktívan foglalkozott a nők és az intézmény ügyével. 1909 júniusában *Közoktatás* címmel, a szerző nevének közlése nélkül jelentetett meg a lap egy írást. „Több ízben megemlékeztünk arról a mozgalomról, amely a női kereskedelmi szakoktatás fejlesztését, illetve annak rendszeressé, a fiúoktatással azonosá tételét tűzte ki céljául”³²⁰ – jegyezte meg a szerző. Ezt követően beszámolt arról, hogy Marosvásárhely tanácsa úttörő a kereskedelmi szakoktatás fejlesztésében, mivel már a fiúiskolákkal párhuzamos női tanfolyamot nyitottak³²¹, „ahol a tanuló leányok állandó, a fiukéval egészen azonos rendszeres oktatásban részesültek s az év végén vizsgálatokat is tettek.”³²² Egyelőre két (alsó és középső) osztállyal rendelkezett, de a következő tanévtől már a harmadik (felső) osztály megnyitása is tervben volt. Ami az év végi vizsgálatokat illeti, a lányok szép eredményeket értek el, ez is alátámasztotta az anonim szerző szerint a képzés szükségességét és életképességét.

Ugyanezen év augusztusában megjelent egy hosszabb írás is *Nők világa* címen, amely két fejezetre osztható. A *feminizmus előtti időkből* címet viselő első fejezet arra a téves vélekedésre kívánt rámutatni, hogy a társadalom jelentős része szerint a feminizmus egy modern „hóbot”, amely az utóbbi években kezdett csak el kibontakozni „csupa feltűnési

---

³¹⁸ AZ ORSZÁGOS IPARI ÉS KERESKEDELMI OKTATÁSI TANÁCS, 1908: 23

³¹⁹ UO.: 23

³²⁰ KÖZOKTATÁS, 1909: 13

³²¹ Ez az intézmény még nem rendelkezett nyilvánossági joggal.

³²² KÖZOKTATÁS, 1909: 13

viszketegségből”. Ezért a helytelen elgondolásért azonban nem lehet a társadalmat kérdőre vonni, mivel legtöbbször a témát behatóan nem ismerik, így csak felületesen tudnak róla megnyilvánulni. Példaként említette a *Sandford and Merton*³²³ angol ifjúsági könyvet, amely összefoglalta az ifjúság nevelését érintő problémákat, például, hogy a lányok szellemi és testi gyarlósága nem fizikai vagy biológiai felépítésükben rejlik, hanem neveltetésükben. „*Mi kényszerítjük a nőket a lustálkodásra és tétlenségre s gyöngédségnek minősítjük azt, ami tulajdonképpen vétkes mulasztás. Jobban cselekednénk, ha edzenék a nők testét és szellemét, ha logikus gondolkodásra szoktatnánk őket. Mi kényszerítjük a nőket arra, hogy hiábavalóságokkal töltsék be életüket, mely hiábavalóságok a nőket végül a hiúságra és érzékiségre teszi hajlandókká.*”³²⁴ A legtöbb fejlettnek nevezett ország is megelégszik annyival, ha a lányok szépen tudnak énekelni és kecsesen mozognak. A társadalom megfeledkezett arról a tényről, hogy a következő generáció nevelése az asszonyok kezében van, a szükséges képességek hiányában pedig képtelenek életrevaló és okos nemzedéket felnevelni. A publikáció második fejezete a *Női kereskedelmi iskolák Németországban* alcímet viselni. Egy, a *Nő és a társadalom* folyóiratban megjelent cikkre hivatkozott a szerző. Az írás azt mondta, hogy a németországi női kereskedelmi tanfolyamok közül a többség nem bizonyult hasznavehetőnek, sőt, inkább károsak, mert megfelelő képzettség nélküli munkaerőt bocsátanak ki. Ugyanúgy, mint hazánkban. „*A miért is minden józan gondolkodású ember kötelessége odahatni, hogy a nők számára teljes kereskedelmi iskolák mielőbb állíttassanak fel kellő számban.*”³²⁵ Alapvetően a német kereskedelmi oktatás hiányosságaira és problémáira tért ki, de fontosnak tartotta legalább vázlatosan megjegyezni, hogy a téma fontossága Magyarországon sem hanyagolható el. Szorgalmazta legalább öt-hat női intézmény alapítását a kereskedelmi élet gyorsabb fejlesztése érdekében. Elégedettséggel említette meg a pozsonyi és marosvásárhelyi kezdeményezések révén megalakult iskolákat, valamint Arad törekvését.

Az 1910-es év igen produktívnak mondható, ami a kereskedelmi képzésről megjelent cikkeket illeti. Július 3-án egy rövid, alig pár soros közleményben adott tájékoztatást az anonim szerző arról, hogy Pozsonyban, „*Hazánk ez első önálló három évfolyamú női felsőkereskedelmi iskoláján most fejeződött be az első évfolyam. Az eredmény igen kedvező. Az intézet ez évi szeptember elején internátussal bővül*”³²⁶.

---

³²³ *The History of Sandford and Merton* címmel jelent meg 1784-ben Thomas Day műve. A könyv hamar a korszak egyik legkelendőbb gyermekkönyvévé vált. A történet vezérfonalát Tommy Merton, az elkényeztetett arisztokrata fiú fejlődése adja, melyben a szegény családból származó Henry Sandford kiemelt szerepet játszott.

³²⁴ NŐK VILÁGA, 1909: 8

³²⁵ UO.

³²⁶ A POZSONYI NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA, 1910: 11

Egy héttel később már a debreceni iskoláról tájékozódhattak az olvasók. Az 1857 óta fennálló kereskedelmi tanintézet az évek előre haladtával folyamatosan fejlődött és bővült, mígnem most megnyitotta hatodik tagozatát, a nyilvánossági joggal rendelkező, alsó és felső osztállyal működő női felső kereskedelmi iskola. *„Ez az iskola, mely a fiú felső kereskedelmi iskolákkal teljesen egyenrangú, a nők részére biztos keresetforrást nyújtó új életpályát nyit meg.”*³²⁷ Emellett a meglévő iskola szomszédságában a tervek szerint a jövőben a női képzés számára új épületet emelnek.

Július közepén a *Nők világa* (Női felsőkereskedelmi iskolák) címmel egy hosszabb értekezés látott napvilágot. A szerző azzal kezdte a sorait, hogy éveken át egyetlen női kereskedelmi iskolája sem volt hazánkban, míg a cikk megírásának pillanatában már hárommal is büszkélkedhetett. Időrendi sorrendben említette a marosvásárhelyi, a pozsonyi, majd a debreceni iskola megnyitását. Örömet fejezte ki, hogy *„Magyarország három különböző vidékén mentsvárat állítottak a kenyérkeresetre utalt leányoknak s nőknek”*³²⁸, akiknek immáron alkalma nyílhat alapos és szakszerű kereskedelmi képzésben részt venni, ezáltal megtalálhatják helyüket a kenyérkereső pályákon is. Az irodákban elhelyezkedő nőket eddig gyakran érte az a vád, hogy kegyelemből alkalmazzák őket, holott a valóság egészen más. A „főnök urak” nem jószívűségből választották a nőket, hanem azért, mert őket a képzett, felső kereskedelmit végzett fiúkkal szemben alacsonyabb bérért tudták foglalkoztatni. Ugyanis megfelelő szakképzettséggel nem rendelkeztek, „csak valamiféle kurzust” végeztek, a gyakorlati életben szükséges ismereteket valójában az irodában szerezték meg. Maguk a lányok is tisztában voltak vele, hogy a pár hónapos tanfolyam alatt közel sem tettek szert megfelelő tudásra és tapasztalatra. Többek között a *Nőtisztviselők Országos Egyesülete* tartott fent olyan tanfolyamot, ahol a növendékek kiegészíthették ismereteiket a könyvelés, gyorsírás vagy akár az idegen nyelvek terén. A szerző ezen a ponton megjegyezte, az egyesület tisztában volt azzal, hogy iskolára lenne szükség, nem pedig kiegészítő tanfolyamokra, de *„nem tudták megkapni az engedélyt az ilyen iskola létesítésére”*³²⁹. Felrótta Budapestnek, majd egykedvű közömbösségnek nevezte, hogy a fényes példa ellenére sem nyitott még saját női kereskedelmi intézetet. Ennek okát nem értette. Feltette a kérdést, hogy ha már a főváros nem gondoskodott ilyen tanintézetéről, akkor a budapesti kereskedelmi és iparkamara miért nem tette meg eddig helyette. *„Hiszen a kereskedők és iparosok érdekeit szolgálná azzal. Vagy mégis igaz a feministák azon állítása, hogy a férfiak nem törődnek a nők dolgaival, s hogy majdcsak akkor*

---

³²⁷ NŐI FELSŐKERESKEDELMI ISKOLA DEBRECZENBEN, 1910: 11

³²⁸ NŐK VILÁGA, 1910: 42

³²⁹ Uo.: 42

áll be változás, ha minden testületben kellő számú nő is lesz? úgy látszik, hogy nekik van igazuk s azt mindaddig fogjuk hinni, míg a tények meg nem czáfolnak minket, ha ugyan megczáfolnak. Hiszen ha az iparkamara felállítana egy ily iskolát Budapesten, azzal a szigorú kikötéssel, hogy abba csak a kereskedők hozzátartozói vehetők föl, azzal is szobrot állítana önmagának, azzal is segítene a létező nagy bajokon.”³³⁰ Hosszasan kifejtette arról is a véleményét, hogy a középosztály különösen téves elképzelése, ha a leányaikat a társadalmi elvárások miatt olyan intézményekbe íratják be, ahol semmi hasznosat nem tanulnak. Szintén téves iránynak tartotta, ha a lányok nevelése során a bálozás, a ruházkodás és a mielőbbi férjhezmenetel állnak a középpontban. Sok híradásban találkozhatnak ugyanis az olvasók olyan szenzációkkal, amelyben egy-egy házasságnak a „a válóper, vagy gyakrabban a revolver vagy puskagolyó szakít véget”³³¹. Számtalan kérdés fogalmazódott meg a szerzőben, hogy miért nem történt még előrelépés és hogy miért nem kapnak a nők kellő támogatást a munka világában. Nemcsak a társadalom felelősségét hangsúlyozta a témában, hanem magukét a hölgyekét is, hiszen amíg nem adnak hangot elégedetlenségüknek, addig ők is hozzájárulnak ahhoz, hogy nincsen előrelépés az ügyben. „A nők kiabáljanak s szavukat meg fogja hallgatni valaki, ha nem a város, hát az iparkamara, s ha az sem, talán valami dúsgazdag gyáros vagy gyárosok, ha azok sem hallanak, talán valami felvilágosításra, szociális haladásra alakult egyesület. Nem tudunk belenyugodni abba, hogy a komoly tudásra törekvő nőknek pártját senki sem fogja.”³³²

1910 augusztusában a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, a Magántisztviselők Országos Szövetségével és még több nagy tisztviselőtestülettel együtt azt az álláspontot fejtette ki, „hogy úgy a nő, mint a férfitisztviselőknek elsőrangú érdeke, hogy a tisztviselői pályára minél jobban -képesített anyag kerüljön, ami csak akkor érhető el, ha a fiuk és a leányok teljesen egyenlő tantervű és időtartamú felső kereskedelmi iskolákban nyerik szakképesítésüket.”³³³

A férfitisztviselők sem zárkóztak el az egységes képzés gondolatától, ők is kiálltak a nők minőségibb szakmai oktatása és ezzel együtt a jobb kenyérkereseti lehetőségei mellett.

1910 őszén a NOE képviselői meglátogatták a pozsonyi felső kereskedelmi iskolát. Ekkor 15 beiratkozott tanulót számlált az intézmény két évfolyamon, a következő tanévtől pedig megnyitott a harmadik, felső osztály is. „Az iskola szervezetében, vezetésében, elhelyezésében egyaránt mintaszerű tanintézet. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara nagy hálaára kötelezte az egész ország nő tisztviselőit ennek a régen érzett hiányt pótló iskolának

---

³³⁰ Uo.

³³¹ Uo.

³³² Uo.: 44

³³³ A FŐVÁROS GYAKORLÓ-TANFOLYAMAI, 1910: 22

szervezésével.”³³⁴ A rendes tárgyakon felül a növendékeknek lehetősége nyílt angol nyelvet tanulni és kiemelt figyelmet kapott a test edzése is. A látogatás alkalmával az egyesület képviselői meggyőződtek róla, hogy a város társadalma felismerte, „*a tisztviselői pályára lépő leányoknak épp oly alapos és szakszerű képzésre van szükségük, mint a férfitisztviselőknek.*”³³⁵

A NOE – amint arról egy névtelen írás beszámolt – a választmányi ülésén 32 új taggal bővítette eddigi létszámát. Az egyesület állásközvetítő irodája konkrét számokat közölt a munkaerőpiaci keresletről és kínálatról. 1911 márciusában összesen 234 igény érkezett hozzájuk, amelyben cégek munkaerőt kerestek, ezzel szemben 85 egyesületi tag jelentkezett munkakeresés céljából, közel háromnegyedüket sikerrel el is tudták helyezni. „*A kereslet és kínálat közötti aránytalanságot az egyesület megfigyelései alapján a tervszerű női kereskedelmi szakoktatás hiányára vezeti vissza, miért is folytatja évekkal ezelőtt megkezdett agitációját a fiúkéval teljesen egyenlő felső kereskedelmi leányiskolák felállítása, vagy a már fennálló fiúiskoláknak a nők számára leendő megnyitása érdekében.*”³³⁶ Továbbá szó esett az egyesület sikeres teniszpálya bérléséről, egy húsvétkor esedékes dobogókői kirándulásról és egyéb tanfolyami jelentkezésekről.

A női kereskedelmi szakoktatás című bejegyzésben ismét a *Nőtisztviselők Országos Egyesületének* aktív tevékenységét tapasztalhatja meg az olvasó. Az *Ipari és Kereskedelmi Szakoktatásügyi Tanács* ülésének alkalmából levelet intéztek az elnökhöz, melyben az alábbi szavakkal kérnek tőle segítséget: „*Bizalommal kérjük excellenciádat, méltóztassék az Országos Ipari és Kereskedelmi Tanács mai ülésén odahatni, hogy az egy évfolyamú női kereskedelmi tanfolyamok helyébe rendszeres felső kereskedelmi leányiskolák lépjenek.*”³³⁷ Az egyesület saját tapasztalataira támaszkodva állította, hogy a tanfolyamok minősége nem megfelelő, kellő szaktudással nem vértézi fel a lányokat, valamint a férfitisztviselők kereseti lehetőségeit is rontják. A munkaadók részéről nagy igény mutatkozik a magasan képzett tisztviselőkre, ennek következtében a tanfolyamot végzett lányok állás hiányában csak a munkanélküliek számát fogják nagymértékben megemelni.

1911 augusztusában a NOE választmányi üléséről kapott tájékoztatást az olvasó. A tagfelvétel mellett foglalkozott a közelmúlt eseményeivel is, és nagy elégedettséggel vette, hogy a főváros szeptembertől megnyitja az első női felső kereskedelmi iskoláját. Pozitív

---

³³⁴ NŐTISZTVISELŐK ISKOLÁJA, 1910: 56

³³⁵ UO.

³³⁶ EGYLETEK, 1911: 18

³³⁷ A NŐI KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS, 1911: 16

lépésként értékelte az egyesület, hogy a tanterv megegyezik a fiúiskolákban használt tantervvel, ugyanakkor csalódott, mivel az iskolával párhuzamosan a tanfolyamok továbbra is megmaradnak, azok működését nem korlátozták.³³⁸

1911 szeptemberében megnyílt Budapesten a Vas utcában az első fővárosi női felső kereskedelmi iskola azzal a célzattal, hogy irodai munkaerőt képezzen ki. Ezzel a lépéssel a város „régén érzett hiány pótlásáról” gondoskodott.³³⁹

1912-ben Gergely Janka, a NOE elnöke, *Kereskedelmi leányiskolák* címmel a napilap „közoktatás” rovatában jelentette meg beszámolóját. Visszaemlékezett, hogy az 1880-as évek végén „egy nagyobb szabású börzskrach rázkódtatta meg a magyar közgazdasági életet”³⁴⁰. Sok család került nehéz anyagi helyzetbe, főként azok, ahol leánygyermek is volt. Rendkívül szűkös lehetőségekkel rendelkeztek a munkát kereső hölgyek; a kezdeti időszakban jobbra csak a tanítónői pálya fogadta őket, de az is hamar telítődött és csupán az elmúlt néhány évben kezdett normalizálódni a nagymértékű túlképzés és túljelentkezés. A ruházati ipar kínált még csekély mértékben lehetőséget, viszont semmilyen tekintetben sem jelentett ez az irány vonzó alternatívát. Ami az anyagi és társadalmi megbecsültséget illeti, a postai állások kedvezőbbek voltak, de a nők számára betölthető helyek száma olyannyira alacsony volt, hogy csak egy nagyon szűk rétegnek biztosított megélhetést. Ezzel egyidőben kezdődött meg a kereskedelmi tanfolyamok szervezése abból a célból, hogy az apa vagy férj üzletében való közreműködéshez meg tudják szerezni az alapvető szakmai kompetenciákat. Az eredeti tervekhez képest a tanfolyamot végzett tanulók többsége nem a család üzleteiben nyert alkalmazást, hanem idegen helyeken. A kezdetektől igen nagy népszerűségnek örvendtek a tanfolyamok, látogatottságuk magas volt. A társadalom patriarchális berendezkedése és az ebből adódó kezdeti nehézségek ellenére a végzett növendékek „meg is állták elég jól a helyüket. Ennek húsz esztendeje. Azóta nagyot fordult a világ.”³⁴¹ Felgyorsult az élet, felgyorsultak a folyamatok, fejlődött a technika. A munkavégzés két legfontosabb pillére a praxis és az előképzettség. Korábban az idősebb, tapasztaltabb generációk mellett lehetőség nyílt a tanulásra, a gyakorlatszerzésre; az öregek „elbibilődtek” a fiatal, pályakezdő munkatársakkal és „szépen oktatták” őket. A fiatalok okítása már nem érdeke a kollégáknak, mert félt, hogy a régebbi és egyben drágább tisztviselők munkája szükségtelenné válik. Így fontos tényezővé vált, hogy a leendő tisztviselők már a tanulmányaikkal párhuzamosan kellő

---

³³⁸ A NŐTISZTVISELŐK ORSZÁGOS EGYESÜLETE..., 1911: 12

³³⁹ NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA BUDAPESTEN, 1911: 51

³⁴⁰ GERGELY, 1912: 16

³⁴¹ Uo.: 16

mennyiségű és minőségű szakismeretet szerezzenek. „Ezen a ponton mulasztás terheli a kereskedelmi szakoktatásügy intézőit.”³⁴² Gergely Janka szerint már gondoskodni kellett volna a kereskedelmi főiskolák szervezéséről és azt is panaszolta, hogy a nők szakoktatásról nem megfelelően gondoskodnak a döntéshozatali pozícióban tevékenykedők. Az állam kiemelt érdeke lenne (lett volna) felső kereskedelmi iskolák nyitása, ennek ellenére egyetlenről sem gondoskodott. Annál dicséretesebb, hogy egyéb kezdeményezések nyomán országunknak mégsem kell mellőznie az iskolatípust. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamarát illette elismerő szavakkal, amiért elsőként cselekedett. Kiemelte továbbá Debrecent, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Budapestet, Szegedet. Egyes előrelátó szülők hatalmas anyagi terhet vállalva magántanulói státuszban tanították leányaikat a fiúiskolákban, hogy alaposabb kiképzést biztosítsanak gyermekeiknek. Megannyian viszont gyanútlanul a zugiskolák csapdájába estek, kárt okozva ezzel önmaguknak és a tisztviselői közösségnek. A jövőben „kettős tevékenységre van szükség. Építeni kell: igazi szakiskolákat; rombolni is kell: mindenféle zugiskolákat.”³⁴³

Az 1913-as év első témánkat érintő írása májusban jelent meg. A NOE aktív munkáját tematizálta, amelyet a kereskedelmi szakoktatás megreformálása érdekében folytatott. Gergely Janka újfent szót emelt a képzés minőségének emelése érdekében, amely véleménye szerint csak a zug- és állami tanfolyamok megszüntetésével érhető el. Helyettük a fiúkéval megegyező kereskedelmi iskolákat kellene alapítani országszerte. A jól képzett munkaerő kapós, nagy rá a kereslet. A munkakereső nők végzettségét górcső alá véve egyértelműen elmondható, hogy a hiányos szakképesítéssel rendelkezők nehezebben tudnak elhelyezkedni. A gyakorlatban az egyesület állásközvetítőjénél ez 250 nőt jelentett. Az elnök a fővárosi illetékes személyeket szólította meg és „nem állásokat, nem adományt kér ..., hanem olyan eszköz megteremtését, iskolák létesítését, hogy ezek segítségével a nőtisztviselők maguk kereshessék meg a kenyerüket.”³⁴⁴ Az egyesület több tagja Jankovich Béla közoktatásügyi miniszterrel is tanácskozott, aki hajlandóságot mutatott a szakoktatás égető kérdéseinek megvitatására.

Az 1913-ban megrendezett kereskedelmi oktatásügyi nemzetközi kongresszus apropóján jelent meg egy beszámoló szeptember 5-én. A szerző név szerint is kiemelt néhány felszólalót, illetve röviden, tömören összefoglalta az elhangzott gondolatokat. Blendel György *A nők kereskedelmi szakoktatása Franciaországban* címmel tartotta meg beszédét. A francia kereskedelmi képzést hosszú ideig elhanyagolták, az elmúlt években azonban előtérbe került és a fejlődés útjára lépett. Azóta 13 intézményben nyerhetnek a lányok kiképzést, ahol az ipari és

---

³⁴² Uo.

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ A NŐK KERESKEDELMI SZAKOKTATÁSA, 1913: 16

kereskedelmi ismeretek mellett az általános műveltséget sem hanyagolják el. Menzel Ilona előadását (*A továbbképző iskolákról Poroszországban*) megemlítette a tudósító, annak tartalmáról azonban nem közölt adatokat, nem úgy, mint például Gerhardt Ottóné felvetéseiről. A beszéd központi témája, hogy a két nem kereskedelmi oktatása különbözzék-e egymástól. Álláspontja szerint „szervezetükben és a látásukban a fiú és leány felső kereskedelmi iskoláknak teljesen egyenlőknek kell lenniök.”³⁴⁵ Javasolta, hogy minden állam saját viszonyait figyelembe véve alakítsa ki kereskedelmi oktatását, de a két nem elméleti és gyakorlati felkészítése azonos legyen. Az előadást hozzászólások is követték, de ezeket nem részletezte a szerző. A következő előadó, Székács Antal, a kereskedelmi iskolák nehézségeit vázolta fel. Különösen nehéz feladat, hogy amíg a gimnáziumok vagy reáliskolák csak általános műveltséget nyújtanak, addig a kereskedelmi iskolák a szakmai tudásanyagot is át kell, hogy adják. Kívánatosnak vélte, hogy a szakmai továbbképzés állami feladattá lépjen elő. Majd a szerző rövidre zárta írását és annyit közölt az olvasókkal, hogy az utolsó előadást követően Schack Béla lezárta az ülést.

Az Ujság, ahogy több egyéb lap is, tájékoztatta az olvasóközönséget, hogy a *Népoktató Egyetem*, akárcsak az elmúlt négy évtizedben, most sem mulaszt el ingyenes női tanfolyamot hirdetni, amelyre minden, hat elemít végzett nő jelentkezhet. A NOE nyílt levélben reagált és felhívta az egyesület figyelmét arra a tényre, hogy számtalan, kereskedelmi végzettséggel rendelkező, állástalan lány próbál elhelyezkedni, az eddig tapasztalatok pedig azt igazolták, hogy „az utolsó két esztendő üzleti pangása következtében csakis azok találnak elhelyezést, kiknek a négy polgári osztályon kívüli női felső kereskedelmi (3 éves) kiképzésük van, vagy olyanok, akik már hosszabb idő óta működnek a pályán és nyelvismerettel bírnak.”³⁴⁶

A NOE nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy nyilvánosan kiálljon a szakszerű és rendes kereskedelmi oktatás mellett. 1914-ben is így tett a *Nőtisztviselők a szakoktatásért* címet viselő cikkben. Saját statisztikai feljegyzéseik alapján kimutatták, hogy „az állástalanság ezen a pályán csakis a rosszul képzett pályatársakat sújtja, míg tökéletes szakképzettséggel bíró nő tisztviselők állandóan nagy keresletnek örvendenek a munkapiacon.”³⁴⁷ Az elmúlt bő másfél évtized alatt szüntelenül sürgették a tanfolyamok bezárását és ezzel párhuzamosan a kereskedelmi iskolák megnyitását. Munkájuk nem hiábavaló, hiszen hatásukra folyóév őszén Aradon is egy három évfolyamú iskola nyílik, amely az országban már a nyolcadik lesz.

A következő írás azon kevesek egyike, amelynél a szerző nem rejtőzött névtelenség mögé. Szemeréné Horvát Renée hosszas elmélkedését azzal a kérdéseggyüttessel kezdte, hogy a

---

³⁴⁵ KERESKEDELMI OKTATÁSÜGYI NEMZETKÖZI KONGRESSZUS, 1913: 19

³⁴⁶ INGYENES NŐI KERESKEDELMI TANFOLYAM, 1913: 18

³⁴⁷ NŐTISZTIVISELŐK A SZAKOKTATÁSÉRT, 1914: 20

szociális átalakulások közepette hol a nő helye a társadalomban és hogyan tud annak minél hasznosabb tagjává válni. Két embertípust különböztetett meg: az egyik a konzervatív, „*akik semmiben sem látják szívesen a haladást*”, a másik az „*előítéletektől mentes, gondolkodni és haladni kívánó*”³⁴⁸ típus. Az előbbi csoport továbbra is arra hívta fel a nők figyelmét, hogy természeti hivatásukra helyezték a hangsúlyt, menjenek férjhez, vállaljanak gyermekeket és lássák el a háztartással járó teendőket. A második típus azt hirdette, hogy férfinak és nőnek egyformán joga van testileg és szellemileg pallérozódnival, szabadon hivatást választani és a kultúra javaiból részesedni. Nem tagadta, hogy korának asszonyai kedvezőtlen helyzetben voltak, de meggyőződése, hogy a szükségszerű folyamatos fejlődés, ha lassú ütemben is, de elvezet oda, hogy a nő „*a férfiú mellett mint teljesen egyenjogú fél fog megjelenni, hogy boldoguljon és boldogítson.*”³⁴⁹ Az egyéni boldogulás és a társadalmi megtérülés szempontjait figyelembe véve kiemelt kérdésnek tartotta a nőnevelés ügyét. Tekintve, hogy a nő is ki akarja venni a részét a munkából, képzésük a férfiakétól nagyban el nem térhet. Szemeréné bízott benne, hogy a jövő kedvező változásokat hoz, a nemi alapon differenciált oktatás háttérbe szorul és a két nem tanterve elkezd közelíteni egymáshoz. Tanügyi reformot sürgetett, melynek – álláspontja szerint – központi eleme lehet a „*coeducatio*”. A jelenség nem ismeretlen, az óvodákban és az egyetemeken már jó eredményekkel alkalmazzák az együtt nevelést és amerikai példák is azt mutatják, hogy a módszernek van jövője. Külföldi példák arra mutattak rá, hogy a lányok jelenléte pozitív hatást gyakorolt a fiúk illemtudására és viselkedésére, a fiúk jelenléte pedig bátorítólag hatott a lányokra, önállóságra szoktatta őket.

A nevelés minden gyermek számára egyaránt fontos, ennek legalsó (intézményes) foka az óvoda. Sok szülőben élnek aggályok az óvodával szemben. Egyrészt, hogy gyermekük könnyebben kap el betegséget, másrészt, hogy mindenféle társadalmi osztály keveredik. A szerző felhívta mindenki figyelmét arra, hogy a nyilvános oktatás során is vegyes társaságok alakulnak ki. A szülők félelmei ellenére célszerűbb a kicsiket óvónőre bízni, mint cselédekre. A higiénia terén valóban előfordulhatnak hiányosságok, de még ezzel együtt is sok esetben többet tesznek a gyermek egészségéért, mint a családok tudnak. A lányok számára pedig különösen ajánlott az óvoda látogatása, mivel ott illemtudást és kézi ügyességet is tanulnak.

Az oktatás következő fokozata az elemi iskola. Hacsak testi akadályai nincsenek, a megfelelő szocializáció érdekében a nyilvános oktatást javasolta. A modern iskola a tanulóknak testi fejlesztésére is figyelmet fordított, a növendékek sok időt tölthetnek a szabadban, kirándulásokon vehetnek részt, játszhatnak. Elsősorban az – épülethiánnyal küszködő – vidéki

---

³⁴⁸ SZEMERÉNÉ HORVÁT, 1914: 106

³⁴⁹ UO.

intézményekben koedukált oktatás folyik, „kifogástalan eredménnyel”. A kézimunkát oktató tárgyakat mind ezen, mind a középiskolai szinten szükségtelennek nevezte, a feladatot szakiskolai kompetenciába helyezné.

A lányok középfokú oktatása a 19. század elején már több irányba ágazhatott, azonban ezek kivétel nélkül megújításra szorultak, eredeti hivatásukat már nem tudták betölteni. A felsőbb leányiskola fokozatosan elnéptelenedik, műveltségátadó szerepét már rég nem töltötte be. A polgári iskola reformja régóta esedékes, hogy a praktikus tudás iránt érdeklődők is megtalálják a nekik tetsző képzést. A gimnáziumok iránt nagy igény mutatkozott, azonban férőhely hiányában csak kevesek kiváltsága, hogy felvételt nyertek. Erre a problémára mihamarabb megoldást kell találni.

A lányok pályaválasztása terén nyomatékosan kérte, *„hogy a nők előtt a reáliskolák és kereskedelmi iskolák kapui is megnyitassanak.”* Véleménye szerint *„az eddigi egy éves női kereskedelmi kurzusok, hová a polgári iskola négy osztályának elvégzése után ment a leánytanuló, nem adnak elég kiképzést.”*³⁵⁰ A tanfolyamot végett lányok leggyakrabban gépirókként helyezkedtek el azon egyszerű okból kifolyólag, hogy máshoz nem értettek. A felső kereskedelmi iskolák feladatukat maradéktalanul ellátják, a megfelelő kiképzést biztosítják, ám csekély számuk miatt félő, hogy hamarosan túlnépesednek és számtalan jelentkező reked az iskola falain kívül. *„A közel jövő hihetően meghozza a nőknek azt is, hogy az összes ipari és gazdasági iskolák megnyílnak előttük, valamint meghozza a jövő, hogy az egyetem minden fakultásán kiképzést nyerhetnek.”*³⁵¹ A lányok művelődési lehetőségei lassacskán bővülni látszanak, de az igazi áttörés még várat magára. Rögös út vár még rájuk, számtalan akadállyal és előítéllettel fognak találkozni az úton. Ezek kapcsán reagált Szemeréné egyes vádakra. 1) A dolgozó nő nem vetélytársa a férfiaknak, sőt, támasza abban, hogy nem tartatja el magát, hanem hozzájárul a családi költségvetés kiegyensúlyozott fenntartásához. 2) A hölgyek az oktatás során nem vesztik el nőiességüket, sokkal inkább a gyámoltalanságukat, gyermeki gondolkodásukat vetkőzik le. 3) Meg tudnak birkózni a tananyaggal, nem jelenthető ki általánosságban, hogy gyengébb képességűek lennének.

Időrendben a következő írásunk egy felhívás a *Nőtisztviselők Új Országos Egyesülete* jóvoltából. A korábbi évekhez hasonlóan a szülőket szólította meg a szervezet, hogy abban az esetben, ha tisztviselői pályára szánják lányukat, a felső kereskedelmi iskolát válasszák. Ez az

---

³⁵⁰ Uo.: 107

³⁵¹ Uo.

egyetlen teljes értékű képzést biztosító intézmény. A tanfolyamok ártalmasak a lányokra, a szakmai közösségre nézve és rontják a tisztviselői munka értékét is³⁵².

1915-ben *Az első felső kereskedelmi iskolai tanárnő* címmel egy néhány mondatos írásban közölte a szerző, hogy a pozsonyi kereskedelmi és iparkamara első alkalommal nevezett ki a felső kereskedelmi iskolába okleveles középiskolai tanárnőt Scherer Rózsi személyében³⁵³.

Az *Ujság* saját tudósítója számolt be a nőtisztviselők gyűléséről 1916-ban, melyet a Gergely Janka vezette NOE tartott. Többórás tanácskozást tartottak a kereskedelmi szakoktatás jelenéről és jövőjéről. Besenyő Bernát az újonnan életbelépő kereskedelmi tantervet kritizálta. Meglátása szerint egy lépést tettünk a haladás irányába, de a cél, hogy ez a típusú iskola teljesen egyenrangú férfi és női tisztviselőket bocsásson ki. Fehér Jolán a teljes mértékben elavult tanfolyamokról beszélt. Megállapította, hogy egy év alatt képtelenség azt a mennyiségű és minőségű szakmai ismeretanyagot megszerezni, amivel a kereskedelmi pályán boldogulni lehet. Willhelm Szidónia mint veszedelmet emlegette a zugtanfolyamokat. Veszedelmesek, mert a profit vezérli a fenntartóit, nem a szakszerű képzés igénye. A kurzus legfőbb kockázata abban rejlett, hogy rövid idő alatt sok rosszul képzett munkaerőt termel. Gergely Janka az új középiskolátípust, a felső kereskedelmi leányiskolákat illetve kritikával. Úgy vélte, az intézmény nem felel meg a szakmai követelményeknek és „*olyan se meleg, se hideg női hivatalnokokat akar képezni*”³⁵⁴. Teljesen feleslegesnek tartotta az új iskolatípust, mivel a női felső kereskedelmi iskola a gyakorlatban már jól bevált.

Balla Jenő 1917-ben átfogóan tekintette át a kereskedelmi iskolák problémáit. A nemzeti műveltség alappilléreinek nevezte az iskolát, amely jelenlegi elavult formájában nem alkalmas arra, hogy a magyar társadalom szellemi igényeit kielégítse. Írásának a célja, hogy bebizonyítsa a közoktatás elmaradottságát és rámutasson annak hiányosságaira. Meglátásainak sorát a kereskedelmi tanításügy vélt problémáival indította. A gazdasági viszonyok egy-egy állam jövőjét minden esetben meghatározzák, mégis háttérbe szorult nálunk a szakoktatás kérdése. A publikáció megjelenésének pillanatában 66 felső kereskedelmi iskolája működött hazánknak, mintegy 13.000 diákkal. A kereskedelmi szakoktatásban is tapasztalható az az általános tendencia, hogy a lányok egyre nagyobb számban képviseltetik magukat az iskolapadokban. Ennek magyarázata, hogy az iskola elvégzése jobban jövedelmező állásokat nyitott meg a növendékek előtt. Kereskedelmi érettségivel 200-250 korona kezdőfizetésre számíthatnak, tanfolyami bizonyítvánnyal mindössze 150 koronára. A jövőre nézve ez a

---

³⁵² FELHÍVÁS A SZÜLŐKHÖZ, 1914: 21

³⁵³ AZ ELSŐ FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA TANÁRNŐ, 1915: 16

³⁵⁴ SZAKKÉPZETT NŐI HIVATALNOKOSZTÁLYT NEVELJÜNK, 1916: 12

szakadék növekedni látszik. Véleménye szerint a kereskedelmi főiskolák állapotát tekintve is hanyatlás figyelhető meg. Ha pedig a nemi arányokat tekintjük, a fiúk létszáma a háború miatt jelentősen visszaesett, a lányoké pedig emelkedett.

A kereskedelmi képzés állapotának részletesebb ismertetéséhez a fővárosi iskolákat hívta segítségül. Budapesten kilenc fiú és négy női felső kereskedelmi iskola található. Az iskolatípus népszerűségét bizonyította, hogy több intézményben 15-15 osztály működött maximális létszámmal. „*A mester utcai női felső kereskedelmi iskolában tizenegyszeres párhuzamos osztályt kellett nyitni, a nyolcadik kerületben kilenc, a második kerületben öt párhuzamos osztályban szorongtak a tanulók és még mindig sokan künnrekedtek a főváros iskoláiból és részben a magán-, részben az Angolkisasszonyok felső kereskedelmijében próbálkoztak elhelyezkedni.*”³⁵⁵ Az osztályok létszáma a rendelkezésre álló adatok szerint egyes esetekben meghaladta a 40 főt is. Kisebb osztályok kialakítása három feltétel együttes teljesülése esetén valósulhatott meg: ha volt elegendő hely, pénz és tanár. A helykérdést tartotta Balla Jenő a legkönnyebben orvosolható feladatnak. Barakk-iskolák felállítását javasolta. A fővárosban található erre példát és ezek „*pompásan beváltak iskolai célokra*”³⁵⁶. A tanárhiány már egy nehezebben kezelhető probléma. A háború kitörése előtt is állandó nehézséget okozott az üres állások feltöltése, azóta a hiány még inkább fokozódott. Meglátása szerint minél hamarabb embereket kell nyerni erre a pályára, különben a kereskedelmi szakoktatás kudarcot vall. Ennek eszköze, hogy a tanári pálya megbecsültségén javítani kell és vonzóbbá kell tenni a fiatal generációk számára.

Egy meglehetősen hosszú, mintegy másfél évtizedes kimaradás után 1932-ben látott napvilágot egy újabb, női kereskedelmi oktatást érintő írás *Milyen pályára adjuk leányainkat?* címmel. Rögtön azzal a felütéssel kezdte sorait a szerző, hogy a „*háború utáni új élet új szükségleteket teremtett.*”³⁵⁷ Elengedhetetlen, hogy haladjunk a technika vívmányaival, az élet minden területén – így a gyermeknevelésben is – új irányokat szükséges követni. A családok már nem támaszkodhatnak az eddig bevált módszerekre, leánygyermeküket is fel kell vértetniük az önálló boldogulásra. „*Ezt a célt a kiváló, a külföldi hasonló iskolákkal a versenyt minden tekintetben bátran kiálló női felső kereskedelmi iskoláink szolgálják.*”³⁵⁸ A tudományos vagy tanítónői pályákon nagy a telítettség, ott nem remélhettek állást a végzett diákok és pusztán elméleti tudásuk okán a kínálkozó alkalmakból is kiszorultak. Ezzel összehasonlítva a felső

---

³⁵⁵ BALLA, 1917: 8

³⁵⁶ UO.

³⁵⁷ MILYEN PÁLYÁRA ADJUK LEÁNYAINKAT?, 1932: 28

³⁵⁸ UO.

kereskedelmi végzettséggel rendelkezők nagyobb mozgástérrel rendelkeztek és kedvezőbb esélyekkel pályázhattak, ugyanis nyitva álltak előttük „különböző állami, megyei, községi, postai, vasúti, pénzügyi hivatalokra, bankok, ipari és kereskedelmi vállalatok könyvelői, levelezői és pénztárnoki” pozíciói. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a továbbtanulás felé vezető út is nyitva állt a kereskedelmi érettségi birtokában. A legnagyobb előnyt vitathatatlanul a saját üzlettel rendelkező családok kovácsolták, hiszen a képzett lányuk vagy feleségük személyében megbízható és hozzáértő munkaerőt nyertek.

Ugyanebben az évben egy édesanya írt a lap szerkesztőségének és feltette a kérdést, hogy jó ötlet volt-e lányát felső kereskedelmi iskolába íratni. *A hasznos tanácsadó az asszonyoknak* rovatban, modern asszony jelige alatt meg is érkezett részére a válasz. A rovatíró okos ötletnek nevezte a választást. Indoklása szerint a humán, latinos irány zsákutca, erre pedig csak a diploma megszerzése után döbbennek rá a növendékek, amikor nem tudnak elhelyezkedni. A kereskedelmi végzettség ezzel szemben praktikus, jól használható tudást ad, amelyet a kezdetektől fogva hasznosítani lehet³⁵⁹.

Ugyanebben a lapszámban érkezett először válasz a korábban megjelent, *Milyen pályára adjuk leányainkat?* című publikációhoz. Az -s-s néven publikáló személy roppant negatív és lesújtó képet vázolt az iskolatípusról. Az okfejtés szerint, ha a szülők kenyérkeresetre akarják előkészíteni lányukat, az egyéves tanfolyam a megfelelő választás. Amennyiben az érettségi a cél, a középiskolát javasolta a cikk, mivel az kevésbé költséges és kevésbé veszi igénybe a lányokat. Míg sokaknál pozitív olvasatban jelent meg az azonos tanterv, addig itt inkább kritikai felhanggal adta közre a szerző, hogy az „iskola tanterve nem különbözik a fiúk iskolájáétól lényegesen és így nem alkalmazkodik a női lélekhez.”³⁶⁰ Az állásokban levő lányok közül rendkívül alacsony számban voltak azok, akik kereskedelmi érettségit igénylő munkakörben tevékenykedtek. A legtöbben a tanfolyami ismeretekkel is megállták a helyüket. „A kereskedelmi iskola fiuknak nagyon célszerű, ellenben lányoknak nem.”³⁶¹ Helyette a tanítónői pályát javasolta, illetve a gimnáziumi tanulmányokat. Intő jelnek vélte továbbá, hogy a kereskedelmi iskolák, valamint a kereskedelmisták száma csökkent.

Sokakban ébresztett gondolatokat a lányok pályaválasztásával foglalkozó írás, többek között V. Erzsébet tanárnőben. Rögtön leszögezte, hogy -s-s megjegyzéseivel nem ért egyet és saját életéből kiragadott példákkal ezt alá is kívánta támasztani. Gimnáziumi tanulmányait követően tanári oklevelet szerzett, állást magának mégsem talált, ily módon továbbra is szülei

---

³⁵⁹ MODERN ASSZONY, 1932: 67

³⁶⁰ SS, 1932: 50

³⁶¹ UO.

anyagi támogatására szorul. Visszautasította azt a kijelentést, „*hogy a kereskedelmi szakismereteket a gimnáziumban érettségizett leány nagyon rövid idő alatt elsajátíthatja.*”³⁶²

Ugyanebben a közleményben, közvetlenül V. Erzsébet után SZ. V. is reagált az olvasottakra. Igyekezett magyarázatot adni -s-s azon megállapítására, hogy a kereskedelmi iskolák létszáma erőteljesen csökkent. Ennek háttérében a háború okozta gyermekhiányt kell látni, amely ugyanúgy más iskolatípusokban is érezte hatását. Furcsállotta azt a kijelentést is, hogy a férfiaknak igen, de a nőknek nem ajánlott az iskolatípus. Nem támogatja azt sem, hogy a lányokat -s-s az egyetemek felé terelné, mert azzal csak a szellemi proletariátus száma szaporodna. Véleménye szerint „*a jövőendő azoké lesz, akik általános műveltséggel párosult gazdasági tudással rendelkeznek.*”³⁶³

Ugyanebben az évben jelent meg Bárdos Géza írása is a napilaphoz tartozó *Az ut* névre hallgató mellékletben. Ő ugyancsak csatlakozott a kereskedelmi iskolák kapcsán kialakult társadalmi vitához és összehasonlította a gimnáziumok és kereskedelmi iskolák tevékenységét. A félreértések elkerülése érdekében elmondta, hogy a gimnáziumokban végzett oktatómunkát tiszteli, de az itt zajló tanulmányok csak alapot adnak a továbbtanulásra, elhelyezkedésre viszont kevés alkalmat biztosítanak. Korának viszonyait és nehézségeit mérlegelve az a szülő hoz jó döntést, aki leánygyermekét felső kereskedelmi iskolába íratja be. Innen „*kellő gyakorlati látókörrrel, tiszta és rendes írásbeli munkaképességgel és az úrileányoknál nélkülözhetetlenül szükséges általános műveltséggel*”³⁶⁴ távozhatnak. Saját tapasztalataiból tudja és bátran állította, hogy kereskedelmi végzettség birtokában a lányok képesek önállóan megállni a helyüket az életben, feleségként pedig férjük méltó segítő társaivá válnak. Bárdos nyugati államokat is szemügyre vette és megállapította, hogy igen nagy gondot fordítottak a kereskedelmi élet fejlesztésére. Szociális nyomásra a század elején hazánkban is megnyitottak az első női iskolák, a lányok pedig mind a vizsgákon, mind az életben bizonyították helytállásukat. Meggyőződése szerint a döntés előtt álló szülők számára kellő bizonyítékot szolgáltatott a munkaerőpiacon boldogulni tudó lányok példája. Az írás megjelenésének pillanatában hazánk már 19 női iskolát számlált, ami ékes bizonyítéka annak, hogy jelentős kereslet mutatkozott a képzés iránt.

Ugyanebben a mellékletben, közvetlenül Bárdos Géza gondolatai mellett jelent meg Simon Blanka publikációja, amely szintén egy korábban megjelent cikkre reagált. Úgy gondolta, hogy az érettségit adó kereskedelmi iskola több lehetőséget kínált az egyéves

---

³⁶² V. ERZSÉBET, 1932: 26

³⁶³ SZ.V., 1932: 26

³⁶⁴ BÁRDOS, 1932: 26

szaktanfolyamoknál és főiskoláknál is. Természetesen nem elhanyagolható tény az egyéni képesség sem, mégis minden jel arra utal, hogy a (felső) kereskedelmisták racionálisabb munkavégzésre képesek³⁶⁵.

Rónay Viktornét Simon Blanka ihlette meg, az ő felvetései alapján fogalmazta meg saját koncepcióját. Teljes mértékben egyetértett azzal, hogy mind szakmai, mind általános tudás terén megfelelt az iskolatípus a kor elvárásainak, valamint, hogy a kereskedelmi pálya kínálta a legtöbb lehetőséget a leányok számára. Hozzáfűzte továbbá, hogy a tanulmányi idő alatt tisztességgel teljesíthető a képzés, nem jár kiemelkedően nagy költségekkel és a végzett lányok könnyen elhelyezkednek. Bár javadalmazásuk nem mondható ideálisnak, de velük szembe állította a diplomás nőket és a tanítónőket, akik „*csak az elégedetlenkedők számát szaporítják, elhibázott életüket siratják*”³⁶⁶. A gazdasági válság mindenki számára számtalan nehézséget hozott, de amint kilábal belőle a társadalom, a szakképzett munkaerőre nagyobb szükség lesz, mint valaha.

A vizsgált sajtótermékek közül *Az Ujság* foglalkozott a legintenzívebben a női felső kereskedelmi iskolák ügyével. 1908-tól egészen 1917-ig folyamatosan, minden évben tudósított a legfrissebb eseményekről, a felmerülő nehézségekről és a megoldandó problémákról. Kitűnik, hogy a *Nőtisztviselők Országos Egyesületének* tevékenységét, beszámolóit és az iskoláért folytatott áldozatos munkáját rendre tematizálta a lap. Bár a szerző(k) kilétére nem derült fény, joggal sejthetjük, hogy az egyesület egyik tagja tudósított rendszeresen az olvasóközönség számára. Összesen 28 cikk jelent meg, de kettő esetben egy közleményen belül két személy gondolatait is megismerhettük. Ezeket külön egységként kezeltük, mivel egymástól teljesen függetlenek, együttes megjelenésüket az indokolta, hogy ugyanarra a gondolatmenetre reagáltak. Ezt figyelembe véve összesen 30 publikációt határoztunk meg, melyből nyolc a szerzőt is feltüntette (4. táblázat). A közlemények közel háromnegyede névtelenül jelent meg, a maradék egynegyed (nyolc darab) vonatkozásában a nők képviseltették magukat nagyobb számban (5. táblázat).

---

³⁶⁵ SIMON, 1932: 26

³⁶⁶ RÓNAY VIKTORNÉ, 1932: 26

4. táblázat – Az Ujságban megjelent írások

Névvel	Név nélkül	Összesen
8 db	22 db	30 db

Forrás: Az Ujság lapszámai 1909 és 1938 között

5. táblázat – A szerzők nemi eloszlása Az Ujságban

Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
5	3	22

Forrás: Az Ujság lapszámai 1908 és 1938 között

VII.3.3 A vélemények csoportosítása és elemzése

1908-ban – az első nyilvános női felső kereskedelmi iskola megnyitása előtti évben – a kereskedelmi oktatási tanács napirendre tűzte a szakképzés ügyét is. Határozatában az ülés elutasította, hogy a lányok rendes tanulókként részt vehessenek a fiúiskolákban zajló tanórákon. Ugyanakkor nem zárkózott el attól, sőt, engedélyezhetőnek vélte, hogy egyes szervezetek vagy testületek ugyanilyen iskolákat létesítsenek, amennyiben a megfelelő anyagi és pedagógiai körülményeket ehhez biztosítani tudják. „Általános elvül” fogalmazták meg, hogy a két nem tanterve azonos legyen, valamint, hogy a növendékek felügyeletét női nevelők lássák el. Mint ahogy a korszakban általában, ebben az esetben sem támogatták a döntéshozók a koedukációt. Számtalan korabeli véleménnyel találkozhatunk, amely hosszasan fejtette ki, hogy miért nem tanácsos vagy akár veszélyes az „együttoktatás”. Ugyanígy a női felügyelet is alapvető elvárás volt a 20. század első felében. Az azonban haladó szellemű gondolkodásról adott tanúbizonyságot, hogy a tanterv kialakításánál nem tettek nemi alapú megkülönböztetést.

Az egy évvel később, szintén anonim publikációban a női kereskedelmi szakoktatás került a középpontba. Emlékeztette az olvasókat, hogy rendszeresen beszámol a szakoktatással kapcsolatos változásokról és fejleményekről, így most arról a fontos eseményről is, hogy Marosvásárhely elsőként nyitott a fiúk iskolájával párhuzamosan a lányok számára is képzést. Ennek köszönhetően a lány növendékek rendszeres oktatásban vehettek részt és még vizsgát is tehettek. Dicsérte a tanulók teljesítményét, hiszen a vizsgákon jeleskedtek. Véleménye szerint

ezek a szép eredmények fényesen igazolták az iskola életképességét és szükségességét. Ezzel a kijelentéssel csak részben tudunk egyetérteni. Az intézmény életképességét egy év alatt nem lehet objektíven megítélni, hiszen a hosszútávú működést sok tényező befolyásolja. Ilyen például a társadalom oldaláról érkező igény és ezzel szoros összefüggésben a tanulói létszám alakulása. Megfelelő mennyiségű növendék nélkül ugyanis a képzés elnéptelenedhet. Az oktatásügy és a gazdaság ugyancsak jelentékeny tényezői a sikeres működésnek. Amennyiben az oktatáspolitikai nem támogatja, sőt döntéseivel, határozataival egyenesen akadályozza az intézményi működést, illetve pénzügyileg nem támogatja azt és az pártolókra sem lel, ellehetetlenül a tevékenysége. Egy gazdasági tekintetben nehéz időszak (például az 1929 és 1933 közötti gazdasági világválság) ugyancsak rányomja a bélyegét az oktatásügy alakulására. A családok pénzügyi források hiányában nem tudják gyermekeiket taníttatni. A fiúkat is nehezen, a lányok pedig teljesen háttérbe szorulnak. Másrészt valóban életképesnek bizonyult, mivel a város anyagi áldozatot vállalt és befektetett a lányok szakoktatásának fejlesztésébe. Egy ilyen befektetés minden esetben alaposan átgondolt koncepcióra épül és jelzi azt, hogy a fenntartó kész áldozatokat vállalni a megfelelő működés érdekében. Ami a szükségességet illeti, a megnyitást valóban a társadalmi igény előzte meg. Ez egyfelől abban mutatkozott meg, hogy a lányok –amennyiben erre engedélyt kaptak– növekvő számban látogatták a fiúk iskoláit, hogy elsajátíthassák a kereskedelmi élet fortélyait. Másfelől abban, hogy az oktatásügyben is visszatérő kérdéssé vált a tanfolyamok megreformálása, illetve a női szakképzés fejlesztése a kereskedelmi iskolák megnyitásán keresztül. További indikátor, hogy ebben az időszakban a sajtótermékek is aktívan tematizálták és fejtegették, miért nem várathat magára a női iskola megalapítása.

1909 augusztusában egy (az eddigiekhez képest) hosszabb lélegzetvételű munka látott napvilágot. A szerző először megalapozta a témát és általánosságban beszélt a feminizmus kérdéséről. Bár az első fejezet nem kifejezetten a kereskedelmi oktatást vette górcső alá, mégis érdemes elidőznünk felette. A feminizmus egy olyan jelenség, amely már korábban is létezett, de nem fordítottak rá elegendő figyelmet, így csupán néhány éve terjedt el a fogalom a köztudatban, elsősorban az ifjúság nevelésének kérdései kapcsán. A nők testi és szellemi „gyarlósága” nem természetadta adottság, hanem társadalmi döntések eredménye. A társadalom jelölte ki a férfiak és nők számára, hogy mit sajátítsanak (sajátíthatnak) el, így a lányok elmaradása nem képességüknek és hajlamaiknak tudható be, hanem annak a mulasztásnak, hogy neveltetésükre nem fordítottak kellő gondot. A rendeletek és tantervek kényszerítették őket arra, hogy felesleges dolgokkal töltsék az idejüket a különböző oktatási színtereken és maga az oktatás plántálta beléjük a hiúságot és az érzékiséget. Még a fejlett

országok is helytelenül ragadták meg a nőnevelés esszenciáját. Nem a tetszelgésre és hiábavalóságokra (éneklés, kecses mozgás) kellett volna szoktatni a felnövekvő generációt, hanem testüket és szellemüket pallérozni, hogy jövendőbeli anyákként „józan, okos, életrevaló nemzedéket”³⁶⁷ tudjanak nevelni. Ezt a gondolatot Thomas Day angol származású írótól kölcsönözte. Nem egyedi a gondolat, hazánkban is akadt annak szószólója³⁶⁸, hogy a leendő anyák okítására különös gondot kell fordítani, mivel tőlük függ a felnövekvő nemzedékek neveltetése is. Az anya mellett töltött első évek meghatározó szerepet töltenek be a jövőre és a személyiségfejlődésre nézve.

A közlemény második része a németországi női kereskedelmi képzéssel foglalkozott egy, a *Nő és társadalomban* megjelent cikk alapján. Megállapította, hogy tanfolyamokat elsősorban magánszemélyek vagy egyesületek alapítottak, de ezeknek jelentős része nem bizonyult eredményesnek, akárcsak hazánkban, mivel nem vértették fel a lányokat használható tudással, hanem hiányos ismeretekkel engedték ki őket a nagybetűs életbe. Ezen tanfolyamok célja nem a szakszerű oktatásra, hanem a bevételszerzésre irányult, sok esetben a családok megtévesztése árán is.

Az orgánium az 1910-es évben, az iskolaalapítási törekvések nyomán, több ízben is említést tett az intézményről. Néhány esetben csak pár mondat erejéig, de mégse mulasztotta el az alkalmat, hogy tájékoztassa az olvasóközönséget a legújabb fejleményekről. Így tett akkor is, amikor röviden és tömören összegezte, hogy hazánk első, pozsonyi női felső kereskedelmi iskolájában sikeresen befejeződött az első tanév és a növendékek „igen kedvező” eredményeket értek el. Bővebben nem fejtette ki, hogy mit jelent a kedvező eredmény, de a szerző pozitív attitűdje érezhető a szóhasználatban. Röviden megjegyezte, hogy az iskola a jövőben internátussal is bővül, melyhez a város anyagi támogatást biztosít. Mindössze három mondatban tudósított a szerző az eseményről, mégis értékes következtetéseket vonhatunk le a tartalomból. Egyfelől, hogy a lányok szép eredménnyel zárták a tanulmányaikat és jól boldogultak az ismeretanyag elsajátításával, másfelől, hogy széleskörű érdeklődés mutatkozott a képzés iránt. Az, hogy szükséges egy internátus létrehozása, azt bizonyítja, hogy távolabbi területeken élő családok is szerették volna beírtni gyermekeiket az intézménybe.

A pozsonyi mellett a debreceni iskola megnyitásáról is beszámolt egy írás. A korábban működő tagozatok mellett hatodikként jön létre szeptembertől a női iskola, amely elnyerte a nyilvánossági jogot is. Olvasható, hogy a lányok képzése a fiúkéval „teljesen egyenrangú”. A szerző kétséget kizáróan vetette papírra, hogy a kereskedelmi iskolai végzettség „biztos

---

³⁶⁷ NŐK VILÁGA, 1909: 8

³⁶⁸ Többek között Fáy András.

*keresetforrást nyújtó új életpályát nyit meg*³⁶⁹”. Ezzel indirekt módon fejezte ki, hogy a változó világban a lányoknak is gondoskodniuk kell a megélhetésükről, ehhez pedig eszközt kell biztosítani a számukra. Beszámolt továbbá arról is, hogy a fenntartó a női képzés részére önálló épületet emeltet a meglévő objektum mellett. Komoly szándékot és nagy bizalmat sejtet, hogy a még meg sem nyílt iskola érdekében a fenntartó ekkora anyagi áldozatot szándékozott vállalni.

Egy szintén anonim szerző ugyanebben az évben egy terjedelmesebb írásban vállalkozott arra, hogy a női felső kereskedelmi iskolák eddigi helyzetéről beszámoljon. Örömmel fogadta, hogy hazánk immár három női iskolával büszkélkedhet. Érzékletes és erőteljes kifejezéseket használt, hogy nyomatékosítsa a képzés jelentőségét. Marosvásárhely „*szép csöndben, de jól*” tette, hogy gondoskodott a szakképzésről, Pozsony átlátta a „*nagy fontosságát és szükségességét*”, most pedig az ország szíve, Debrecen állított mentsvárat. Úgy fogalmazott, „*melegen zsong valami szivünkben*”, hogy a lányoknak is lehetősége nyílik tisztességes szakoktatásra. Korábban szakszerű képzésre nem volt valódi alkalmuk, „*csak valamiféle kurzust*” végezhettek el. A megfelelő végzettség hiánya a csekélyebb javadalmazásban és a folyamatos szemrehányásokban is visszaköszönt. A munkáltatók nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy emlékeztessék a hölgyeket, számba vehető gyakorlati tudás hiányában csak kegyelemből és jóindulatból alkalmazzák őket. Az elvárt praktikus tudás hiánya pedig alkalmat adott arra, hogy a munkaadók tartósan alacsonyán tartsák a fizetéseket. A főnök urak mellett a tanfolyamok fenntartóinak felelősségét is firtatta, akik pontosan tudták, hogy elégtelen tudással rendelkeztek végzett tanulóik. Példaként hozta a *Nőtisztviselők Országos Egyesületét*, amely engedély hiányában maga is csak tanfolyamot tudott fenntartani, pedig tisztában volt vele, hogy kereskedelmi iskolára lenne szükség.

Budapest szégyenének nevezte, hogy nem követte a három vidéki város fényes példáját és nem mozdította elő egy fővárosi női felső kereskedelmi iskola felállítását. „*Csodás egykedvű közömbösség ez, amit, őszintén megvallva, nem tudunk megérteni.*”³⁷⁰ Majd még ennél is tovább ment a szerző. Nyilvánvaló, hogy a főváros nem látta be, mekkora jelentősége van a képzésnek, viszont értetlenül állt azelőtt, hogy az iparkamara sem. Rendkívül erős társadalmi kritikát fogalmazott meg a lányok oktatásával, illetve annak hiányával kapcsolatban. „*...a legnagyobb nyomor nem a napszámosok portáján dúl, hanem az úgynevezett intelligenciánál, a középosztálynál.*”³⁷¹ Az egyesületek, intézmények és sok esetben a családok sem gondoltak a

---

³⁶⁹ NŐI FELSŐKERESKEDELMI ISKOLA DEBRECZENBEN, 1910: 11

³⁷⁰ NŐK VILÁGA, 1910: 42

³⁷¹ UO.

jövőre és a hölgyek képzéséből mellőzték az olyan hasznos ismereteket, amelyek szükség esetén elősegíthetik a munkavállalást és az önfenntartást. Még mindig arra alapoztak a szülők, hogy minél korábban, a legelső kérőnek kiházasítsák a leányaikat. A kiszolgáltatottság helyett társadalmi szinten arra kellene törekedni, hogy elfogadottá váljon a dolgozó nő, hogy a bennük rejlő értékes potenciál teret nyerhessen. Felszólította a hölgyeket, hogy álljanak ki magukért, hallassák hangjukat, hiszen „néma gyermeknek az anyja sem érti szavát” és reménykedjenek, hogy kezdeményezésük értő fülekre talál. Úgy fogalmazott, „*nem tudunk belenyugodni abba, hogy a komoly tudásra törekvő nőknek pártját senki sem fogja.*”³⁷²

A szerző határozottan állást foglalt a nők oktatása, kiváltképp kereskedelmi szakoktatása mellett. Minden, a lányok helyzetét, képzését és munkavállalását elősegítő kezdeményezést nagy lelkesedéssel fogadott és ezeket követendő példaként állította a nagyközönség elé. Nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a publikum szemléletformálására.

A főváros gyakorló-tanfolyamai címmel napvilágot látott írás egy korábban megjelent cikkekre reflektált, amely a férfiak és nők egyenlő szakoktatását tematizálta. Több szervezet és egyesület foglalt állást amellest, hogy mind a női és férfi tisztviselők, mind a tisztviselői szakma érdeke, hogy magasan képzett szakemberek kerüljenek ki a pályára, ami kizárólag úgy érhető el, ha a két nem egymással mindenben megegyező képzésben részesül. A megfogalmazott kívánalommal kapcsolatban vetődött fel a kenyéririgység kérdése. Egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy a férfiak féltették állásaikat a képzett női tisztviselőkkel szemben. A szerző teljes mértékben visszautasította a vádakát és a férfiak védelmére kelt. A férfiak kenyéririgysége éppen abban nyilvánulna meg, ha nem állnának ki a két nem azonos képzése mellett, valamint elleneznék, hogy a nők jobban fizető pozíciókba kerüljenek. A legtöbb esetben, amikor a szerzők felszólaltak a lányok képzése érdekében, kizárólag a női szempontot vetették papírra, vagyis, hogy miért fontos az azonos képzés, valamint a kereskedelmi iskolák létrehozása és fejlesztése. Néhány cikkben már megjelent a munkaadók nézőpontja is, mondván, hogy érdekük a jól képzett (női) munkaerő, de a férfiak szempontjával ritkán találkozhattunk. Mint olvashatjuk, „*úgy a nő, mint a férfitisztviselőknél elsősorú érdeke*”³⁷³, hogy iskoláik egymással teljes mértékben azonosak legyenek.

Az 1910-es év utolsó közleménye a *Nőtisztviselők Iskolája*. Az írás a *Nőtisztviselők Országos Egyesületének* Pozsonyban tett látogatását és tapasztalatait mutatta be röviden. Már az első tanévet követően és mindössze egyetlen (alsó) osztály eredményei alapján mintaszerűnek nevezte a tanintézet működését. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara

---

³⁷² UO.: 44

³⁷³ A FŐVÁROS GYAKORLÓ-TANFOLYAMAI, 1910: 22

iskolaalapítási törekvése nemcsak lokális, hanem országos szinten is rendkívüli hatást gyakorolt a nőtisztviselők helyzetére és „*nagy hálaára kötelezte*” őket. Más szerzőkhöz és sajtótermékekhez hasonlóan *Az Ujságban* is mint hiányt pótló intézményre hivatkozik a szerző. Meglátása szerint a NOE képviselőjében megjelent küldöttek meggyőződhetnek róla, hogy a közösség gondolkodásában „*gyökeret vert annak a felismerése*”³⁷⁴, hogy mekkora jelentőséggel bír a megfelelő és férfiakéval mindenben megegyező szakmai képzés.

A NOE tevékenységét aktívan követte az *Ujság*, munkásságával és üléseivel kapcsolatban gyakran tudósított, akár csak a következő írásban. Az egyesület állásközvetítő irodájának tapasztalataiba kaphatunk egy rövid bepillantást. A tisztviselőnők iránti kereslet és kínálat aránytalanságait az elmúlt évek megfigyeléseire alapozva egyértelműen a szakszerű kereskedelmi képzés hiányára vezették vissza. Elengedhetetlennek tartották, és évek óta ennek hangot is adtak, hogy a lányok képzésére nagyobb hangsúlyt kell fordítani, oktatásukat a fiúkéval teljesen megegyező módon kell szervezni. Ennek két lehetséges módozatát vázolták fel: egyfelől új, női iskolák felállítását, másfelől a már működő férfi iskolák megnyitását a hölgyek előtt. Láthatjuk, hogy a szervezet elkötelezett a nőtisztviselők helyzetének javítása iránt. Bár két utat határozott meg, ezek között tartalmi, működésbeli különbséget nem tett. Akár önálló, akár fiúiskolákban folytatják tanulmányaikat, ugyanolyan az oktatásban kell, hogy részesüljenek.

Ugyanígy az egyesület az *Ipari és Kereskedelmi Szakoktatásügyi Tanács* 1911 májusi értekezlete alkalmából is megragadta az alkalmat és levélben folyamodott a tanácshoz a kereskedelmi szakoktatás fejlesztése érdekében. A tanács elnökét, Matlekovics Sándort³⁷⁵ kívánták elsődlegesen megszólítani és közbenjárását kérték annak érdekében, hogy a kereskedelmi tanfolyamok helyett rendszeres oktatást nyújtó iskolák jöhessenek létre. Állásközvetítő tapasztalataikra hivatkozva nagy bizonyossággal jelentette ki Gergely Janka és Wilhelm Szidónia, hogy megfelelő szaktudás hiányában a lányok nem tudtak boldogulni, képzetlenségük okán pedig a teljes tisztviselői pálya – beleértve a férfiakat is – fizetését alacsony szinten tartották. A jól képzett tisztviselőnők irányt folyamatosan nagy kereslet mutatkozott, ennek ellenére a tanfolyamot végzett, fiatal hölgyek száma elkeserítően magas. Ezen adatok tükrében kérték a tanács elnökét, hogy vegye fontolóra a rendszeres képzés meghonosítását. A NOE célja a női tisztviselők munkanélküliségének felszámolása, ezáltal

---

³⁷⁴ NŐTISZTVISELŐK ISKOLÁJA, 1910: 56

³⁷⁵ Matlekovics Sándor közgazdász, ügyvéd, a MTA tagja. Aktívan részt vett a közéletben, pályája során miniszteri tanácsosi és államtitkári pozíciót is töltött be, valamint országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Matlekovics Sándor, In: SZINNYEI József szerk. (é.n.): Magyar írók élete és munkái, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m15486.htm>

jobb kereseti alkalmak teremtése, a képzés színvonalának fejlesztése, valamint a kereskedelmi oktatás nemi alapú megkülönböztetésének megszüntetése.

Néhány hónappal később a NOE nyári szünetről visszatérő választmányi üléséről tájékozódhatott az olvasó. Az egyesület elégedett az előrelépéssel, hogy a főváros is rászánta magát egy, a fiúkéval megegyező kereskedelmi iskola megnyitására. A „teljesen egyenlő tantervet” kiemelten fontos szempontnak tartották, ezért is harcoltak folyamatosan évek óta. Örömeik mellett azonban csalódottságukat sem rejtették véka alá. Korábban több ízben felszólaltak a tanfolyamok felszámolása érdekében és értetlenül álltak a helyzet előtt, hogy az újonnan megnyíló, érettségig adó iskola mellett ezek továbbra is folytathatták működésüket. Tapasztalataik alapján megannyiszor beigazolódott, hogy a tanfolyamok nem alkalmasak a helyes kiképzésre, így még inkább aggodalomra ad okot gombamódra növekvő számuk. A fenti, NOE-hez köthető írások jól példázták a szervezet éveken át tartó aktív szerepvállalását, valamint elkötelezettségét a kereskedelmi oktatás minőségi fejlesztése és a tisztviselői pálya megítélésének pozitív irányba történő elmozdítása iránt. Szorgalmazták emellett a tanfolyamok megszüntetését és a két nem mindenben megegyező képzését. Időről-időre ugyanazokkal a gondolatokkal találkozhatott az olvasó az egyesület kezdeményezései között. A visszatérő gondolatok egyfelől igazolták az egyesület lelkiismeretes törekvését, másfelől rámutattak arra is, hogy hosszú időn keresztül, a fáradtságos munka ellenére sem történt a döntéshozók oldaláról olyan érdemi változás, amellyel megelégedhettek volna.

Az első budapesti női kereskedelmi iskola jelentőségét mutatta, hogy 1911 szeptemberében az újság ismét hírt adott az új intézményről. Az anonim szerző állásfoglalása egyértelműen kiderült már az első sort olvasva: „*Régen érzett hiány pótlásáról gondoskodik a főváros...*”³⁷⁶. Megjegyezte, hogy többszöri kérelmezést követően sikerült az érdekelt egyesületeknek az iskolaalapítás. Az intézmény célját abban látta, hogy a lányokat irodai feladatokra készítse elő, ennek megvalósításához pedig a fiúkkal megegyező módon hároméves képzésben vesznek részt, tanulmányaikat érettségivel zárják. Az iskola iránti társadalmi igény egy további mutatója, hogy az évfolyamok nem felmenő rendszerben épültek ki, hanem már az első esztendőben megnyitott az alsó, a középső és a felső osztály is.

A következő írás közel egy évvel később, 1912 augusztusában látott napvilágot, szerzője Gergely Janka. *Kereskedelmi leányiskolák* című publikációjában kitért arra, hogy a gazdasági válság idején sok családra meglehetősen nagy teher hárult, főként azokra, amelyek leánygyermeküket is neveltek. Kenyérkereseti lehetőség ekkor még alig állt rendelkezésre,

---

³⁷⁶ NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA BUDAPESTEN, 1911: 51

jobbára csak a tanítónői pálya állt nyitva, de ez is gyorsan telítődött és hamar túlprodukciónak alakult ki. Az ipar csekély mennyiségben foglalkoztatott nőket; az ágazaton belül elsősorban a ruházati ipar állt nyitva előttük. Ebben az időszakban (1880-as évek második fele) jöttek létre a kereskedelmi tanfolyamok. Elsődleges céljuk a lányok elemi kereskedelmi ismeretekkel való felruházása, amit férjeik vagy édesapjuk mellett tudnak kamatoztatni saját, családi üzleteikben. Az eredeti tervekkel ellentétben a kezdetektől az a tendencia mutatkozott, hogy a lányok biztos alkalmazás és fizetés fejében inkább idegen üzletekben helyezkedtek el. Nagy érdeklődésnek örvendett a tanfolyam, használható alapot adott a jövőre nézve és ennek köszönhetően a lányok jól megállták a helyüket a munkaerőpiacon. A cikk megírásának időpontjára azonban a tanfolyamok színvonala és tartalma elavult, a kereskedelmi élet követelményeinek sok tekintetben nem felelt meg. Gergely Janka a szakoktatásügyi döntéshozók mulasztásának nevezte, hogy a kor haladtával és az igények változásával nem gondoskodtak a szakoktatás fejlesztéséről. Felrótta, hogy az állam nem tartotta a lépést a fejlődéssel és egyetlen kereskedelmi iskolát sem nyitott. A korszakban működő intézmények ugyanis egytől egyig valamilyen szervezet vagy egyesület munkáját dicsérték.

Gergely Janka három különböző dimenzióból értékelte a kereskedelmi szakképzés fejlesztésére irányuló törekvéseket. Egyfelől a kezdeményezők oldaláról: kiemelte, hogy a „kezdeményezés dicsősége” a pozsonyi kereskedelmi és iparkamaráé. Később a várost „nyomon követte” Debrecen, Kolozsvár, Marosvásárhely és a főváros, majd a „jó példa” Szegeden is fogott. Másfelől a képzés tartalmának oldaláról értékelte a fejlődést. Pozsony a dicsőség, hogy az első nyilvános női iskolának helyet adott és hogy „*tanterve azonos a fiúiskolák hivatalos tantervével*”³⁷⁷. A harmadik év végén a lányok is érettségivizsgát tesznek és „*felkészülve kezdik meg tisztviselői pályájukat*”³⁷⁸. A budapesti iskolában érettségiző első leánycsoport „*rendkívül jó eredményről tett tanúságot*”.³⁷⁹ Harmadrészt a szülők aspektusából világított meg a szerző új szempontokat. Úgy vélekedett, korábban is voltak már „előrelátó szülők”, akik nem elégedtek meg a tanfolyamok nyújtotta korlátozott tudásanyaggal. Nem érték be a (zug)tanfolyamok gyenge minőségével és nem akarták leányaik tisztviselői pályáját már alapjaiban kettévágni, ezért nem kis költséget magukra vállalva írták be őket fiúiskolákba. A magántanulói státusz elnyerése nehéz folyamat volt, a tandíj hatalmas összegeket emésztett fel, nem mellesleg a szülők az igazgatók jóindulatára voltak utalva. A női iskolák megalakulásával ez a kiszolgáltatottság megszűnt. Végül a szerző azzal összegezte gondolatait, hogy a

---

³⁷⁷ GERGELY, 1912: 16

³⁷⁸ UO.

³⁷⁹ UO.

szakoktatáspolitikának mind a munkavállalók, mind a munkaadók érdekében kettős feladatot kell ellátnia a jövőben. Az egyik feladat a zugiskolák végleges megszüntetése, a másik a szakiskolák építése. A kereskedelmi élet sajátosságai, a munkaadók és munkavállalók igényei, illetve a szülők érdekei is a felső kereskedelmi iskolák terjedését kívánta meg.

A nők kereskedelmi szakoktatása címen 1913-ban megjelent írásban újfent az ONE aktív ténykedése köszönt vissza. Gergely Janka a zugtanfolyamok gyenge minőségű képzését és az általuk okozott munkaerőpiaci károkat hangsúlyozva kérte ezek bezárását. Határozottan a fiúkéval azonos, háromosztendős oktatást tekintette célravezető megoldásnak, hiszen a munkavállalás és elhelyezkedés alapja a képzettség. A cikk számtalan hasonlóságot mutat a korábbi évek közleményeinek tartalmával. A szakoktatás minőségi fejlesztését tartotta szem előtt és a legfrissebb álláskeresési statisztikákat közölte. Meglátása szerint továbbra is nagy a kereslet a jól képzett tisztviselőnők iránt, ennek eszköze a felső kereskedelmi iskola. Nyomatékosította, hogy nem adományt, hanem esélyt kér. Gergely Janka a szakoktatás fejlesztésével kettős célért harcolt. Először is az egyenlő oktatásért, hogy a két nem teljes mértékben azonos tananyagot sajátíthasson el és egyenlő esélyekkel rendelkezzen. Másfelől, hogy a nők a kenyérkereső pályákon is azonos alternatívákkal rendelkezzenek, mint férfitársaik.

Ugyanebben az évben *Az Ujság* –akárcsak Dörfler Janka a *Nemzeti Nénevelésben*– beszámolt a kereskedelmi oktatásügyi kongresszus eseményeiről. A közlemény hasonló struktúra alapján épült fel: a szerző kiemelt bizonyos előadókat és röviden bemutatta a felszólalások tartalmát. Gerhardt Ottóné beszéde az egyetlen, amely mindkét írásban megjelent, így következtethetünk arra, hogy beszéde nagy súllyal bírt. Jelentősége abban is állt, hogy míg más előadók nemzetközi kitekintést tettek, ő a hazai kereskedelmi viszonyokat érintette, valamint a sokat vitatott női kereskedelmi szakképzést is tematizálta. Gerhardt Ottóné az „általános emberi haladás” jelmondata alatt kérte, hogy minden nemzet, így a magyar is, a saját lehetőségeihez és körülményeihez mérten azonos elméleti és gyakorlati oktatásban részesítse a férfiakat és nőket. Az emberi haladás mellett a gazdasági élet fejlődését és a nők keresőkke válását is nyomós érvként hozta fel. A felszólalást hozzászólások követték. Dörfler Janka úgy fogalmazott, hogy élénk vita alakult ki, a hallgatóság két részre oszlott, támogató és bíráló vélemények egyaránt elhangzottak. Ezzel szemben az *Ujság* anonim szerző csak utalást tett arra, hogy több észrevétel is követte az előadást, de sem a pozitív, sem a kritikai meglátásokat nem említette meg. Ugyanakkor a szakképzés és a női oktatás ügyét aktívan nyomon követő olvasók számos következtetést tudtak levonni abból a tényből, hogy többek között Szuppán Vilmos és Wilhelm Szidónia is megosztották véleményüket a közönséggel. Szuppán Vilmos rendszerint erős kritikával illette az egyenlő képzés gondolatát, a klasszikus női tantárgyak

hiányát, valamint a háziasszonyi és anyai szerepkörök hangsúlyvesztését. Nem támogatta, hogy a hosszan elnyúló képzés elvonta a figyelmet a hagyományos értékektől, illetve, hogy a lányok kenyérkereső pályákra lépjenek. Átmeneti megoldásként szolgálhat, hosszútávon viszont a férfiak kötelessége a családfenntartás. Wilhelm Szidónia viszont a *Nőtisztviselők Országos Egyesületének* titkáraként magától értetődően annak érdekében folytatta tevékenységét, hogy minden lehetséges platformon szót emeljen az iskolák reformja mellett. Így, bár közvetlenül nem, de közvetett módon (Dörfler Janka révén) betekintést nyerhetünk az előadást követő vita gondolataiba.

Több lap közlésére alapozva tudósított a sajtótermék a Népoktató Egyetem által meghirdetett ingyenes képzésről. A NOE felhívta a figyelmet, hogy az igen nehéz gazdasági viszonyok között csak a felső kereskedelmi iskolai végzettség garantál biztos elhelyezkedést, a tanfolyamok kizárólag a munkanélküli tisztviselők számát gyarapítják. Számptalan alkalommal bizonyították állasközvetítői statisztikáikkal, hogy hiányos tanfolyami ismeretek birtokában a nem nyílnak meg a kedvező munkaalkalmak. Ezen tapasztalatokat évek óta töretlenül megerősítették, ennek ellenére a tanfolyamok változatlanul tovább működtek és rendre bocsátották ki az új növendékeket. Látszólag az egyesület aktív tevékenysége sem volt elegendő ahhoz, hogy a tanfolyamok működését be tudják szüntetni.

Ugyanezt bizonyította a következő évi beszámoló is. Immár 17 esztendeje sürgették sikertelenül a tanfolyamok felszámolását, ám sikerként könyvelték el, hogy az ország nyolcadik női kereskedelmi iskolája fog megnyílni Aradon.

Szemeréné Horváth Renée a leánynevelésről és a nők társadalmi struktúrában elfoglalt helyéről értekezett, majd ezt illetően kiemelte, hogy igen jelentős különbségek adódnak a férfiak és nők oktatása között, mivel a tananyag a két nem jövőendő élethivatását minden esetben szem előtt tartotta. A szociális átalakulás és a nők törekvése, hogy a munkából kivegyék részüket, megkívánta, sőt, megkövetelte, hogy neveltetésük sokban ne térjen el a férfiakétól. A szabad pályaválasztás elvét hangsúlyozta, amely – véleménye szerint – kéz a kézben jár a kereskedelmi iskolák megnyitásával is. A tanfolyamok elavultak, nem biztosítottak megfelelő kiképzést, így csupán csekély fizetésű állásokra jogosítottak. Szemeréné is élesen elhatárolta a két képzési forma nyújtotta lehetőségeket mind tudásszintben, mind várható jövedelemben. A főváros vonatkozásában örömteli, hogy „*sok sürgetés után*” megnyitotta az első női felső kereskedelmi iskoláját, „*mely kitűnően tölti be hivatását*”³⁸⁰, ugyanakkor előrevetítette aggodalmát, miszerint hamar túlszűfoltta válik az intézmény és a jelentkezők tekintélyes része

---

³⁸⁰ SZEMERÉNÉ HORVÁT, 1914: 106

nem nyer majd felvételt. Indirekt módon vetette papírra, hogy rendkívüli érdeklődésre tarthat számot a kereskedelmi képzés, mellyel nem biztos, hogy a főváros lépést tud tartani. Szabad helyek hiányában újabb akadály gördül a lányok elé.

Ugyanebben az évben a NOE felhívást intézett a szülőkhöz, melynek tartalma semmi esetre sem hatott újdonságként az olvasóra. Felhívta a figyelmet arra, hogy a tisztviselői pályára készülő lányok a kereskedelmi iskolákat válasszák. Mint ahogy azt már több ízben tapasztalhattuk, az egyesület markánsan ellenezte a tanfolyami képzést. Ugyanígy tett ezen cikk esetében is, sőt, még inkább kifejezésre juttatta véleményét. Teljesen értéktelennek, még inkább ártalmasnak nevezte a tanfolyamokat, hiszen hiányos ismeretek birtokában bocsátja ki növendékeit, rontva a tisztviselői munka erkölcsi és anyagi megbecsültségét. Az egyesület mindig is nyíltan sürgette a rövid ciklusú tanfolyamok beszüntetését, de az idő előrehaladtával ezt egyre határozottabban vállalta fel.

1915-ben a női kereskedelmi képzés jelentős fordulópontjához jutott el a pozsonyi intézmény. Az előzetes elvárásoknak megfelelően fellendült és a kamara kinevezte az első okleveles tanárnőt. Arra a tényre mindenképpen tekintettel kell lennünk, hogy a lányok iskoláinak megnyitása előbb történt, mint a női tanári kar kinevelése, így érthető módon az első években férfiak alkották a nevelőtestületet. 1910-ben Stetina Ilona tett erre vonatkozó megjegyzést a *Nemzeti Nőnevelésben*, hogy különös módon legfeljebb felügyelőkként találkozhatunk a kereskedelmi iskolákban nőkkel, de az oktatás a férfiak kezében volt. Őt esztendővel később viszont már látható jelei voltak a fejlődésnek és az iskola női jellegét nemcsak a tanulók, hanem az oktatók is erősítették.

Az Ujság tudósítója töretlenül nyomon követte a NOE tevékenységét és gyűléseit, így az olvasók is első kézből tudtak értesülni, milyen változások és milyen törekvések zajlottak a szakoktatásügy-politikában. Nem meglepő módon az elsődleges cél továbbra is a „legveszedelmesebb kinövés”, a zugiskolák problémájának orvoslása. A fejlődő kereskedelmi élet elvárásainak már legkevésbé sem feleltek meg, selejtet termeltek és a munkanélküliek számát gyarapították. Az egyesület kritikai észrevételekkel illette emellett a frissen megalapított felsőkereskedelmi leányiskolákat is. Ez a képzési forma „korcs típus” és indokolatlan a meglévő, önálló női felső kereskedelmi iskolák mellett. A tanfolyamokhoz képest előrelépést jelentett, ugyanakkor ez sem biztosított olyan szakmai tudást, amelynek birtokában „vérbeli kereskedelmi szellem” alakulhatott volna ki a tanulóknak és „nem felel meg a komoly szakiskola követelményeinek”³⁸¹ sem.

---

³⁸¹ SZAKKÉPZETT NŐI HIVATALNOKOSZTÁLYT NEVELJÜNK, 1916: 12

Balla Jenő érdekes tünetként jellemezte a lányok nagyarányú részvételét a kereskedelmi oktatásban. A társadalom részéről országos szinten tapasztalható volt a növekvő érdeklődés, ennek okát abban látta, hogy jobban jövedelmező pályákra képesített, mint egyéb iskolák. Olyan kereslet mutatkozott a jól képzett tisztviselő(nő)kre, hogy már az érettségi megszerzése előtt munkát találtak a diákok. Erre való tekintettel a következő évekre is fokozódó keresletet jósolt. Szükszavúan nyilatkozott a tanfolyamokról is. Nem illette őket közvetlen kritikával, ám összehasonlítva az iskolai végzettséggel megállapította, hogy harmadával vagy akár felével kevesebb bevételre számíthatnak az érettségivel nem rendelkező lányok. Így Balla Jenő ugyancsak alátámasztotta azt a teóriát, hogy a felső kereskedelmi képzés értéke a magasabb anyagi megbecsültségben is megmutatkozik.

Hosszabb időbeli kihagyást követően 1932-ben több témánkat érintő írás is napvilágot látott. Az eddigi írások bemutatásánál a kronológiai megjelenést vettük alapul, az alábbiakban azonban két írás erejéig ettől eltekintettünk, ugyanis a publikált hat írásból öt szorosan egymáshoz kapcsolódik, egymásra reflektálnak. Ezt szem előtt tartva azt az írást vettük előre, amely önállóan is értelmezhető, majd ezt követően a hozzászólások sorát elindító írást, végül az arra érkező reflexiókat.

Az Ujság Hasznos tanácsadó az asszonyoknak címen működtetett egy rovatot, ahol praktikus tanácsokkal látták el a hölgyeket és a szerkesztőségnek előzetesen megküldött kérdéseket válaszolták meg. A modern asszony jelisével megjelenő válasz arról biztosított egy édesanyát, hogy okos dolog volt leányát kereskedelmi iskolába küldeni, mivel az iskolák praktikus tudást biztosítanak és az életre készítenek fel. A képzés nagy erénye, hogy rövid idő alatt jól hasznosítható ismereteket adott és modern nyelvekre oktatott, valamint a latinos műveltséggel és a diplomával szemben a gyakorlati tájékozottságot részesítette előnyben. A társadalom oldaláról mindinkább tetten érhető a gyakorlatiasságra törekvés. Az édesanyának küldött válasz szerint ennek a kritériumnak megfelel a kereskedelmi iskola.

A heves reakciók sorozatát kiváltó publikáció 1932 március 13-án jelent meg *Milyen pályára adjuk leányainkat?* címmel. A szerző rendkívül lényegre törően azzal a felvetéssel kezdte mondanivalóját, hogy a háborút követő időszak új szükségleteket teremtett. Ezekhez alkalmazkodva a gyermeknevelésben is új elveket kell követni. A szerző véleménye szerint a lányok oktatására és művelődésére az eddigieknél nagyobb figyelmet kell fordítani, fel kell készíteni őket, hogy saját lábukon is megálljanak. Haladó szellemű gondolkodásra vall, hogy nem ellenezte, sőt, inkább támogatta a női kenyérkereseti alkalmakat. Az általános műveltség önmagában már nem bizonyult elegendőnek, azt ki kell egészíteni praktikus tudással is. A hazai felső kereskedelmi iskolákat nemzetközi összehasonlításban is versenyképes

intézménytípusnak tartotta. Számos előnyt tulajdonított a kereskedelmi végzettségnek, például, hogy különböző tisztviselői pályákra képesített, hogy továbbtanulásra is alkalmat adott, valamint, hogy megbízható munkaerőt nevelt ki az apák és férjek számára, mivel a „*kereskedelmi irányban képzett nő felbecsülhetetlen és megfizethetetlen szolgáltatásokat teljesíthet*”³⁸². A szerző fontosnak tartotta, hogy a lányok is lehetőséghez jussanak. Ezt a lehetőséget megkaphatják apjuk vagy férjük mellett a családi üzemben, vagy idegen hivatalokban, mint a postán, bankokban, pénztárnoki állásokban vagy akár a vasúton. A családi körnél jóval szélesebb spektrumon értelmezte a női munkavállalás kérdését.

A kérdés, hogy milyen pályára adják a családok leányaikat, sokakat foglalkoztatott, ezért is érkezhettek az írás megjelenése utáni hetekben ennyi reakció. Az olvasóközönség az első észrevételt két héttel a vitaindító közlemény után vehették kézbe. Az első visszajelzés szerint a felső kereskedelmi iskolák kérdése rendkívül aktuális, ennek bizonyítéka, hogy több platform is tematizálta. A szerző saját tapasztalatai szerint az a kérdés foglalkoztatta az érdeklődőket leginkább, hogy miért néptelenedik el ez az iskolatípus. A cikkek némelyike abban látta ennek okát, hogy a szülők ragaszkodtak a hagyományos, latinus műveltséghez és nem ismerték fel a szakiskolák által nyújtott többletet, kiemelkedő lehetőséget. Helyeselte az iskolatípus benépesítésére irányuló törekvéseket, azonban másban látta annak magyarázatát, hogy miért csökken a beiratkozók létszáma. A családok anyagi megfontolásból döntöttek a középiskolák vagy a tanfolyamok javára. Ha a céljuk, hogy minél hamarabb kenyérkeresői pályára küldjék leányaikat, akkor a tanfolyamot ítélték a megfelelő választásnak, amennyiben az érettségi volt a prioritás, középiskolába küldték őket. A kereskedelmi iskolák magasabb anyagi áldozatot követeltek és még a női lélekhez sem alkalmazkodtak tantervükben. Ami pedig az állásokat illette, kevés lány töltött be olyan pozíciót, amely kifejezetten kereskedelmi érettségihez volt kötve. Nem vitatta, hogy a „*felsőkereskedelmit végzett lány jó szolgáltatásokat tehet a férj vagy az apa üzemében*”, de máris hozzáfűzte, hogy „*sok aszszonyt ismerek, akik csak egyéves tanfolyamot végeztek, vagy latin érettségit tettek, mégis mindent el tudnak végezni, ami férjük üzletében előfordul*”³⁸³. A fiúknak melegen ajánlotta a kereskedelmi iskolákat, a lányok esetében célravezetőbbnek tartotta a középiskolai, illetve tanítónői képzést. Így tehát nem a képzés minősége állt a szerző kritikájának kereszttüzeiben, ő inkább a hagyományos értékekhez ragaszkodott és ennek szellemében a tradicionális női tantárgyakat hiányolta a képzésből. Nem átfogóan a felső kereskedelmi képzést kritizálta, csak a nőkét. A szerző kifogásait különböző csomópontok köré rendezhetjük. Először azzal érvelt, hogy a tanfolyamok

---

³⁸² MILYEN PÁLYÁRA ADJUK LEÁNYAINKAT?, 1932: 28

³⁸³ SS, 1932: 50

és a középiskolai tanulmányok is megalapozzák, hogy a gyakorlatban minden szükséges ismeretet el tudjanak sajátítani a lányok. Ahhoz, hogy megállják helyüket, nem indokolt egy négy évig elhúzódó képzésen részt venni. Mindemellett hatalmas költséget jelentett a szülőknek a tanszerek finanszírozása. Panaszolta, hogy a képzés túlságosan leterheli a növendékeket, mivel heti több alkalommal is részt kell venniük délutáni tanórákon. Hiányolta viszont, hogy a fiúkéval egyenlő tanterv miatt nem alkalmazkodik a képzés a női lélek sajátosságaihoz. Bár a női felső kereskedelmi iskolák közel negyed évszázados megalakulásuk óta a fiúk tantervét követik, még ennyi idő után is rendszeresen akadtak kritikussai. Végül, de nem utolsó sorban a továbbtanulási lehetőségekre való tekintettel bírálta az intézményt. A középiskolai érettségi nagyobb mozgásteret enged, nem korlátozza a jövőbeli lehetőségeket, így véleménye szerint célszerűbb ezt megszerezni. A szerző nem ítélte el és nem ellenezte a lányok oktatását és munkavállalását, azonban láthatóan ragaszkodott ahhoz a hagyományos értékrendhez, miszerint a női jelleg igenis kapjon helyet a tantervben; másfelől a családi üzletekben való elhelyezkedést tartotta célszerűbbnek az idegen munkahellyel szemben.

Alig egy héttel később máris érkezett két válasz az -s-s monogram mögé rejtő tanár igencsak konzervatív közleményére. V. Erzsébet tanárnő határozottan leszögezte, hogy nem értett egyet az olvasottakkal és ellenérveit a saját életéből vett példákkal támasztotta alá. Ő ugyanis az -s-s által ideálisnak tekintett utat járta végig, mégsem foglalkoztatják. Érettségi után tanári oklevelet szerzett, majd a jobb elhelyezkedés reményében a tanítónői szakmát is kitanulta. Kilátástalannak nevezte saját helyzetét, míg a kereskedelmit végzett, korábbi iskolatársnői biztos keresettel rendelkeznek. Ebben az időszakban nagy a tanítónői pálya telítettsége, egyre nehezebb az elhelyezkedés. A tanítás az egyike volt az olyan női hivatásoknak, amely társadalmi szinten nagy támogatottságot élvezett, és mód is adódott arra, hogy a lányok kitanulják a szakmát. Természeteszerű volt tehát, hogy sokan megrohamozták a képzést és túlprodukciónak alakult ki. V. Erzsébet tagadta azt az állítást is, hogy a gimnáziumot végzett növendékek ugyanolyan mértékben és sikerrel birtokába kerülhetnek a kereskedelmi tudásnak. A két iskolafaj különböző célokat, ennek okán pedig különböző szellemiséget is képviselt. Ezt pedig a középiskolai érettségi bizonyítvány sem tudta pótolni.

Közvetlenül a tanárnő válasza alatt Sz. V. is papírra vetette gondolatait és megállapította, hogy -s-s téved. A kereskedelmi, akárcsak más iskolák csökkenő létszáma egyértelműen a háború okozta gyermekhiánynak tudható be. Értetlenül fogadta, hogy a szerző a fiúknak *„nagyon melegen, a leányoknak meg egyáltalában nem ajánlja a kereskedelmi*

*iskolát*³⁸⁴. Felhívta a figyelmet a lapokban fellelhető egymással merőben ellentétes véleményekre. Az olvasónak és főként a szülőknek nincs könnyű dolga, ha jó döntést akarnak hozni. Míg az egyik írás a lateiner pályákat kilátástalannak nevezte, addig a másik éppen ezeket élte. A figyelmes olvasó számára viszont egyértelmű a válasz. A jelenlegi és a jövőbeli viszonyokat figyelembe véve elmondható, hogy azok tudnak a világban boldogulni, akik az általános műveltség mellett gazdasági tudással is felvértezik magukat. A gazdasági tudás felértékelődése, miként ebben az írásban is, egyre több platformon jelent meg. Véleményünk szerint ez a fokozódó kíváncsiság már túlmutat azon az elképzelésen, hogy a nők a gazdasági (kereskedelmi) ismereteket jól tudják hasznosítani a háztartás vezetésében. Ezen túlmenően az önfenntartást is szolgálta, illetve a világháborús tapasztalatok alapján a helyreállítás során is nagy előnyt jelenthet a jól képzett munkaerő.

Újabb egy hét elteltével ismét visszajelzések érkeztek. Báros Géza reflektált a vitaindító március 27-ei és az azt követő április 3-ai írásokra is. Meglátása szerint a gimnáziumok munkája dicséretes, ugyanakkor szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy csak az alapokat adja meg a továbbtanuláshoz. Aki az érettségit követően mégis a gyakorlati életben szeretne szerencsét próbálni, komoly nehézségekbe ütközik. Megfeszített tanulással és komoly anyagi ráfordítás mellett különbözeti érettségit tehet, de szakmaiságban sose tudja megközelíteni a kereskedelmi iskolák színvonalát. Egyetértett V. Erzsébet és Sz.V. szavaival, akik *„okosan, tapasztalatokkal alátámasztottan”* indokolták meg, hogy miért nem léphet a gimnázium a kereskedelmi képzés helyébe és miért nem helyettesítheti azt. Korának viszonyait és elvárásait mérlegelve ő is teljes bizonyossággal jelentette ki, hogy nélkülözhetetlenné vált az általános műveltség mellett a praktikus tudás is, amelyet *„csakis a kitűnően szervezett és a 8 osztályú középiskolákkal egyenrangú kereskedelmi iskola adhatja meg”*³⁸⁵. A szülők is hamar belátták, hogy leánygyermekük gyorsabban és biztosabban talál alkalmazást. Véleménye szerint a nagy érdeklődés is bizonyította az intézmény nélkülözhetetlenségét. 1918-ban már 21 női felső kereskedelmi iskola gazdagította hazánkat, 1932-re 19 működött. Az iskola nem csupán a gazdasági élet szolgálatban állt, hanem a kultúráközvetítésben is kiemelt szerepet töltött be. Bárdos Géza védelmébe vette a kereskedelmit és minden korábbi kritikai észrevételt igyekezett megcáfolni. Mondanivalóját nemcsak a tartalom hangsúlyozásával, hanem gondosan megválogatott szavaival (kitűnően szervezett) is nyomatékosította.

Ugyanennek az április 10-ei bejegyzésnek a második részében Simon Blanka érezte szükségét, hogy röviden, de velősen összefoglalja álláspontját a kialakult vitával kapcsolatban.

---

³⁸⁴ SZ.V., 1932: 26

³⁸⁵ BÁRDOS, 1932: 26

Meglátása szerint a négy esztendőes kereskedelmi képzés általános és gyakorlati tudást egyaránt biztosított. A tanfolyamokat nem méltatta, azok működéséről nem beszélt, de egyértelműen az olvasó tudtára adta, hogy az iskolák tevékenységét többre tartotta. A kereskedelmi érettségit többre értékelte a főiskolai végzettségénél abban a tekintetben, hogy szélesebb körű elhelyezkedési lehetőségeket kínált. Nem vitatta, hogy a rátermettségek és a tehetségnek is jelentős szerepe van, de a kereskedelmi végzettség számtalan utat nyit meg a legkülönbözőbb pályákon is.

Végül, de nem utolsó sorban Rónay Viktorné állt ki a képzés mellett. Közleményében hivatkozott Simon Blankára és igazat adott neki abban, hogy a négyéves iskola általános tudást is ad és ezen túl még az életre is felkészíti növendékeit. Nem kevesebbet állított, mint hogy „*a kereskedelmi irányú képzettség ad ma a legtöbb lehetőséget a leányoknak az elhelyezkedésre*”.³⁸⁶ A tanulmányi idő ideális, és a költségek is kedvezőbbek az egyetemi tanulmányokhoz viszonyítva. Számos területen nagy örömmel fogadták a leányokat, ennek okát szorgalmukban és pontosságukban látta, valamint, hogy a lányok régen kiállták a próbát. Ez a próba a munkaerőpiaci helytállásuk, amelyet több ízben bizonyítottak. Egyrészt gondoljunk azokra a családi kereskedésekre és üzletekre, amelyekben a képzett lányok férjeik vagy édesapjuk mellett állták meg a helyüket. Másfelől a világháború idején kibontakozó munkaerőhiány kínált alkalmat számukra és a sajtótermékek tanulsága szerint eredményesen teljesítettek. Harmadrészt saját jogukon és ambícióik révén tölthettek be állásokat, azzal a céllal, hogy önállóan is képesek legyenek eltartani magukat. Mindezek ellenére a kereskedelmista lányok javadalmazása csekélynek mondható, viszont diplomás társainkhoz képest sokszor mégis jóval kedvezőbb. A jövőben várható gazdasági fejlődés okán új alkalmak nyílnak majd az elhelyezkedésre, amelynek legnagyobb nyertese a gazdasági tudással felvértezett munkaerő lesz. A diplomások száma túl magas, a rendelkezésükre álló helyek száma alacsony.

A vélemények táblázatban való összegzése szemléletesen mutatja (6. táblázat), hogy *Az Ujság*, illetve annak írói köre tevékenyen részt vettek a női felső kereskedelmi iskolák ügyének folyamatos nyomon követésében. A lap liberális orientációjának mutatójaként értékelhetjük, hogy a számtalan pozitív észrevétel mellett mindössze egyetlen kritikai kommentár kapott helyet.

---

³⁸⁶ RÓNAY VIKTORNÉ, 1932: 26

6. táblázat – Az írások kategorizálása Az Ujságban

Vélemények/ megjelenés éve	Támogató	Bíráló	Nem foglal állást
1908	1 db	0 db	0 db
1909	2 db	0 db	0 db
1910	5 db	0 db	0 db
1911	4 db	0 db	0 db
1912	1 db	0 db	0 db
1913	3 db	0 db	0 db
1914	3 db	0 db	0 db
1915	1 db	0 db	0 db
1916	1 db	0 db	0 db
1917	1 db	0 db	0 db
1932	7 db	1 db	0 db
Összesen	29 db	1 db	0 db

Forrás: Az Ujság lapszámai 1908 és 1938 között

VII.4. A Magyar Iparoktatás

A *Magyar Iparoktatás* egy 1897 és 1919 között megjelenő havi folyóirat. A szerkesztőség az első számban több pontba szedve fogalmazta meg célkitűzéseit. Elsőként „*az érdekek közösségének eszköze lenni*”, másodsorban elő kívánta mozdítani a helyes tanmódszerek megállapítását és nyomon követését, harmadsorban célja a „*testületi szellem emelése, az egyes iskoláknak egymáshoz közelebb való hozatala*”, valamint végül, de nem utolsó sorban szélesebb társadalmi körökben is fel akarta kelteni az érdeklődést a hazai iparoktatás ügye iránt³⁸⁷. Az Országos Iparoktatási Tanács Hivatalos Közlönyeként, a „*kereskedelmi minister ur támogatásával és megbízásából*” évente 10 alkalommal számolt be az olvasóközönségnek az iparoktatással kapcsolatos újdonságokról és tudnivalókról. Egyaránt foglalkozott általános és speciális kérdésekkel, fenntartótól és iskolai foktól függetlenül minden ipari iskolával, a magyar mellett a nemzetközi viszonyokat is nyomon követte, bemutatta a legfrissebb szakirodalmakat, törvényeket és rendeleteket, beszámolt a statisztikákról, ezenfelül közölte a tanterveket és tankönyvengedélyezéseket érintő változásokat.

VII.4.1 A szerzők

Az áttekintett bő 10 év anyagában mindössze három darab olyan írás keletkezett, amely a női felső kereskedelmi iskolák szempontjából számba vehető. Kettő ezek közül Turczer János neve alatt jelent meg, egy pedig a már jól ismert Schack Béla tollából.

Turczer János személyéről meglehetősen kevés információt talál a kutató. Értesítők alapján tudjuk róla, hogy a szombathelyi a női felső kereskedelmi iskola (később M. Kir. Állami Kereskedelmi Leányközépiskola) tanára 15 évig, valamint annak igazgatói pozícióját is betöltötte, ezentúl a 40 évig tartó pályafutása alatt tanügyi főtanácsos-igazgató tisztséget nyert el³⁸⁸. Turczer János nevével a vizsgált periódus több folyóiratában is találkozhatunk, ami aktív szakmai tevékenységre utal.

---

³⁸⁷ PROGRAMUNK, 1897: 2

³⁸⁸ PELLER, 1943

VII.4.2 Az írások

Az 1909-1910-es tanévről publikált beszámolójában Turczer az iskolai értesítők alapján összegezte az intézménytípussal kapcsolatos megállapításokat. Sorai között olvasható, hogy a felső kereskedelmi iskola (mind a fiú, mind a női) „*termékeny talajban, fekete földben vert mély gyökeret, évről évre több virágot fakaszt, egyre több gyümölcsöt érlel és hoz a nemzetnek. Áldásos működését immár lebecsülni nem lehet, értékes voltát mindenkinek el kell ismernie. Iskolánk — hála irányítóinak, akik felismerték az élet nagy értékét — alkalmazkodik a korhoz, amelyben élünk. Szakítva a múlt hagyományaival, bevitte a tanítás körébe a hasznosat...*”³⁸⁹. A szülők bizalmát véleménye szerint jól reprezentálta, hogy évről-évre egyre nagyobb számban írtatták gyermekeiket felső kereskedelmi iskolákba és hajlandóak voltak anyagi áldozatot hozni fiaik jövője érdekében. Kiemelte számos település igyekezetét és önfeláldozását, melyet az új kereskedelmi iskolák alapítása terén tanúsítottak, ugyanis a „*társadalom áldozatkészségéből létesültek az elmúlt esztendőben az első női felső kereskedelmi iskolák is*”³⁹⁰. A lányok kereskedelmi iskolái új korszakot nyitottak, ledöntötték azt a láthatatlan falat, amely eddig távol tartotta őket a nyilvános (kereskedelmi) oktatás lehetőségétől. Míg korábban magántanulókként fiúiskolákban folytathatták tanulmányaikat, immár megnyílt az út a nyilvános képzés felé. Jelentős szerepe dacára a kezdeti időszakban alacsony látogatottsággal működtek a női iskolák. „*A jövő van hivatva igazolni a női felső kereskedelmi iskolák létjogosultságát; most csak konstatáljuk azt, hogy a szervezett három iskolába [t.i. Pozsony, Marosvásárhely és Debrecen] nem tódulnak nagyon a leányok, egy osztályba sem jelentkezett a szabályszerűen felvehető negyven tanuló. Egyelőre szívesebben iratkoznak még az egyéves női kereskedelmi tanfolyamokba, ahol tíz hónap alatt heti tizennyolc órában megszerzik a szükséges kereskedelmi tudnivalókat*”³⁹¹.

A szerző megjegyezte, hogy az állam a női iskolák számbeli növekedésére nem fordított kellő figyelmet, ellenben pozitívan méltatta a szervezet és tanulmányi idő reformjával kapcsolatos törekvéseket, például a képzés négy évfolyamossá szervezését. „*A női felső kereskedelmi iskolák engedélyezése, szervezése és a felső kereskedelmi iskolák reformjának előkészítése, a tanítás tervezetének revíziója az elmúlt tanév kimagasló mozzanatai.*”³⁹² Felrótta

---

³⁸⁹ Turczer, 1911: 518-519

³⁹⁰ Uo.: 520

³⁹¹ Pozsonyban az alsó osztályba 30 leány jelentkezett, a középsőbe 35; Marosvásárhelyen 21, illetve 16 és Debrecenben 30 és 22. Turczer, 1910-1911: 520

³⁹² Turczer, 1911: 521

írásában, hogy az értesítők nem tettek említést arról a fáradtságos munkáról, amely a reformtervezet kidolgozásával járt együtt. A rövid beszámolók, „száraz adatok”, rosszul prezentált statisztikák nem tükrözik vissza az olvasó számára a fejlődés irányába tett intenzív lépéseket. Annak érzékeltetésére, hogy mennyire csekély az értesítőkben megjelenő jó és tartalmas cikkek száma, név szerint emelte ki a szerinte arra érdemes bejegyzéseket, valamint szerzőiket.

Fontosnak tartotta kiemelni Schack Béla 10 éve tartó főigazgatói tevékenységét. Ezen időszakban fáradhatatlanul dolgozott a kereskedelmi oktatás fejlesztésén, növelte a tanulói létszámot és gyakorlatiasabbá tette a képzést.

A Jelentés az 1909-1910. iskolaévre a felső kereskedelmi iskolákhoz küldött tanácstagok tapasztalatairól szóló, szintén Turczer Jánostól származó írás az elmúlt tanév tapasztalatait foglalta össze az iskolalátogatások alapján. A zombori, aradi, miskolci, marosvásárhelyi, illetve pozsonyi (fiú és leány) iskolákról készült beszámolókat szó szerint, változtatások nélkül adta közre.

Jónás János a jó hírnévvel rendelkező zombori iskola működését vázolta fel. A minden évben majdnem teljes létszámmal működő intézmény végzett növendékei önálló kereskedőkként, valamint hivatalnokként egyaránt megállták a helyüket. Éles kritikával illette az iskola épületének hiányosságait és szorgalmazta a fennálló problémák mielőbbi orvoslását. A tanítás irányával, minőségével és a tanulók teljesítményével kapcsolatban elégedettségét fejezte ki, ugyanakkor véleménye szerint az idegen nyelvek elsajátítására nagyobb figyelmet kellene fordítani.

Lengyel Sándor az aradi intézményről összességében rendkívül pozitív visszajelzést adott. Dicsérte a pedagógiai módszereket, a gyakorlatias szemléletmódot és a tanulók szorgalmát. Egyetlen kritikát fogalmazott meg, mégpedig az írásbeli dolgozatok alacsony számát.

Matavovszky Béla a miskolci felső kereskedelmi iskolába látogatott el. A látogatás során szerzett benyomásokról ő adta a legátfogóbb leírást. Első megjegyzése rögtön az épület célszerűtlen kialakítására irányult. Bár az elhelyezkedése szerencsésnek mondható, esztétikai szempontból és a termék elosztását figyelembe véve számos kivetnivalót hagyott maga után. A tanulóbázis, meglátása szerint, alacsony tudásszinttel rendelkezik, az írásbeli dolgozatok külalakja az elvárt szint alatt maradt.

Orbán Ferenc a Marosvásárhelyen tett látogatása során meggyőződött arról, hogy az intézmény kedvezőtlen elhelyezkedése és a fennálló nehézségek ellenére az iskola teljesíti azt az elvárást, hogy a többségében székelyek által látogatott képzés új kereseti forrást biztosítson

a tanulók számára. Az intézményben zajló pedagógiai munkával kapcsolatban elégedettségét fejezte ki, a tanulói fegyelmet pedig külön is kihangsúlyozta, főleg azt a tényt figyelembe véve, hogy az iskolának leány növendékei is vannak. A visszajelzések alapján semmilyen atrocitás nem történt a közös lépcsők és folyosók használata során, ebben a lányok helyes magaviseletének jelentős szerepet tulajdonított. Külön kitért a női képzésre is annak pozitív és negatív oldalával együtt. *„A női kereskedelmi osztályokban általában sok ambíciót, a munka kivételében nagy pontosságot tapasztaltam. De azt is tapasztaltam, hogy ez az ambíció, készség és pontosság nagyobb mint tudásuk tartalma, s hogy a tárgyak alaposabb, mélyebb felfogása nem áll arányban tudásra törekvésük ambíciójával.”*³⁹³

Végül Péter János pozsonyi látogatásának leiratát közölte a szerző. Az iskola tanárai és tanulói jó benyomást keltettek, elmondása szerint *„szép eredményű munkát fejtett ki mind a tanári kar, mind a tanulóifjúság is”*³⁹⁴, bár a rendes tanárok száma alacsony volt és a tárgyi feltételek sem feleltek meg minden elvárásnak.

A még csak alsó osztállyal rendelkező női iskoláról külön is említést tett. A tanári karban két tanárnő található, különben a fiúiskola oktatói feleltek az órák lebonyolításáért. A fiúk nyelvtudását is dicséretesnek tartotta, de a *„leányoknak gyakorlati nyelvtudása egyenesen meglepő”*³⁹⁵. A lányok egy része már így érkezett az intézménybe, másfelől az is hozzájárult a nyelvtanulás sikerességéhez, hogy az órák csoportbontásban valósultak meg. Orbán Ferenchez hasonló megállapításokat is tett Péter János. *„Igen szép készültséget tanúsítottak a leányok a többi tantárgyból is. De számtani ismereteik már csekélyebbek mint a fiúkéi. Különösen feltűnik náluk az okoskodás bizonytalansága. Amit tudnak, annak az alkalmazásában is sokszor haboznak. Szorgalmuk, lelkiismeretességük, kiváltképen pedig dolgozataik külsejére fordított aggodalmas gondosságuk feltétlen elismerést érdemel.”*³⁹⁶

Schack Béla a női kereskedelmi tanfolyamok újjászervezéséről és működéséről publikált 1911-ben és a női felső kereskedelmi iskolák ügyét sem szalasztotta el megemlíteni. Azért sem, mert véleménye szerint helytelen meglátás az, hogy az iskolák mellett már ne lenne szükség a tanfolyamokra. Határozottan állította, hogy mind a két képzési formának megvan a létjogosultsága, ám ez csak akkor látható be, továbbá szervezetük csak akkor fejleszthető, ha tisztában vagyunk vele, mi is a céljuk és a feladatuk.

---

³⁹³ Turczer, 1911: 13

³⁹⁴ Uo.: 14

³⁹⁵ Uo.: 14

³⁹⁶ Uo.: 15

A női tanfolyamok 1891-es szervezete az alábbiak alapján fogalmazta meg a képzés rendeltetését: „*A női kereskedelmi tanfolyamoknak feladata, nőknek alsóbbfokú kereskedelmi foglalkozásokra való előkészítése. E feladat szerint az ily tanfolyam az alsó fokú kereskedelmi iskolákkal lép párhuzamba, s mint ilyennek úgy a tanítandó tárgyak, mint az elérendő cél tekintetében szerényebb intézménynek kell lenni.*”³⁹⁷ Kezdetben a tanfolyamokon nyolc hónapig, heti 13 órában tanulhattak a lányok, majd a tanulmányi időt 1893-ban kilenc, illetve 10 hónapra módosították, heti 15 órával. A századfordulón újabb rendeletet adott ki a VKM és a cikk megjelenésének pillanatában is ez volt érvényben. Az 1900. évi 26.033. számú rendelet egy továbbképző tanfolyamról is rendelkezett, a gyakorlatban viszont ezek csak elvétve valósultak meg. Schack Béla szerint a „*tanfolyamokat ez alakjukban a közönség megkedvelte, ami a tanulók számának folytonos növekedéséből is látható.*”³⁹⁸ Az 1909/10-es tanévben országos szinten 31 női tanfolyam 45 osztállyal és több, mint 1900 tanulóval működött. Népszerűsége ellenére a kezdetektől sok hiányossága volt a képzésnek, így időről-időre újra napirendre került a tantárgyak és a tanulmányi struktúra megreformálása. A gyakorlatiasság és a munkaadók igényeinek való megfelelés egyre hangsúlyosabb elemmé vált az általános műveltség rovására. Schack Béla ezért kérte a Tanácsot, hogy a tanfolyamok időtartamát egy évben és legfeljebb heti 24 órai tanításban határozzák meg, továbbképző órákat pedig kizárólag igény, valamint megfelelő számú jelentkező esetén hirdessenek meg. Javasolta továbbá, hogy a gyakorlati élet kívánalmait figyelembe véve a gépírás kapjon nagyobb figyelmet, hiszen irodai környezetben alapvető elvárássá vált. Különbséget tett a nagy és kisebb városok tanfolyamai és azok célkitűzései között is. Míg az előbbieken a kenyérkereseti pályákra való felkészítést tekintették a legfontosabb célnak, addig az utóbbiakban az intézmény általános jellege domborodott ki.

A női kereskedelmi iskolák a tanfolyamokhoz viszonyítva magasabb ismereteket kínálnak: „*időben a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr engedelmével megnyílt női felső kereskedelmi iskolák ma már mindenképpen kielégítik ama leányok törekvését, akik a kereskedelmi tanfolyamokon szerezhető ismeretknél messzebbmenő, mind általános műveltség, mind szaktudás tekintetében magasabb képzettséget óhajtanak szerezni.*”³⁹⁹ Az iskolai érettségi bizonyítvány birtokában jól tudnak érvényesülni a gyakorlati pályákon a lányok, viszont nem figyelmen kívül hagyható szempont az sem, hogy az évekig tartó képzés

---

³⁹⁷ SCHACK, 1911: 2-3

³⁹⁸ UO.: 4

³⁹⁹ UO.: 2

nagy terhet ró a szülőkre, valamint az iskolák alacsony száma miatt a lányok „idegenbe” kénytelenek menni.

A *Magyar Iparoktatás* hasábjain megjelent három írás két szerzőtől, Turczer Jánostól és Schack Bélától származtak. A cikkek alacsony száma azzal is magyarázható, hogy a lap a szakoktatás egy másik ágával, az ipari képzéssel foglalkozik.

7. táblázat – A Magyar Iparoktatásban megjelent írások

Névvel	Név nélkül	Összesen
3 db	0 db	3 db

Forrás: Magyar Iparoktatás lapszámai 1909 és 1919 között

8. táblázat – A szerzők nemi eloszlása a Magyar Pedagógiában

Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
nem volt	3	nem volt

Forrás: Magyar Iparoktatás lapszámai 1909 és 1919 között **A vélemények csoportosítása elemzése**

A *Magyar Iparoktatás* a vizsgált 10 esztendőben mindössze három női felső kereskedelmi iskolával kapcsolatos cikket tett közzé. Turczer János első írása abszolút pozitív képet festett az intézményről, míg második írásában beszámolókat közölt. Ezek a beszámolók egyaránt megemléstettek az iskola pozitívumait és negatívumait, ezáltal nem foglaltak egyértelmű állást sem a képzés mellett, sem ellen. Schack Béla a tanfolyamot és az iskolát állította párhuzamba, célja azt volt, hogy mindkettő létjogosultságát igazolja, így mindkettő intézmény vonatkozásában leírta annak előnyeit és hátrányait.

Turczer János pozitívan értékelte, hogy nagyobb figyelem fordult a gyakorlati oktatás, azon belül is különösen a kereskedelmi oktatás felé. Az intézmény legfőbb erényeként tartotta számon, hogy alkalmazkodott a kor igényeihez, és hogy a praktikus ismeretekre nagy hangsúlyt fordított, különösen azokra, amelyek az életben való helyállást biztosították a növendékeknek. A közönség bizalmaként értékelte, hogy a szülők gyermekeiket évről-évre növekvő számban írtatták be az intézménybe, az elkötelezett támogatók pedig anyagi áldozatokat vállaltak a kereskedelmi oktatás és iskolák fejlesztése érdekében. A települések versenyt vívtak egymással

az iskolanyitás jogáért, a társadalom összefogott és kiállt a jó ügy mellett, ennek eredményeként nyílhattak meg a női felső kereskedelmi iskolák is. Azáltal, hogy a lányok nyilvánosan is látogathatták a képzést, egy válaszfal dőlt le. Turczer szerint csak idő kérdése és a tanfolyamok helyett az érettségit nyújtó iskolák felé áramlanak a növendékek. Kimagasló mozzanatoknak nevezte, hogy engedélyt kapott a nyilvános női iskola és hogy a tanításterv revíziója is napirendre került.

Az iskolai értesítők összeállítását kritikával illette, hiszen azok az „érdektelen, unalmas, száraz” adatokon kívül nem közlik az aktualitásokat, valamint nem számolnak be arról a kiemelkedő munkáról, amelyet az iskolák végeztek. Megemlékezett Schack Béla fáradhatatlan munkásságáról és hosszú sorokon keresztül méltatta működését. Tevékenysége céltudatos, „szellemet is hozott” a kereskedelmi iskolák ügyébe, a reformok „legbuzgóbb, leghivatottabb munkása”. Turczer János tehát teljes mértékben támogatta a felső kereskedelmi iskolák fejlesztését, a női intézmények megnyitását és az iskolafaj minél szélesebb körben történő terjesztését.

Érdeemes szemügyre venni a szerző a szóhasználatát is. Mondanivalóját nagy mértékben erősíti az, hogy számtalan pozitív és erőteljes főnévvel, melléknévvvel, valamint metaforával tűzdelte meg írását. A kereskedelmi iskolák működése „évről évre több virágot fakaszt”, „gyümölcsöt érlel”. A teljesítménye értékes, fejlődése páratlan, működése áldásos. Továbbá olyan jelzőkkel illette, hogy céltudatos, kimagasló, korszakos stb.

A következő, ugyancsak Turczer Jánostól származó írás az iskolalátogatások eredményeit közölte az olvasókkal. Az öt beszámolóból kettő érintette a női kereskedelmi oktatást, pozitívumot és negatívumot egyaránt kiemelve. Orbán Ferenc jelentése csak röviden szólt a témáról. Figyelemreméltónak vélte a marosvásárhelyi iskolában uralkodó fegyelmet, holott az épületben a fiúk és lányok közös tereken osztoztak. Sem a diákok, sem a tanárok részéről nem merült fel az eddigiekben panasz a magatartás vonatkozásában. Jól példázza ez a kijelentés is, hogy a század első felében a koedukációnak ez a mértéke is olyannyira ritka jelenség volt, hogy említést érdemelt. Emellett arra a széles körben elfogadott álláspontra is reagált a szerző – még ha nem is tudatosan – , hogy a két nem kölcsönösen negatív irányba befolyásolja a viselkedést.

Megállapította, hogy a lányok ambiciózusok és nagyfokú precizitás jellemzi őket. Ugyanakkor nem mulasztotta el papírra vetni, hogy minden ambíció ellenére a tudásuk meglehetősen hiányos, a megértés terén problémákkal küzdenek. Orbán Ferenc ezen kijelentése alátámaszthatja, illetve erősítheti az olvasóban azt az igen elterjedt tévhitet, miszerint a lányok

fizikai és biológiai felépítésüknél fogva nem tudnak ugyanolyan szintű tudásra szert tenni, mint a férfiak.

Célszerű azonban a tudásuk tartalmát abból a szempontból is megvizsgálni, hogy előtanulmányaik szegényesebb keretek között valósultak meg, tantervük és tudásanyaguk nem hasonlítható a fiútársaikéhoz. Azzal az eshetőséggel is számolnunk kell, hogy bizonyos ismeretkörökkel korábban még nem találkoztak, így tehát nem egy meglévő alapra építettek, hanem teljesen új tananyaggal kellett megbarátkozniuk. Másfelől azt a sztereotípiát is erősítette, hogy a lányok általában véve törekvők és szorgalmasak, ezenfelül a pontosság nagy erényük.

Péter János a lányok idegennyelv-tudását egyenesen meglepőnek nevezte. Majd hozzá is fűzte, hogy ezt a képességet korábbi tanulmányaik során sajátították el. Dicséretes kezdeményezés az intézmény részéről, hogy a nyelvoktatás csoportbontásban történt. Egyéb tantárgyak terén is jó eredményeket produkáltak, de számtanból gyengébbek az eredményeik. Különösen feltűnőnek vélte az „okoskodás hiányát”, a logikai okfejtést. Inkább elméletinek, mint gyakorlatinak mondható a tudásuk, az alkalmazás terén gyakorta bizonytalanok. Ezt a hiányosságot ellensúlyozzák szorgalmukkal és lelkiismeretességükkel.

Láthatjuk, hogy János Péter Orbán Ferenchez hasonlóan kiemelte a növendékek erősségeit és gyengeségeit. Mindkét beszámolóban szóba került a szorgalom, az ambíció és a pontosságra való törekvés, a másik oldalon pedig a logikus gondolkodás hiánya.

Schack Béla, a kereskedelmi képzés avatott szakembere az első kezdeményezésektől kezdve felkarolta a nők kereskedelmi oktatásának ügyét. Az első iskola megnyitásakor is örömét fejezte ki és hangsúlyozta, hogy mind a tanfolyamoknak, mind az érettségit adó képzésnek megvan a létjogosultsága. „*Nem osztjuk azok nézetét, – írta javaslatában Schack – akik azt vallják, hogy a női kereskedelmi tanfolyamokra a női felső kereskedelmi iskolák mellett nincs többé szükség.*”⁴⁰⁰ A kereskedelmi iskolák legfőbb feladatát abban látta, hogy az általános műveltséget és a szakmai tudást ötvözte, egyidejűleg nyerhettek a tanulók mindkét területen kiképzést. Nem hanyagolták el az általánosan képző órákat, sőt „teljes figyelemben részesültek”. Továbbá a tanfolyami viszonyokhoz képest messzemenőbb és alaposabb felkészítést nyerhettek, de mindkét alternatíva „hasznos működést fejthet ki”.

A tanfolyam elemibb formáját biztosította a kereskedelmi ismereteknek, mellőzte az általános műveltséget, cserébe kevésbé költséges és időigényes, mint az iskola. Nem szólította el a családtól három vagy négy esztendőre a lányokat és nem is kényszerültek idegenbe, mivel a tanfolyamok kiterjedtebb hálózattal rendelkeztek ebben az időszakban. A munkaerőpiaci

---

⁴⁰⁰ Schack, 1911: 2

elhelyezkedés is lehetséges volt mindkét végzettség birtokában, csupán más közegben és más feltételekkel.

Schack nem kívánta megszüntetni egyik típust sem, véleménye szerint egymással párhuzamosan működhetnek, azt azonban kiemelten fontosnak tartotta, hogy pontosan körül legyen határolva mindkét intézmény célja és feladatköre.

Összegezve a *Magyar Iparoktatásban* megjelent három írást elmondhatjuk, hogy mind Schack Béla, mind Turczér János igyekeztek az olvasók elé tárni az iskolatípus pozitívumait és negatívumait, ezzel objektív képet tárni az olvasók elé.

9. táblázat – Az írások kategorizálása a Magyar Iparoktatásban

Vélemények/ megjelenés éve	Támogató	Bíráló	Nem foglal állást
1911	1 db	0 db	2 db
Összesen	1 db	0 db	2 db

Forrás: Magyar Iparoktatás lapszámai 1909és 1919 között

VII.5. A Magyar Pedagógia

A *Magyar Pedagógia* (*Magyar Paedagogia*) a hazai neveléstudományi, pedagógiai élet egyik legrangosabb, mai napig is működő folyóirata⁴⁰¹. Működését 1892-ben kezdte meg a *Magyar Paedagogiai Társaság* lapjaként. A társaság az egyik legfontosabb feladatának tűzte ki egy olyan folyóirat létrehozását, amely tükrözi a munkásságát, valamint „*hogymindazokat egyesítse, kik nevelésünk ügyének fejlesztését szívükön hordják*”⁴⁰². Nem csak egy-egy réteget vagy tanítócsoporthoz kívánt megcélozni, hanem általános érvényűen mindenkit. Tematikája változatos: érint elméleti és gyakorlati kérdéseket, bemutatja az aktuális tankönyveket, neveléstörténeti írások is helyet kaptak, számba veszi az iskolatípusokat. Politikai okok miatt 1947-től 1961-ig a lap szüneteltette működését⁴⁰³, 1961-től a *Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottságának* folyóirataként működik.

VII.5.1 A szerzők

A *Magyar Pedagógia* lapszámait 1909 és 1938 között vizsgáltuk meg. Ebben a hosszú, 30 esztendőes időintervallumban mindössze négy közlemény érintette a női felső kereskedelmi iskolákat. A négy írás két szerzőtől származik: egyrészt a már ismert Szuppán Vilmostól⁴⁰⁴, másrészt Loczka Alajostól.

Loczka Alajos kémia és természetrajz tanárként szerzett diplomát Budapesten, majd kémiából doktori fokozatot. Munkássága során a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Szakoktatási Ügyosztályának* vezetői pozícióját is betöltötte. Bár kifejezetten leányneveléssel és kereskedelmi oktatással nem foglalkozott, de a *Szakoktatási Ügyosztály* vezetőjeként rálátással bírt a szakoktatásra és számtalan szakiskola nyitása is a nevéhez kapcsolódott.⁴⁰⁵

---

⁴⁰¹ A lap bemutatásával és a női felső kereskedelmi iskolával kapcsolatban megjelent írások elemzésével foglalkozó fejezet STUMMER Krisztina (2022): Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolákról a 20. század első felében. In: PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): *Útitársak: Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére*. Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Pécs. című tanulmányának átdolgozott és bővített változata.

⁴⁰² CSENGERI, 1982: 1

⁴⁰³ MÉSZÁROS, 1992

⁴⁰⁴ Szuppán Vilmos bemutatását lásd a VII.2.1 fejezetben.

⁴⁰⁵ KENYERES, 1967

VII.5.2 Az írások

Szuppán Vilmos *A X. kereskedelmi oktatásügyi nemzetközi kongresszus* címmel adta közre írását 1914-ben. Már a címből is kitűnik Dörfler Janka 1913-as írásával való hasonlóság, a cikk elolvasása után pedig nyilvánvalóvá válik, hogy ugyanarról a kongresszusról számoltak be. Röviden bemutatta több hazai és külföldi előadó beszédét és a beszédek kapcsán kialakult vitákat. Külön kiemelte, hogy a női kereskedelmi képzés kapcsán három előadás hangzott el: egy a francia, egy a porosz és egy a magyar viszonyokra vonatkozóan. Hosszasan elidőzött Gerhardt Ottóné (Zigány Jolán) gondolatai felett. Míg Dörfler Janka csak Gerhardt Ottóné gondolatait idézte szó szerint és megemlítette, hogy vita alakult ki, de az elhangzott ellenérveket nem ismertette, Szuppán Vilmos ezt megtette. Arra a felvetésre, hogy „*általános emberi haladás, a gazdasági fejlődés és a női munka felszabadulása érdekében kívánja, hogy a leányoknak és fiúknak mindenben teljesen megegyező és gyakorlati kiképzést biztosítsunk*”⁴⁰⁶ ő maga élőszóban is reagált a kongresszuson. Elmondta, hogy az egyenlő értékű képzést támogatja, de a két nem azonos képzését semmi esetre sem. A férfiak és nők eltérő fiziológiai és pszichológiai felépítését figyelembe véve más-más életutat vázolt fel számukra. A nők alkalmasak az „elárusításra”, illetve az ízlést és nyelvismeretet igénylő feladatokra, de egyes női tulajdonságaik „*egyenesen kizárják más munkakörökből, amelyeket a férfiú mindenkor jobban fog tudni betölteni*”⁴⁰⁷. Hibának nevezte, hogy Gerhardt Ottóné ezt az alapvető szempontot nem vette figyelembe. Továbbá megjegyezte, hogy „*azonfelül sohasem szabad a leánynak valamely hivatásra való kiképzésében megfeledezni az anyai és háziasszonyi teendőkre való neveléséről s azáltal őt elidegeníteni természetes hivatásától. A két nem egyenlőségének hívei nem mulasztották el, hogy síkra ne szálljanak a nők teljes egyenlőjogositása mellett a kereskedelmi képzés terén, de a kérdés lényegét, melyet Suppán emelt ki, a képzés módját és mikéntjét érintetlenül hagyták*”⁴⁰⁸.

A következő írás szintén Szuppán Vilmostól származik. *A felső kereskedelmi iskolák problémája* című háromrészes sorozatban kultúrpolitikusok véleményét foglalta össze, és leírta saját álláspontját is a képzés struktúrájával és minőségével kapcsolatban, reformjavaslatokat fogalmazott meg. A női iskolák kapcsán azzal a felütéssel kezdte gondolatmenetét, hogy „*erről az iskoláról kezdettől fogva az volt a felfogás, hogy azonosnak kell lennie a fiúiskolával*”⁴⁰⁹. Ezt

---

⁴⁰⁶ SZUPPÁN, 1914: 61

⁴⁰⁷ UO.

⁴⁰⁸ UO.

⁴⁰⁹ SZUPPÁN, 1930: 207

helytelen felfogásnak nevezte, majd elkezdte számba venni az alkalmakat, amikor felszólalt ez ellen hivatalos fórumokon is. Először 1908-ban, még az első női iskola megnyitása előtt, amikor javaslatot tett az *Országos Ipari és Kereskedelmi Tanácsban* arra, hogy a felsőbb leányiskolákra építsék a női kereskedelmi iskolákat. Ezt követően 1913-ban szólalt fel egy kongresszus alkalmával, és felhívta a figyelmet a két nem fizikai és lelki különbségeire, valamint kiemelte, hogy az eltérő elhelyezkedési lehetőségek is indokolják a különböző tantervet. Hozzátette, „*a testgyakorlatokat és heti egyórát kötelező gépirást kivéve, a női iskolának szóról-szóra ugyanaz a tanterve van, mint a fiúiskolának. Így tehát kétszeresen is beteg: rajta van a fiúiskola minden nyavalyája, azonfelül női nevének dacára nem leányiskola*”⁴¹⁰. Meglátása szerint egyre többen megkérdőjelezték az azonos tanterv meglétét. Példaként említett többek között egy iskolaigazgatót, aki szerint számtalan felesleges ismeretet kell a lányoknak elsajátítani, viszont amire szükségük lenne a jövőben, azt nem kapják meg az iskolától. Egy kongresszusi előadó az eltérő szellemi fejlődést emelte ki, amelyhez az iskolának is alkalmazkodnia kell. Szuppán szerint az sem elhanyagolható szempont, hogy csak körülbelül a kereskedelmista lányok fele végzi el a négy osztályt, másik fele korábban kilép a képzésből, mivel már azzal a tudással is találnak maguknak munkát. Szerinte sok leány csak azért választja ezt az iskolatípust, mert ez az egyetlen, amely nem felsőfokú tanulmányokra, hanem a gyakorlati életre készíti fel növendékeit. A 16 évvel korábbi írásához hasonlóan most sem mulasztotta el, hogy szóvá tegye az alkalmazás kérdését. Tapasztalatai alapján a nő „*nyílt üzletben mint elárúsító vagy pénztáros, vagy irodában talál alkalmazást*”, de „*nőből nem lesz tőzsdeügynök vagy diszponens, főkönyvelő, biztosítási matematikus stb., azért nincs értelme annak, hogy a kereskedelmi iskolában arbitrálni, tőzsdeügyleteket kötni, változó és kettős kamatlábú folyószámlákat, életbiztosítási számítás és még sok egyebet tanuljon, aminek nem fogja hasznát venni*”⁴¹¹. Azt viszont fontosnak tartotta, hogy a lányok kiválóan tudjanak magyarul és németül, legyenek jók a gyors- és gépirásban, valamint egyszerűbb könyvelésben is legyenek jártasok. Kevesebb, de alapos ismeretet átadását javasolta, hogy elegendő idő maradjon a képzés során a női hivatásra felkészítő tantárgyakra.

Loczka Alajos *Középfokú gazdasági szakoktatásunk-ról* számolt be 1936-ban. Megállapította, hogy a gazdasági válság következtében egyre több szülő hajlandó szakképző intézménybe íratni a gyermekeit a kedvezőbb kenyérkereseti lehetőségek reményében. A leányok gazdasági oktatása területén számos hiányt tett szóvá. Hiányolta egy olyan intézmény meglétét, amely „*magyar nagyasszonyok utódait nevelné*”, ugyanis a „*a női kereskedelmi iskola*

---

⁴¹⁰ SZUPPÁN, 1930: 207

⁴¹¹ UO.: 209

*a hivatalnoki pályára, a leánygimnázium pedig a tudományos élethivatásra készít elő, de egyik sincs tekintettel a jövőendő családanyák szükségleteire*⁴¹². Olyan hölgyek kiművelését tartotta kívánatosnak, akik korszerű általános műveltség birtokában vannak, és a megfelelő szakértelemmel vezetik a háztartásukat. Erre a női felső kereskedelmi iskolát nem ítélte alkalmasnak. Relevánsnak tartotta, hogy a jelen és a jövő iskolája képesítést adjon a diákok számára, viszont a hivatali pályák helyett más alternatívák felé terelte volna a leányokat.

Két évvel későbbi publikációjában (1938) tartalmát tekintve nagyon hasonló gondolatokat tárt az olvasók elé. Korának leányai nehéz helyzetben voltak, hiszen nem mindenkinek volt lehetősége férjhez menni és családot alapítani. Sok esetben kenyérkereső pályára kényszerültek, azonban az oktatásnak nem szabad szem előtt téveszteni a természetes hivatásukat, fel kell készíteni őket az anyai és háziasszonyi teendőkre. Téves irányvonal, ha az iskola a lányokat versenytársakként a férfiak mellé állítja, akik szerényebb igényeik révén alacsonyabb munkabéért hajlandóak ugyanazon állást betölteni. A tantervek kialakításánál alapvető szempont a nemi sajátosságokhoz való alkalmazkodás, amelyet a felső kereskedelmi iskola helytelenül figyelmen kívül hagyott. *„A kereskedelmi szakoktatás 1909 óta nők részére szervezett iskolákkal is bővült, ezek működése és tanítási anyaga a fiúkéval azonos. Az ipari szakoktatás keretében is létesültek a nők részére különálló iskolák, ezek azonban természetesen nagyon különböznek a fiúiskoláktól, mert a női hivatáshoz igazodnak*⁴¹³.

A *Magyar Pedagógia* című folyóirat mindössze két férfi szerző összesen négy közleményét publikálta a női kereskedelmi képzésre vonatkozóan, egyikük Szuppán Vilmos, másikuk Loczka Alajos volt.

10. táblázat – A Magyar Pedagógiában megjelent írások

Névvel	Név nélkül	Összesen
4 db	0 db	4 db

Forrás: Magyar Pedagógia lapszámái 1909 és 1938 között

⁴¹² LOCZKA, 1936: 91-92

⁴¹³ LOCZKA, 1938: 84

11. táblázat – A szerzők nemi eloszlása a Magyar Pedagógiában

Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
nem volt	4	nem volt

Forrás: Magyar Pedagógia lapszámai 1909 és 1938 között

VII.5.3 A vélemények csoportosítása és elemzése

A *Magyar Pedagógia* hasábjain megjelent témánkat érintő írások teljes mértékben illeszkedtek a folyóirat konzervatív értékrendjéhez. Konzervatív értékrend alatt értendő, hogy a lap elsősorban a nők tradicionális anyai és háziasszonyi szerepét hangsúlyozta, az évszázadok óta bevett és elterjedt erényeket tartotta szem előtt. Ezekhez a hagyományokhoz ragaszkodott Szuppán Vilmos és Loczka Alajos is. Mindketten erős kritikával illették a női felső kereskedelmi iskolákat, érvrendszerük azonos alapokon nyugodott.

Szuppán Vilmos 1914-es kongresszusi beszámolója Dörfler Janka írása kiegészítésének tekinthető. Mind a ketten Gerhardt Ottóné Zigány Jolán egyenlő oktatásról, egyenlő munkavállalási lehetőségekről és egyenlő bérezésről szóló beszédét állították középpontba, viszont a mérleg két különböző oldala mellett érveltek. Dörfler Janka egyetértett az elhangzottakkal és csak érintőlegesen említette meg, hogy vita alakult ki a téma kapcsán a hallgatóság körében, de a diskurzusban felsorolt ellenvetéseket egyáltalán nem vetette papírra. Szuppán Vilmos viszont éppen ellenkezőleg, az ellenérvekre fektetett nagyobb hangsúlyt és több aspektusból megközelítve támasztotta alá saját elveit és koncepcióit. A legelemibb kiindulópontnak a két nem eltérő biológiai, fizikai és lelki különbségeit tartotta, amelyekről sem a mindennapokban, sem oktatáspolitikai kérdésekben, sem a munkavállalás kapcsán nem szabad megfeledkezni. A tantervek kialakításának folyamatában tekintettel kell lenni a nők jövőbeli, eleve elrendelt életútjára. A tradicionális társadalmi eszmékhez ragaszkodva korlátokat állított fel a munkavállalásban és bizonyos hivatalokból kizárta a nőket. Minden oktatási szintéren és képzési fokon, így a női felső kereskedelmi iskolákban is, kötelezővé tette volna a lányok természetes hivatására felkészítő tantárgyak órarendbe való beemelését. Ezek a tanórák az anyai és háziasszonyi teendőkre koncentrálnak, többek között háztartástan, kézimunka, gyermeknevelési ismeretek átadásával.

Bő 15 évvel később, amikor Szuppán egy másik írásában a felső kereskedelmi iskolák problémáiról értekezett, nem mulasztotta el, hogy a nők képzését külön kiemelje. Egy

képzeletbeli időbeli sík mentén haladva felvázolta azokat az alkalmakat és színtereket, ahol érvelt az eltérő tanterv és eltérő műveltségbeli szükségletek mellett. Az iskolatípus számtalan problémáját sorolta fel, amelyek a női iskolánál hatványozottan érvényesülnek. Szuppán szívesen élt a „kétszeresen beteg” szófordulattal az intézménytípus kapcsán, nincs ez másként jelen esetben sem, mikor határozottan kijelentette, hogy neve ellenére nem leányiskola. A leányiskolai jelleg nem a növendékek biológiai neméből ered, sokkal inkább abból, hogy a képzőintézmény megfelelő tananyagon keresztül biztosítja az élethez elengedhetetlen gyakorlati ismereteket. Akárcsak előző írásában, itt is hangot adott annak a tényként kezelt kijelentésnek, hogy a nők nem tölthetnek be magasabb pozíciókat. Ebből számára logikusan következett, hogy temérdek haszontalan információt kényszerítenek a lányokra, amelyeket az iskola falain kívül nem fognak tudni alkalmazni. A magyar és a német nyelv alapos elsajátítása jelentheti a kulcsot mind a magánéletben, mind a munka világában való sikeres boldoguláshoz.

Loczka Alajos leánynevelési eszményének a női felső kereskedelmi iskola (és a leánygimnázium sem) felelt meg. Nem az iskoláztatást és nem az azzal járó végzettséget vonta kétségbe, hanem az érettségiig vezető utat. Véleménye szerint a tanítónőképző intézetek voltak a legalkalmasabbak a női életpályára való felkészítésben, ezt állította példaként az oktatáspolitiká számára. A női kereskedelmi iskolák legnagyobb tévedése, illetve hiányossága, hogy a hivatalnoki pályára neveltek, nem pedig a családi életre, a gazdasszony létre. Azt az álláspontot képviselte, hogy „*a magyar társadalomban csak olyan iskolának van jövője, amely képesítést is ad*”, ámde nem hivatalnoki képesítést, hanem „*a női természetnek inkább megfelelő gazdasszonyi*” végzettséget⁴¹⁴. Loczka Alajos (kereskedelmi) szakoktatásról alkotott elképzelései merőben más logika köré szerveződtek, mint az addigi (és azt követő) szerzőké, így okvetlenül foglalkoznunk kell vele részletesebben is. Magától értetődőnek tűnik az az érv, amellyel az eddigi írásokban találkoztunk, mégpedig, hogy a munkaerőpiaci igényeket vegye alapul a szakoktatás. Tanulják a növendékek azokat a speciális tartalmakat (például könyvvitel, kereskedelmi levelezés stb.), amelyeket a különböző pozíciókban – függetlenül attól, hogy férfiakról vagy nőkről van szó – a munkáltatók és a munkakör megkívánnak. Ezzel szemben Loczka Alajos javaslata, hogy az anyai, női és gazdasszonyi szerepet, valamint az ehhez kapcsolódó készségeket kell az oktatás középpontjába állítani, a munkavállalás során pedig éppen ezeket a női tulajdonságokat lehetne, illetve kellene kamatoztatni, mint kórházi gondnoknők, felügyelőnők, csecsemőotthonok gondozónői.

---

⁴¹⁴ LOCZKA, 1936: 92

Két évvel később – korának gazdasági viszonyait reálisan felmérve – arról elmélkedett, hogy a lányok jövőjét már nem alapozza meg a házasságkötés, fel kell vértetni őket az önfenntartásra is. Bírálta az iskolarendszert a hangsúlyok eltolódásáért és eltolásáért. Az oktatás nem állíthatja a lányokat versenytársként a férfiak mellé és nem veheti el tőlük a családfenntartás jogát. A szakoktatás egyes területein is problémákat vélt felfedezni. Természetesnek nevezte, hogy az ipari iskolák tanterve a két nem esetében eltér egymástól, a lányok intézményei ezek a területen „a női hivatáshoz igazodnak”⁴¹⁵. A kereskedelmi képzésről ugyanez már nem mondható el, ezért szorgalmazta a tanterv mihamarabbi átalakítását.

Mindkét szerző kritikusan viszonyult a női felső kereskedelmi iskolákhoz, bírálta annak tantervét és nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a nőket megfelelő módon felkészítse jövőbeli hivatásukra.

12. táblázat – Az írások kategorizálása a Magyar Pedagógiában

Vélemények/ megjelenés éve	Támogató	Bíró	Nem foglal állást
1914	0 db	1 db	0 db
1930	0 db	1 db	0 db
1936	0 db	1 db	0 db
1938	0 db	1 db	0 db
Összesen	0 db	4 db	0 db

Forrás: A Magyar Pedagógia lapszámái 1909 és 1938 között

⁴¹⁵ LOCZKA, 1938: 80

VII.6. A Nemzeti Nőnevelés

A *Nemzeti Nőnevelés* (Havi folyóirat leányiskolák tanítónői, tanítói és általában nőneveléssel foglalkozók számára) egy 1880 és 1919 között megjelenő lap volt. Évente átlagosan 10 alkalommal vehette kezébe az olvasóközönség a legújabb lapszámot⁴¹⁶. Amint a sajtótermék alcíme is jól tükrözi, a tartalmak egyaránt megcélozták a tanítóközönséget és a nőnevelés ügye iránt érdeklődőket is. A lap szerkesztéséért a *budapesti Sugárúti Állami Tanító-képző Intézet* tanári kara felelt. Az írások címei között keresgélve nagyon változatos témákkal találkozhatunk: a hazai viszonyok mellett gyakran említést tettek a szerzők a külföldi viszonyokról, tájékozódhatunk a meglévő iskolatípusokról és az azokat érintő reformokról, érintették a nők gazdasági és társadalmi szerepvállalását érintő kérdéseket, módszertani ajánlásokat tettek az oktatást illetően, de könyvismertetések is helyet kaptak az írások között. A szerzők neveit áttekintve szembevetendő, hogy a korszak egyéb sajtótermékeihez képest a női tollforgatók magasabb számban képviseltették magukat, így nemcsak nevében és tartalmában, hanem íróit tekintve is női lapról beszélhetünk⁴¹⁷. A lapban a dualizmus korában minden évben elérte a női szerzők aránya a 20%-ot, a századforduló előtti évtizedben, 1891-ben a 40%-ot⁴¹⁸.

VII.6.1 A szerzők

A lapszámok áttekintését ugyancsak az 1909-es évvel kezdtük meg, és 1919-ig, a *Nemzeti Nőnevelés* működésének végéig tettük meg. Ezen 11 évfolyam hasábjain öt olyan publikáció jelent meg, amely megfelelt a fentebb megfogalmazott feltételeknek, ebből négy közlemény névvel. A *Nemzeti Nőnevelés* női szerzőinek magas arányszámát bizonyítja, hogy mind a négy névvel megjelölt tanulmány nő tollából származik.

Sebestyénne Stetina Ilona az *Erzsébet Nőiskola* tanára és igazgatója volt. Nagy köztiszteletnek örvendett, mivel „mély tudása, a legalaposabb szakismerete, széles látóköre, óriási olvasottsága, leszűrt ítélete és legelső sorban forró hazafisága a nagyok között is a legelőkelőbb helyek egyikére teszi őt a művelt magyar társadalomban”⁴¹⁹. Fáradhatatlanul

---

⁴¹⁶ A lap bemutatásával és a női felső kereskedelmi iskolával kapcsolatban megjelent írások elemzésével foglalkozó fejezet STUMMER Krisztina (2023 megjelenés alatt): Commercial training for women in Nemzeti Nőnevelés. *Képzés és Gyakorlat*. 20.évf., 3-4.sz. 54-59. című tanulmányának átdolgozott és bővített változata.

⁴¹⁷ A PALLAS NAGY LEXIKONA, 1896

⁴¹⁸ NÓBIK, 2017b

⁴¹⁹ MÓK, 1925: 230

dolgozott a nőnevelés érdekében, több könyv⁴²⁰ és tanulmány⁴²¹ kiadása fűződik a nevéhez. A *Mária Dorothea Egyesület* alapítótagja és hosszú időn keresztül az alelnöki pozíciót töltötte be. Emellett a *Nemzeti Nőnevelés* főszerkesztői feladatait látta el az 1890 és 1915 között terjedő időszakban.

Dörfler Janka, férjzett nevén Zulawsky Eleméerné, a *budapesti Állami Nőipariskola* tanárnője, később igazgatója, tagja a *Magyar Paedagógiai Társaságnak*. Aktív szakmai tevékenysége során csatlakozott az *Ipari és Kereskedelmi Oktatási tanácshoz*, az *Országos Kézimunka Tanítói Vizsgálóbizottságban* alelnöki tisztséget látott el, emellett a budapesti római katolikus polgári iskolai tanítóképző intézetben a női kézimunka tanítói képesítő vizsgálatok miniszteri biztosa lett⁴²².

Relkoviç Mita tanárnő a *VII. kerületi Peterdy-utcai Községi Polgári Leányiskola* alkalmazottja volt⁴²³. Írásaiban elkötelezetten érvelt a nőnevelés fontossága mellett, és rendületlenül szorgalmazta a polgári leányiskolák fejlesztését.

Végül, de nem utolsó sorban Schmidt Mária nevét kell megemlítenünk. Schmidt Mária magyar és történelem szakos tanárnőként dolgozott hazánk első leánygimnáziumában⁴²⁴.

VII.6.2 Az írások

Az első, 1909-ből származó újságcikket áttekintve az olvasónak az az érzése támadhat, hogy a leírt gondolatokkal már találkozott. Ez nem tévedés és nem is véletlen. A nevezett tanulmány számos ponton teljes hasonlóságokat mutat a *Kereskedelmi Szakoktatásban* 1910-ben megjelentetett beszámolóval. Egyfelől a szerző nem fedi fel kilétét, ugyanakkor a tartalmi összevetés eredményeképpen feltételezhetjük, hogy egy és ugyanazon személyről van szó. Attól eltekintve, hogy mindkét folyóiratban megegyező címet viselt a tudósítás (*A Pozsonyi Női Felső Kereskedelmi Iskola megnyitása*), ugyanazon struktúra mentén épültek fel és azonos tartalmi elemeket foglaltak magukba. Először is a megnyitón elhangzott beszédek alapján a várost méltatja a szerző, mondván, „*lehetetlen, hogy örömmel ne üdvözljük azokat, a kik az*

---

⁴²⁰ Sebestyénne Stetina Ilona (1896): *Háztartástan*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest.; Sebestyénne Stetina Ilona (1907): *Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára*. Franklin-Társulat, Budapest.

⁴²¹ Sebestyénne Stetina Ilona (1893): A nőnevelő-kérdés hazánkban. *Magyar Pedagógia*. 2.évf. 1-10.; Sebestyénne Stetina Ilona (1930): Zirzen Janka. *Magyar Pedagógia*. 39. évf. 11-17.

⁴²² ZULAWSKY, 1929

⁴²³ BARÁTHOSI-BALOGH, 1931

⁴²⁴ GRÁBERNÉ BŐSZE, 2017

első női felső kereskedelmi iskolát megalapították, Pozsony városát, a pozsonyi kereskedelmi iparkamarát... A női iskola létesítése egy újabb elévülhetetlen érdeme Pozsonynak”⁴²⁵. Az iskola hasznos és korszakos alkotás, „szépet és nemeset fog nekik [t.i. a lányoknak] tanítani s ezzel a kereskedelemnek tesz szolgálatot, mert beviszi a tulajdonságokat a kereskedelemebe, előmozdítva annak szolidaritását. Nem pusztán véletlen, hogy Pozsony az úttörő szerepe a női felsőkereskedelmi iskola létesítésével”⁴²⁶. A második közös mozzanat, amikor a lányok képességeit és az iskola célkitűzéseit vette számba. Kürschák Endre iskolaigazgató szavait idézte, aki „munkásságra akarja szoktatni” a növendékeket, valamint Schack Béla ajánlásait hangsúlyozta, aki a nők speciális hajlamaira támaszkodva az idegen nyelvi képzést kívánta erősíteni a lányok esetében. Kifejezetten szerencsés választásnak tartotta a lányok kereskedelmi pályára való terelését, úgy vélte, megvan bennük az ehhez szükséges hajlam, a pontosság- és rendszeret. Harmadrészt szóról-szóra idézte Beke Manó szavait: „Aki pedig ebben az országban fegyvert ad a nők kezébe, existenciát biztosít nekik, az humánus dolgot mivel”⁴²⁷. A hasonlóságokon túl az írás további érveket sorakoztatott fel az intézet mellett, például az rendkívüli érdeklődést és a beiratkozók magas számát tette szóvá. A magas tandíj ellenére szép számban, 39-en jelentkeztek már az első évben is.

Az ezt követő évben, 1910-ben, Sebestyénne Stetina Ilona fogalmazta meg a kereskedelmi képzéssel kapcsolatos kritikáját. A *Női életpályák* című műve egy német-magyar összehasonlításon alapuló tanulmány. Az összehasonlítás relevanciáját a két ország viszonylatában abban látta, hogy egy külföldi intézmény tükrében fény derülhet a kereskedelmi képzésünk erősségeire és gyengeségeire. „Az összehasonlítás azért is érdekelhet bennünket, mert látni fogjuk, hogy gyakorlati pályákra készítő iskoláink míg egyrészt a művelt német nemzet iskoláival is sokban kiállhatják a versenyt, viszont némely tekintetben oly hiányosságokat mutatnak, melyek pótlása immár elodázhatalanul szükséges”⁴²⁸. Amennyiben a magyar asszonyokat a házasságkötési lehetőségek oldaláról vizsgáljuk meg, jobb kilátásokkal rendelkeznek, mint német társaik. A munkavállalás aspektusából nézve már fordított helyzetben voltak. A több mint kilenc és fél millió magyar nő alig egynegyede vállalt munkát és csak elenyésző részük tömörült egyesületekbe. A magyar lehetőségekhez mérten Németországban nagyobb a kereskedelmi pályán való alkalmazás lehetősége, emellett a fizetések is kedvezőbben alakultak. A hazai női felső kereskedelmi iskolák egyik legjelentősebb

---

⁴²⁵ A POZSONYI NŐI FELSZŐ KERESKEDELMII ISKOLA MEGNYITÁSA, 1909: 421

⁴²⁶ UO.: 422

⁴²⁷ UO.

⁴²⁸ SEBESTYÉNNÉ STETINA, 1910: 58

problémáját abban látta, hogy „Nálunk – elég különös – női kereskedelmi iskolákban nőket nem alkalmaznak, (legfeljebb, mint idegen nyelvtanítónőket, mert nyelvekre férfitanárt kapni nehezebb) hanem, hogy a nők részvételét kereskedelmi iskolát végző leányok nevelésében biztosítsák, beültetik őket a férfitanárok óráira felügyelőül.”⁴²⁹

Az 1913-as évben a női kereskedelmi szakoktatás témáját két szerző is érintette. Relkoviç Mita *A polgári leányiskolák továbbfejlesztése* címen a polgári iskolák reformját szorgalmazta, arra tett javaslatokat. Ennek kapcsán érintette a kereskedelmi tanfolyamok kérdését. Célszerű lépésnek tartotta a fennálló tanfolyamok megszüntetését, esetleg beépítését a polgári iskolai oktatásba, valamint kibővítését. A tanfolyami képzési forma érvényét veszítette, „mai szervezete úgy sem fog soká megmaradhatni mostani alakjában. A női felső kereskedelmi iskolák munkájukat erősen túlszárnyalták. Az egyéves kereskedelmi tanfolyam idővel feleslegessé válik, vagy csak a legrosszabbul fizetett állások jutnak növendékeiknek”⁴³⁰. A felső kereskedelmi iskolák munkája eredményesebb, végzett növendékeinek a munkaerőpiacon előnyösebb állásokat nyitott meg.

Dörfler Janka ugyanebben az évben *Nemzetközi Közgazdasági Tanfolyam Budapesten* címmel publikált. A tanfolyam bemutatását összeköti a *X. Kereskedelmi Oktatásügyi Kongresszuson* elhangzott beszédekkel. Ezen beszédekből az általa legfontosabbnak ítélt témák és előadások kivonatát tette közzé. Az egyik legérdekesebb és legjelentősebb előadónak Gerhardtne Zigány Jolán felső kereskedelmi iskolai tanárnőt nevezte. A tanárnő fő kérdésfelvetése, hogy a két nem képzése különbözzön-e egymástól. Véleménye szerint a leány és fiúiskoláknak minden téren teljes mértékben meg kell egyezniük egymással. Véleménye szerint a kereskedelmi életen belül nem minden foglalkozáshoz szükséges ugyanaz a magas szintű szakmai tudás és ez így van rendjén. Az azonban nem törvényszerű, hogy az alacsonyabb szakmai készségeket igénylő állásokat a nők számára kell fenntartani. Nincsenek speciálisan csak az egyik vagy másik nem számára betölthető pozíciók, így a képzés területén sem megalapozott a különbségtétel. A női felső kereskedelmi iskola utat nyit a jobban fizető állások irányába. Nélkülük a női „munka feltétlenül a legkedvezőtlenebb kereseti alkalmak, alsórendű állások és rossz kereseti viszonyok felé szorítódnék vissza, még pedig nem azért, mert a munka, mint olyan, csekélyebb értékű, hanem, mert női munka”⁴³¹. A szakmai tudás növelése érdekében, valamint arra való tekintettel, hogy a tanfolyami bizonyítvánnyal a kezükben a lányok nem tudnak megélni, a gombamódra szaporodó kereskedelmi tanfolyamok

---

⁴²⁹ Uo.: 63

⁴³⁰ RELKOVIÇ, 1913: 214

⁴³¹ DÖRFLER, 1913: 289

megszüntetését javasolta. *„Egyenlő kiképzés, egyenlő munka és egyenlő fizetés: ezek legyenek az iránymutatói az átalakulásnak... Ezek alapján ajánlotta az előadó: mondja ki a kongresszus, hogy az általános emberi haladás, a gazdasági fejlődés és a női munka felszabadulása érdekében egyaránt szükségesnek tartja és javasolja: hogy minden állam saját viszonyainak megfelelő kereskedelmi iskoláiban a leányoknak és a fiúknak mindenben teljesen megegyező elméleti és gyakorlati kiképzést biztosítson”*⁴³². Hasonló javaslatokat fogalmazott meg a kongresszuson a *Magyar Nőtisztviselők Egyesülete* is azzal kiegészítve, hogy *„osztályozzák az embereket tudásuk szerint, de ne aszerint, hogy valaki férfi-e vagy nő”*⁴³³.

Élénk vita követte mindkét felszólalást. Az elhangzottakra reagálva a kongresszus résztvevői két táborra szakadtak: a hozzászólók egyik része a nőket továbbra is a hagyományos anyai és feleség-szerepben képzelte el, nem pedig „hivatalban görnyedve”; míg a másik részük amellet érvelt, hogy csak a jómódú családok leányai engedhetik meg maguknak azt a kiváltságot, hogy ne álljanak munkába. Az adott korszak életkörülményeit tekintve már nem elegendő a férfi keresete a család fenntartásához, az asszonyoknak is hozzá kell járulnia a családi kasszához. Dörfler Janka a női felső kereskedelmi iskolát bíráló véleményeket nem fejtette nem ki részletesen, arról csak röviden tett megjegyzést.

Végezetül Schmidt Mária vetette papírra sorait *Értesítők az elmult iskolaévről* címmel. Röviden, egy-egy bekezdésben mutatta be a tanítónőképzőket (VI. kerületi, eperjesi, zilahi stb.), a felső leányiskolákat (brassói), nőipariskolákat (debreceni) és említést tett az Angolkisasszonyok felső kereskedelmi iskolájáról is. Külön kiemelte és fontosnak tartotta az intézmény mottóját, hogy *„az iskola nemcsak szakembereket akar nevelni, hanem olyan általános műveltséggel felruházott nőket is, akik női hivatásukban haladnak a mai idők gazdasági irányával”*⁴³⁴.

A *Nemzeti Nőnevelés* folyóiratban az 1909 és 1919 között terjedő időszakból összesen öt cikket tudunk kiemelni, és csak egyetlen esetben nem derült fény a szerző személyére.

---

⁴³² Uo.: 290

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ SCHMIDT, 1918: 251

13. táblázat – A Nemzeti Nénevelésben megjelent írások

Névvel	Név nélkül	Összesen
4 db	1 db	5 db

Forrás: Nemzeti Nénevelés lapszámái 1909 és 1919 között

Lényeges felhívunk a figyelmet arra a tényre, hogy ez az egyetlen sajtóorgánium az általunk vizsgáltak közül, amelynek (ismert) szerzői kivétel nélkül nők.

14. táblázat – A szerzők nemi eloszlása a Nemzeti Nénevelésben

Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
4	nem volt	1

Forrás: Nemzeti Nénevelés lapszámái 1909 és 1919 között

VII.6.3 A vélemények csoportosítása és elemzése

Az alábbiakban úgyszintén a korábban ismertetett csoportosítási szempontok alapján osztottuk be az írásokat az egyes kategóriákba. Minden egyes cikk esetében egyértelműen kiderült a szerző állásfoglalása az intézménytípussal kapcsolatban, így a „nem foglal állást” kategória ez esetben érintetlenül maradt. A női felső kereskedelmi iskolákról túlnyomórészt pozitív képet tükröztek a vélemények, ezt jól mutatja, hogy négy elem tartozik a „támogató” kategóriába és csak egyetlen bírálja a képzési formát. Először a négy támogató véleményt mutatjuk be, végül Sebestyén Stetina Ilona bíráló gondolatait.

A pozsonyi női felső kereskedelmi iskola megnyitása kapcsán 1909-ben megjelent írás – mint arra már fentebb is utaltunk – számtalan azonosságot mutat a *Kereskedelmi Szakoktatásban* megjelent 1910-es beszámolóval. Különös hangsúlyt kapott Pozsony város, a kereskedelmi és iparkamara, valamint a megnyitásban résztvevő személyek méltatása. Elismerését fejezte ki a város számára, hogy helyet adott az új intézménynek és felkarolta a nőnevelés ügyét, követendő példaként állította más városok elé. A szervezésben és megnyitásban részt vevők munkája révén hasznos és korszakos alkotás jöhetett létre. Több szempontból igyekezett rávilágítani a tényre, hogy miért van kiemelkedő szerepe az új iskolatípusnak: a kereskedelmi élet, a nők és a munkavállalás oldaláról. A kereskedelem számára újdonságot és ezzel együtt hasznot jelenthet a nőies tulajdonságok megjelenése. Ezen

tulajdonságok alatt értette a szolidaritást, a pontosságot és rendszeretét. Ezen jellemvonásokat mindenekelőtt a nőkhöz kötötte, akik a kereskedelmi pályákon való megjelenésükkel ezeket kamatoztatni tudták. A lányok szempontjából vizsgálódva megállapította, hogy az iskola szépet és nemeset tanít nekik, valamint munkára kívánja szoktatni őket. Az elsajátított elméleti és gyakorlati ismereteket a családi életben és a munkaerőpiacon egyaránt hasznosíthatják a növendékek. A férfiakkal szemben a nők nyelvi készségei és képességei szerinte alkalmasabbá teszik őket a nyelvtanulásra, így ezen megfontolás mentén az idegen nyelvek oktatását nevezte az iskola egyik fő pillérének. A munkavállalás oldaláról azzal támasztotta alá az iskola relevanciáját, hogy az aktuális társadalmi és gazdasági viszonyok megkívánják a férfiaktól és nőktől egyaránt az önfenntartást. A (szak)oktatás az a „fegyver”, amelynek segítségével a növendékek esélyt kapnak egyes állások betöltésére.

Érdekes az elhangzott beszédekből néhány metaforát kiemelni, amelyek kétségtelenül nyomatékosították az előadók mondanivalóját. Az élet „küzdelem”, amely a férfiakat és a nőket egyaránt kihívások elé állítja a mindennapokban. Nemre való tekintet nélkül mindenkit érintenek a megélhetés nehézségei, így a nőknek is biztosítani kell a túléléshez szükséges eszközt, vagyis a megfelelő képzést, amelyet előszeretettel neveznek „fegyvernek”.

Az előadók által felsorolt érvek következetesek és nem vitathatók, ugyanakkor magától értetődő tény, hogy egy iskolamegnyitó ünnepélyen az intézmény érdemeit, pozitív tulajdonságait hangsúlyozzák a felszólalók. Paradox helyzet lett volna, ha a jeles ünnepen az oktatási intézményt kritizáló, annak létjogosultságát kétségbevonó megjegyzések hangoztak volna el.

Relkovič Mita alapvetően a polgári leányiskolákkal kapcsolatos reformelképzeléseit vázolta fel, de érintőlegesen foglalkozott a kereskedelmi tanfolyamok ügyével is. Az igények növekedése, az oktatási paletta bővülése és minőség fejlődése nem indokolta a női kereskedelmi tanfolyamok további fennállását. Ezt a kijelentését két érveléssel támasztotta alá. Egyfelől a tanfolyamok elavultságuk miatt nem biztosítottak megfelelő minőségű és a munkavállalás szempontjából jól hasznosítható tudást, így ezen végzettség birtokában kizárólag a rosszul fizető állások váltak elérhetővé. Másfelől rendelkezésre állt olyan alternatíva, mégpedig a női felső kereskedelmi iskola, amely tevékenységében felülmúlta a tanfolyamok teljesítményét. A jövőre nézve nem tartotta hosszú életűnek a tanfolyamokat. Fenntartások nélkül támogatta az új intézménytípust és írásában evidenciaként kezelte a női munkavállalást.

Dörfler Janka beszámolója középpontjában az a kérdés állt, hogy a két nem képzése megegyezzen vagy eltérjen egymástól. A tanfolyamokat, amelyek egyre nagyobb számban jelentek meg, Relkovič Mitához hasonlóan elavultnak tartotta, és azok beszüntetését sürgette.

A nők szakmai tudásának növelését hangsúlyozta, amely a tanfolyami keretek között nem tud megvalósulni. A képzés látszólagos előnye vált később a diákok legnagyobb kárára. A rövid képzési idő gyakran vonzó a lányok és családjaik számára, ennek hátrányai viszont a munkavállalás során hamar felszínre kerülnek. A felületes és hiányos szaktudás miatt a jól fizető állásokból ki lettek zárva, és nem tudták megteremteni maguk számára a mindennapokhoz szükséges anyagi feltételeket. Többször nyomatékosította azt, a saját korszakában még modernnek tekinthető nézőpontot, hogy a két nem között semmilyen tekintetben sem lehetnek különbségek. A megélhetési gondok ugyanolyan mértékben érintenek mindenkit függetlenül attól, hogy férfi vagy nő. Akárcsak a pozsonyi iskola megnyitóbeszédében, nála is kiemelkedő jelentőséggel bírt a tudás, amely kapukat nyit meg.

Az „*egyenlő kiképzés, egyenlő munka és egyenlő fizetés*” gondolata a vizsgált időszakban nemcsak a kereskedelmi oktatás kapcsán, hanem más területeken is megjelent. Ugyanakkor ez az első olyan oktatási intézmény, amely szervezetében is igazodni kívánt ehhez az elvhez. A koncepció nem tekinthető egészen újkeletűnek, a 19. századtól már nagyobb számban találhatunk ilyenfajta kezdeményezéseket, ennek ellenére a 20. század első felében is gyakorta heves viták bontakoztak ki a nők (egyenlő) képzése és munkavállalása kapcsán. A kongresszus több felszólalója értett egyet azzal, hogy az emberi haladás, az emancipációs törekvések és a megélhetési viszonyok megalapozottá teszik az egyenlő lehetőségek biztosítását és mind az elméleti mind a gyakorlati képzést azonos módon kell megszervezni. Egyes előadók a nemi alapú megkülönböztetés helyett tudáson alapuló differenciálást javasoltak. Az élénk disputa ezen megjegyzések vonatkozásában sem maradt el. A résztvevők két táborra szakadva érveltek a megegyező oktatási és munkavállalási lehetőségek mellett és ellen. A társadalom jelentős része a női szerepeket és feladatokat továbbra is az évszázados (évezredes) gyakorlat alapján határozta meg: kötelességeiket a családon belüli teendőkre korlátozták, anyaként, háziasszonyként az otthon melegét kellett megteremteniük, gyermekeiket kellett nevelniük, a háztartást irányítaniuk. A hagyományos női életpályához nem igazodik a két nem azonos oktatása, a lányok hosszú tanulmányi ideje és a munkavállalásuk sem. A nők mindenkori törekvése a házasságkötésre és a családra kellett, hogy irányuljon, nem pedig életidegen módon valamely hivatal betöltésére. A modern nőkép képviselői a fennálló körülményekre és gazdasági viszonyokra hivatkozva cáfolták meg a fenti elméletet arra hivatkozva, hogy a férfi mint egyedüli kenyérkereső már nem minden esetben tud fenntartani egy teljes családot.

Schmidt Mária az iskola kettős funkciójára hívta fel az olvasók figyelmét. Fontos szempont, hogy a képzés során a lányok megfelelő szakmai képzésben részesüljenek és hivatásukban meg tudják állni a helyüket, ugyanakkor hasonlóan elengedhetetlen kritérium az

általános műveltség megszerzése is. Nem részletezte, miért kell azonos súllyal kezelni a két területet, de ennek háttérében több indokot is valószínűsíthetünk. A munkát vállaló lányok megfelelő szakmai kvalitása alapvető elvárás volt a munkaerőpiaci boldogulás során. Az általános műveltség ugyancsak sarkalatos kérdés mind a munkában, mind a mindennapi életben. A felső kereskedelmi iskolák tisztában voltak azzal is, hogy nem minden növendékük vállal munkát a bizonyítvány megszerzése után, vagy sok esetben csak a házasságkötésig. A képzés számtalan olyan hasznos tudásanyagot is közvetített a diákok számára, amelyet háziasszonyi minőségükben a háztartás vezetése során alkalmazni tudtak.

Sebestyén Stetina Ilona volt az egyedüli, aki a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain kritikai észrevételeket is megfogalmazott a női felső kereskedelmi iskolákkal kapcsolatban. Kifogásolta a női tanerő hiányát az intézményekben, illetve, hogy néhány esetben csak a férfiak óráin felügyelőkként vehettek részt. Igazat kell adnunk Stetina Ilonának abban, hogy a képzés nem csupán a lány növendékektől válik „nőivé”, hanem a tantestülettől is. Ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől azt a tény, hogy az írás 1910-ben született, amikor még csak hazánk első női felső kereskedelmi iskolájának megnyitása (1909) utáni második évben járunk. Nem elvárható igény, hogy ilyen rövid időn belül kereskedelmi iskolai tanári végzettséget tudjon szerezni a kellő mennyiségű női oktató.

A *Nemzeti Nőnevelés* folyóiratban összesen öt vonatkozó közleményt találhatunk. Egy anonim és négy névvel szereplő szerző véleményét ismertük meg. A *Nemzeti Nőnevelés* nagyobb arányban tett közzé női szerzőktől származó írásokat a korszakban megjelenő egyéb folyóiratokhoz képest. Jól tükrözi ezt a tény, hogy mind a négy névvel ismert író hölgy. A véleményeket ez esetben két kategóriába tudtuk besorolni. A „támogató” kategóriába négy publikáció került. Ezek elsősorban a nők magasabb szintű ismeretszerzését és a munkavállalást állították középpontba és ezek mentén alakították ki érvrendszerüket. Egyedül Stetina Ilona élt kritikával, ám ő sem magával a képzési struktúrával kapcsolatban, hanem a női munkaerő hiánya miatt.

15. táblázat – Az írások kategorizálása a Nemzeti Nénevelésben

Vélemények/ megjelenés éve	Támogató	Bíráló	Nem foglal állást
1909	1 db	0 db	0 db
1910	0 db	1 db	0 db
1913	1 db	0 db	0 db
1913	1 db	0 db	0 db
1918	1 db	0 db	0 db
Összesen	4 db	1 db	0 db

Forrás: Nemzeti Nénevelés lapszámái 1909 és 1919 között

VII.7. A Pécsi Napló

A *Pécsi Napló* egy Pécsen megjelenő, független politikai napilap volt, amely 1892. december 1-én kezdte meg a működését és 1944-ig folytatta. Az első lapszámban olvasható, hogy Pécs első napilapja, célja nem más, mint „betölteni azt az űrt, a melyet eddig a haladó kor szellemének megfelelő vállalat hiánya okozott”⁴³⁵. A haladás jegyében kívánta az olvasóközönség elé tárni a legfontosabb és legfrissebb közéleti és politikai híreket. Változatos témákat dolgozott fel elsősorban pécsi és megyei szinten, emellett viszont országos történésekről is gyakran beszámol. A napilapban megjelenő írások döntő többsége név nélkül látott napvilágot.

VII.7.1 A szerzők

A napilap általában nem tüntette fel a közlemények mellett, hogy ki annak a szerzője. Nincs ez másképp a női felső kereskedelmi iskolákat tematizáló írások esetében sem, ez alól egyetlen kivétel Günther Mihály. Ennek okán a kutatás sem a szerzők nemi eloszlását, sem a kereskedelmi képzéshez, illetve nőneveléshez való viszonyát érdemben nem tudta vizsgálni. Az 1909 és 1938 közötti időintervallum áttekintését követően szembetűnő, hogy a vonatkozó írások, szám szerint nyolc, 1909 és 1916 között láttak napvilágot. Azt követően csak érintőlegesen tett megjegyzéseket a napilap az iskolatípusról, elsősorban a pécsi intézmény elhelyezésének nehézségeiről. Azon túl, hogy az írások a vizsgált periódus kezdeti időszakára koncentráálódtak, jelentős mértékben a helyi (pécsi) viszonyokra fókuszáltak.

Dr. Günther Mihályról nem áll rendelkezésünkre sok adat. A pécsi fiú és női felső kereskedelmi iskola tanára volt, oktatott tantárgyai a kereskedelmi, közgazdasági és jogi ismeretek, valamint a gyorsírás⁴³⁶.

---

⁴³⁵ ELŐFIZETÉSI FÖLHÍVÁS, 1892: 4

⁴³⁶ SCHINDLER, 1913

VII.7.2 Az írások

Az első, 1909-ben megjelenő írás a *Felsőkereskedelmi iskolaleányok részére Pécssett* címet kapta. „*A feminizmus helyes irányba való terelésének egyik legéletrevalóbb megoldási módja az az intézkedés, mely a gyakorlati életre nevelő felsőkereskedelmi iskolákat megnyitja a tanulni és azután gyakorlati életpályán működni kívánó nők részére is*”⁴³⁷ – kezdte sorait ezzel a határozott felütéssel a szerző. Hazánkban a jelenség újdonságértékkel bírt, ugyanakkor a művelt nyugati országokban nem volt ismeretlen a nők kereskedelmi oktatása és a végzett növendékeket alkalmazása. Bár országhatárainkon belül alig találhatók még ilyen intézmények, Pécs az iskolanyitás első hullámából nem maradhat ki és az ezzel járó versenyelőnyről nem mondhat le, mert az előzetes feltételezések szerint a közoktatásügyi kormány korlátozni fogja a megnyitható intézmények számát. A „hézagot pótló intézmény” mielőbbi megnyitása érdekében a város és annak illetékes királyi igazgatója minden követ megmozgatott. Biztatóan szólt a cikk anonim alkotója a szülőkhöz, hogy mielőbb jelezzék beíratási igényüket a „teljesen egyenlő tantervű és egyenlő képesítést nyújtó” női iskolába, ahol biztos és tisztességes megélhetést nyújtó képzésben vehetnek részt gyermekeik.

Egy évvel később, 1910-ben, ismét a Pécssett létesítendő női iskola kérdése motiválta a szerzőt. Sajnálataát fejezte ki, amiért nem történt előrelépés, és hogy még csak komoly tárgyalást sem folytattak az ügyben. Kiemelte a *Női Tisztviselők Egyesületének* kérelmét, amelyben a nők hároméves képzésének támogatását kérték és támogatóan nyilatkozott a kezdeményezést illetően. A pozitív elbírálás reményében örömmel tudatta az olvasókkal, hogy a miniszter támogatását fejezte ki a beadvánnyal kapcsolatban, az iskola megnyitását „*jóindulattal és szeretettel támogatja*”⁴³⁸.

Ugyanebben az évben megjelent egy további közlemény is, amely szerint „*az újabb időben igen nagy érdeklődés mutatkozik a nőknek ezen életpályája iránt és nem szenvedhet semmi kétséget, hogy ha a nők egyéves női kereskedelmi tanfolyam elvégzése után is elég biztos állást szerezhetnek maguknak, sokkal jobban fokozhatják állásuknak biztosságát, anyagi sikerét és ezzel saját függetlenségüket, ha a teljes szakképesítést adó felsőkereskedelmi iskola elvégzésére törekesznek*”⁴³⁹. A szerző tudomása szerint széleskörű igény mutatkozott a pécsi lakosság körében a női kereskedelmi iskolára. Schindler József fiú felső kereskedelmi iskolai igazgató szavait idézte, és nagyobb képesítésnek nevezte a megszerezhető kereskedelmi

⁴³⁷ FELSŐKERESKEDELMI ISKOLA LEÁNYOK RÉSZÉRE PÉCSETT, 1909: 4

⁴³⁸ FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA NŐK RÉSZÉRE, 1910: 5

⁴³⁹ A NŐK KERESKEDELMI OKTATÁSA, 1910: 3

érettségig, sőt, a középiskolai képesítéssel teljesen egyenrangúnak és a tanítónői kvalifikációval szemben előnyösebbnek titulálta azt. Fontos felvetés, hogy a nők lelki világának teljes mértékben megfelelő állások nyílhatnak meg a végzettség birtokában a növendékek előtt, mivel a pálya még nem túltelített.

Ugyancsak 1910-ben a napilapban egy további, harmadik publikáció hangsúlyozta, hogy a *Pécsi Napló* rendszeresen foglalkozik a nők kereskedelmi oktatásának kérdéseivel s szorgalmazza számukra is egy iskola létesítését. Folyamatosan nyomon követte az országban zajló eseményeket, ehhez kapcsolódva taglalta a *Nőtisztviselők Országos Egyesülete* által benyújtott memorandumot a felső kereskedelmi iskolák tárgyában. Idézte azt a kérést, hogy „*a nők kereskedelmi szakoktatása húsz év előtti állapotából kiragadtassék és miként a férfiaknak, a nőknek is lehetővé tétessék a felső kereskedelmi iskolának az elvégzése*”⁴⁴⁰. A nőtisztviselők anyagi és erkölcsi megbecsültségét a képzés színvonalának javításával biztosítani lehetne. Az oktatásügy ezen ága nincsen összhangban a gyakorlati élet követelményeivel, a tanfolyamokról kikerülő leendő hivatalnokok nincsenek a megfelelő tudás birtokában, ismereteik meglehetősen hiányosak. A pozsonyi kamara kijelentésére alapozva kijelentette az egyesület, hogy csak az ipari és kereskedelmi élet nélkülözi a nők magasabb szintű oktatását annak ellenére is, hogy a lányok a tapasztalatok alapján kiválóan alkalmasak a különböző kereskedelmi állások betöltésére. Olyan pozitív tulajdonságokat emelt ki, mint a rendszeretet vagy a pontosság. A hiányos szakképzettség miatt azonban bizonyos pozíciókból kiszorultak, így nőies erőnyeiket nem tudják ezen a területen kamatoztatni. A NOE-vel egyetértésben az oktatásügy elhanyagolt ágának titulálta a kereskedelmi oktatást a kisebb előrelépések ellenére is. Meglátása szerint az illetékes (oktatási) hatóságok közvetlenül nem érintettek a kérdésben, ezért nem látták és érzékelték egyelőre a nők képzése terén mutatkozó hiányokat. A hároméves képzés bevezetése egyenlő mértékben érdeke a munkaadónak és a munkavállalónak is, hiszen a szakmai ismeretek terén mutatkozó hiányokat pótolni tudná.

1911-ben a képzés helyzetének változatlansága okán kerül újra középpontba a kereskedelmi szakoktatás. A fennálló tanfolyamok rövidege miatt lehetetlen a kellő mennyiségű általános és szakmai ismeretek átadása, ami ahhoz vezet, hogy a lányok csak az alacsonyabb és alárendelt pozíciókban tudnak elhelyezkedni. A közgazdasági életpálya „*a nő természeti hajlamainak, fizikumának, szív- és kedélyvilágának [...] legjobban megfelel*”⁴⁴¹, sokkal inkább, mint a tudományos pálya vagy a telítettsége miatt létbizonytalanságot jelentő tanítónői hivatás. Egyes fiúiskolákban magántanulói státuszban elvégezhetővé vált a képzés és

---

⁴⁴⁰ A NŐK KERESKEDELMI SZAKOKTATÁSA, 1910: 1

⁴⁴¹ A NŐK KERESKEDELMI..., 1911: 2

érettségi vizsgára is jelentkezhetnek a lányok, de ez egyfelől nagyobb anyagi ráfordítást igényelt a szülők részéről, másfelől az egyik leglényegesebb szempont sérült az oktatás során, a gyakorlati ismeretszerzés. Egy nyilvános iskola létesítésével alkalom nyílna arra, hogy a megfelelő számú gyakorlati órán vegyenek részt a leány növendékek és nyilvános érettségit tegyenek, ami a munkavállalás során előnyükre válna. Nem feledkezett meg azokról sem, akik nem kívánnak munkába állni; számukra is nélkülözhetetlen, a hétköznapokban is jól alkalmazható tudást garantál az iskola: férjének segítő társa lehet, a pénzügyekben megfontoltabban jár el, özvegyként a családi üzletet sikerrel tovább viheti. Szilárd meggyőződéssel állította, hogy a magas színvonalú oktatás mellett a vezetőség „*a szív és lélek nemességével, az ideálok tiszteletével, minden jónak és szépnek szeretetével is igyekszik őket [a lányokat] képesíteni az élet feladatainak megoldására*”⁴⁴².

Az 1912-es, ugyancsak név nélkül megjelenő rövid hír már az előrelépést mutatta be, megnyílt ugyanis a nyilvánossági joggal rendelkező pécsi női felső kereskedelmi iskola alsó és középső osztálya, megközelítőleg 70-80 fővel⁴⁴³. A létszám felülmúlta az előzetes elvárásokat; a szülők felismerték a tanfolyamok hiányosságait, hajlandóak nagyobb (anyagi) áldozatokat vállalni a minőségi oktatásba való befektetéssel. A jövőre nézve pozitív jóslatként fogalmazta meg, hogy „*maholnap az összes nagyobb városok felső kereskedelmi iskoláinak külön leányiskoláik lesznek*”⁴⁴⁴.

Günther Mihálynak, a fiú és női felső kereskedelmi iskola tanárának az intézmény értesítőjébe írt beszámolója is helyet kapott teljes terjedelmében a hetilapban. Új fejezet nyílt a nők nyilvános iskolájának létrejöttével. Tapasztalatok híján egymástól merőben eltérő véleményekkel találkozhatnak az iskola iránt érdeklődők, egyesek rövid életű iskolatípusnak nevezték, melyet a divat szült, de Günther Mihály egy az „*egész Dunántulon egyedül álló ilynemű nőnevelő intézmény*” képét vázolta fel, amely széleskörű érdeklődésre tarthat igényt, „*előreláthatólag Pécs városán kívül a Dunántúlnak egész alsó részét s a Duna-Tisza közét, valamint Slavóniát, Horvátországot, Fiumét, sőt Bosznia-Hercegovinát is igen közelről fogja érdekelni*”⁴⁴⁵.

A pécsi kereskedelmi és iparkamara az iskola megnyitása tárgyában írt felterjesztésében a nőnevelés ügyének fejlesztésével érvelt az intézmény mellett, ezen túl a kereskedelmi pályát mind közül a legalkalmasabbnak tartotta a nők számára. A képzési idő rövidebb, mint a

---

⁴⁴² UO.

⁴⁴³ Az iskolai értesítő adatai szerint 64 lány iratkozott be a két évfolyamra. ÉRTESÍTŐ, 1913

⁴⁴⁴ NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK, 1912: 2

⁴⁴⁵ GÜNTHER, 1913: 1

leánygimnáziumban, tehát rövidebb ideig vonják el a lányokat a természetes hivatásuktól, további előnye, hogy egyidejűleg gyarapodnak ismereteik az általános műveltség és a szakmai tudás területén. A sokoldalú jártasságnak a magánéletben ugyanúgy hasznát veszik a diákok, mint a munkaerőpiacon. A *„felső kereskedelmi iskolák mai tanterve egyesíti magában mindazokat az ismereteket, amelyeket közönségesen csak az általános műveltség jelzőjével szoktunk emlegetni, s amelyekre egyformán szükségük van azoknak a nőknek is, akik a kenyérkereső pályára készülnek, de azoknak is, akik tudásukat és intelligenciájukat a családi élet keretében akarják értékesíteni, vagy hagyjuk el az „akarják“ szót: akiket szerencsésük vagy szerencsétlenségük a családi élet keretébe helyez bele, vagy akiket, megint szerencsésük vagy szerencsétlenségük, a kenyér után való robotolásra kényszerít”*⁴⁴⁶. A középiskolák a „cifraságokat” tanítják növendékeiknek, a felső kereskedelmi iskolák az életre készítik fel, hogy mindenki megállja a helyét. A tanintézet korának modern közgazdasági iskolája; onnantól kezdve, hogy a tanulók belépnek az intézmény kapuján, folyamatosan a való élet problémáival és kihívásaival találják szemben magukat. Az élet viszontagságai mindenkit érintenek attól függetlenül, hogy férfi vagy nő. Ha a férfiaknak eszközt adunk a kezébe a túlélésre, a természeténél fogva gyengébb nők számára miért ne adnánk? Abban az esetben, ha minden lánynak lehetősége lenne férjhez menni és családot alapítani, fel sem merült volna, hogy ne ezt az élethivatást töltsék be. Günther Mihály is reagált arra a gyakran előforduló gondolatra, hogy a nők a férfiak versenytársaivá válnak, esetleg kiszorítják őket az állásaikból. Frappáns válasza erre, hogy ha a nő a férfi helyébe tudott lépni, akkor az a férfi eredendően nem is volt alkalmas arra a pozícióra.

A tanulói összetételt vizsgálva megannyiszor illették azzal a kritikával a fiúk iskoláját, hogy csak a gyengébb tanulók érkeztek ide, főként azok, akik a középiskolákban nem boldogultak. A lányok esetében épp az ellenkezőjét állította Günther Mihály. Nem az önkéntességi jog, hanem a praktikus tudás motiválta őket, ebből következik, hogy a tehetségesebb, szorgalmasabb diákok kezdik meg itt a tanulmányaikat, mint a fiúiskolákban.

Végül, de nem utolsó sorban egy 1916-os rövid hírben a szerző néhány gondolat erejéig a női felső kereskedelmi iskoláról is szót ejt. Az érettségi előtt álló pécsi lányokat említette meg, hogy a három intézményben szám szerint hányan készülnek maturálni: a cisztercita főgimnáziumban hárman, az állami főreáliskolában ketten, a női felső kereskedelmi iskolában 36-an. *„A legtöbben a városi női felső kereskedelmi iskolában készülnek a maturára. Ezt az intézetet látogatják mégis a legszívesebben a leányok, nemcsak azért, mert egy évvel hamarabb*

---

⁴⁴⁶ Uo.: 2

adja kezükbe az érettségi bizonyítványt, mint a többi középiskola, hanem mivel három év alatt annyi praktikus és általános tudást nyújt, ami az élet terén való gyors boldogulás lehetőségét is nyújtja”⁴⁴⁷.

A *Pécsi Napló*ban a vizsgált időszakban összesen nyolc írás foglalkozott a felső kereskedelmi iskolák ügyével. A sajtótermék a szíven viselte a városi iskola sorsát, annak működését egyértelműen támogatta. A szerzők nemi eloszlását tekintve korlátokba ütköztünk, mivel egyetlen esettől eltekintve semmilyen utalás nem történt az alkotó kilétére.

16. táblázat – A Pécsi Naplóban megjelent írások

Névvel	Név nélkül	Összesen
1 db	7 db	8 db

Forrás: Pécsi Napló lapszámái 1909 és 1938 között

17. táblázat – A szerzők nemi eloszlása a Pécsi Naplóban

Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
nem volt	1	7

Forrás: Pécsi Napló lapszámái 1909 és 1938 között

VII.7.3 A vélemények csoportosítása és elemzése

A *Pécsi Napló* jól láthatóan felkarolta a női iskola ügyét többek között azáltal is, hogy időről időre tematizálta az intézmény megnyitása körüli nehézségeket, fejleményeket. Mind a nyolc írás pozitív képet közvetített, és kivétel nélkül pártolta, hogy a városban is létesüljön női iskola.

Az első, 1909-es cikk bevezető gondolata általánosságban a nők gyakorlati életre való nevelését megfelelő iránynak tartotta. Fejlettebb nyugati példára, ahol nem újdonság sem a női kereskedelmi iskola, sem a lányok alkalmazása, hazánkban is szélesebb körben meghonosítaná az eddig igen alacsony létszámmal működő iskolatípust. Feltételezte a közoktatási kormány

⁴⁴⁷ HÁNY LEÁNY KÉSZÜL MATÚRÁRA PÉCSETT, 1916: 16

túltermeléssel kapcsolatos félelmeit, amely indokot adhat a további intézmények megnyitásának tiltására.

Nagyrabecsüléssel adózott Pozsony előtt a jelentős erőfeszítések és anyagi ráfordítás miatt, amely példaértékű törekvés Pécs számára. A szerző szóhasználata az ügyhöz való hozzáállását markánsan visszatükrözte. A „hézagot pótló” jelző két aspektusból nézve is információértékkel bír. Egyfelől alapvetően egy meglevő hiányra utalt a leánynevelés és szakképzés területén. Hiány mindig csak a kereslet, illetve felmerülő igények függvényében alakul ki, ez pedig arra enged következtetni, hogy egy létező társadalmi szükségletre alapozta az iskola megnyitásával kapcsolatos érveit. Másfelől úgy fogalmazott, hogy a leendő szakképzési forma a hiányt pótolni tudná, tehát véleménye szerint be tudná tölteni a tőle elvárt funkciót. Többször hivatkozott a gyors cselekvési kényszerre, „minél előbb” és „idejekorán” meg kell tenni az első lépéseket, az iskolaalapítás ügyében való tevékenységet egyenesen „versenynek” nevezte. Magától értetődő alapigazságként írt arról, hogy „*a fű felső kereskedelmi iskoláival teljesen egyenlő tantervű és egyenlő képesítést nyújtó felső kereskedelmi iskola*”⁴⁴⁸ szükséges a lányoknak, ez a szerző esetében nem képezte vita tárgyát.

Nem mulasztották el a szülőket is megszólítani, kiemelve jelentős szerepüket és felelősségüket. „*Igen helyesen tennék azért a szülők, akik a három évig tartó iskola elvégzése után tisztességes és biztos megélhetést nyújtó életpályákra akarják leányaikat*”⁴⁴⁹ küldeni, ha igényüket az iskola létesülése érdekében az igazgatónál mihamarabb jeleznék. Újfént a gyors cselekvésre sarkallt, valamint – annak ellenére, hogy a női felső kereskedelmi iskolákról 1909-es megnyitásuk óta nincsen sok gyakorlati tapasztalat – a tisztességes és biztos megélhetés képét vázolta fel.

A második írás szerzője először sajnálatát fejezte ki az eddigi tétlenség kapcsán, majd a *Női Tisztviselők Egyesületének* tevékenységét méltatta. Az egyesület a tisztviselők helyzetének javításával érvelt a hároméves képzés mellett. A minisztériumból érkező pozitív visszajelzés, miszerint a kereskedelmi leányiskolák beváltak, valamint, hogy maga a miniszter támogatja a kérvényt, bizakodással töltötte el a küldöttséget. A rövidtávú tapasztalatok ellenére – hiszen csak 1909-től léteznek női felső kereskedelmi iskolák – derülátó visszajelzés a tanfolyamot sikeresnek nevezni.

Fokozott érdeklődéssel fordultak a nők a kereskedelmi élet irányába, ezzel egyidejűleg törekedtek a biztosabb és jobban fizető állások megszerzésére – állapította meg a harmadik cikk szerzője. Bár a tanfolyami bizonyítvány birtokában megnyíltak bizonyos lehetőségek, de a

---

⁴⁴⁸ FELSŐKERESKEDELMI ISKOLA LEÁNYOK RÉSZÉRE PÉCSETT, 1909: 4

⁴⁴⁹ UO.

szakiskolai végzettséggel „sokkal jobban fokozhatják állásuk biztonságát, anyagi sikerét és ezzel együtt függetlenségüket” a lányok⁴⁵⁰. Pécs ilyen iskola híján magántanulói státuszban fogadta a leányokat, hogy egy nagyobb képesítést nyújtó, középiskolai kvalifikációval egyenértékű, a tanítónői végzettségnél pillanatnyilag előnyösebb oktatási formában vehessenek részt, ami nem melleleg megélhetést biztosított és a női lelkületnek minden tekintetben megfelelt. Félő, hogy a város ezen hiányossága miatt a szülők távoli helyekre (Pozsonyba vagy Marosvásárhelyre) kénytelenek küldeni gyermekeiket.

A negyedik írás egyetértett a *Nőtisztviselők Országos Egyesülete* memorandumának kijelentésével, hogy a nők kereskedelmi szakoktatását a jelenlegi elhanyagolt és elmaradott állapotából ki kell mozdítani. Ennek egyedüli eszköze a felső kereskedelmi iskolák megnyitása. A nem megfelelő minőségű oktatás az oka a női munka alacsony társadalmi megítélésének és a rossz kereseti lehetőségeknek. A szerző egyetértett a NOE kritikájával, hogy a kereskedelmi szakoktatás elhanyagolt területe az oktatásnak. Ez a nők tekintetében hatványozottan is igaznak bizonyult: egyfelől hosszú és lassú folyamat eredménye, hogy megnyitottak az iskoláik, másrészt kezdetektől kezdve folyamatok kritikák keresztüzében voltak tantervük, szervezetük és működésük miatt. Az az érv, miszerint a munkaadó és munkavállaló érdeke is a lányok felső kereskedelmi iskolákba terelése, valós alapokon nyugodott. Számtalan kritika érte ugyanis a tanfolyamokat, amiért nem megfelelő módon készítették fel diákjait a munkaerőpiaci jelenlétre. Annak tükrében, hogy a tanfolyamok folyamatos bírálatok keresztüzében voltak, megalapozottnak tűnt egy hosszabb képzési idejű, a nyelvekre és a gyakorlatra nagyobb hangsúlyt fordító iskolatípus.

Egy évvel később a lap újra a tanfolyamokat bírálta. Látható, hogy az alacsony színvonalú képzés és a rossz elhelyezkedési lehetőségek miatt minduntalan visszatérő téma. Látszólag a kritikák ellenére nem volt visszhangja a visszajelzéseknek, hiszen az eddigi formájában továbbra is működött ez a képzési forma. Alapvetően a nők kereskedelmi pályára lépését támogatták, sőt szorgalmazták, de egy erre alkalmasabb formában, amelyet a felső kereskedelmi iskola testesített meg. Jelenleg Pécsen magántanulói státuszban nyílt lehetőség az iskola abszolválására, ez viszont legkevésbé sem ideális. Ebben mindenképpen igazat kell adnunk a szerzőnek. Ismét éppen egy olyan szempont csorbult, amely miatt a tanfolyamokkal szemben az iskolák megnyitását indítványozták: a megfelelő mennyiségű és minőségű gyakorlat. Ugyanis a magántanulói státuszban levő lányok a gyakorlati alkalmakon nem vehettek részt.

---

⁴⁵⁰ A NŐK KERESKEDELMI OKTATÁSA, 1910: 3

A nyilvános iskola elvégzése és a kereskedelmi matúra megszerzése – ahogy az más lapokban, más szerzőknél is tematizálásra került – a lányok számára lényegében az élet minden területén előnyükre válhat. Nem szűkítette le a kört csak a munkavállalásra vagy csak a családi életre, úgy vélekedett a szerző, hogy a nők az élet mindkét területén egyaránt megállják a helyüket a megszerzett tudás birtokában.

Egy évvel később, 1912-ben már beérni látszott a munka gyümölcse. A híradás örömmel jelentette be, hogy nyilvánossági joggal felruházva megnyílt Pécs városának női felső kereskedelmi iskolája alsó és középső évfolyammal. Ha már a lányoknak is ki kell venni a részüket a család anyagi segítéséből, akkor „*minden kétséget kizáró módon kívánatos*”⁴⁵¹, hogy minél magasabb tudás birtokában tehessék ezt meg. A tanfolyamok csak az alapokat fektették le, a német nyelv kellő mértékű ismeretét nem biztosították, a férfiak szakmai tudásának csak töredékét közvetítették, „primitív másolási munkára” és csekély fizetésre predesztinálta a lányokat. Ezzel szemben a kereskedelmi iskola – vélekedett a szerző – teljesebb készültséggel ruházza fel növendékeit. Nem elfogult, amikor úgy nyilatkozott, hogy „*mindezt jól tudják a szülők és a leányok is, ezért jelentkeztek oly nagy számmal*”⁴⁵². Mindezt tovább fokozta a szülők méltatásával, miként gondoskodnak gyermekeikről és azok jövőjéről komoly anyagi áldozatok árán is; ezt példázta a minden várakozást felülmúló beiratkozási létszám is. Prognózisa szerint a közeljövőben a pécsi iskola mintájára országos érdeklődés várható, hiszen a lányok gyakorlati életben való térhódítása általánossá válik.

Günther Mihály, eredetileg az iskola értesítőjében közölt írása értelemszerűen nem a kritikai szempontokat hangsúlyozta ki az olvasóközönség számára, ugyanakkor nem rejtette véka alá, hogy a társadalom részéről nem volt egyöntetű az új intézménytípus fogadtatása. Hangot adott mindkét oldal érveinek, természetesen nem azonos súllyal. Az elhangzott érvek, attribútumok túlnyomó többsége pozitív töltettel bír. Vegyük sorra először azokat az ellenvetéseket, amelyekkel Günther Mihály maga is szembesült.

Egyes vélemények szerint a felső kereskedelmi iskola nem több mint divat. Amint pedig a divat mulékony, úgy az iskolatípus iránti érdeklődés is. Egy következő, újdonságnak számító intézmény megjelenése elvonja a figyelmet és a tanulói bázist a kereskedelmi képzésből. Gyakran tarthatatlan állapotként hivatkoztak a mindenben megegyező tantervre. Ennek legfőbb okai abban keresendők, hogy a két nem előképzettsége meglehetősen eltért egymástól, ezáltal a lányok nem állnak azon a szinten, hogy sikeresen be tudjanak kapcsolódni a képzésbe. Másfelől – szintén gyakori felvetés és több ízben találkoztunk vele – a fizikai adottságok sem

---

⁴⁵¹ NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK, 1912: 2

⁴⁵² UO.

teszik alkalmassá a lányokat, hogy a fiúkéhoz hasonló, esetleg azzal megegyező oktatásban részesüljenek. Rossz irányvonal a lányok munkaerőpiacra való terelése, akik mint versenytársak, ellehetetlenítik a férfiakat az állásaikból és a családfenntartástól. Günther Mihály csattanós válaszában arra hivatkozott, hogy csak azt lehet az állásából kiszorítani, aki arra addig sem volt alkalmas. Nyíltan nem mondta ki, de ezzel a kijelentésével a nemi alapú megkülönböztetés helyett a modern, tudásalapú differenciálást javasolta. Emellett számtalan pozitívumát emelte ki a képzésnek, szóhasználatából pedig egyértelműen következtethetünk álláspontjára. Meglátása szerint az intézmény közszükségletet pótol, amelyet Pécs városa kulturális előrehaladottsága révén helyesen ismert fel. Széleskörű érdeklődést jósolt ennek a Dunántúlon egyedülálló intézménynek. Az elhanyagolt leánynevelés és szakoktatás terén is új fejezetet nyitott az iskola, amelyről „legszebb eredmények remélhetők”. Megfogalmazásából visszatükröződik, hogy az eredményességet többkomponensű jelenségként kezelte. Az egyik összetevő a szakmai és általános tudás egyidejű megszerzése; a második a női hivatásra való felkészülés; a harmadik a gyakorlati élet kihívásaira való felkészülés; a negyedik a „könnyű és tisztességes megélhetés” biztosítása. Günther Mihály ezzel egy nagyon harmonikusan képzett, az élet minden területén boldogulni tudó lány képét vizionálta. A képzés jellemzése kapcsán visszatérően használta a „kiválóan alkalmas” és „legszerencsésebb megoldás” kifejezéseket, de úgy is emlegeti az iskolát, mint az „egyetlen modern közgazdasági iskola”, amely „szakszerűen képesít” és „kielégítő módon előkészít” az életre. Érzékletes megfogalmazása révén az iskola jelentőségét tovább fokozta, amikor az élet küzdelmeire való előkészületben „fegyvernek”, illetve „mentő-övnek” nevezte a képzést.

Végül egy, az érettségiző lányokról 1916-ban beszámoló írást kell megemlítenünk. Az eredendően is rövid írás két mondatot szentelt az általunk vizsgált iskolatípusnak, viszont ez a két mondat értékes információkat tartalmaz. Megállapította, hogy pécsi viszonylatban a kereskedelmi iskolában készül a legtöbb lány az érettségi vizsgára, majd ezt meg is magyarázta. A fokozott érdeklődést abban látta, hogy rövidebb képzési idő mellett (három év, míg a leánygimnáziumokban négy) megszerezhető a kellő általános tudás és ez kiegészül praktikus ismeretekkel is, amely az életben való érvényesülésben alapvető szerepet játszanak.

Összegezve a *Pécsi Naplóban* olvasottakat, megállapíthatjuk, hogy a lap felkarolta és támogatta egy helyben megnyíló női felső kereskedelmi iskola tervét. Egy kivételtől eltekintve nem derült fény a szerzők kilétére, viszont ezt nem magyarázhatjuk azzal, hogy véleményüket ne akarták volna nyíltan vállalni. A lapban közzétett egyéb hírek és beszámolók is anonim módon jelentek

meg, így ez sokkal inkább a sajtótermék szerkesztési sajátossága, mint a szerzők tudatos döntése.

18. táblázat – Az írások kategorizálása a Pécsi Naplóban

Vélemények/ megjelenés éve	Támogató	Bíráló	Nem foglal állást
1909	1 db	0 db	0 db
1910	3 db	0 db	0 db
1911	1 db	0 db	0 db
1912	0 db	0 db	1 db
1913	1 db	0 db	0 db
1916	0 db	0 db	1 db
Összesen	6 db	0 db	2 db

Forrás: Pécsi Napló lapszámai 1909és 1938 között

VII.8. Összegzés és csoportosítás

A fenti fejezetekben hat sajtóorgánumot alapul véve vizsgáltuk meg, milyen vélemények, érvek és ellenérvek láttak napvilágot az 1909 és 1938 közötti időszakban (ugyanakkor három írás 1909 előtti időszakból származik, viszont tartalmuk olyannyira szervesen kapcsolódik a témához, hogy ezek a disszertációból semmiképp nem mellőzhetők, az adott időperiódusban keletkezett cikkek tartalmát tovább erősítik) a női felső kereskedelmi iskolákkal kapcsolatban. A hat sajtótermékben (*Kereskedelmi Szakoktatás*, *Nemzeti Nőnevelés*, *Magyar Pedagógia*, *Pécsi Napló*, *Magyar Iparoktatás* és *Az Ujság*) összesen 56 darab, témánkat érintő írás jelent meg (19. táblázat).

19. táblázat – Az írások kategorizálása a hat sajtótermékben

Vélemények/ Sajtótermék	Támogató	Bíráló	Nem foglal állást	Összesen
Kereskedelmi Szakoktatás	2 db	2 db	2 db	6 db
Az Ujság	29 db	0 db	1 db	30 db
Magyar Iparoktatás	1 db	0 db	2 db	3 db
Magyar Pedagógia	0 db	4 db	0 db	4 db
Nemzeti Nőnevelés	4 db	1 db	0 db	5 db
Pécsi Napló	8 db	0 db	0 db	8 db
Összesen	44 db	7 db	5 db	56 db

Forrás: *Kereskedelmi Szakoktatás*, *Az Ujság*, *Magyar Iparoktatás*, *Magyar Pedagógia*, *Nemzeti Nőnevelés* és a *Pécsi Napló* lapszámai

Az 54 írásból 44 darab támogatóan viszonyult az intézményhez, annak pozitívumait hangsúlyozta, melyet a legkülönbözőbb érvekkel támasztott alá. Sok esetben a konkrét tartalom kívül a szerző által megválasztott melléknevek mennyisége és minősége, valamint a kifejezések is nyomatékosították a leírt tartalom jelentését. Bíráló, az iskola működését,

célkitűzéseit kritizáló cikkből hét darabot számlálunk. A fenti kategóriákba egyértelműen be nem sorolható, állást nem foglaló írásokból van a legkevesebb, mindössze öt darab.

Kutatási kérdéseink egyike arra is választ keres, hogy a szerzők névvel vagy anélkül közölték a publikációikat. Az anonim közlemények nem, de a szerző nevével ellátott írások lehetővé teszik, hogy a nemi eloszlást és az adott személy leányneveléshez, kereskedelmi szakképzéshez való viszonyát is megvizsgáljuk.

20. táblázat – A hat sajtótermékben megjelent írások

Vélemények/ Sajtótermék	Névvel	Név nélkül
Kereskedelmi Szakoktatás	4 db	2 db
Az Ujság	8+2 db	20 db
Magyar Iparoktatás	3 db	0 db
Magyar Pedagógia	4 db	0 db
Nemzeti Nőnevelés	4 db	1 db
Pécsi Napló	1 db	7 db
Összesen	24+2 db	30 db

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás, Az Ujság, Magyar Iparoktatás, Magyar Pedagógia, Nemzeti Nőnevelés és a Pécsi Napló lapszámai

Amint a 20. táblázatban is látható, 24+2 esetben (46%) tudjuk szerzőhöz kötni a leírt véleményeket, 30 esetben (54%) nem. A szerzőhöz köthető írások közül azonban kettő csupán monogrammal van ellátva, így a konkrét személy nem azonosítható be. A *Magyar Pedagógia* és a *Magyar Iparoktatás* hasábjain egyetlen anonim közlemény sincs, míg a *Pécsi Napló* az érem másik oldala, a nyolcból hét alkalommal még utalás sincs rá, ki vetette papírra gondolatait.

21. táblázat – A szerzők nemi eloszlása a hat sajtótermékben

Szerzők/ Sajtótermék	Női szerző	Férfi szerző	Nem derül ki
Kereskedelmi Szakoktatás	1	3	2
Az Ujság	5	3	22
Magyar Iparoktatás	nem volt	3	nem volt
Magyar Pedagógia	nem volt	4	nem volt
Nemzeti Nőnevelés	4	nem volt	1
Pécsi Napló	nem volt	1	7
Összesen	10	14	32

Forrás: Kereskedelmi Szakoktatás, Az Ujság, Magyar Iparoktatás, Magyar Pedagógia, Nemzeti Nőnevelés és a Pécsi Napló lapszámái

A nemi eloszlás vizsgálata kapcsán mindössze 24 írást tudunk alapul venni, ami kevesebb, mint a vonatkozó írások fele (43%). 10 női szerző (42%), név szerint Szirmai Gina, Sebestyénne Stetina Ilona, Dörfler Janka, Relkovič Mita, Schmidt Mária, Gergely Janka, Szemeréné Horváth Renée, Simon Blanka, Rónay Viktorné és V. Erzsébet véleményét ismerhettük meg és nem meglepő módon az (ismert) szerzők nagyobb hányada (58%) férfi: Vargha Lajos, Szuppán Vilmos (három írás), Loczka Alajos (kettő írás), Sebők Jenő, Günther Mihály, Turczer János (kettő írás), Schack Béla, (kettő írás), Balla Jenő és Bárdos Géza.

Minden névvel ismert és beazonosítható személyről elmondható, hogy kapcsolatban állt a leány és/vagy kereskedelmi szakoktatással, így saját tapasztalatokon nyugvó észrevételeiket osztották meg az olvasóközönséggel. Egyes szerzők több alkalommal, esetleg több sajtótermékben is publikáltak a női felső kereskedelmi iskolák kapcsán. Szuppán Vilmos egyszer a *Kereskedelmi Szakoktatásban*, kétszer a *Magyar Pedagógiában*, Loczka Alajos kétszer a *Magyar Pedagógiában*, Schack Béla a *Magyar Iparoktatásban* és *Az Ujságban*, illetve feltételezhetően ugyanattól a névtelen szerzőtől olvasható egy-egy írás a *Kereskedelmi Szakoktatásban* (1910) és a *Nemzeti Nőnevelésben* (1909). Ez utóbbi állításunkat arra alapozzuk, hogy mind témájában, mind a használt szófordulatokban, kifejezésekben jelentős az átfedés a két publikáció tartalma között.

Azon túl, hogy a vélemények az iskolatípus ellen vagy mellett foglalnak állást, a mélyebb megismerés érdekében ezeket a fő kategóriákat további alcsoportokra osztottuk. Ezek az alcsoportok egy-egy érvrendszeret testesítenek meg. Mivel egy adott íráson belül több érv is elhangozhat, ugyanaz a közlemény több alcsoportba is besorolható. Elsőként a női felső kereskedelmi iskolákat kritizáló publikációkat vizsgáljuk meg közelebbről. Az éles kritikák két gondolatmenet köré épülnek.

1) A két nem fizikai, biológiai és lelki adottságaik alapján merőben eltérnek egymástól, ezt a szempontot az oktatás és nevelés során nem szabad figyelmen kívül hagyni. A korszakban rendkívül gyakran találkozhatunk nemcsak a kereskedelmi képzés, hanem egyéb oktatási szinterek kapcsán is azzal az indoklással, hogy a nemi jellegnek megfelelő képzési struktúrát kell a lányok és a fiúk számára kialakítani⁴⁵³. A női iskolát érintő kritikus írások (hét darab) közül egy kivételével az összes kifogásolta, hogy ezt az „alapvető” szempontot az oktatáspolitikai döntéshozói nem tartották szem előtt.

2) A második, gyakran hangoztatott probléma az, hogy az iskola nem a jövőbeli élethivatásukra készítette fel a lányokat. A férfiak leendő feladata az életben a kenyérkereset és a családjuk megélhetésének biztosítása. A lányok majdani feladatai ezzel szemben az otthon falain belül, családi keretek között definiálhatók. A nő törekedjen a lehetőségeihez mérten minél korábban férjhez menni, ezzel biztosítani létfenntartását. A hagyományos női hivatásban bontakozzon ki, váljon belőle jó anya, háziasszony és feleség. Amennyiben ebből az eleve elrendelt feladatkörből kilép és munkát vállal, elveszíti nőiességét, elveszi a férfiaktól a családfenntartás lehetőségét, illetve „kifordul” eredeti hivatásából.

3) Egyetlen esetben, de kritikaként fogalmazódott meg, hogy női iskola ellenére csak férfiak tanítanak az iskolában.

Az iskola mellett megfogalmazott érvek már változatosabb képet mutatnak.

1) A leánynevelés fejlesztése és vele együtt a szakképzés viszontagságos helyzetének javulását remélték a női felső kereskedelmi iskolától. Új lehetőséget nyitott meg az ismeretszerzésre és új mobilitásai csatornát biztosított az alapfokú és felsőfokú oktatási szinterek között.

2) A második érv a magasabb ismeretek megszerzését állította középpontba. A gazdasági és társadalmi viszonyokra való tekintettel a lányok sem mellőzhetik a mindennapi élethez szükséges, elemi ismereteken túli tudásanyagot.

3) Az iskola nagy erénye, hogy egyidejűleg és csupán három év alatt szerezhettek a diákok szakmai tudást és az általános műveltséget is elsajátíthatták.

---

⁴⁵³ Erről részletesebben lásd a V. fejezetet.

- 4) Az egyetlen olyan intézménynek vélték egyes szerzők, amely a munka világára és a mindennapok teendőire is tökéletesen felkészíti tanulóit, így az élet bármely területén megállják helyüket. Az iskola az életre nevelt, a könyvviteli ismeretek például a háztartás vezetése során is jó szolgálatot tehetnek, a nyelvismeret a családi üzletben jól hasznosítható.
- 5) A tanfolyamok anyaga elavult, a nyelvi képzése gyenge minőségű, a gyakorlatra idő hiányában nem fordít kellő hangsúlyt. A lányok számára is lehetővé kell tenni a korszerű ismereteket, ezt a felső kereskedelmi iskola biztosította, az egyetlen modern közgazdasági iskola.
- 6) A korszakban a lányok nem hagyatkozhattak arra, hogy mihamarabb megházasodnak, és ezáltal biztosítva van a megélhetésük. Az életet gyakran hasonlították egy féktelen tengerhez, illetve küzdelemhez, amelyben a felső kereskedelmi iskola jelentette a „fegyvert” és a „mentő-övet” a túlélésben. Ha az erősebb férfiaknak eszközt ad az oktatás a kezébe a boldoguláshoz, a gyengébb nőktől sem tagadhatja meg.
- 7) A gyenge minőségű (tanfolyami) oktatás miatt a különböző hivatalokban elhelyezkedő nők anyagi és erkölcsi megbecsültsége rendkívül alacsony volt. A női tisztviselők helyzetének javítása időszerűvé vált, elismertségük és megfelelő javadalmazásuk előfeltétele, hogy korszerű, használható tudás birtokában legyenek.
- 8) Nemcsak a munkavállalók, hanem a munkaadók érdeke is azt kívánta, hogy alkalmazottjaik a feladataik elvégzését maximális hozzáértéssel tegyék. Egy év alatt tisztességgel a kellő jártasságot megszerezni nem lehet, a női felső kereskedelmi iskolák ezt a hiányt maradéktalanul pótolni tudták.
- 9) Több esetben érveltek a szerzők azzal, hogy a kereskedelmi pálya tökéletesen, minden másik hivatásnál jobban megfelel a női fizikumnak és hajlamoknak.

Ez utóbbi érv amiatt is rendkívül érdekes, mivel a lányok fizikai felépítése és lelkülete érvként és ellenérvként egyaránt elhangzott a női felső kereskedelmi iskolák tanterve kapcsán.

Összességében elmondható, hogy vitatottsága ellenére, az 1909 és 1938 közötti időszakban a vizsgált sajtóorgánumban meglehetősen kevés, csupán 56 publikáció vett részt a női felső kereskedelmi iskola körül kialakult társadalmi vitában. A leggyakrabban elhangzó kritikai észrevétel a fiúiskolával azonos tantervre és a női jelleg hiányára irányult. Az éles bírálatok ellenére az oktatáspolitikai irányából nem tapasztalható reakció, a döntéshozók részéről nem érkezett visszhang, hiszen az intézmény középszintűvé válásáig az azonos tanterv megmaradt, a női hivatásra felkészítő egyes tantárgyak nem jelentek meg az órarendben.

VII.9. A női felső kereskedelmi oktatásról alkotott vélemények beillesztése a korszak nőképeibe

Mint arról korábban, az V. fejezetben részletesebben írtunk, a 19. század második felében és a 20. század első felében nem beszélhetünk egy egységes nőképről hazánkban. A hagyományos (tradicionális nőkép) egy évszázados, sőt évezredes fejlődési folyamat eredménye, amely mélyen gyökerezik a társadalmi struktúrákban. A modern nőkép, ahogy azt a neve is sugallja, ebbe a hagyományba és szemléletmódba épít be új elemeket. Számos tekintetben hozott új látásmódot, ezzel számtalan társadalmi vitát elindítva, de mégsem tekinthető a hagyományos nőkép teljes ellentétének, hiszen annak gondolataiból merített.

Míg a korábbi fejezetben a vélemények csoportosításának alapelveül az szolgált, hogy az írás a felső kereskedelmi iskolákat támogatta vagy bírálta, addig ez a fejezet a korszak nőképeit veszi alapul és ennek alapján veszi szemügyre a kategóriákat. A női felső kereskedelmi iskolákról publikált írásokat összesen 12 kategóriába soroltuk. Ebből a kritikai észrevételeket három, a támogató véleményeket kilenc alkategóriára osztottuk. Elsőként a hagyományos nőképbe illeszkedő véleményeket mutatjuk be, majd a modern nőkép követelményeinek megfelelő álláspontokat, végezetül azokat, amelyek mind a kettő szemléletmódba beilleszthetők. Annak érdekében, hogy az előző fejezetben definiált kategóriák pontosan beazonosíthatók legyenek, az alábbi hivatkozásai formával élünk: például a bíráló kategória első alcsoportja a -1 jelölést, míg például a támogató kategória hatodik alcsoportja a +6 jelölést kapja.

A nőkről és női szerepekről való tradicionális gondolkodás központi eleme, hogy a lányok a férfiakhoz képest alárendelt helyzetben vannak, hogy biológiai, fizikai felépítésük okán kisebb a teljesítőképességük, illetve az életben egész más feladatok betöltésére hivatottak, mint férfitársaik. Éppen azt hangsúlyozta a női felső kereskedelmi iskolákkal kapcsolatban megfogalmazott bíráló vélemények egyike (-1) is. A szerzők a két nem eltérő képességeivel indokolták, hogy miért tartják rossz választásnak a lányok számára a felső kereskedelmi iskolákat.

A hagyományos szerepfelfogásnak abszolút megfeleltethető a bíráló kategória második írása is (-2). Ebben az esetben az az ellenérv hangzott el a női felső kereskedelmi iskolák ellen, hogy a lányokat nem a jövő élethivatásukra készíti fel, hanem elvonja erről a figyelmüket. A leendő hivatásuk ugyanis nem abban ragadható meg, hogy jól képzett kereskedőkké váljanak, hanem hogy édesanyaként, feleségként és háziasszonyként álja meg a helyét. A társadalom a

nőket nem, mint dolgozó, önfenntartó személyekként definiálta, hanem a férfi társaként, aki a felnövekvő generációkat neveli és megteremti az otthon melegét.

A harmadik csoport, amely szintén a hagyományos nemi szerepeket erősíti, az iskola női arculatát hiányolta (-3). Ismét egy példa arra, hogy éles határvonalat szabott a kor embere a „férfias” és „nőies” között. A tanárnők hiánya egyet jelentett a nőies jelleg hiányával is, hiszen az oktatómunka mellett a nevelés is szerves részét képezte az intézményi kereteknek. A „nőies” viselkedésminták, a kézimunka, a gyermeknevelési ismeretek átadása egy férfi oktatótól kevésbé autentikus.

Az első három esetben, nem meglepő módon, teljes átfedést tapasztalhatunk a bíráló véleményekkel. Ugyanakkor egy további alkategóriát is ide sorolhatunk, amely, bár támogatóan szólt az iskolatípusról, mégis a hagyományos nőképet képviseli. Egyes szerzők azzal érveltek az iskolatípus, illetve a kereskedelmi pálya mellett, hogy az a nők fizikumának és hajlamainak a legmegfelelőbb (+9). A gondolat modern és haladó szellemű gondolkodásról ad tanúbizonyságot, alapjai mégis abban gyökereznek, hogy a két nemet nem tekinti egyelőnek és keretek közé szorítja, melyik munka alkalmas egy nő számára, illetve milyen munkára alkalmas a nő.

A 12 kategóriából négyet már hozzárendeltünk a klasszikus női szerepeket közvetítő, hosszú múlttal rendelkező hagyományos nőképhez. A további nyolc egységből hét feleltethető meg az újszerű, kialakulóban levő modern nőképek.

Az 1900-as évek első felében Magyarországon egyre gyakrabban merült fel az a kérdés, hogy a lányoknak is érdemes-e magasabb iskolai végzettséget szerezniük. Bár a társadalom többsége a nők szerepét továbbra is a családon belül definiálta, egy jelentős réteg az elemi ismereteken túlmutató tudásszint megszerzését mégis praktikusnak vélte (+2): részben, hogy jobb esélyei legyenek az egyéni boldogulásra, másfelől, hogy ki tudják elégíteni a tudásszerzésre irányuló egyéni törekvéseiket. Ez a megállapítás kilépett abból a keretből, hogy a lányoknak nincs szüksége komplexebb (magasabb) tudásanyagra, illetve mérsékli azt a megállapítást is, hogy nem képesek biológiai és fizikai adottságaik alapján ugyanarra a szellemi teljesítményre, mint a férfiak.

Az intézmény egyik kiemelkedő erénye abban rejlett a kortársak szerint, hogy egyidejűleg fektetett hangsúlyt az általános és szakmai jártasságokra (+3). Ez a szempont megfelel a modern nőkép által hirdetett sokoldalú képzés követelményének, valamint, hogy a nők oktatása ne csak a „szükséges minimumra” törekedjen. Érdemes rögtön ide kapcsolnunk azt az álláspontot is, hogy a felső kereskedelmi iskola az egyetlen olyan iskola, amely felkészíti

növendékeit a mindennapi teendőkre és ezen túlmenően a munka világára is (+4). A két gondolat szervesen kapcsolódik egymáshoz, így célszerű együtt gondolkodni róluk. Mindkét gondolat magában hordozza annak a lehetőségét, hogy a nők kilépjenek a számukra „eredetileg elrendelt” szerepkörön. Míg a tradicionális szerepmeghatározás anyaként, háziasszonyként és feleségként definiálta a nőket, addig a modern szemléletmód már a dolgozó, kereső és önfenntartó nő szereppel is felruházta őket.

A kereskedelmi szakoktatás minőségbeli fejlesztése is sarkalatos pontját képezte a társadalmi vitáknak. A színvonal emelésének eszköze a felső kereskedelmi iskola volt (+5). A tanfolyamok elavult tananyaga nem felelt meg a kor igényeinek. A fiúknak már évtizedekkel ezelőtt lehetősége nyílt középszintű kereskedelmi szakképzés keretében modern szakismereteket elsajátítani, míg a lányoknak a tanfolyamokkal kellett beérniük.

A 19. és 20. század számos megközelítésben hozott változást a magyar nemzet számára. Ezekre a változásokra igyekezett a felső kereskedelmi iskola is reagálni (+6). A konvencionális társadalmi szerepmegosztásban a nő, mint dolgozó, önfenntartó lény nem értelmezhető. A gazdasági és társadalmi változások és kihívások ezt a nézetet jelentősen árnyalták. Nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a leányok oldaláról fokozatosan növekedett az igény a függetlenségre, az önfenntartásra, hogy kiléphessenek a munka világába. Emellett a keresetszerzés elvárássá is vált. Évtizedekkel és évszázadokkal korábban magától értetődő volt, hogy a felnövekvő leányok sorsát a házasságkötésen keresztül biztosították a családok. A századforduló környékén már nem volt ennyire egyértelmű, hogy minden leányt ki tudnak házasítani. Az előrelátó szülők felkészülve minden eshetőségre, a kereskedelmi szakképzés által biztosították gyermekeik jövőjét.

A következő kategória eleve abból a tényből indult ki, hogy a nők munkát vállal(hat)nak (+7). Központi gondolata ugyanis az, hogy a nők munkáját mind anyagilag, mind erkölcsileg jobban megbecsüli a társadalom, ha megfelelő képesítés birtokában látják el feladatukat. Itt már nem is az a kérdés, hogy dolgozzanak-e, hanem hogy milyen végzettség szükséges hozzá.

Végül, de nem utolsó sorban az alkategória, amely beilleszthető a modern nőképbe, a munkaadók és munkavállalók érdekének is tartja, hogy a lányok is részesüljenek felső kereskedelmi iskolai képzésben (+8). A kijelentés kiindulópontja ugyancsak a dolgozó nő mint jelenség. A saját, munkavállalói szempontjából természetesen érdeke, hogy minél inkább megfeleljen az elvárásoknak és maradéktalanul teljesíteni tudja a rá bízott feladatokat. Ha a másik oldalról közelítjük meg ugyanazt a kérdést, akkor a munkáltató is arra törekszik, hogy lehetőleg egy „kész” alkalmazottat kapjon.

Végezetül egyetlen olyan kategória maradt, amelyet sem a hagyományos, sem a modern nőképhez nem soroltunk be, ugyanis mind a két koncepcióban fontos szerepet kapott, csak más-más nézőpontból. Ez a szempont nem más, mint a leánynevelés és szakképzés fejlesztése (+1). Tradicionális keretek között a leánynevelés megújításának célja, hogy a növendékek visszataláljanak a jó útra és a jövőbeli hivatásukra koncentrálnak. Ebben a koncepcióban az oktatás alá van rendelve az anyai és háziasszonyi feladatoknak. A lányok nevelésének legfőbb mozgatórugója, hogy képesek legyenek gyermekeiket megfelelően okítani, az állam számára hasznos állampolgárokat formálni. Ezzel szemben a modern nőkép képviselői a fiúkéval azonos minőségű és mennyiségű oktatást szorgalmaztak és a lányok számára is elérhetővé kívánták tenni, hogy megfelelő végzettség birtokában munkát tudjanak vállalni.

VIII. Egy példa: a Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola

„Németnek Bécs, magyarnak Pécs.”⁴⁵⁴

VIII.1. Pécs városa a 19. század második és 20. század első felében

A 19. század egész Magyarország életében jelentős változásokat hozott gazdasági és társadalmi téren egyaránt. Megindult az iparosodás, ami a mezőgazdaságban dolgozók számát jelentősen csökkentette, ugyanakkor a városok felé terelte a népességet. Ezt mutatja, hogy míg 1780-ban az ország lakosságának 7 százaléka élt városokban, addig 1830-as években ez az arány már 14 százalék körül alakult⁴⁵⁵. Megindult a kereskedelem fellendülése, ez pedig megkövetelte mind a közlekedési viszonyok, mind az infrastruktúra fejlesztését.

Pécs városában is dinamikus fejlődés volt megfigyelhető demográfiai, mezőgazdasági és ipari tekintetben egyaránt. Az 1784. évi népszámlálás adatai alapján 8853 lakost számlált a város, egy évszázaddal később, 1870-ben 23 863 főt, 1900-ban 43 982 főt, 1949-ben pedig már 78 119 főt. Felekezeti tekintetben heterogénnek tekinthető volt a település: 1843-ban a lakosság közel 97 százaléka római katolikus, 2 százaléka izraelita, és elenyésző arányban találhatunk evangélikus, református, valamint görög keleti népességet. Az alábbiakban a Pécs városában végbemenő sokrétű változásokat mutatjuk be, amelyeknek a gazdasági, kulturális és művelődési lehetőségek fejlődése is szervez részét képezte.

Természeti adottságainak köszönhetően a város minden tekintetben alkalmasnak bizonyult a mezőgazdasági termelésre. A jó minőségű szántóföldek biztosították a magas gabonahozamot. A magas minőség és a művelhető területek egyre nagyobb kiterjedése a mocsaras területek lecsapolásának és a folyók szabályozásának volt köszönhető. Alapvetően kisbirtokos-rendszer alakult ki, túlnyomó részben egy és öt hold közötti birtokokkal rendelkeztek a tulajdonosok. Ebből következik, hogy elsősorban önellátásra termeltek, a többletet pedig értékesítették⁴⁵⁶.

A mezőgazdaság egyik leginkább kiemelt ágazatát jelentette a szőlő- és borkereskedelem. A mecseki domboldal adottságai és az időjárási viszonyok magas hozamot biztosítottak, ami a saját fogyasztáson felül borkereskedelemre is lehetőséget adott, nemcsak a városon belül,

---

⁴⁵⁴ B.V., 1866: 165

⁴⁵⁵ KAPOSÍ, 2006

⁴⁵⁶ KAPOSÍ, 2007

hanem magyarországi viszonylatban is. Ennek köszönhető, hogy a kis méretű parcellák száma töretlenül emelkedett⁴⁵⁷. A szőlőtermelés terjedése több tekintetben is változásokat eredményezett a munkavállalás és az életvitel szempontjából. Egyrészt, mivel nem jelentett egész éves elfoglaltságot a szőlőművelés, ezért a téli időszakban más módon kényszerült a lakosság jövedelemszerzésre. Másrészt a szőlőültetvények a családi körön kívül már napszámosoknak is munkalehetőséget kínáltak, sok esetben számottevő mennyiségű női munkaerőnek⁴⁵⁸ is.

Az 1880-as években bekövetkező filoxéra⁴⁵⁹ járvány azonban hatalmas károkat okozott a tulajdonosoknak. Egészen addig a bortermelés és -kereskedelem a legvirágzóbb mezőgazdasági ágazatnak számított, ezt viszont a járvány romokba döntötte. A csapás nem csak Pécsset érintette, hanem országszerte tönkretette az ültetvényeket. A borárúsítással foglalkozó gazdák megélhetése ezáltal veszélybe került, ugyanis nem ismertek hatékony módszert a filoxéra visszaszorítására. 1897-re a 2230 kataszteri hold⁴⁶⁰ szőlőterületből 310 holdat (14 százalék) jegyezték be beültetett földterületként, 1920 holdat (86 százalék) pedig parlagon levő, illetve kiirtottként⁴⁶¹. Az állam gyors fellépésének köszönhetően hamar megkezdődött a kiirtott területek újratelepítése. A jelentős anyagi károkra való tekintettel a gazdák különböző kedvezményekben is részesülhettek: *„Az állami telepeken termelt szőlőoltványokat az önköltségnek megfelelő átlagos árban, a szőlővesszőket pedig az 1900. évi árakból 25% leengedésével szolgáltatam ki a szőlőbirtokosoknak. Egyházaknak, lelkészeknek, tanítóknak és kispapoknak, a folyamodók vagyoni viszonyaihoz képest, még ebből is 20—90% ármérséklést engedélyeztem s oly vidékeken, a hol tudomásom szerint rossz amerikai fajták terjedtek el vagy a szőlőfelújítás még nem kezdetett meg vagy csak nagyon lassan halad, egyházi vagy más közczélra szolgáló és közvagyonot képező területek felújítására ingyen is szolgáltatam ki szőlővesszőket, oltványokat és szőlőkarókat is.”*⁴⁶² A gyors intézkedések ellenére is pótolhatatlan veszteséget okozott a gyökértetű járvány.

A szőlőtermelés mellett mindenképpen említést érdemel még a gyümölcsstermelés. Pécs esetében mintegy 93555 darab gyümölcsfa került összeírásra a *Mezőgazdasági Statisztikában*⁴⁶³ az 1897-es évben. 34603 darabos állománnyal őszibarackból jegyezte a város a legtöbb fát. Ez két és félszer annyi volt, mint a sorban utána következő szilva, 13954 darabbal. A harmadik

---

⁴⁵⁷ KAPOSÍ, 2013

⁴⁵⁸ KAPOSÍ, 2006

⁴⁵⁹ Gyökértetű

⁴⁶⁰ Katasztrális vagy kataszteri hold

⁴⁶¹ AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL, 1897

⁴⁶² AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL, 1901: 89-90.

⁴⁶³ AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL, 1897

leggyakrabban termelt gyümölcs 9741 darab gyümölcsfával az alma volt. Kaposi Zoltán⁴⁶⁴ munkájából kiderül, hogy az őszibarack jó minősége miatt nagy népszerűségnek örvendett.

Mivel Pécssett alapvetően kisbirtokrendszer alakult ki, az 1930-as években megkezdődő mezőgazdasági innováció és gépesítés csak nagyon lassú ütemben zajlott le. A korszerű berendezések helyett továbbra is állati, illetve emberi erővel működtetett gépeket alkalmaztak a gazdák, hiszen a kisméretű parcellák esetében nem bizonyult kifizetődőnek a legújabb eszközökbe való beruházás⁴⁶⁵. A második világháború után, a földosztás következtében sokan jutottak földterülethez, ami kedvezett a mezőgazdasági termelésnek, ugyanakkor a beszolgáltatás miatt sok esetben az önellátást sem sikerült biztosítani.

A 19. század elején meginduló iparosodás a század közepére gyorsult fel, és magával hozta a vidéki népesség városba való betelepülését, elsősorban a kereső népesség bevándorlását⁴⁶⁶. A városok irányába történő mozgás nem csupán a népesség szerkezetét változtatta meg, hanem a munkaerőszerkezetet, valamint a városképet is. A mezőgazdasági munkák helyett egyre többen helyezkedtek el az ipar legkülönbözőbb ágaiban. Kezdetben a kisiparokok lakhelye és műhelye ugyanabban az épületben helyezkedett el⁴⁶⁷, a manufaktúrák megjelenésével és a gyáripár térnyerésével azonban elvált egymástól a privát élet és a munka színtere. Az egyre nagyobb helyigény következtében megindult a város peremterületeinek a kiépülése⁴⁶⁸. Nagyon sokrétű ipari tevékenység bontakozott ki (nyomdaipar, hangszergyártás, asztalosipar, élelmiszeripar, vegyipar, textilipar stb.), melyek közül a teljesség igénye nélkül csak néhány igen jelentős ágazatot veszünk szemügyre.

A szénbányászat hosszútávon jövedelmező ágazatot jelentett, mely más területekre is (közlekedés, építőipar, gázszolgáltatás) jelentős hatást gyakorolt. A *Dunagőzhajózási Társaság*⁴⁶⁹ megjelenése indította el a szén nagy mennyiségű kiaknázását és feldolgozását. A felvásárolt területek növekedésével párhuzamosan az alkalmazott munkaerő létszáma is növekedett. A DGT 52 munkatárssal kezdte meg működését, 20 évvel később, 1873-ban már 2431 főt számláltak⁴⁷⁰. A növekvő létszámú munkásság miatt sürgősen orvosolni kellett a lakhatási problémákat; a dolgozók elszállásolásának biztosítása érdekében megkezdődött a bányák melletti munkáslakások építtetése. A belváros távolsága miatt az étellemezéssel járó nehézségeket és a munkáscsaládok gyermekeinek iskoláztatását is a vállalatnak kellett

---

⁴⁶⁴ KAPOSÍ, 2006

⁴⁶⁵ SARLÓS, 2007

⁴⁶⁶ AGÓCS és FEHÉR, 2007

⁴⁶⁷ KAPOSÍ, 2006

⁴⁶⁸ KAPOSÍ, 2009

⁴⁶⁹ A továbbiakban DGT

⁴⁷⁰ KAPOSÍ, 2006

megoldania. Ez a fejlődés és a szociális rendszerek kiépítése az első világháborúig folyamatos fejlődést mutatott. A világháború, a szerb megszállás⁴⁷¹ és a világgazdasági válság azonban megtörték a prosperálást. A nagylétszámú elbocsátások elkerülése érdekében csökkentette a vállalat a heti munkaórák számát. Újabb fellendülést és munkaerőtoborzást ezt követően csak a világháborús előkészületek eredményeztek⁴⁷².

Pécs esetében megkerülhetetlen, hogy ejtsünk néhány szót a *Zsolnay-gyárról*. *Zsolnay Vilmos* 1865-ben vette át a kerámiagyárat testvérétől, tevékenységének köszönhetően rövid időn belül megindult a vállalat fellendülése. A növekedés egyaránt érintette a gyár méretét, a munkások számát és a felvásárlópiac bővülését. 1872-ben csupán 30-35 fős alkalmazotti gárda dolgozott az üzemben, 10 évvel később 460 fő, a világháború előtt már közel 800 fő; a gyártelek mérete pedig a kezdeti másfél holdról a századfordulóra 10,5 kat. holdra emelkedett⁴⁷³. A világháború kitörése leszűkítette a felvásárlópiacot, a vállalat sok megrendeléstől esett el, a korábbi folyamatos fejlődés megtorpant.

A *Pécsi Dohánygyár* megnyitása szintén nagy jelentőséggel bírt a város életében, hiszen ebben az időszakban a környéken még egyáltalán nem alapítottak dohánygyárat. Az üzem kapuinak megnyitásakor 336 alkalmazottnak tudtak munkát biztosítani, akiknek számottevő része nő volt. A világháborúk idején tovább fokozódott a dohánytermelés, így az alkalmazotti létszám bővítésére is szükség volt, hogy az igényeket ki tudják szolgálni. Mivel a hadköteles férfiak a fronton voltak, 1942-re már a munkások háromnegyedét női dolgozók tették ki⁴⁷⁴.

A mezőgazdasági és ipari fejlődés, valamint a népesség-, illetve városnövekedés szükségessé tette a megfelelő minőségű infrastruktúra kialakítását. Habár Pécs a Dél-Dunántúl legnagyobb városa volt, a közlekedés terén jókora hiányosságokkal küzdött mind a városon belül forgalmat illetően, mind a többi kereskedelmi központtal való összeköttetésben. A városon belüli közlekedés modernizálását a járdák és utakat rendbetételével kezdte meg a város vezetése, az igazi áttörést a tömegközlekedés terén azonban az 1913-ban átadott villamos jelentette, megkönnyítve a város végpontjai közötti közlekedést és a lakosság munkába jutását⁴⁷⁵.

A kereskedelem és áruszállítás korszerűsítése, valamint a fuvarozás meggyorsítása érdekében is lépéseket kellett tennie Pécsnek, ami az addigi vasúthálózat újragondolását

---

⁴⁷¹ A szerb megszállás az első világháború utáni belgrádi fegyverszünet következménye; 1918. november 13-tól 1921. augusztus 22-ig tartott.

⁴⁷² KAPOSZI, 2006

⁴⁷³ UO.

⁴⁷⁴ UO.

⁴⁷⁵ UO.

igényelte. A DGT korábban kizárólag saját célra hasznosította a meglévő vonalat, kezdetben személyszállítás egyáltalán nem történt. Később megkezdődött a vasútvonalak bővítése és a lakosság számára is elérhetővé tették az utazást. A világháborúig mind a személy-, mind az áruszállítás területén nagymértékű előrelépést sikerült megvalósítani. A trianoni országhatárok kitűzése miatt tekintélyes mennyiségű vasútvonaltól esett el az anyaország, ami alapjaiban változtatta meg a közlekedés struktúráját, az importot és exportot.

A villamosenergia-hálózat kiépülése, ahogy a többi magyarországi nagyvárosban, Pécsen is a 19. század végén vette kezdetét. A város a *Légszeszgyárral* kötött szerződést, amely nem tette lehetővé más szolgáltató megjelenését, így az kizárólagos szolgáltatóvá vált. A kezdeti időszakban elsősorban az ipari tevékenységben érdekelt vállalatok életek a lehetőséggel, majd idővel, a rendszer kiépülésével párhuzamosan egyre több magánfelhasználó otthonában gyűlt világosság, a közbiztonság javítása érdekében pedig 1924-től közlámpákat helyeztek üzembe városzerte.

Az infrastruktúra fejlődésében továbbá a vízvezetékrendszer kiépítése jelentett újabb említésre méltó fordulatot. 1892-re épült ki az első csőrendszer, egy évvel később már 1243 fogyasztó került bejegyzésre, azonban a folyamatosan gyarapodó felhasználói kör, illetve a folyók vízszintjének ingadozása állandó ellátási gondokat okozott még évtizedekkel később is. A probléma orvoslása érdekében kutakat ástak; a századfordulóra a Tertyogónál három kutat fúrtak, 1925-re ez még nyolccal bővült. Bár permanens fejlesztések zajlottak, a vízhiányt a növekvő fogyasztói létszám és a megnövekedett vízfogyasztás miatt nem tudták megszüntetni⁴⁷⁶.

A város lakossága a dualizmus idején dinamikus fejlődésnek indult. A népszámlálási adatok alapján jól látható a folyamatos emelkedés: 1869-ben 23.863 főt számlált a város, 1880-ban 28.702 főt, 1900-ban 43.982 főt, a második világháború előtt, 1938-ban már 64.663 főt⁴⁷⁷. Ami a város felekezeti összetételét illeti, a római katolikus egyház hívei voltak a legnagyobb arányban.

---

⁴⁷⁶ KAPOSÍ, 2006

⁴⁷⁷ STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1898; 1908; 1938

22. táblázat. Pécs lakosságának felekezeti eloszlása százalékban

Felekezeti eloszlás	1900	1920
Római katolikus	84,9	81,6
Görög katolikus	0,2	0,2
Református	3	4,7
Evangélikus	2,3	2,3
Görög keleti	0,3	0,3
Izraelita	9,2	9
Egyéb	0,1	1,9

Forrás: Statisztikai évkönyv, 1908; 1923-25

A római katolikus felekezet után a második legnépesebb csoportot az izraeliták alkották, majd őket követték a reformátusok és az evangélikusok.

Művelődési viszonyok tekintetében 1900-ban a hat éven felüli össznépesség 80,6 százaléka tudott írni és olvasni, 1910-ben 84,9 százaléka, míg 1920-ban már 88,5 százalék. Az írni és olvasni tudók között a férfiak magasabb arányban képviseltették magukat, mint a nők⁴⁷⁸. A Pécsen található tanintézetek száma és tanulói létszáma is fejlődött a korszakban. 1898-ban 42 darab iskola működött, ebből kilenc szakiskola (egy gazdasági, egy bányászati, egy művészeti, valamint hat ipari és kereskedelmi). 1911-ben 50 intézménynek adott otthont a város, amelyből hét szakiskola, 1922-ben pedig ismét 42 tanintézetnek, melyből öt szakiskola⁴⁷⁹.

VIII.2. A pécsi női felső kereskedelmi iskola

VIII.2.1 Az iskola létrejötte és fejlődéstörténete

Hazánk első női felső kereskedelmi iskolájának megnyitását követően országszerte a nagyobb városok, így többek között Pécs is, megfogalmazták igényüket egy hasonló intézmény megnyitására⁴⁸⁰. A város a kezdetektől kezdve lépést akart tartani a „versennyel”, felkarolta az

⁴⁷⁸ STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1908; 1911; 1923-24

⁴⁷⁹ STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1898; 1911, 1923-25

⁴⁸⁰ A pécsi iskola létrejöttével és bemutatásával foglalkozó fejezet STUMMER Krisztina (2020): Leányok a pécsi kereskedelmi szakképzésben: A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi iskola fejlődése 1912 és 1948 között.

iskolanyitás ügyét, valamint bízta a szülőket, hogy jelezzék az igazgatótanács felé a kereskedelmi oktatás iránti igényüket. Nagy közgazdasági jelentőséggel bíró képzésként definiálták a szakoktatási intézmények ezen típusát, amely megfelelő minőségben elő tudta készíteni növendékeit a jövőbeli életpályájukra.

Pécsett a város fenntartása alatt működő női felső kereskedelmi iskola az 1911. évi 147.094. számú rendelet értelmében nyitotta meg kapuit az 1912/13-as tanévtől egy alsó és egy középső évfolyammal, több mint 60 tanulóval. Ezzel hazánk ötödik női felső kereskedelmi iskolája lett⁴⁸¹. „Az iskola létesítésével –olvasható az intézmény első értesítőjében– Pécs szabad királyi város közönsége kulturális előrehaladottságának, megfontolt előrelátásának, a kulturális szükségletekről való bölcs gondolkodásának adta legfényesebb bizonyítékát, amit nem utasíthatott vissza a vallás- és közoktatásügyi kormány sem”⁴⁸².

A közvélemény ítélete nem volt egységesen pozitív hangvételű. Kritika fogalmazódott meg a fiúk és lányok megegyező tanterve és egységes módszertani oktatása kapcsán. Egyszerű divathóbortnak nevezték a női felső kereskedelmi iskolákat, melyek egy újabb divatos intézménytípus megjelenésével érvényüket veszítik, tanulóikat elveszítik⁴⁸³.

Az iskolába való bekerülés feltétele a négy polgári vagy a középiskola négy osztályának sikeres abszolválása volt. Az újan nyíló oktatási intézmény az első tanévben a mai Apáca utcában kapott helyet, bár a fiúiskolától elkülönítve, de annak tanáraival felvértezve. A fiúiskola tanárai mellett a kezdeti időszakban egyetlen női oktató tevékenykedett, Zánkay Cornelia, későbbi megbízott igazgatónő. Az 1913-as tanévtől kezdve a fiú és női kereskedelmi iskola hallgatói birtokba vehették a kifejezetten erre a célra épített, új és modern, Váradi Antal utcai épületet. A közös épület nem jelentette a diákok koedukált oktatását, nagy szigorral ellenőrizték, hogy a két nem ne tudjon egymással érintkezni, ennek érdekében külön bejáratot tartottak fenn számukra. Ugyanebben az évben rendezték meg a lányok első nyilvános érettségi vizsgálatát 20 fővel. Az új épületet nem élvezhette sokáig a diákság és a tanári kar, 1914 és 1915 között tartalékkórházi célokra lefoglalták a földszinti részt, amely kihatott az oktatásra is: termék hiányában csökkenteni kellett a tanórák számát⁴⁸⁴.

In: BÖHM, Gábor; CZEFERNER, Dóra; FEDELES, Tamás (szerk.) Szemelvények 5.: Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Pécs, Magyarország: PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács. 327-346. és STUMMER Krisztina (2020): A Pécsi Női Felső Kereskedelmi Iskola rekrutációs bázisa 1912 és 1948 között. In: SIMONICS, István; HOLIK, Ildikó (szerk.) Új kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén: IX. Trefort Ágoston Szakképzés- és felsőoktatás-pedagógiai konferencia tanulmánykötet. Óbudai Egyetem, Budapest. 160-171. című tanulmányainak átdolgozott és kibővített változata.

⁴⁸¹ NAGY, 2019

⁴⁸² GÜNTHER, 1913: 3

⁴⁸³ UO.: 4

⁴⁸⁴ GERGELY, PÉK és VOJCSIK, 2013: 18

A növekvő érdeklődésre való tekintettel az 1915/16-os tanévben először indíthatott először az intézmény az első évfolyamon párhuzamos osztályt. Az igényekre és a jelentkezők számára való tekintettel a következő két tanévben szintén két-két osztályt kellett indítani. A folyamatos gyarapodásnak az 1918. november 13 és 1921. augusztus 21 között tartó szerb megszállás állta útját. Ebben a három évben a zilált állapotokra való tekintettel nem jelent meg értesítő, így a tanulói összetételről és létszámokról nem rendelkezünk információval.

Ezzel párhuzamosan, az 1910-es évek második felében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban megkezdődött a kereskedelmi szakoktatás addigi működésének felülbírálása. A bővülő tananyagra való tekintettel és a tanulók terheinek csökkentése érdekében az addig három évig tartó képzést négy évfolyamra bővítették. Ennek a reformnak a bevezetése Pécsen 1921-ben, a megszállást követően kezdődhetett meg. A területi viszonyok rendeződése után a város és a tanári kar is nagy reményeket fűzött hozzá, hogy az oktatás visszatérhet a korábbi zavartalan kerékvágásba, hogy a tanulói létszám újra dinamikus fejlődésnek indul, ám egy nem várt esemény újabb nehézségeket okozott. Pécs életében meghatározó fordulat következett be, ugyanis 1923-tól ott folytatta tovább működését a Pozsonyból áthelyezett Erzsébet Tudományegyetem. A város számára kulturális és oktatásügyi szempontból is nagy jelentőséggel bírt, hogy egyetemnek adhatott otthont. A modern és magas szintű oktatási körülmények biztosítása érdekében az alig 10 esztendővel korábban megépült felső kereskedelmi iskola épületét bocsátották rendelkezésre, így az iskolának költöznie kellett. A fiúk és lányok képzése így térben elvált egymástól, ami a tanári karra is hatást gyakorolt. Addig többnyire a fiú kereskedelmi iskola tanárai oktatták a lányokat is, ám a fizikai távolság hátráltatta az épületek közötti ingázást. Az igazgatói feladatokat a női képzésen Schindler József teljes mértékben átadta Zánkay Cornéliának⁴⁸⁵. További változás volt, hogy az 1922/23-as tanévtől az addigi rendszerrel ellentétben a két iskolának már nem közös, hanem önálló értesítője jelent meg. Zánkay Cornelia a tanárok, diákok és szülők véleménye szerint kemény kézzel vezette az intézményt, a rendszabályokat nemcsak a tanév lefolyása alatt tartatta be és ellenőrizte, hanem a szünet alatt is. Kiemelten figyelt arra, hogy „*A tanári testület éber fegyellemmel*” őrködjön „*a tanulóknak mind iskolai, mind iskolán kívüli magatartása és erkölcsi viselete fölött*”⁴⁸⁶.

Az értesítők adatai szerint az intézmény szűkös térbeli és anyagi lehetőségei miatt a szertárak bővítése, vagy egyáltalán a kialakítása meglehetősen lassú ütemben zajlott, a

---

⁴⁸⁵ ZÁNKAY Cornelia 1921-től Schindler József mellett volt megbízott igazgató, 1923-tól 1946-ig pedig igazgató. Összesen 34 éven keresztül volt az iskola tanára, ebből 25 éven keresztül igazgatta az intézményt.

⁴⁸⁶ ZÁNKAY, 1923: 4

fiúiskolától való különválás során ugyanis szinte minden közös használatú segédanyag a fiúknál maradt. Ugyanakkor az oktatói kar lelkiismeretes munkája, a tanulók által összeállított szemléltető anyagok, illetve a támogatók anyagi és tárgyi hozzájárulásai révén a könyvek, térképek és szertári anyagok bár lassan, de évről-évre mind nagyobb számban álltak rendelkezésre. A lehetőségekhez mérten a tanárok hosszabb-rövidebb tanulmányutak révén kívánták a diákok praktikus ismereteit bővíteni, Budapest, Olaszország, Sikonda, Mánfa stb. voltak az úticélok. Az intézmény az 1935/1936-os tanévben kapott egy mozigépet, mellyel az oktatás infrastrukturális környezete javult, még ha nem is rendelkeztek olyan teremmel, amelyben 100 százalékig ki tudták volna használni a gép nyújtotta előnyöket⁴⁸⁷.

1938-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozata alapján a felső kereskedelmi iskolák középiskolai rangra emelkedtek, az egységes jogosítás értelmében pedig az érettségizők előtt megnyíltak az egyetemek. Ennek eredményeként két évvel később a női felső kereskedelmi iskola elnevezést felváltja a kereskedelmi középiskola megnevezés. *„Iskolánk, amely eddig a Felső Kereskedelmi Iskola nevet viselte, az idei tanévben Kereskedelmi Középiskola nevet kapott. A vallás- és közoktatási Miniszter Úrnak ezzel az új elnevezéssel is szándéka volt kifejezésre juttatni azt, hogy iskolánk a többi középiskolával teljesen egyenlő fokú szakiskola”*⁴⁸⁸. Az átszervezés éve is nehézségek közepette zajlottak le. 1942-től 1945-ig a Miasszonyunkról nevezett Női Kanonokrend leánygimnáziuma adott otthont az iskolának. Ezt követően 1945-ben rövid ideig az Ipari Leányközépiskolába, majd még ugyanebben az évben a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumába helyezték át őket. Az értesítőben így értékeli az iskola sorsát: *„Pécs thj. város legnépesebb leányközépiskolája mozgalmas multját tekintve valóságos «vándoriskola»”*⁴⁸⁹. Valószínűleg ez a folyamatos költözés az oka annak, hogy az 1944/45-ös tanévben az iskola nem adott ki értesítőt. 1946-ban, 25 éves igazgatói működése után Zánkay Corneliától az elkövetkezendő két évre (az államosításig) Zoltán Vilmosné Farkas Lenke tanárnő vette át a vezetést.

Az iskola életében beálló számtalan nehézség ellenére aktív közösségi élet alakult ki. A tanulók önképzőkörökön gyarapították tudásukat (Lorántffy Zsuzsanna Önképzőkör, „Haladás” Gyorsírókör), létrehoztak többek között segélyező egyesületeket (Ifjúsági Vöröskereszt Egylet, Ifjúsági Segélyező Egyesület), felekezeti alapú közösséget (Mária Kongregáció), illetve sportkört is („Mecsek” Sportkör).

---

⁴⁸⁷ ZÁNKAY, 1938

⁴⁸⁸ ZÁNKAY, 1941: 5

⁴⁸⁹ ZOLTÁN VILMOSNÉ, 1947: 3

Az aktivitás az oktatók körében is megfigyelhető volt, széleskörű közéleti szerepvállalás jellemezte őket. Tagjai voltak olyan egyesületeknek, mint például a Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Egyesülete, Egyetem és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete, Pécsi Pedagógusok Köre, Minerva Társaság, MANSZ pécsi tanügyi szakosztálya, Természettudományi Társaság, Magyar Turista Egyesület, Jótékony Nőegylet, Légtalpi Liga stb.

Napjainkban az intézmény jogutódja a Baranya Megyei Szakképzési Centrum Radnóti Miklós Közgazdasági Technikuma, amely Pécsen az Esztergár Lajos utcában működik.

VIII.2.2 Az iskola létszámának alakulása

Az iskola 1912-es elindulásakor két (alsó és középső) osztályban 64 főt számlált, melyből év végére 59-en maradtak. A következő évben bővült az intézmény három évfolyamúvá, majd évről-évre folyamatos emelkedés vette kezdetét, amely egészen 1918-ig tartott.

23. táblázat. Az iskola lélekszáma az 1912 és 1918 közötti időszakban⁴⁹⁰

1912/13	1913/14	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18
59	97	118	145	161	165

Forrás: Az iskola értesítői 1912 és 1918 között

Az 1915-ös tanévtől kezdve gyakran előfordult, hogy az iskola növekvő népszerűsége miatt párhuzamos osztályokat kellett indítani. Ilyen párhuzamos osztályok az 1915/16-os és az 1917/18-as tanévek között kizárólag az első évfolyamokon indultak. Az év közbeni és év végi lemorzsolódás miatt a második évfolyamon már nem volt szükség két osztály indítására. Az értesítők nem, vagy csak nagyon ritkán számolnak be a lemorzsolódás okáról, így arra jobbra csak következtetni tudunk. Néhány esetben betegsége hivatkozva maradtak ki a lányok, de azokat a lehetőségeket sem zárhatjuk ki, hogy anyagi okokból nem iratkoztak be a második évfolyamra, esetleg az egy év alatt megszerzett tudással munkába álltak, vagy a képzés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

⁴⁹⁰ A táblázatokban feltüntetett létszámadatok nem a beiratkozókra, hanem az év végén osztályozott nyilvános tanulókra vonatkoznak.

24. táblázat. Az iskola lélekszáma az 1921 és 1930 közötti időszakban

1920/21	1921/22	1922/23	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30
98	93	98	112	110	112	123	123	114

Forrás: Az iskola értesítői 1921 és 1930 között

Az 1918 és 1921 közötti időszakban a szerb megszállás miatt ugyan az iskola vezetése nem adott ki értesítőt, de az 1934/35-ös értesítőben már található egy oldal *Az iskola benépesülésének visszatekinthető kimutatása* címmel, amelyből az 1920/21-es tanévre vonatkozó információkhoz juthatunk⁴⁹¹. Ez a fejezet 1920-tól kezdve közli az összes tanév végén összeírt létszámadatokat. Ezek az adatok jól mutatják, hogy a megszállás miatt jelentősen visszaesett a tanulói létszám a megelőző időszakhoz képest. A megszállás utáni tanévben (1921/22), bár nem jelentős mértékben, de tovább esett a tanulói lélekszám (98-ról 93-ra). A családok és lányok motivációját befolyásolhatta a minisztérium azon döntése, hogy a képzési időt négy esztendőre emelte. Annak ellenére, hogy az intézkedés célja a tanulók terheinek csökkentése és a minőség biztosítása volt, az intézmény éppen az egyik legvonzóbb tulajdonságát veszítette el, mégpedig azt, hogy a középiskolákhoz képest egy évvel korábban szerezhető érettségi bizonyítvány, illetve szakma. A plusz egy év emellett további anyagi terheket rótt a szülőkre, ezt pedig nem minden család engedhette meg magának. Az 1922-es tanévtől ismét lehetőség nyílt az első évfolyam párhuzamos indítására, és megkezdődhetett a mérsékelt ütemű gyarapodás. Jelentősebb változás a következő évtizedig nem következett be, az 1930-as évek azonban új fordulatot hoztak.

25. táblázat. Az iskola lélekszáma az 1930 és 1940 közötti időszakban

1930/ 31	1931/ 32	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1935/ 36	1936/ 37	1937/ 38	1938/ 39	1939/ 40
82	66	50	70	95	110	131	143	167	162

Forrás: Az iskola értesítői 1930 és 1940 között

Az 1929-es gazdasági világválság rányomta a bélyegét a pécsi női felső kereskedelmi iskola működésére is, a '30-as évek első felében mélypontra süllyedt a látogatottsága. Egy év alatt 32 növendéket veszített az intézmény, így az 1930/31-es tanévben már csak 82 leány fejezte be a tanulmányait. A rá következő év újabb csökkenést eredményezett, majd pedig 1932/33-ban a négy évfolyamon kevesebb hallgató végzett (50 fő), mint az iskola

⁴⁹¹ ZÁNKAY, 1935: 45

megnyitásának évében a két évfolyamon (59 fő). A válságból való kilábalás az évtized közepén kezdte éreztetni a hatását. A fellendülés első jele volt, hogy az 1933/34-es tanévben az első évfolyamon végzetek száma (33 fő) közel azonos a felsőbb három évfolyam együttes tanulói lélekszámával (37 fő). Újra megkezdődött az osztályok benépesülése, ami ettől kezdve egy sokkal egyenletesebb, kiegyensúlyozottabb növekedést mutatott. 1938/39-től a vizsgált korszak végéig általánossá válik legalább egy párhuzamos osztály indítása. Ugyanebben a tanévben az első, a következő tanévben a második évfolyamból indult két osztály. A gyarapodást a második világháború sem törte meg, mi több, a nők előtt a munkaerőpiacon új lehetőségeket nyitott meg, melyhez szükségük volt megfelelő szakmai képesítésre.

26. táblázat. Az iskola lélekszáma az 1940 és 1948 közötti időszakban

1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48
201	220	245	259	209	309	304	317

Forrás: Az iskola értesítői 1940 és 1948 között

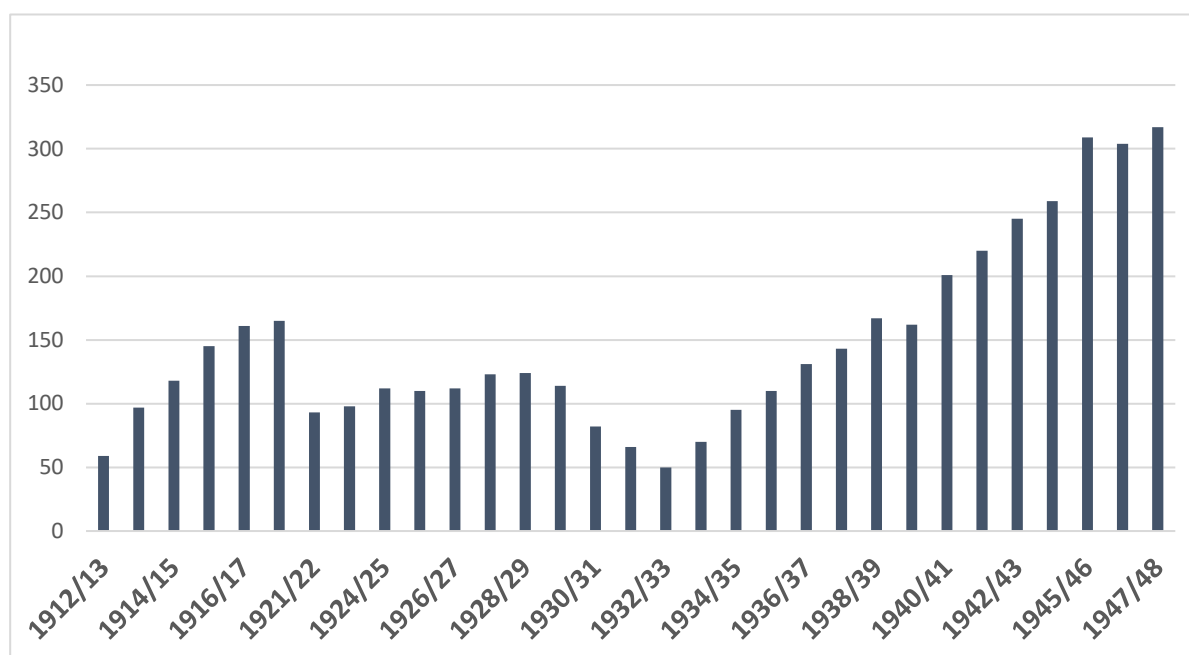
Az 1940/41-es tanévben az előző évhez képest közel 40 fővel emelkedett a diákok száma. Az iskola ugyanis az 1938. évi XIII. törvénycikk értelmében a többi középiskolátípussal teljesen egyenlővé vált⁴⁹², így még nagyobb népszerűségnek örvendett a lányok körében. 1942-től már az első, második és harmadik évfolyamon is párhuzamos osztályokat tudtak indítani a nagy érdeklődésre való tekintettel; egy évvel később pedig mind a négy évfolyamon kettő-kettő osztály indult. Az 1944/45-ös tanévben a vezetőség nem adott ki értesítőt, a 209 fős iskolai létszámról az 1945/46-os értesítő „benépesülési visszatekintője” adott tájékoztatást⁴⁹³. Ebben az látható, hogy az előző évhez képest jelentős mennyiségű visszaesés történt, 50 fővel számlált kevesebb diákot az intézmény. A rá következő évben (1945/46) viszont 100 tanulóval emelkedett a tanévet sikeresen elvégző növendékek száma, ami a vizsgált időszak legjelentősebb emelkedése. A létszámadatokban a következő két esztendőben jelentősebb fordulat nem állt be; az államosítás előtti évben az első évfolyamon három, a többi évfolyamon két-két osztályt indított az iskola.

⁴⁹² 1938. ÉVI XIII. TC: A GYAKORLATI IRÁNYÚ KÖZÉPISKOLÁRÓL. URL: <https://tinyurl.com/5e9jbvrw>

⁴⁹³ ZÁNKAY, 1946

1. ábra. A tanulói létszám alakulása 1912-től 1948-ig

Forrás: Az iskolai értesítői 1912 és 1948 között

A fenti, 1. ábra jól szemlélteti, hogy az intézmény létrejöttétől az 1930-as évek közepéig erőteljes ingadozás figyelhető meg az iskolai létszám adatok tekintetében. Ezek a változások minden esetben valamilyen gazdasági vagy politikai, oktatáspolitikai esemény hatására következtek be (trianoni határváltozás, szerb megszállás, gazdasági világválság). Ezt követően azonban megkezdődött egy folyamatos, kiegyensúlyozott növekedés, melynek következtében dupla, sőt, egyes esetekben tripla évfolyamok megnyitása is szükségessé vált. A gyarapodás háttérében különböző magyarázatokat sejtethetünk: egyfelől enyhült a gazdasági világválság, másfelől középiskolai rangra emelkedett az intézmény, harmadrészt nőtt a lányok igénye a magasabb szintű (szak)ismeretek megszerzésére, negyedrészt a munkaadók is mind jobban megkivánták az állások betöltése során a megfelelő minőségű és mennyiségű szakmai tudást.

VIII.2.3 A tanulók rekrutációja lakóhely szerint

A vizsgált korszak területi változásaira való tekintettel, illetve az értesítők eltérő kategorizálása miatt a tanulók lakóhelyének pontos, vármegyéenként történő meghatározása nem minden esetben lehetséges. Eltérő kategorizálás alatt értjük, hogy míg egyes években vármegyei lebontásban olvashatók a lányok szüleinek (édesapjának vagy gyámjának) lakóhelye, addig másik években a Pécsen és Baranya vármegyén kívülről érkezőket egyöntetűen a „Más”

csoportba sorolták be. Ezeket a tényezőket figyelembe véve alakítottuk ki a lakóhelyek összesítésénél a csoportosítási kategóriákat.

Az iskola megnyitásától kezdve általános tendenciának mondható, hogy a tanulók többsége Pécsről és Baranya vármegyéből érkezett, de beigazolódott az az előzetes feltételezés is, miszerint „a Dunántúlnak egész alsó részét s a Duna-Tisza közét, valamint Slavóniát, Horvátországot, Fiumét, sőt Bosznia-Hercegovinát is igen közelről fogja érdekelni”⁴⁹⁴ az új intézmény. Ha nem is nagy számban, de ezekről a területekről is érkeztek diákok. 1912 és 1918 között a pécsi lakhelyű diákok aránya minden évben elérte legalább az 50 százalékot, ha pedig a Pécsről és Baranya vármegyéből származókat együttesen vizsgáljuk, az összlétszám legalább 70 százalékát teszik ki.

27. táblázat. A tanulók szüleinek lakóhelye 1912 és 1918 között

Lakhely / Tanév	1912/13	1913/14	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18
Pécs	44	60	77	76	81	91
Baranya	5	18	17	26	33	30
Somogy		2	5	9	7	8
Tolna	5	9	12	9	12	12
Zala	2		4	4	5	
Horváto.- Szlavónia				3	6	3
Külföld		3			1	1
Más	3	4	3	18	16	20

Forrás: Az iskola értesítői 1912 és 1918 között

Az iskola megalakulása utáni években a környező vármegyékben (Somogy, Tolna, Zala) is megindult az érdeklődés az intézmény iránt. Akkoriban ugyanis a közelben egyáltalán nem volt konkurens intézmény. 1915-ben nyílt egy női felső kereskedelmi iskola Győrben, 1918-ban Veszprémben, 1921-ben Szombathelyen, 1923-ban pedig Baján és Sopronban⁴⁹⁵. Amellett, hogy a pécsi és Baranya vármegyei diákok száma évről-évre növekszik, a legdinamikusabb növekedés a „Más” kategóriában érzékelhető. Az elemzést nagyban megnehezíti, hogy nem találunk utalást az értesítőkben arra vonatkozóan, mely területek

⁴⁹⁴ SCHINDLER, 1913: 3

⁴⁹⁵ SCHACK és VINCZE, 1930

tartoznak ebbe a gyűjtőegységbe. Feltételezhetően azonban Magyarország egyéb, meg nem nevezett vármegyéi kerülhettek „Más” címszóval összevonásra. Ez pedig arra enged következtetni, hogy egyes családok távolabbi területekről is hajlandók voltak lányukat a pécsi női felső kereskedelmi iskolába küldeni.

28. táblázat. A tanulók szüleinek lakóhelye 1921 és 1930 között

Lakhely / Tanév	1921/ 22	1922/ 23	1924/ 25	1925/ 26	1926/ 27	1927/ 28	1928/ 29	1929/ 30
Pécs	77	88	86	91	90	98	87	87
Baranya			6	10	10	14	20	21
Más	3	4	1	5				
Csonka- Magyarország	13	6	19	20	12	11	11	6
Elcsatolt terület							6	

Forrás: Az iskola értesítői 1921 és 1930 között

Az 1918 és 1921 közötti időszakból az értesítők hiányában nincsenek adatok a tanulók szüleinek lakóhelyéről. Továbbra is szembetűnő a pécsi tanulók dominanciája az 1921 és 1930 közötti periódusban, arányuk minden évben meghaladta a 70 százalékot, ami körülbelül 20 százalékos emelkedés volt a megelőző évtizedhez képest. Baranya vármegyéből az 1921/22-es, illetve az 1922/23-as tanévben nem érkezett egyetlen beiratkozó sem, amit betudhatunk a szerb megszállás utáni területi visszarendeződésnek. A trianoni határváltozásokat érzékelteti a megváltozott névhasználat a kategóriák megjelölésében. A „Csonka-Magyarország” más megyéiből, illetve elcsatolt területekről érkezők arányszáma a korábbi periódushoz képest átlagosan 10 százalékkal csökkent. A „Más” kategória az előző évtizedhez képest új jelentéssel bír. Míg az 1910-es években Magyarország olyan vármegyéit foglalta magába, melyeket az értesítő külön nem sorolt fel, addig jelen esetben a külföldről érkezők származási helyét jelöli, az elcsatolt területeket nem számítva.

29. táblázat. A tanulók szüleinek lakóhelye 1930 és 1940 között

Lakhely/ Tanév	1930 /31	1931/ 32	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1935/ 36	1936/ 37	1937/ 38	1938/ 39	1939/ 40
Pécs	64	54	40	58	79	82	94	102	114	113
Baranya	17	9	8	5	8	15	23	29	34	32
Más	1				1	1	4	1		
Csonka- Magyarország		3	2	6	5	8	9	10	17	16
Budapest				1	2	4		1	1	1

Forrás: Az iskola értesítői 1930 és 1940 között

Az iskola elsődleges beíratási körzete az 1930-as években sem változott, továbbra is Pécs adta a növendékek több mint felét. Az évtized első harmadában Baranya vármegyén kívülről szinte alig érkeztek diákok, az évtized közepétől viszont már ők is egyre nagyobb számban képviselték magukat. Az iskola iránti országos érdeklődést kívánta szemléltetni, hogy Budapest önálló kategóriaként jelenik meg. Annak oka, hogy a fővárosból is érkeztek időnként tanulók, feltételezhetően az, hogy a budapesti iskolák túltelítettsége miatt a szülők vidéki intézményekbe küldték leányaikat. A Csonka-Magyarország kifejezést az értesítők az 1932/33-as tanévben használták utoljára, ezután vármegyei lebontásban közlik az adatokat. Az összehasonlíthatóság érdekében azonban az egyéb magyarországi megyékből érkező diákságot továbbra is ide soroltuk be. A „Más” csoport ez esetben az elcsatolt, illetve külföldi régiókból érkezőket foglalhatja magába, ezek tanulók száma nagyon alacsony.

30. táblázat. A tanulók szüleinek lakóhelye 1940 és 1948 között

Lakhely / Tanév	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1945/46	1946/47	1947/48
Pécs	136	150	162	159	193	189	205
Baranya	39	39	45	58	65	69	58
Más magyar megye	21	29	32	40	46	44	47
Budapest	3	1	2	1	5	2	4
Elcsatolt terület	2	1	4	1			2

Forrás: Az iskola értesítői 1940 és 1948 között

Az iskola létszámának folyamatos növekedésével együtt a pécsi és baranyai lakóhellyel rendelkezők száma is emelkedett, arányuk viszont a korábbi évekhez képest nem változott. A Budapestről érkezők száma továbbra is csekély volt, de nem elhanyagolható. A más magyarországi vármegyéből származó diákok aránya a '40-es években már valamivel meghaladta a 10 százalékot, ami a korábbi két évtized átlagánál magasabb.

Összességében az 1912 és 1948 közötti időszakban egyértelműen a pécsi diákság száma és aránya volt a legmagasabb az iskolai összlétszámon belül, a helybeli növendékek aránya minden esetben 50 százalék feletti. Néhány évtől eltekintve a Baranya vármegyeiek is mindig szép számban képviseltették magukat, arányuk 0 és 22 százalék között ingadozik. Az 1933/34-es tanévtől kezdve Budapest, mint önálló kategória, jelent meg a statisztikai összegzésekben; a fővárosból érkezők évenkénti maximális száma öt fő volt, arányuk nem haladta meg a 4 százalékot.

VIII.2.4 A tanulók felekezeti hovatartozása

Az alábbiakban az iskola tanulóinak felekezeti összetételét tekintjük át. Az intézmény megalakulásának első éveiben öt felekezet képviseltette magát, köztük legnagyobb számmal a római katolikusok, 71 százalékkal, és őket követték 22 százalékkal az izraeliták.

31. táblázat. A tanulók felekezeti összetétele 1912 és 1918 között

Felekezet / Tanév	1912/13	1913/14	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18
Római kat.	42	69	81	104	112	110
Református	2	1	4	6	7	11
Evangélikus	1	7	7	9	6	6
Izraelita	13	19	26	24	35	35
Görög keleti	2	1				2
Görög kat.				2	1	1

Forrás: Az iskola értesítői 1912 és 1918 között

Az iskola létszámnövekedése ellenére ezek az arányszámok, minimális eltéréstől eltekintve, végigkísérték az egész évtizedet. A reformátusok száma növekvő tendenciát mutatott, az arányuk viszont ezen időszakban változatlanul három és négy százalék között mozgott. Az evangélikusok aránya nem haladta meg a hét százalékot, míg görög keleti és

görögkatolikus felekezethez tartozó lányok csak néhány évben, csekély számban iratkoztak be a női felső kereskedelmi iskolába.

Amennyiben ezeket az adatokat összehasonlítjuk Pécs város teljes lakosságának a felekezeti megoszlásával, jelentős eltéréseket tapasztalunk. A pécsi lakosságon belül a római katolikusok aránya 84 százalék volt, vagyis több mint 10 százalékkal magasabb az iskolai arányszámnál. Az izraeliták esetében fordított tendencia figyelhető meg. A pécsi társadalmon belül csupán 8 százalék volt a részvételük, a női felső kereskedelmi iskolában viszont 22 százalék körüli⁴⁹⁶. Így a pécsi lakosságon belüli arányukhoz képest az oktatási intézményben felülreprezentáltak voltak. A többi felekezethez tartozók aránya közel azonos a két társadalmi szintéren.

32. táblázat. A tanulók felekezeti összetétele 1921 és 1930 között

Felekezet/ Tanév	1921/22	1922/23	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30
Római kat.	53	55	80	69	63	80	75	76
Református	5	7	7	8	9	8	10	10
Evangélikus	2	1	2	4	4	2	1	1
Izraelita	33	35	22	28	35	32	37	27
Görög kat.			1	1	1			
Unitárius						1	1	

Forrás: Az iskola értesítői 1921 és 1930 között

Az előző évtizedhez képest a '20-as években csökkent a római katolikusok részvétele (56 és 71 százalék között mozog), de még így is az összlétszám több mint felét tették ki. Ezzel egyidejűleg az izraelita lányok aránya növekszik, az 1922/23-as tanévben elérte a 35,7 százalékot is.

A reformátusok számában enyhe gyarapodást láthatunk, az előző évtizedhez viszonyítva arányuk közel megkétszereződött: öt-nyolc százalék lett. Az evangélikus felekezet leányainak száma ezzel szemben megfogyatkozott, maximális három százalékos arányukkal az előző időszakhoz képest felére redukálódott részvételük. A görögkeleti, valamint unitárius felekezetű diákok jelenléte nem szignifikáns.

⁴⁹⁶ MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 1914

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a római katolikus és izraelita, illetve a református és evangélikus felekezetűek számaránya az előző időszakhoz képest fordított arányosságot mutat.

A helybeli lakosság '20-as évekbeli felekezeti arányaival összehasonlítva ismét jelentékeny különbségeket fedezhetünk fel. A lakosságon belül a katolikusok (81 százalék) és izraeliták (9 százalék) körében nem történik számottevő változás⁴⁹⁷. A zsidóság körében azonban megfigyelhető az iskola iránti fokozódó kereslet. Továbbá látszik, hogy a reformátusok részvétele valamivel magasabb volt az iskolában, mint a pécsi lakosság körében (4,5 százalék).

33. táblázat. Az tanulók felekezeti összetétele 1930 és 1940 között

Felekezet/ Tanév	1930/ 31	1931/ 32	1932/ 33	1933/ 34	1934/ 35	1935/ 36	1936/ 37	1937/ 38	1938/ 39	1939/ 40
Római kat.	51	40	25	39	63	70	83	90	111	108
Refor- mátus	9	10	10	12	11	15	14	16	23	26
Evangé- likus	1	3	5	6	6	7	6	9	7	5
Izraelita	21	13	10	13	15	18	27	26	24	20
Görög keleti							1	1	1	1
Görög kat.								1	1	2

Forrás: Az iskola értesítői 1930 és 1940 között

Az előző évtizedekhez képest a reformátusok még intenzívebb iskolai jelenléte érzékelhető. Az 1929/30-as tanévtől az 1939/40-es tanévig számuk több mint kétszeresére emelkedett, ezzel az arányuk 16 százalék lett. Pécs lakosságának viszont mindössze hat százalékát tették ki. Az evangélikus lányok a század közepén és annak második felében mutattak nagyobb érdeklődést a női felső kereskedelmi iskola iránt, arányaikban viszont számottevő változás nem volt érzékelhető. A római katolikus többlet továbbra is megmaradt, de az 1910-es évek adatait többé nem tudta elérni. Az izraelita családok leányai az előző időintervallumhoz képest némiképp kisebb arányban választották az iskolát, de a lakosságon

⁴⁹⁷ MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 1928

belüli arányukhoz (6,5 százalék) képest még mindig háromszor, négyszer annyian voltak⁴⁹⁸. Görögkeleti és görögkatolikus hallgatók az évtized végéig nem látogatták az intézményt, ezután is csak elenyésző számban.

34. táblázat. A tanulók felekezeti összetétele 1940 és 1948 között

Felekezet / Tanév	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1945/46	1946/47	1947/48
Római kat.	139	155	184	204	251	-	265
Református	34	31	36	35	45	-	39
Evangélikus	7	9	9	9	11	-	12
Izraelita	20	22	15	11	2	-	
Görög kat.	1	2	1			-	1
Baptista		1				-	

Forrás: Az iskola értesítői 1940 és 1948 között

Az iskola életében bekövetkező növekedési hullám a katolikus felekezet számarányának a növekedését hozta magával. Az évtized elejétől 1948-ig közel 15 százalékkal növekedett az arányuk: 69-ről 84 százalékra, ami közel azonos a pécsi lakosságon belüli felekezeti megoszlásukkal (87 százalék). A reformátusok ebben az időszakban 15 százalék körüli értéken mozogtak, ami a lakossági adatokhoz (7,5 százalék) viszonyítva kétszeres. Az izraelita lakosság tekintetében viszont jelentős csökkenés következett be, minden bizonnyal elhurcoltatásuk, a második világháború következményeként. Az 1947/48-as tanévben egyetlen izraelita leány sem (!) látogatta az intézményt. Ugyanez a tendencia lakossági körben is megfigyelhető, arányuk Pécsen egy százalék alá csökkent⁴⁹⁹. Az iskola az 1946/47-es tanévről rendelkezik értesítővel, de az a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatokat nem tartalmazza.

⁴⁹⁸ MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 1933

⁴⁹⁹ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 1996

IX. Összegzés

A felső kereskedelmi iskola „Annak a nagy nemzeti munkának, amelynek eddig csak egyik szerény tényezője volt, most hatalmas alkatrésze lett.”⁵⁰⁰

A doktori disszertáció célja mindamellett, hogy eddigi kutatási eredményeinket összegezni kívántuk, az, hogy a nőnevelés és a szakképzés egy olyan ágát mutassuk be, amelyre mindeddig meglehetősen kevés figyelem irányult, a női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélésére vonatkozó szakirodalommal pedig kutatásaink során nem találkoztunk. Személyes érdeklődésünk mellett ez a hiány is ösztönözte vizsgálódásainkat.

A téma idő és térbeli elhelyezése érdekében legelőször egy társadalomtörténeti áttekintést nyújtottunk.

A nőnevelés kontextusba helyezése érdekében a nőnevelés-történeti kutatások bemutatásával is foglalkoztunk. Ebben a fejezetben kitértünk a nőtörténeti kutatások három szakaszára, a tematika bővülésére, valamint a hazai és nemzetközi nőtörténeti kutatókról és szakirodalmakról is említést tettünk.

Ezt követően a leánynevelés hazai viszonyaira tértünk ki, rövid említést téve a 19. századot megelőző időszakról, de a 19. és 20. századra helyezve a hangsúlyt. Ebben a fejezetben az általánosan képző intézményeket vettük górcső alá.

Az ötödik fejezetben a 19. század második és a 20. század első felének nőképét mutattuk be. Megkíséreltük felvázolni a nőkép egy lehetséges definícióját, majd primer és szekunder forrásokra alapozva körüljártuk a hagyományos és a modern nőkép sajátosságait.

A hatodik egységben a szakoktatás különböző ágainak fejlődésére tértünk ki, különös hangsúlyt fektetve a kereskedelmi szakképzésre és a felső kereskedelmi iskolákra.

A pécsi női felső kereskedelmi iskola bemutatásával konkrét példát kívántunk nyújtani arra, miként működött az adott iskolatípus, milyen nehézségekkel kellett szembenéznie. A létszámadatok tanulmányozásával az iskola iránti érdeklődést kívántuk szemléltetni, a lakóhely és a felekezeti hovatartozás vizsgálatával az iskola rekrutációs bázisát.

A nyolcadik fejezetben a női felső kereskedelmi iskolákról alkotott véleményeket tekintettük át sajtótermékek segítségével. A *Kereskedelmi Szakoktatás*, a *Nemzeti Nőnevelés*, a *Magyar Pedagógia*, a *Pécsi Napló*, a *Magyar Iparoktatás* és *Az Ujság* 1909 és 1938 közötti

---

⁵⁰⁰ GÁLOS, 1922: 30

lapszámai alapján kerestük arra a kérdésre a választ, hogy a társadalom miként ítélte meg az iskolát, annak tantervét és működését.

Kutatásunkban alapvetően öt kérdésre kerestük a választ.

- 1) Hogyan vélekedett a magyar társadalom a nők művelődését, társadalmon belül elfoglalt helyét, szerepét illetően a 20. század első felében?

Ahhoz, hogy a 20. század első felének nőképét körvonalazni tudjuk, szükségünk volt arra, hogy korábbra is visszatekintsünk, hiszen a nőkről való gondolkodás fő pillérei a megelőző évszázadokban gyökereztek. A nők szerepeiről és társadalmon belül elfoglalt helyükről, valamint az oktatási és művelődési lehetőségeikről hosszú évszázadokon és évezredekön keresztül hasonló nézeteket vallottak hazánkban. Fizikai, mentális és lelki felépítésükre hivatkozva nem vehettek részt a közügyek gyakorlásában, a művelődés területén levelesebb lehetőséggel rendelkeztek, mint férfi társaik, alapvető szerepeiket a családon belül képzelték el. Ez a felfogás olyan régóta és mélyen gyökerezett a népség mentalitásában, hogy a 20. század első felében is meghatározta a közgondolkodást. A lakosság jelentős csoportja ragaszkodott továbbra is ahhoz a tradicionális mintához, hogy a család egyetlen és egyedüli fenntartója a férfi, míg a nő az otthon tüzét ápolja, a háztartást vezeti és neveli gyermekeit. Ezt a konvencionális és konzervatív elgondolást neveztük hagyományos nőképnek. A gazdasági, társadalmi változások nyomán, illetve a nőemancipációs törekvések nyomán egyre nagyobb igény mutatkozott a nők körében a magasabb szintű oktatásban való részvételre. Emellett nem minden leány volt abban a (szerencsés) helyzetben, hogy korán férjhez tudott menni és családot alapítani, hanem egyre növekvő számban kényszerültek kenyérkereső pályákra. A jobban fizető állások betöltéséhez elengedhetetlen volt a magasabb szintű tudás, valamint a szakmai ismeretszerzés. A szükséges képzettség megszerzése, valamint a munkavállalás kiszakította a lányokat az „eredeti hivatásukból”, ami miatt számtalan kritika érte a tanult és dolgozó hölgyeket. A magyar társadalom haladó szellemű gondolkodói megengedőbben szemléletmódot képviseltek és – bár eltérő mértékben, de – támogatták a nők új szerepköreit. Bizonyos munkakörök megnyitását kezdeményezték, illetve a tudásszerzés egy szélesebb körét is engedélyezték volna a lányok számára.

Így hát a 20. század első felében alapjában véve két szemléletmód élet egymással párhuzamosan a nők szerepeivel és lehetőségeivel kapcsolatban: egyfelől a konzervatív, hagyományos nőkép, másfelől a haladó szellemű, modern nőkép.

- 2) Mennyire felelt meg a női felső kereskedelmi iskola a 20. század első felében a társadalom elvárásainak?

A női felső kereskedelmi iskola korának egyik legmegosztóbb intézménytípusa. A fiúk és lányok speciálisan a saját nemi adottságaiknak megfelelő intézményeket látogattak. Általában a fiúk képzési ideje hosszabb, mint a lányoké, hogy a leendő feleségeket minél kevesebb időre vonják el természetes hivatásuktól. Emellett a férfiak iskoláiban szélesebb körű tudásanyagot közvetítettek a növendékek számára. A lányok majdani életpályáját figyelembe véve a tanórák között helyet kaptak olyan ismeretek, mint a háztartástan, a kézimunka, a varrás és szövés. Az első, 1909-ben megnyíló női felső kereskedelmi iskola teljes mértékben átvette a fiúiskolák szervezetét és tantervét, ebből adódóan a női tantárgyak nem szerepeltek az órarendben. Erre hivatkozva megannyi kritika fogalmazódott meg a tanintézettel kapcsolatban. Akárcsak a korszak nőképét tekintve, ez esetben is két részre szakadt a lakosság. Az egyik csoport hevesen érvelt amellett, hogy meg kell változtatni a női iskola tantervét, hiszen így nem kapják meg a majdani tényleges hivatásukhoz szükséges ismereteket, ellenben számtalan felesleges dolgot kell elsajátítaniuk. A másik csoport a gazdasági és társadalmi viszonyokra hivatkozva támogatását fejezte ki a két nem azonos oktatása kapcsán.

- 3) Foglalkoznak-e a vizsgált sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolával? (Ha igen) Milyen képet közvetítenek iskolatípus létjogosultságával és működésével kapcsolatban?

A vizsgált időszakban több sajtóterméket tekintettünk át (*Katolikus Szemle, Katholikus Nevelés, Keresztény Magvető, Religio, Dunántúli Protestáns Lap, Protestáns Szemle, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*), ugyanakkor meglepetésünkre csak hat olyan sajtóorgánumot találtunk (eddig), amelyek tematizálták a női felső kereskedelmi iskolákat, név szerint a *Kereskedelmi Szakoktatás*, a *Nemzeti Nőnevelés*, a *Magyar Pedagógia*, a *Pécsi Napló*, a *Magyar Iparoktatás* és *Az Ujság*. Összesen 56 darab témánkat érintő írást találtunk, melyet elsődlegesen a „támogató”, „bíráló” és „nem foglal állást” kategóriákba soroltuk be annak függvényében, hogy a szerző milyen álláspontot képviselt. A „támogató” kategóriába 44 írást tudtunk besorolni, melyek többségében a *Nemzeti Nőnevelésből*, a *Pécsi Naplóból* és *Az Ujságból* származnak. „Bíráló” közleményből hét darab született és a *Magyar Pedagógia* bizonyult e tekintetben a legkritikusabban, míg a legsemlegesebb lapnak a *Kereskedelmi Szakoktatás* tekinthető, amely

kettő pozitív, kettő negatív véleményt közölt és kettő írása a „nem foglal állást” kategóriába került be.

A legfőbb kritikai észrevételek az intézménytípussal kapcsolatban, hogy az nem igazodik a női lelkülethez, illetve, hogy nem készíti fel a lányokat a majdani anyai hivatásukra. Az iskola mellett szóló érvek ennél jóval szélesebb skálán mozognak. A szerzők támogatták a lányok magasabb és szakmai ismeretszerzését, „fegyvert” kívántak a kezükbe adni, amellyel boldogulhatnak a munka világában. A kereskedelmi iskola modern és magas színvonalú tudást biztosít növendékei számára, amelyet háziasszonyként és dolgozó nőként egyaránt kamatoztatni tudnak. A kereskedelmi élet a hölgyek fizikumának és képességeinek teljesen megfelelő munkaköröket kínál, a képzett lányok alkalmazása pedig mind a munkáltató, mind a kereskedelmi élet hasznára válhat.

- 4) A sajtótermékekben megjelenő írások szerzői névvel vállalják a véleményüket? Az ismert szerzők milyen kapcsolatban állnak a leányneveléssel, illetve a felső kereskedelmi iskolával?

Az 56 darab közleményből 30-nál nem volt feltüntetve a szerző és a kontextusból sem tudtunk következtetni a személyükre. A maradék 26 írásból kettő csak monogramot tüntetett fel, 14 született férfi szerző tollából (Vargha Lajos, Szuppán Vilmos, Loczka Alajos, Sebők Jenő, Günther Mihály, Turczer János, Schack Béla, Balla Jenő és Bárdos Géza), 10 női írótól (Szirmai Gina, Sebestyén Stetina Ilona, Dörfler Janka, Relkoviç Mita, Schmidt Mária, Gergely Janka, Szemeréné Horváth Renée, Simon Blanka, Rónay Viktorné és V. Erzsébet). Az összes ismert és beazonosítható szerzőről elmondható, hogy kapcsolatban állt a leányneveléssel vagy a kereskedelmi iskolákkal, bizonyos részük mindkettővel.

- 5) Milyen volt a szerzők nemi megoszlása? Találhatunk-e nőket is a közlemények írói között?

Az ismert szerzők nemi megoszlását tekintve 10 női író emelhetünk ki, 14 férfit. A női írások közül kettő fogalmazott meg kritikai észrevétel. Sebestyén Stetina Ilona kifogásolta, hogy a lányok iskoláiban nincsenek női oktatók, esetleg a férfi tanárok mellett felügyelőként. Javasolta tanárnők alkalmazását. Ennek vonatkozásában megállapítottuk, hogy Sebestyén Stetina Ilona részéről jogos igény fogalmazódott meg, ugyanakkor 1910-ben, a cikk megjelenésekor még csak a női felső kereskedelmi iskolák működésének második éve zajlott, a megfelelően képzett kereskedelmi tanárnők kiképzése időt vett igénybe. Szirmai Gina a női hivatásra felkészítő

tantárgyakat hiányolta, valamint külön, női tankönyvek kiadását. Dörfler Janka, Schmidt Mária, Relkoviç Mita, Gergely Janka, Szemeréné Horváth Renée, Simon Blanka, Rónay Viktorné és V. Erzsébet a képzés pozitív oldalát emelték ki. Egyrészt, hogy a tanfolyami képzésnél magasabb színvonalat képviseltek az iskolák, hogy egyidejűleg általános és szakmai ismereteket is el tudtak sajátítani a lányok, illetve, hogy a két nem egyenlő képzése egyenlő bérezést is lehetővé tesz. Hangsúlyozták, hogy a változó világban elengedhetlenné vált a gazdasági és gyakorlati tudás, amelyet a gimnáziumi oktatás nem tud megadni a növendékei számára.

IX.1. További kutatási irányok

Jelen kutatásból kiindulva többféle lehetséges irány és lehetőség rajzolódik ki. Egyfelől a vizsgált sajtótermékek számának bővítése tovább árnyalhatja a női felső kereskedelmi iskolákról alkotott képet. A különböző tematikájú és érdeklődési körű újságok, napilapok, folyóiratok további érdekes és értékes nézőpontokat nyithatnak meg számunkra.

Másfelől az egyes női felső kereskedelmi iskolák iskolatörténeti jellegű vizsgálata is várat magára. Minél széleskörűbben megismerjük az intézményeket, annál komplexebb képet tudunk felállítani a fejlődésükkel kapcsolatban, a tanulói összetételt illetően, hogy hogyan birkóztak meg a tanintézetek a nehézségekkel, illetve felszínre hozhatók egyedi, akár kirívó esetek is.

A nőkép mellett a 20. század és akár az azt megelőző időszakok férfiképének kutatása is a jövőbeli terveink között szerepel. Át szeretnénk tekinteni, mit gondolt az adott korszak embere a férfiakról, az ő szerepeikről. Meg kívánjuk vizsgálni, hogyan érintette őket a nők munkába állása, miként élték meg, hogy elveszítették kizárólagos családfenntartói szerepüket.

Egy metaforaelemzés lefolytatását a jelenlegi kutatásban nem éreztük indokoltnak, mivel számszerűen tekintve kevés metafora állt rendelkezésünkre, de a jövőre nézve, a sajtóforrások bővülésével párhuzamosan, várhatóan ez a szám növekedni fog és ezáltal újabb módszerként bevonhatjuk a metaforaelemzést is.

Értekes adalékokkal gazdagíthatja az eddigi eredményeket, ha újabb forráscsoportokat vonunk be a kutatásba. Egyfelől, mint írott források, a naplók szolgálhatnak hiteles információval, amelyben a kereskedelmisták saját élményeiket írják le; másfelől az interjúk (Oral history), mint szóbeli források hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az iskolatípus társadalmi megítélését új aspektusból világítsuk meg.

X. Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék

X.1. Értesítők

BARÁTHOSI-BALOGH Benedek (1931, szerk.): Budapest Székesfőváros VII. kerületi Peterdy-utcai Községi Polgári Leányiskolájának értesítője az 1930-1931. iskolai tanévről. Budapest.

GÜNTHER Mihály (1913): A nők felső kereskedelmi iskolai oktatása. In: SCHINDLER József (szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1912/13. tanévben.* Pécs. 3-11.

PELLER Ernő (1943, szerk.): *A Szombathelyi M. Kir. Állami Kereskedelmi Leányközépiskola évkönyve az 1942-43. iskolai évről.* Vasvármegye Nyomdavállalat, Szombathely.

SCHINDLER József (1913, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1912/13. tanévben.* Pécs.

SCHINDLER József (1914, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1913/14. tanévben.* Taizs, Pécs.

SCHINDLER József (1915, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1914/15. tanévben.* Taizs, Pécs.

SCHINDLER József (1916, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1915/16. tanévben.* Részvénynyomda, Pécs.

SCHINDLER József (1917, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1916/17. tanévben.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

SCHINDLER József (1918, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője az 1917/18. tanévben.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

SCHINDLER József (1922, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négy évfolyamú fiu és női kereskedelmi iskolájának értesítője az 1921/22. tanévben.* Taizs, Pécs.

SZUPPÁN Vilmos (1907): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907.* Budapesti Kereskedelmi Akadémia, Budapest.

VINCZE Frigyes (1934. szerk.): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia hetvennyolcadik évi jelentése az 1934-35. iskolai évről.* Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

ZÁNKAY Cornelia (1923, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négy évfolyamú fiu és női kereskedelmi iskolájának értesítője az 1922/23. tanévben.* Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Részvény Társaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1925, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négy évfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1924/25-iki iskolai évről.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1926, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négy évfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1925/26. iskolai évről.* Dunántúl R.T Egyetemi Nyomdája, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1927, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1926/27. iskolai évről.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1928, szerk.): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négy évfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1927/28. iskolai évről.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság., Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1929, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1928/29. iskolai évről.* Dunántúl R.T Egyetemi Nyomdája, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1930, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1929/30. iskolai évről.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság., Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1931, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1930/31. iskolai évről.* Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1932, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamú női felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1931/32. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1933, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1932/33. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1934, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1933/34. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1935, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1934/35. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1936, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1935/36. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1937, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamu női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1936/37. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1938, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1937/38. iskolai évről.* Pécs Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1939, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1938/39. iskolai évről.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1940, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett négyévfolyamú női felső kereskedelmi iskolájának értesítője az 1938/39. iskolai évről.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1941, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1940/41. iskolai évről.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1942, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1941/42. iskolai évről.* Rákóczi Nyomda, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1943, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1942/43. iskolai évről.* Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1944, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1943/44. iskolai évről.* Rákóczi Nyomda, Pécs.

ZÁNKAY Cornelia (1946, szerk): *Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1945/46. iskolai évről.* Rákóczi Nyomda, Pécs.

ZOLTÁN VILMOSNÉ Farkas Lenke (1947, szerk): *Pécs thj. város államilag segélyezett kereskedelmi leányközépiskolájának évkönyve az 1946/47. iskolai évről.* Pécs.

ZOLTÁN VILMOSNÉ Farkas Lenke (1948, szerk): *A Pécsi Állami Kereskedelmi Leányközépiskola Évkönyve az 1947/48. iskola tanévről.* Barátság Könyvkiadó, Pécs.

ZULAWSKY Eleménné (1929, szerk.): *A M. Kir. Állami Nőipariskola Értesítője az 1918/9-1928/9. tan évekről.* Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Rt.

X.2. Sajtótermékek

A FŐVÁROS GYAKORLÓ-TANFOLYAMAI. *Az Ujság*. 1910. 8. évf., 193. sz. 22.

[https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-08_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=261&layout=s)

[08_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=261&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-08_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=261&layout=s) (2024. 08. 26.)

A MODERN ASSZONY. *Vasárnapi Ujság*. 1904. 51.évf., 1. sz. 5-7.

A MODERN LEÁNY. *Vasárnapi Ujság* 1908. 55. évf. 3. sz. 49.

A NŐI KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS. *Az Ujság*. 1911. 9. évf., 126. sz. 16.

[https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911_05-](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911_05-2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=461&layout=s)

[2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=461&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911_05-2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=461&layout=s) (2024. 08. 26.)

A NŐK KERESKEDELMI OKTATÁSA. *Pécsi Napló*. 1910. 19. évf., 154. sz. 3.

A NŐK KERESKEDELMI SZAKOKTATÁSA. *Pécsi Napló*. 1910. 19. évf., 166. sz. 1-2.

A NŐK KERESKEDELMI SZAKOKTATÁSA. *Az Ujság*. 1913. 11. évf., 111. sz. 16.

[https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1913-](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1913-05_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=311&layout=s)

[05_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=311&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1913-05_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=311&layout=s) (2024. 08. 26.)

A NŐK KERESKEDELMI oktatása. *Pécsi Napló*. 1911. 20. évf., 196. sz. 1-2.

A NŐTISZTVISELŐK ORSZÁGOS EGYESÜLETE. *Az Ujság*. 1911. 9. évf., 202. sz. 12.

[https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911_08-](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911_08-2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=297&layout=s)

[2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=297&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911_08-2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=297&layout=s) (2024. 08. 26.)

A POZSONYI NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA. *Az Ujság*, 1910. 8. évf., 157. sz. 11.

[https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-07_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=38&layout=s)

[07_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=38&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-07_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=38&layout=s) (2024. 08. 26.)

A POZSONYI NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA MEGNYITÁSA. *Nemzeti Nénevelés*. 1909. 30. évf. 8-9.füzet. 421-422.

A POZSONYI NŐI FELSŐ Kereskedelmi Iskola megnyitása. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 1910. 18. évf., 1. sz. 38-40.

ALTENBURGER Adolf (1916): Orel Géza: Műhelyi nevelés Páris iskoláiban. *Magyar Pedagógia*. 25. évf. 63–65.

AZ ORSZÁGOS IPARI ÉS KERESKEDELMI OKTATÁSI TANÁCS (1908): *Az Ujság*. 6. évf., 126. sz. 23.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1908-05_2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=316&layout=s (2024. 08. 26.)

BALLA Jenő (1917): A magyar közoktatásügy veszedelme. *Az Ujság*, 15. évf., 159. sz. 7-8.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1917_06/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=334&layout=s (2024. 08. 26.)

BÁRDOS Géza (1932): Levelek az uthoz. *Ujság*, 8. évf., 78. sz. 26.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_04/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=123&layout=s (2024. 08. 26.)

BARTA János (1927): A kereskedelmi szakoktatás Németországban. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 34. évf., 12.sz. 67-76.

BOROTVÁS-NAGY Sándor (1928): Franciaország kereskedelmi szakoktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 35.évf., 5-6.sz. 210-241.

B.V. (1866): Pécs és vidéke. *Vasárnapi Ujság*. 13. évf., 14. sz. 164-165.

CSENGERI János (1892): Olvasóinkhoz. *Magyar Paedagógia*. 1. évf., 1-2. sz. 1-2.

D.M (1827): Az Aszszonyi Virtusokról. *Felső Magyar Országi Minerva*. Hatodik Füzet. Június. 1250-1260.

DÖRFLER Janka (1913): Nemzetközi közgazdasági tanfolyam Budapesten. *Nemzeti Nénevelés*. 34. évf., 7-8. füzet. 285–291.

EGYLETEK. *Az Ujság*. 1911. 9. évf., 84. sz, 18-19.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911-04_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=295&layout=s (2024. 08. 26.)

ELŐFIZETÉSI FÖLHÍVÁS a „Pécsi Napló”-ra. *Pécsi Napló*. 1892. 1. évf., 1. sz. 4.

ELTŰNTEK. *Népszava*. 1929. 57. évf., 194. sz. 8.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1929_08/?pg=355&layout=s&query=r%C3%B3n
ay (2024. 02. 16.)

FELHÍVÁS A SZÜLŐKHÖZ. *Az Ujság*. 1912. 12. évf., 112. sz. 21.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1914_05-1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=450&layout=s (2024. 08. 26.)

FELSŐKERESKEDELMI ISKOLA LEÁNYOK RÉSZÉRE PÉCSETT. *Pécsi Napló*. 1909. 18. évf., 187.sz. 4.

FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA NŐK RÉSZÉR. *Pécsi Napló*. 1910. 19. évf., 105. sz. 5.

FIZIKUS LEÁNYOK. *Vasárnapi Ujság*, 1908. 55. évf., 10. sz. 181-182.

GÁLOS Rezső (1922): A felső kereskedelmi iskolák új tanításterve. *Magyar Pedagógia*. 31. évf. 25-30.

GARA János (1900a): Külföldi felső kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 8.évf., 5.sz. 216-220.

GARA János (1900b): Külföldi felső kereskedelmi iskolák. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 8.évf., 7.sz. 329-332.

GERGELY Janka (1912): Kereskedelmi leányiskolák. *Az Ujság*, 10. évf., 201. sz. 16.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1912-08_2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=281&layout=s (2024. 08. 26.)

GHYCZY József (1893): Nők a kereskedelmi pályán. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 1. évf., 1. sz. 11-13.

GÜNTHER Mihály (1913): A nők felső kereskedelmi iskolai oktatása. *Pécsi Napló*. 22. évf., 146. sz. 1-3.

HAJNAL Dániel (1913): HÁNY LEÁNY KÉSZÜL MATÚRÁRA PÉCSETT? *Pécsi Napló*. 1916. 25. évf., 94. sz. 16.

HETÉNYI János (1837): Nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a' férfiak' erkölcsi és izlési miveltségére. *Atheneum*. Második félév, 41. sz. 641-650.

HEINRICH János (1934): Dengl János: A kereskedelmi szakoktatás szolgálatában. *Magyar Pedagógia*. 43. évf., 1-3. sz. 166-168.

JAKABFALVY András (1825): Rövid Értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról. *Tudományos Gyűjtemény*. 9. évf., 7. sz. 23-31.

KERESKEDELMI OKTATÁSÜGYI NEMZETKÖZI KONGRESSZUS. *Az Ujság*. 1913. 11. évf., 211. sz. 19.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1913_09-1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=106&layout=s (2024. 08. 26.)

KÖZOKTATÁS. *Az Ujság*. 1909. 7. évf., 152. sz. 13.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1909-06_2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=184&layout=s (2024. 08. 26.)

LATZKÓ Hugó (1903): Az angol kereskedelmi szakoktatás. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 11.évf., 6.sz. 228-232.

LOCZKA Alajos (1936): Középfokú gazdasági szakoktatásunk. *Magyar Pedagógia*. 45. évf. 79-92.

LOCZKA Alajos (1938): A gyakorlati középiskoláról és tanítóképzésről szóló törvényjavaslatok. *Magyar Pedagógia*. 47. évf. 74-85.

MAGYAR PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG (1920): Magyar Paedagogiai Társaság: Vitaülések 1920. május 15-én, június 5-én, 19-én és 26-án. *Magyar Pedagógia*. 29. évf. 126-160.

MILYEN PÁLYÁRA ADJUK LEÁNYAINKAT? *Ujság*. 1932. 8. évf., 60. sz. 28.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_03/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=191&layout=s (2024. 08. 26.)

MODERN ASSZONY. *Ujság*. 1932. 8. évf., 70. sz. 7.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_03/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=412&layout=s (2024. 08. 26.)

MÓK Ferencné (1925): Sebestyénne Stetina Ilona. *A Nemzet* 2. évf., 9-10. sz. 230-231.

http://epa.oszk.hu/03800/03863/00006/pdf/EPA03863_a_nemzet_1925_09-10.pdf (2024. 08. 26.)

MOLNÁR Mária (1897): Leányaink oktatása. *Néptanítók Lapja*. XXX. 1. sz. 7-8.

NN (é.n): Az Ujság. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Ujsag/> (2024.01.18.)

NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK. *Pécsi Napló*. 1912. 21. évf., 176. sz. 2-3.

NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA BUDAPESTEN. *Az Ujság*. 1911. 9. évf., 209. sz. 51.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1911-09_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=106&layout=s (2024. 08. 26.)

NŐI FELSŐKERESKEDELMI ISKOLA DEBRECZENBEN. *Az Ujság*. 1910. 8. évf., 163. sz. 11.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-07_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=238&layout=s (2024. 08. 26.)

NŐK A HADSEREGBEN. *Vasárnapi Ujság*. 1918. 65. évf., 17. sz. 103.

NŐK A KERESKEDELMI AKADÉMIABAN. Ábrai Lajos igazgató megnyitó beszéde az Aradi Női Keresk. Tanfolyam felavatásakor, 1896. november 15. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 1896. 5. évf., 3. szám. 88-93.

NŐK VILÁGA. *Az Ujság*. 1909. 7. évf., 187. sz. 38.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1909-08_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=213&layout=s (2024. 08. 26.)

NŐK VILÁGA. *Az Ujság*. 1910. 8. évf., 169. sz. 42-44.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-07_2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=69&layout=s (2024. 08. 26.)

NŐTISZTIVISELŐK A SZAKOKTATÁSÉRT. *Az Ujság*. 1914. 12. évf., 67. sz. 20.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1914_03-2/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=83&layout=s (2024. 08. 26.)

NŐTISZTIVISELŐK ISKOLÁJA. *Az Ujság*. 1910. 8. évf., 240. sz. 56.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-10_1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=223&layout=s (2024. 08. 26.)

OLVASÓINKHOZ. *Ujság*. 1925. 1. évf. 1. sz. 1.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1925_07/?pg=0&layout=s (2024.01.18.)

PODENSTEIN János (1841): A 'nőnem' befolyása az erkölcsökre, hazára, religiora. (Maximákban Kornmann szerint). *Religio és Nevelés*. 1. félév, 17. sz. 261-268.

PROGRAMUNK. *Magyar Iparoktatás*. 1897. 1. évf., 1-2. sz. 1-3.

https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MagyarIparoktatás_1896-1897/?pg=5&layout=s (2024. 08. 26.)

RELKOVIČ Mita (1913): A polgári leányiskolák továbbfejlesztése. *Nemzeti Nőnevelés*. 34. évf., 5-6. füzet. 205-216.

R.J. (1852): A nőnem befolyása. *Családi Lapok*. 1. 7. sz. 297-305.

RÓNAY Viktorné (1932): Milyen pályára adjuk leányainkat? *Ujság*, 8. évf., 84. sz. 26.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_04/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=225&layout=s (2024. 08. 26.)

SCHACK Béla (1911): Előadói javaslat a női kereskedelmi tanfolyamok újjászervezéséről. *Magyar Iparoktatás*. 15. évf. 20. sz. 1-9.

https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MagyarIparoktatas_1910-1911/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=780&layout=s (2024. 08. 26.)

SEBESTYÉNNÉ STETINA Ilona (1910): Női életpályák. *Nemzeti Nőnevelés*. 31. évf., 2. füzet. 58-66.

SEBŐK Jenő (1918): Néhány megjegyzés a női kereskedelmi szakoktatásról. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 26. évf., 8. sz. 198-205.

SIMON Blanka (1932): Levelek az uthoz. *Ujság*, 8. évf., 78. sz. 26.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_04/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=123&layout=s (2024. 08. 26.)

SS (1932): Milyen pályára adjuk leányainkat? *Ujság*, 8. évf., 70. sz. 50.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_03/?query=%22n%C5%91i+fels%C5%91kereskedelmi%22&pg=399&layout=s (2024. 08. 26.)

SZAKKÉPZETT NŐI HIVATALNOKOSZTÁLYT NEVELJÜNK. (Nőtisztviselők gyűlése.) *Az Ujság*. 1916. 14. évf., 225. sz. 12.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1916-08/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=271&layout=s (2024. 08. 26.)

SZÁNTÓ Jenő (1925): A francia kereskedelmi szakoktatás jelen állapota. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 33. évf., 3.sz. 122-126.

SZEMERÉNÉ HORVÁT Renée (1914): A leánynevelésről. *Az Ujság*, 12. évf., 88. sz. 106-107.
https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1914_04-1/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=442&layout=s (2024. 08. 26.)

SZÉP János (1821): Elmélkedés az Aszszonyi Nem' Taníttatásáról. *Tudományos Gyűjtemény*. 5. évf., 4. sz. 22-60.

SZIGMA (1918): Új élet – régi Tűz. *Vasárnapi Ujság*. 65. 17. sz. 260.

SZIRMAI Gina (1937): Svájc középfokú női kereskedelmi oktatása. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 44. évf., 1. sz. 25-27.

SZMOLLÉNYI Nándor (1900): A női keresk. tanfolyam reformja. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 8. évf., 2. sz. 75-76.

SZUPPÁN Vilmos (1914): A X. kereskedelmi oktatásügyi nemzetközi kongresszus. *Magyar Pedagógia*. 23. évf. 57-62.

SZUPPÁN Vilmos (1930): A felső kereskedelmi iskolák problémája III. *Magyar Pedagógia*. 39. évf. 199-213.

SZUPPÁN Vilmos (1931): Még néhány szó a felső kereskedelmi iskola problémájáról. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 38. évf, 10. sz. 409-421.

SZ. V. (1932): Milyen pályára adjuk leányainkat? *Ujság*, 8. évf. 75. sz. 26.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_04/?query=%22Milyen+p%C3%A1ly%C3%A1ra+adjuk+le%C3%A1nyainkat%22&pg=51&layout=s (2024. 08. 26.)

TARKÓNÉ GÁLL Beatrix (1934): Nőkérdés a tanügyben. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 41. évf., 7. sz. 191-196.

TRAUTMANN Henrik (1898): A tanításterv eredendő hibáiról. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 6. évf., 6. sz. 201-202.

TURCZER János (1911): Felső kereskedelmi iskoláink az 1909/1910. tanévben. *Magyar Iparoktatás*. 15. évf., 17. sz. 518-524.

https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MagyarIparoktatas_1910-1911/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=523&layout=s
(2024. 08. 26.)

TURCZER János (1911): Jelentés az 1909-1910. iskolaévre a felső kereskedelmi iskolákhoz kiküldött tanácstagok tapasztalatairól. *Magyar Iparoktatás*. 15. évf., 20. sz. 1-16.

https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_MagyarIparoktatas_1910-1911/?query=%22fels%C5%91+kereskedelmi%22&pg=523&layout=s
(2024. 08. 26.)

VARGHA Lajos (1895): Női kereskedelmi tanfolyamaink. *Kereskedelmi Szakoktatás* 4. évf., 4. sz. 122-124.

V. ERZSÉBET (1932): Milyen pályára adjuk leányainkat? *Ujság*, 8. évf. 75. sz. 26.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1932_04/?query=%22Milyen+p%C3%A1ly%C3%A1ra+adjuk+le%C3%A1nyainkat%22&pg=51&layout=s (2024. 08. 26.)

VÖÖ Mihály (1927): Fiúk és lányok modern nevelése. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 34. évf., 3. sz. 180-184.

ZSENGERY Manó (1899): A nő kereskedelmi oktatásáról. *Kereskedelmi Szakoktatás*. 7. évf., 7. sz. 293-295.

X.3. Könyvek, lexikonok

A PALLAS NAGY LEXIKONA (1896) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/> (2024. 08. 26.).

BANGHA Béla S. J. (1932, szerk.): Nőkérdés. *Katolikus Lexikon*. 3. kötet. A Magyar Kultúra Kiadása, Budapest.

BÉDY-SCHWIMMER Rózsa (1910): *Leányok pályamutatója. A magyar család aranykönyve*. II. kötet. Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, Budapest.

BERZSENYI Dániel (1815): Dukai Takács Judithhoz. In: *Berzsenyi Dániel összes versei*. <https://mek.oszk.hu/00600/00614/html/index.htm> (2024. 08. 26.)

BOZZAY Margit (1931): *Magyar asszonyok lexikona*. Dajkovich, Budapest.

BRICHT Lipót (1896): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia Története Alapításától 1895-ig*. Singer és Wolfner, Budapest.
<https://mek.oszk.hu/15300/15351/15351.pdf> (2024. 08. 26.)

FÁY András (1841): *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztességes karuak' lánykájaira*. Pest.

GELLÉRI Mór (1892): *Ötven év a magyar ipar történetéből 1842-1895*. Budapest.

KANT, Immanuel (1980): Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? Az emberi történelem feltehető kezdete. In: KANT, Immanuel: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*. (Válogatta: HERMANN István, Fordította: VIDRÁNYI Katalin).
<http://mek.niif.hu/06600/06616/html/#14> (2024. 08. 26.)

KORNIS Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*. I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 3.

LÉVAY Ferencz, MORLIN Emil és SZUPPÁN Vilmos (1893): *A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása I.* Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.

PLATÓN (1968): *Az állam.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

SCHACK Béla és VINCZE Frigyes (1930): *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon.* Franklin-Társulat, Budapest.

SZUPPÁN Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák multja és jelene.* Lampel Róbert, Budapest.

SZUPPÁN Vilmos (1907): *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907.* Budapesti Kereskedelmi Akadémia, Budapest.

TOLNAI ÚJ VILÁGLEXIKONA (1928): *Nő.* 13. Kötet. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv.-Társ. Kiadása, Budapest.

UJ IDŐK LEXIKONA (1941): *Nő.* 19. és 20. Kötet. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest.

VINCZE Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig.* Studium, Budapest.

VINCZE Frigyes (1937): *Szakoktatásunk multja és jelene: A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig.* Szepes és Urbányi Könyvnyomda, Budapest.

X.4. Törvények, rendeletek, statisztikák

1868. ÉVI XXXVIII. TC: *A népiskolai közoktatás tárgyában.* URL: <https://tinyurl.com/2awpzuc4> (2024. 08. 26.)

1872.ÉVI VIII. TC.: *Az ipartörvény.* URL: <https://tinyurl.com/bdhc8htj> (2024. 08. 26.)

1883. ÉVI I.TC: *A köztisztviselők minősítéséről.* URL: <https://tinyurl.com/58zf4tyw> (2024. 08. 26.)

1884. ÉVI XVII. TC: *Ipartörvény.* URL: <https://tinyurl.com/5ha2674y> (2024. 08. 26.)

1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-> (2024. 08. 26.)

1924. ÉVI XI. TC: *A középiskoláról.* URL: <https://tinyurl.com/43s3haaz> (2024. 03. 07.)

1926. ÉVI XXIV. TC: *A leányközépiskoláról és leánykollégiumról.* URL: <https://tinyurl.com/4c7ahpz> (2024. 08. 26.)

1934. ÉVI XI. TC: *A középiskoláról.* URL: <https://tinyurl.com/mr47w3wn> (2024. 08. 26.)

1938. ÉVI XIII. TC: *A GYAKORLATI IRÁNYÚ KÖZÉPISKOLÁRÓL.* URL: <https://tinyurl.com/5e9jbvrw> (2024. 08. 26.)

1940. ÉVI XX.TC.: *Az iskolai kötelezettségekről és a nyolcosztályos népiskoláról.* URL: <https://tinyurl.com/yzp94tr5> (2024. 08. 26.)

A M. Kir. Kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1899. Athenaeum, Budapest.

https://adt.arcanum.com/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1898/?pg=0&layout=s (2024. 08. 26.)

A M. Kir. Kormány 1908. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1909. Athenaeum, Budapest.

https://adt.arcanum.com/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1908/?pg=0&layout=s (2024. 08. 26.)

A M. Kir. Kormány 1911. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1912. Athenaeum, Budapest.

https://adt.arcanum.com/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1911/?pg=0&layout=s (2024. 08. 26.)

A M. Kir. Kormány 1923-1925. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1928. Athenaeum, Budapest.

https://adt.arcanum.com/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1923-1925/?pg=0&layout=s (2024. 08. 26.)

A M. Kir. Kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1940. Athenaeum, Budapest.

https://adt.arcanum.com/hu/view/KormanyjelentesStatisztikaiEvkonyv_1938/?pg=574&layout=s&query=p%C3%A9cs (2024. 08. 26.)

AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL (1897, szerk.): *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyKorOrszMezogazdStat_1/?pg=276&layout=s (2024. 08. 26.)

AZ ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL (1901, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Athenaeum Irodalmi Nyomda és Részvénytársaság. Budapest.

<http://digitalia.lib.pte.hu/books/magyar-statisztikai-evkonyv/htm/1901/htm/00a.htm> (2024. 08. 26.)

KORNIS Gyula (1913, szerk.): *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Pedagógiai Könyvtár. Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (1996): *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként*. Budapest.

MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (1914, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv 1912*. Új Folyam XX. Athenaeum Irodalmi Nyomda és Részvénytársaság, Budapest.
https://mandadb.hu/tetel/484732/Magyar_statisztikai_evkonyv_1912_U_F_20 (2024. 08. 26.)

MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (1928, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv 1926*. Új Folyam XXXIV. Athenaeum Irodalmi Nyomda és Részvénytársaság, Budapest.
https://mandadb.hu/tetel/563019/Magyar_statisztikai_evkonyv_1926_U_F_34 (2024. 08. 26.)

MAGYAR KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (1933, szerk.): *Magyar Statisztikai Évkönyv 1932*. Új Folyam XL. Athenaeum Irodalmi Nyomda és Részvénytársaság, Budapest.
https://mandadb.hu/tetel/562474/Magyar_statisztikai_evkonyv_1932_U_F_40 (2024. 08. 26.)

MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA (1875): *A Budapesten felállítandó állami felsőbb leányiskola programja*. Vodianer, Budapest. 497-502.

MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA (1895): *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete*. Pesti könyvnyomda és részvénytársaság, Budapest. 1680-1686.

MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA (1916): *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. évi 86.100. számú rendelete valamennyi tankerületi és felsőkereskedelmi iskolai kir. főigazgatóhoz és a felsőbb leányiskolák miniszteri biztosához*. Pesti könyvnyomda és részvénytársaság, Budapest. 1369-1375.

X.5. Levéltári források

A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és a tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. MNL OL VKM K503.1920. – 51. csomag –18. tétel.

A négy évfolyamú felső kereskedelmi iskolák tanításterve és tanítás irányítására szolgáló módszeres utasítások. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1920. MNL OL VKM K503.1920. – 51. csomag –18. tétel.

1930. évi 622-05-08. számú rendelet az új érettségi szabályzatról. MNL OL VKM K503. 1933 – 157. csomag – 10. tétel.

A felső kereskedelmi iskolák átszervezése kereskedelmi szakiskolákká és a kereskedelmi középiskolai tanításterv kiadatása. 1940. évi 62.500. számú rendelet. MNL OL VKM K503. – 1937-1944 – 193. csomag – 1. tétel.

X.6. Szakirodalmi feldolgozások

ÁCS Marianna (2017): *Még a kövek is ...: Nőnevelés a Felsőbaranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolájában és internátusában (1916 - 1948)*. Publikon Kiadó, Pécs.

AGÓCS Angéla és FEHÉR Zsófia (2007): A nők helyzete Pécsen a 19-20. század fordulóján a helyi sajtó tükrében. In: KAPOSZI Zoltán és PILKHOFFER Mónika (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 19*. Pécs Története Alapítvány, Pécs. 195-202.

ANTAL Éva (2018): Irónia és Bildung: 18. századi brit női neveléskritikák. In: *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. pp. 123-136.

BASKA Gabriella (2015): Rituális elemek a Rákosi-korszak pedagógiai sajtójának propaganda szövegeiben. In: BASKA Gabriella és HEGEDÜS Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek: Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest. 344–358.

BÁTHORY Zoltán és FALUS Iván (1997): *Pedagógiai Lexikon*. II. kötet. Keraban, Budapest.

BERÁN Eszter (2014): Feminista diskurzusok és a pszichológiai kutatások metszéspontjai: a narratív megközelítés. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*. 4.évf., 2.sz. 68-90. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/33731>. (2024. 08. 26.)

BÓDY Zsombor (2006): Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860-1906. In: KÖVÉR György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskolaválasztás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest. 757-784.

BROCKLISS, L. W. B. (2000): The University of Oxford: A History. *Oxford University Press*.

BROOKMANN-NOOREN, Christiane (1994): Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert. Universität Oldenburg. <http://oops.uni-oldenburg.de/658/7/691.pdf> (2024. 08. 26.)

CLEMENTS, Barbara Evans (2006): Continuities Amid Change: Gender Ideas and Arrangements in Twentieth-Century Russia and Eastern Europe. In: MEADE, Teresa A. and Wiesner-Hanks, Merry E. (ed.): *A Comparison to Gender History*. Blackwell Publishing, Malden. 555-567.

CZEFERNER Dóra (2020): Polgári-liberális, feminista nőszervezetek és sajtójuk az Osztrák-magyar Monarchiában (1907-1918). Egyesületek, periodikák, tartalomelemzés. Doktori (PhD) disszertáció. Pécs.

CZEFERNER Dóra (2022): Pillanatképek a magyarországi feminista mozgalom 1918 utáni történetéből. In: KISS Zsuzsanna és SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés: a határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete: a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesülete 2022. évi, pécsi konferenciájának tanulmánykötete*. Líceum Kiadó, Szeged, Eger. 85-98.

DAVIS, Natalie Zemon – SCOTT, Joan W. (1985): *Women's History as Women's Education*. Smith College Library.

DOBSZAY Tamás (2003): Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 460-489.

ENDRÖDY-NAGY Orsolya (2015): *A reneszánsz gyermekképe: A gyermekkép reneszánsza 1455-1517 között Európában – ikonográfiai elemzés*. Doktori (PhD) disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

FÁBRI Anna (1999, szerk.): *Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865*. Kortárs Kiadó, Budapest.

FERICSÁN Kálmán (1999): *Ósi fának ága-boga – A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon*. Carbocomp Kft, Pécs.

FOHLEN, Claude (1982): A nő a társadalomban. *Világtörténet*, 1982/1. sz. 85-118.

FRADER, Laura Levine (2006): Gender and Labor in World History. In: MEADE, Teresa A. and Wiesner-Hanks, Merry E. (edt.): *A Comparison to Gender History*. Blackwell Publishing, Malden. 555-567.

FRANK Tamás (2022): *Néptanítók sajtórepresentációja a Horthy-korszakban (1921-1938)*. Doktori (PhD) disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

FRENCH, Katherine L. és POSKA, Allyson (2007): *Women Gender in the Western Past*. Houghton Mifflin Company, Boston, New York.

GERGELY András (1971): Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 14.évf., 3-4. 406-441.

GERGELY Éva, PÉK Ágnes és VOJCSIK József (2013, szerk.): *Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1912-2012*. Pécs.

GORDON GYŐRI János (2007): Nők és férfiak iskoláztatás. *Educatio*. 4.sz. 591-611.

GRÁBERNÉ BÖSZE Klára (2017): Nőnevelő intézetek a 19. század végétől a 20. század végéig – A Wlassics-kollégium. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/nonevelo-intezmenyek-a-19-szazad-vegetol-a-20-szazad-vegeig-a-wlassics-kollegium#footnote-5> (2022. 05. 20.)

GREINERT, Wolf-Dietrich (1994): The “German System” of Vocational Education and Training: Historical Development, Current Status, and Challenges. *International Journal of Sociology*. 24(1), 27-48.

GYÁNI Gábor (1987-1988): Női munka és család Magyarországon (1900-1930). *Történelmi Szemle*. 30. évf., 3. sz. 366-378.

GYÁNI Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. *Rubicon Online*. 20. 4.sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ (2024. 08. 26.)

GYÁNI Gábor (2020): *A nő élete – történelmi perspektívában*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

GYÁNI Gábor és KÖVÉR György (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest.

HALKOVICS László (1999): A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. *Statisztikai Szemle*. 77. évf., 4. sz. 260–273.

HANÁK Péter (1978): Magyarország társadalma a századforduló idején. In: HANÁK Péter (szerk.) *Magyarország története 7/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HECKENAST József (1992): *A mezőgazdasági szakoktatástörténet alapjai az 1850-es és 1910-es évek között*. Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gazdasági és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézet, Gödöllő.

HIMA Gabriella (1998): Gender Studies. A feminista irodalomtudomány történetéhez. *Debreceni Szemle*, 6. évf., 4. sz. 615-621.

HORVÁTH Márton (2013): A hazai szakképzés és mérnök-tanárképzés kultúrtörténete. In: BENEDEK András (szerk.): *A szakképzés-pedagógia alapkérdései*. Typotex, Budapest. 13-30.

JASPERS, Karl (1989): *Bevezetés a filozófiába*. Európa, Budapest.

JÓBORÚ Magda (1963): *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Tankönyvkiadó, Budapest.

KÁDÁR-FÜLÖP Judit (1973): Women's Education in Hungary. *International Review of Education*. Vol. 19, No. 1. 109-115.

KAPOSI Zoltán (2006): *Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000*. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs.

KAPOSI Zoltán (2007): Pécs mezőgazdasági rendszere a dualizmus korszakában. In: KAPOSI Zoltán és PILKHOFFER Mónika (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 19.* Pécs Története Alapítvány, Pécs. 101-126.

KAPOSI Zoltán (2013): Pécs földbirtokrendszerének változásai (1780-1914). In: FEDELES Tamás (szerk.): *Pécs topográfija a kezdetektől a 20. század elejéig.* Kronosz Kiadó, Pécs. 149-168.

KATUS László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914.* Kronosz Kiadó, Pécs.

KENYERES Ágnes (1967, szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/> (2024. 08. 26.)

KÉRI Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

KÉRI Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914.* Pro Pannonia, Pécs.

KÉRI Katalin (2013): Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet nemzetközi kutatásában. *Neveléstudomány.* 2013/3. sz. 22-39.

KÉRI Katalin (2017): Tanult lányok, emancipált nők ábrázolása dualizmus kori karikatúrákon. *Gyermeknevelés.* 2017/1.sz. 4-16.

KÉRI Katalin (2018): *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alappozással).* Kronosz Kiadó, Pécs.

KÉRI Katalin (2019): Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet kutatásában. In: ÁCS Marianna, CZEFERNER Dóra, PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2019): „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...”. Új kutatások a nőnevelés történetéről. Kronosz Kiadó, Pécs. 17-30.

KONCZ Katalin (2005): Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán. In: PALASIK Mária és SIPOS Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 57-77.

KOZMA Tamás (2012): *Oktatáspolitikai*. Debrecen-Pécs.
<https://mek.oszk.hu/11200/11203/11203.pdf> (2024. 08. 26.)

MAISCH Patrícia (2021): *A nők olvasóvá nevelése a reformkori Magyarországon*. Doktori (PhD) disszertáció, kézirat. PTE BTK, Pécs.

MAJOROS István (1995): *Fejlődési utak a 19. századi Európában I*. Pécs, JPTE.

MÉSZÁROS István (1991): *Magyar iskolatípusok 996-1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

MÉSZÁROS István (1992): Magyar Pedagógia 1892-1992. *Magyar Paedagogia* 1992/92, 1. szám. 5-24.

MILES, Rosalind (1988): *Az idő leányai*. Balassi Kiadó, Budapest.

MÜLLER, Detlef K. (1985): *Bildung und Wirtschaft im 19. Jahrhundert: Die Entstehung des modernen Bildungswesen in Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

NAGY, Adrienn (2010): Commercial schools in Hungary in the age of Dualism. *Practice and Theory in System of Education*. Vol. 5. No. 3. 289-296.

NAGY Adrienn (2014): *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867-1945)*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. PTE, Pécs.

NAGY Adrienn (2015): Felső kereskedelmi iskolák és tanulók sorsa a dualizmuskori Magyarországon. In: KAPUS Angéla és UGARI János (szerk.): *Elitek nevelése és oktatása. Estek és összefüggések a 18-20. században*. Új Mandátum, Budapest. 116-128.

NAGY Adrienn (2016): Kereskedelmi iskoláink a 19. századi német és francia szakoktatás tükrében. *Pedagógiatörténeti Szemle*. 2. 1-2.sz. 61-84.

NAGY, Adrienn (2019): „We want to give bread into our student’s hands...” Destiny of the female upper trading school of Pécs and its students, 1912-1944. In: KARLOVITZ, Tibor János (szerk.): *Theory and Practice: Lifelong Experiences*. Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, Großpetersdorf. 93-112.

NAGY Péter Tibor (1999): Az iparpolitika és a tanoncoktatás kialakulása. In: KISS Vendel és LÁSZLÓ János (szerk.): *A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodástól napjainkig*. (Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 3.), Tatabánya. 16-23.

NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin (1969): *A nők művelődési jogaiért folytatott harc Magyarországon (1777-1918)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

NÓBIK Attila (2017a): Feminization and professionalization in Hungary in the late 19th century. Women teachers in professional discourses in educational journals (1887-1891). *Espacio Tiempo Y Educación*. 4. évf., 1. sz. 1-17.

<https://www.espaciotiempoyeducacion.com/ojs/index.php/ete/article/view/172/102> (2024. 08. 26.)

NÓBIK Attila (2017b): Feminizáció és szakmások a dualizmus-kori pedagógiai folyóiratok tükrében. *Pedagógiatörténeti Szemle*. 3. évf., 3-4.sz. 68-83. <http://real.mtak.hu/92683/1/75-164-1-PB.pdf> (2024. 08. 26.)

N. N. (1971): Emanzipation und Erwerbstätigkeit der Frau in Ungarn. *Osteuropa*. Vol.21. No.12. A780-A784.

OROSZ Lajos (1962): *A magyar nőnevelés úttörői*. Tankönyvkiadó, Budapest.

OROSZ Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

PAJKOSSY Gábor (2003): A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 191-235.

PALASIK Mária és SIPOS Balázs (2005, szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 57-77.

PÁLMAINÉ Orsós Anna (2007): A magyarországi beás nők és férfiak nyelvhasználata. *Educatio*. 4. sz. 612-622.

PAPP Barbara (2006): Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között. In: KÖVÉR György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest. 713-756.

PAPP Barbara és SIPOS Balázs (2017): *Modern, diplomás nő a Horthy-korszakban*. Napvilág Kiadó, Budapest.

PATYI Gábor (2021): *A hazai szakképzés történetének vázlata (18-20. század)*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron.

PERÉNYI Roland (2022): A „szerencsétlen nevű” Balla Jenő hanyattatott élete. *Kortárs Online*. <https://kortarsonline.hu/aktual/balla-jeno.html> (2024. 04. 16.)

PETŐ Andrea (2006): Társadalmi nemek és a nők története. In: BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Bevezetés a társadalom történetébe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris Kiadó, Budapest. 521-538.

POTT, Klaus (2017): *August Schiebe. Vorkämpfer der kaumännischen Berufsvorbildung*. www.klaus-pott.de/fileadmin/publikationen/21/MultiLink.pdf (2024.07.29.)

PUKÁNSZKY Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest.

PUKÁNSZKY Béla (2007): *Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után*. *Educatio*. 2007/4. sz. 551-564.

PUKÁNSZKY Béla (2013): *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

PUKÁNSZKY Béla és NÉMETH András (1996): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

RÄTZER, Manfred (2001): Kurze Geschichte der Öffentlichen Handelslehranstalt Leipzig. In: LISTEWNİK, Petra (Hrsg.): *Die Öffentliche Handelslehranstalt zu Leipzig 1831-1950. Festschrift zum 170 Jahrestag ihrer Gründung*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig. 18-19.

RÉBAY Magdolna (2006): *A leány-középiskolák jogi szabályozása Magyarországon és a német nyelvű országokban: A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

RÉBAY Magdolna (2009): *A leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban*. Új Mandátum Kiadó. Budapest.

RENDEK Magdolna (1998): Gazdasszonyképzés az alsó fokú mezőgazdasági szakképzésben. Mezőgazdasági szakoktatás a dualizmus korától a II. világháború végéig. *Új Pedagógiai Szemle*. 48. évf., 7-8. sz. 94-101.

ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.

SANDA István Dániel (2015): A modern szakképzés rendszerének kialakulása és professzionalizálódása a késő középkortól a XVIII. század végéig. In: BASKA Gabriella és HEGEDŰS Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. ELTE PPK, Budapest. 46-60.

http://real.mtak.hu/33283/1/nemeth_65_kotet_vegleges_u.pdf (2024. 08. 26.)

SANDA István Dániel (2016): *Bevezetés a szakképzéstörténetbe*. Typotop Kft., Budapest.

SARLÓS István (2007): Pécs mezőgazdasága az 1930-as években. In: KAPOSÍ Zoltán és PILKHOFFER Mónika (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 19*. Pécs Története Alapítvány, Pécs. 127-144.

SCHADT Mária és PÓTÓ Zsuzsanna (2014): *A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására*. Demográfus Könyvtár. 2. sz. 217-243.

SCOTT, Joan Wallach (2001, szerk.): *Van-e a nőknek történelmük? – Feminizmus és történelem*. Balassi Kiadó, Budapest.

SCOTT, Joan Wallach (2001): Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája. In: SCOTT, Joan Wallach (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük? – Feminizmus és történelem*. Balassi Kiadó, Budapest.

SEBŐK Jenő (é. n): *Győri SZC Baross Gábor Két Tanítási Nyelvű Közgazdasági Technikum*, <http://www.barossgyor.hu/hun/sebok-jeno.html> (2024. 08. 26.)

SIPOS Balázs (2009): A nőkérdés a Horthy-korszakban. *Rubicon Online*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nokerdes_a_horthy_korszakban/ (2024. 08. 26.)

SIPOS Balázs (2011): Right wing feminism and popular culture in Hungary in the Horthy-era. In: HEGEDŰS Orsolya és PŠENÁKOVÁ Ildikó (szerk.): *Veda pre vzedanie - vzdelanie pre vedu : Tudomány az oktatásért - oktatás a tudományért*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra. 77-82.

STUMMER Krisztina (2020): A Pécsi Női Felső Kereskedelmi Iskola rekrutációs bázisa 1912 és 1948 között. In: SIMONICS István és HOLIK Ildikó (szerk.): *Új kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén: IX. Trefort Ágoston Szakképzés- és felsőoktatás-pedagógiai konferencia tanulmánykötet*. Óbudai Egyetem, Budapest. 160-171.

STUMMER Krisztina (2020): Leányok a pécsi kereskedelmi szakképzésben: A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi iskola fejlődése 1912 és 1948 között. In: BÖHM Gábor, CZEFERNER, Dóra és FEDELES Tamás (szerk.): *Szemelvények 5.: Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből*. Pécs, Magyarország: PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács. 327-346.

STUMMER Krisztina (2021): A nőkről alkotott kép hazánkban a 20. század első felében sajtótermékek tükrében. *Képzés és Gyakorlat*. 19. évf., 1-2. sz. 39-48.

STUMMER Krisztina (2021): Nők a Kereskedelmi Szakoktatás hasábjain. In: SIMONICS István, HOLIK Ildikó és TOMORY Ibolya (szerk.): *Módszertani újítások és kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén: X. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia Tanulmánykötet*. Óbudai Egyetem, Budapest. 386-395.

STUMMER Krisztina (2022): Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolákról a 20. század első felében. In: PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): *Útitársak: Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére*. Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Pécs.

STUMMER Krisztina (2022): Commercial training for women in Nemzeti Nőnevelés. *Képzés és Gyakorlat*. 20. évf., 3-4. sz. 54-59.

STUMMER Krisztina (2024): A 19. század második felének és a 20. század első felének nőképe hazánkban. In: MAISCH Patrícia, PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária: *Tanulmányok a 19-20. század neveléstörténetének köréből*. Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Pécs. 7-20.

SULLEROT, Evelyne (1971): *A női munka története és szociológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SURÁNYI Béla (2021): *A magyar mezőgazdasági szakoktatás története*. Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Debrecen.

SZABOLCS Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekképzés Magyarországon 1868-1890*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

SZÁVAI Ferenc (1996): *Gazdaképzési rendszerek. A mezőgazdasági szakképzés története a XIX-XX. századi Európában*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.

SZINNYEI József (é.n.): *Magyar írók élete és munkái*.
<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/v/v29227.htm> (2024.05.20.)

SZÜCS Pál (1994): *A magyar szakképzés ezer éve I*. Műszaki Kiadó, Budapest.

TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2019): A tanítónők és a divat: „Dresszkód” a századfordulón. In: WÉBER Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről: Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs. 141-154.

TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2022): Tanítónők magánélete Magyarországon a 19. század végén és 20. század elején – a munka világa és a családi élet „választóján”. In: KISS Zsuzsanna és SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés: a határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete: a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2020. évi, pécsi konferenciájának tanulmánykötete*. Líceum Kiadó, Szeged, Eger. 247-262.

THUN Éva (2007): A neveléstudományi és oktatástudományi paradigmáról a társadalmi nemek elméleti kereteibe foglalva. *Educatio*. 16. évf., 4. sz. 623-636.

VÍG Albert (1932): *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*. MTA, Budapest.

VINCZE Frigyes. Magyar Nemzeti Digitális Archívum.

https://mandadb.hu/tetel/17020/Dr_Vincze_Frigyes_tanar (2024. 08. 26.)

VÖRÖS Katalin (2013): A szakoktatás-politika és modernizáció a 19. századvégi Magyarországon. In: BASKA Gabriella, HEGEDŰS Judit és NÓBIK Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai. A múlt értékei, a jelen kihívásai és a jövő*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 94-105.

VÖRÖS Katalin (2015): A női iparoktatás szerepe a 19-20. század fordulójának magyar oktatási rendszerében. In: SCHAUB, Anita és SZABÓ, István (szerk.): *III. Interdiszciplináris doktorandusz konferencia 2014 = 3rd Interdisciplinary Doctoral Conference 2014*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Pécs. 577-591.

VÖRÖS Katalin (2017): Az iparoktatás külföldön. Kísérlet a dualizmus kori pedagógiai sajtó és iparoktatás-politika árnyalására. *Századvég*. 83. évf., 1. sz. 81–99.

WEHLER, Hans-Ulrich (1995): *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Band 3: Von der „Deutschen Doppelrevolution“ bis zum Beginn der Ersten Weltkrieges 1849-1914*. München: C.H. Beck.

WHITEHEAD, Barbara (1999, ed.): *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500 to 1800*. Routledge, New York.

Why Gender and History? *Gender and History*, 1989. 111. Spring, 1-6.